

**Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет**

Заснований
у 1997 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 15436–4008 ПР,
22 червня 2009 р.

Адреса редакції :

Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефони

для довідок:

(061) 289-12-88

(061) 228–75–21

В і с н и к

**Запорізького національного
університету**

- **Філологічні науки**

№ 2, 2017

Запоріжжя 2017

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. — № 2. — 212 с.

Затверджено як наукове фахове видання, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Наказ МОН України від 07.10.2015 № 1021).

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 2 від 21.09.2017 р.)

РЕДАКЦІЙНА РАДА

- Білоусенко П. І.** — доктор філологічних наук, професор – головний редактор
- Павленко І. Я.** — доктор філологічних наук, професор – заступник головного редактора
- Хом'як Т. В.** — кандидат філологічних наук, професор – відповідальний редактор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Галич О. А.** — доктор філологічних наук, професор
- Єнікєєва С. М.** — доктор філологічних наук, професор
- Заверталюк Н. І.** — доктор філологічних наук, професор
- Зарва В. А.** — доктор філологічних наук, професор
- Зацний Ю. А.** — доктор філологічних наук, професор
- Корраза Е.** — доктор філології, професор (м. Оттава, Канада)
- Манакін В. М.** — доктор філологічних наук, професор
- Махачашвілі Р.К.** — доктор філологічних наук, професор
- Погребна В. Л.** — доктор філологічних наук, професор
- Приходько А. М.** — доктор філологічних наук, професор
- Приходько Г. І.** — доктор філологічних наук, професор
- Семенець О. О.** — доктор філологічних наук, професор
- Сімеонов І.** — доктор філології (м. Пазарджик, Республіка Болгарія)
- Харитончик З. А.** — доктор філологічних наук, професор (м. Мінськ, Республіка Білорусь)
- Шевченко В. Ф.** — доктор філологічних наук, професор

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Поповський А. М.** — доктор філологічних наук, професор
- Торкут Н. М.** — доктор філологічних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ВАКУЛЕНКО К. Р. ОЛЕКСА МИЩАНИЧ ПРО ІСТОРИЧНУ ОСНОВУ “СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ”	5
ВАРДАНЯН М. В. “УКРАЇНА-МИНУЛА”: ОБРАЗИ КОЗАЦТВА В ІСТОРИКО-ПРИГОДНИЦЬКИХ ЖАНРАХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ.....	10
ГЛАДІЙ А. Л. САТИРА У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В УКРАЇНІ 2014–2015 РОКІВ. ОКРЕМІ ПРИКЛАДИ.....	16
ГОРБАЧ Н. В. ІМАГОЛОГІЧНА ВІЗІЯ МІСТА В РОМАНІ М. ТІРІ “ПРОЇЗДОМ У КИЄВІ”	22
КРАВЧЕНКО Я. П. ЗАПОРОЖЦІ У СВІТЛІ ІСТОРИЧНОГО РЕВІЗІОНІЗМУ ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ: СТРАТЕГІЯ ДЕКАНОНІЗАЦІЇ.....	29
НІКОЛАЄНКО В. М., ЗУЄНКО Я. М. МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ Л. КОНОНОВИЧА “ТЕМА ДЛЯ МЕДИТАЦІЇ”	35
ПОЛЩУК Є. С. СИМВОЛІКА ПОВІСТІ “ЧОРНЕ СОНЦЕ” ВАСИЛЯ ШКЛЯРА	39
СЛИЖУК О. А., ЧИЧЕРОВА А. Р. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ В ПОВІСТІ С. ГРИДІНА “НЕ ТАКИЙ”	44
ХОМ’ЯК Т. В. ПОРТРЕТ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ГОЛОДОМОРУ В РОМАНІ “ЧОРНА ДОШКА” Н. ДОЛЯК.....	50
ШЕВЧЕНКО В. Ф. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ І МОТИВІВ У РОМАНІ-ПІСНІ Г. ЛЮТОГО “МАМА-МАРІЯ”	58

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

БОЖКО О. С. НАПРУЖЕНО-МАРКОВАНІ КОНТЕКСТИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ЖАНРУ ХОРОР.....	67
ГЛОБИНА Л. В. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОМ ПОЛЕ ПАРТИТИВНОЙ ЛЕКСИКИ	74
ГОЛТВЯНИЦЯ Н. Ю., СЕРГА Н. В. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФРАНЦУЗЬКИХ ТЕРМІНООДИНИЦЬ МИСТЕЦТВА ХХІ СТОЛІТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	83
ИВАНЧЕНКО А. В. ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ РЕАЛЬНЫХ ЖИВОПИСНЫХ ПОЛОТЕН В ЭКФРАСИСНОМ КОМПЛЕКСЕ	88
КАТИШ Т. В. ПЕРЕКЛАДНІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ З РАДІОЕЛЕКТРОНІКИ.....	94
ЛЕПЕТЮХА А. В. РОЗШИРЕНІ СИНОНІМІЧНІ СПОЛУЧНИКОВІ ПОЛІПРЕДИКАТИВНІ СТРУКТУРИ ТА ПІДРЯДНІ ВИСЛОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)	101
МАЦЕГОРА И. Л. БЫТИЙНЫЕ ГЛАГОЛЫ С АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИМ ЗНАЧЕНИЕМ В РЕГИОЛЕКТАХ НИЖНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ	111

МАШКИНА Е. Н. ЯЗЫКОВАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ПЕРЦЕПЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ “ПОДПИСАНИЕ ДОГОВОРА” И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В ДНЕВНИКОВЫХ ЗАПИСЯХ “NOTES SUR LE JAPON, LA CHINE ET L’INDE”	123
МЕЛЬНИЧЕНКО І. С. ПОЛІТИЧНІ АФЕКТИВИ ЯК ЗНАКИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	129
МИКИТИВ Г. В. ТРИХОТОМІЯ “СИМВОЛ” – “АРХЕТИП” – “АРХЕТИПНИЙ СИМВОЛ”: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ	135
НАУМЕНКО О. В. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ АНАТОЛІЯ ОНИШКА (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕЗІЙ Е. А. ПО)	142
ПЕРЕДОН Н. О. ТАКТИКИ ЕМОЦІЙНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ІНІЦІАТОРА ПРИМИРЕННЯ	149
РИБАК К. Б. НАЙМЕНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ У ПРАСЛОВ’ЯНСЬКІЙ МОВІ	155
РОЗВОД Е. В. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “SUN” У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ США ТА АНГЛІЇ)	162
САБЛІНА С. В., СТОВБУР Л. М. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ Й ПРАВОПИСНОГО ВІДТВОРЕННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У РУКОПИСАХ Т. ШЕВЧЕНКА	168
СІРИК С. В. ВАРІАТИВНІСТЬ СЛОВА І МОВНА ЕКСПРЕСІЯ У МОВНО-ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ В. ЧАБАНЕНКА	174
СЛЮСАРЕНКО О. В. ПРОБЛЕМА ЗВ’ЯЗКУ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНОЇ ЛЕКСИКИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЮ	180
ШЕВЧУК А. В. ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ АУДІАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ У ТЕКСТАХ ДЕФІНІЦІЙ ЗООНІМІВ	185
РОЗДІЛ 3. РЕЦЕНЗІЇ	
БЛОУСЕНКО П. І. СИСТЕМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІДРОНІМІЇ ДНІСТРА. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ С. ВЕРБИЧА “ГІДРОНІМІЯ БАСЕЙНУ ДНІСТРА” (ЛУЦЬК: ТЕРЕН. 2017. – 544 с.)	192
ХРИСТІАНІНОВА Р. О. РЕЧЕННСВІ ЗАЛЕЖНОСТІ І ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ТЕТЯНИ ЄВГЕНІВНИ МАСИЦЬКОЇ “ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ РЕЧЕННСВИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ” (ЛУЦЬК, 2016. – 416 с.)	198
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”	202

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821. 161. 2 “11”

ОЛЕКСА МИШАНИЧ ПРО ІСТОРИЧНУ ОСНОВУ “СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ”

Вакуленко К. Р., аспірант

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
вул. Алчевських, 29, Харків, Україна*

karinavakulenko@gmail.com

У статті досліджуються праці Олекси Мишанича, присвячені “Слову о полку Ігоревім”. Окреслено його досягнення у вивченні та популяризації пам’ятки, у вивченні історичного підґрунтя “Слова”, визначено актуальні наукові проблеми, пов’язані з цією пам’яткою.

Ключові слова: автентичність, давня українська література, “Слово о полку Ігоревім”, Олекса Мишанич, історична основа.

ОЛЕКСА МИШАНИЧ ОБ ИСТОРИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ “СЛОВА О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ”

Вакуленко К. Р., аспирант

*Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды
ул. Алчевских, 29, Харьков, Украина*

В статье исследуются работы Алексея Мишанича, посвященные “Слову о полку Игореве”. Определены его достижения в изучении и популяризации достопримечательности, в изучении исторической основы “Слова”, определены актуальные научные проблемы, связанные с этой памяткой.

Ключевые слова: аутентичность, древняя украинская литература, “Слово о полку Игореве”, Алексей Мишанич, историческая основа.

OLEKSA MYSHANYCH ABOUT HISTORICAL BASIS “THE TALE OF IGOR’S CAMPAIGN”

Vakulenko K. R., Postgraduate Student

*H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Alchevska St, 29, Kharkiv, Ukraine*

The article deals with the works of Aleksa Myshanych, dedicated to “The Tale of Igor's Campaign” and outlined the role of Aleksa Myshanych in the discussion on the authenticity of “The Tale...” The most significant achievements in the study of the monument was analyzed, the historical background of the monument is exposed and the actual scientific problems that have emerged in time in modern conditions have been identified.

Oleksa Vasyl'ovych Myshanych one of the most prominent Ukrainian literary critics of the second half of the XX century. Most of his life devoted to the study of “The Tale of Igor's Campaign”. One of the most important directions of scientific work of Olexa Myshanych was researches devoted to our literature of the Old Kyiv Age, first of all to “The tale of Igor’s Campaign”. Back in 1986 Myshanych participated in the international scientific conference “Translations “The Tale of Igor's Campaign” in the languages of the nation of the USSR and foreign countries”, which took place in Moscow. Since then, “The Tale of Igor's Campaign” has become the subject of his constant scientific interests. O. Myshanych became a co-organizer and participant of all scientific conferences devoted to “The Tale ...”, which took place on the basis of the Sumy Pedagogical Institute, the compiler and the author of the notes one of the best editions of this monument in Ukraine, carried out by the publishing house "Soviet school" in the same 1986 year.

Myshanych was one of the best connoisseurs of this famous monument in Ukraine, strongly and reasonably championing its authenticity, and also has completed the most complete collection of Ukrainian poetic translations and rebukes “The Tale of Igor's Campaign”, which saw the light in Kharkiv in 2003. Myshanych’s outstanding merit

in the study of “The Tale...” is that he systematized the previous studies of this monument by Ukrainian and foreign scholars, and also conducted a review of the literature on “The Tale...” published in Ukraine at the turn of the millennium. Until the last days of his life, Oleksa Mishanych acted in the defense of “The Tale...” authenticity. This problem is devoted above all to his work “Around “The Tale””.

In his work, Oleksa Mysanych explored the historical basis of “The Tale of Igor's Campaign”. Myshanych concludes that when it comes to summarizing the research of various scholars, then this picture is emerging. In the science of “The Tale...” during the XIX-XX centuries it was proposed more than two dozen possible contenders for his authorship: a professional poet-singer, close to Igor Svyatoslavich, educator and mentor Igor, participant of the campaign, secular man, Kievan, Chernigiv, Galician, etc., were called the names: the singer Mitus, Timothy Raguilovich, Domid, Olstedn Aleksich, Bilovolod Prosovich, Prince Igor Svyatoslavich, Hodin, Maria Vasilkovna and others. The most attractive and justifiable are hypotheses about the authorship of the Kiev boyar Petr Borislavich (defended by Boris Rybakov) and Volodymyr Yaroslavich Galitsky, son of Yaroslav Osmomysl and brother of the heroine “The Tale...” Yaroslavna – expressed this opinion at the time Leonid Makhnovets.

Thinking of a poetic masterpiece of ancient Ukrainian literature, Mishanych emphasizes that “The Tale of Igor's Campaign” is an original monument of the XII century, and all the latest theoretical writings around this problem are nothing more than an attempt to cope with the millennial culture of our nation. The scientist believed that Ukrainian medievalists have no right to give a masterpiece of our old writing to the amateurs and ill-wishers of Ukrainian literature – we should carefully study the “The Tale ...” in order to understand it deeply, to understand the era when this work was created.

Key words: authenticity, ancient Ukrainian literature, “The Tale of Igor’s Campaign”, Oleksa Myshanych, historical basis.

Минуло вже понад 200 років з часу першої публікації “Слова о полку Ігоревім” – видатної пам’ятки, що є помітним внеском у скарбницю світової літератури. Як сказано в рішенні ЮНЕСКО про святкування 800-річчя написання “Слова”, закладені в ньому ідеї миру та гуманізму відіграють велику роль у формуванні світової духовної культури.

Вивчення “Слова о полку Ігоревім” розпочалося з перших десятиліть XIX ст. і має на сьогодні чимало здобутків. Серед тих авторів, які досліджували “Слово”, варто назвати О. Білецького, О. Назаревського, С. Маслоу, П. Охріменка, М. Сібільова, В. Скляренка, М. Шарлеманя, Б. Яценка. Поповнилася наука про “Слово” дослідженнями авторів із діаспори. Середи них студії, переклади й переспіви Я. Гординського, Б. Кравцева, митрополита Іларіона (І. Огієнка), М. Кравчука, В. Васківца та ін. Важливими є дослідження Л. Махновця, М. Гетьманця, В. Німчука, В. Франчук, С. Пінчука, С. Пушика, С. Федаки, М. Ткача, В. Звагельського, І. Калинець, В. Сулими. Як бачимо, “Слово о полку Ігоревім” активно досліджується, проте й надалі є актуальним цілий комплекс проблем, що накопичилися довкола “Слова” впродовж двох віків. Це й проблеми тексту, проблеми часу створення і найактуальніша проблема – авторства. Залишається також питання про оригінальність “Слова”, його автентичність. Чіткої відповіді на ці питання досі не дав жоден науковець, чим і зумовлена актуальність пропонованого дослідження.

Основна мета нашої розвідки – висвітлити історичну основу “Слова” в інтерпретації Олексі Мишанича, зробити огляд його праць, присвячених “Слову о полку Ігоревім”, та показати їхню роль у розвитку науки про “Слово”. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких взаємопов’язаних завдань: а) визначити основні напрямки в дослідженні “Слова о полку Ігоревім”; б) проаналізувати найбільш вагомі досягнення у вивченні пам’ятки; в) з’ясувати погляди Олексі Мишанича на історичне підґрунтя пам’ятки; г) визначити актуальні наукові проблеми, пов’язані зі “Словом о полку Ігоревім”.

Олекса Васильович Мишанич (1933–2004) – один із найяскравіших українських літературознавців другої половини XX століття. Важливим напрямком його наукової праці були розвідки, присвячені літературі старокіївської доби, передовсім “Слову о полку Ігоревім”. Ще в 1986 році Мишанич узяв участь у міжнародній науковій конференції “Переклади “Слова о полку Ігоревім” мовами народів СРСР і зарубіжних країн”, яка відбулася в Москві. З тих пір “Слово о полку Ігоревім” стає об’єктом його постійних наукових інтересів. Мишанич був співорганізатором і учасником усіх наукових конференцій, присвячених “Слову”, що проходили на базі Сумського педагогічного інституту,

упорядником і автором приміток до одного з найкращих видань цієї пам'ятки в Україні, здійсненого видавництвом “Радянська школа” в тому ж таки 1986 році.

На свій час Мишанич був одним із найглибших знавців цієї славетної пам'ятки в Україні, рішуче й аргументовано обстоював її автентичність, а також уклав найповніший збірник українських поетичних перекладів і переспівів “Слова о полку Ігоревім”, який побачив світ у Харкові 2003 року. Неабиякою заслугою Мишанича у справі вивчення “Слова” є й те, що він систематизував попередні дослідження цієї пам'ятки українськими та зарубіжними вченими, а також здійснив огляд літератури про “Слово”, виданої в Україні на межі тисячоліть. До останніх днів свого життя Олекса Мишанич виступав в обороні автентичності “Слова”. Цій проблематиці присвячена передусім його праця “Довкола “Слова””.

У цій своїй роботі Олекса Мишанич дослідив історичну основу “Слова о полку Ігоревім”. Він відзначив, що одним із перших дослідників історії “Слова” був російський історик К. Калайдович. У 1813 році він виявив у псковському рукописному Апостолі 1307 року приписку переписувача Домида, текст якої нагадував фрагмент “Слова”. Калайдович досліджував мову “Слова”, дійшовши висновку, що вона наближена до мови інших староруських пам'яток XII–XIII століть. Мусін-Пушкінський збірник він датував XVI ст. Учений уперше зацікавився обставинами віднайдення цього збірника, звертався з цього приводу до самого О. Мусіна-Пушкіна. Отже, К. Калайдович чи не перший поставив дослідження “Слова” на наукову основу, не сумніваючись у його автентичності. Він бачив подібність “Слова” до “Сказання про Мамаєве побоїще”, але не робив із цього рішучих висновків [3, с. 124].

Спроби загальної характеристики автора “Слова”, продовжує Мишанич, намагалися робити О. Білецький, С. Маслов, О. Назаревський. Протягом тривалого часу дослідження давньої пам'ятки в науці називали десятки імен можливих авторів “Слова”. Наприклад, С. Пінчук схиляється до думки, що автором “Слова” був київський тисяцький Рагуїл Добринич. Б. Рибаків висунув гіпотезу про те, що автором “Слова” був київський боярин і літописець Петро Бориславич. З українських учених цю гіпотезу підтримують В. Франчук і В. Шевчук. Тим часом П. Охріменко доводив, що автор “Слова” був учасником походу 1185 року, що ним був учитель і наставник, а згодом радник і літописець Ігоря Святославича. В. Медведєв наводив свої аргументи щодо того, що автором “Слова” був київський князь Святослав Всеволодович, один із героїв “Слова”, а В. Грабовський підтримував думку про те, що автором “Слова” був один із учасників походу 1185 року князь Святослав Рильський [5].

Варто зазначити, що більшість дослідників все ж схилялось до думки про те, що автором “Слова” був галичанин, бо у творі дуже детально описано галицьке князівство, вживаються окремі галицькі географічні назви та слова. З приводу цього цікавим є припущення С. Пушика, який говорив, що автором твору був син галицького князя Ярослава Осмомисла Володимир Ярославич.

Дуже важливим у цьому сенсі Мишанич уважав дослідження Л. Махновця. Він висунув гіпотезу, згідно з якою авторство “Слова” належить Володимирі Ярославичу. Свої дослідження Л. Махновець опублікував у книзі «Про автора “Слова о полку Ігоревім”» (1989). Л. Махновець вважав, що автор твору – князь із роду Ольговичів, людина дуже освічена, яка знається на тодішньому житті Русі, була свідком, а може, й учасником походу Ігоря Святославича на половців у 1185 році [5]. Л. Махновець багато років працював над перекладом “Літопису руського” за Іпатіївським списком, а також над виданнями “Слова”. Саме це допомогло йому укласти родовід руських князів, починаючи від Рюрика. Працюючи над цим родоводом, Л. Махновець і вийшов на ймовірного автора “Слова” – Володимира Ярославича (1151–1198) – старшого сина галицького князя Ярослава Осмомисла. На сьогодні дослідники “Слова” підтримують думку Л. Махновця, адже вона ґрунтується на історичних фактах, документальних матеріалах.

На думку Мишанича, важливим дослідженням “Слова” була свого часу монографія митрополита Іларіона (Івана Огієнка) “Волинь” (1967). У монографії подані історичні й літературні відомості про “Слово”, розкрито думку про те, що “Слово” – пам’ятка українського походження. Цікавився “Словом” і відомий філолог та філософ Д. Чижевський. Учений усебічно проаналізував пам’ятку, її художню структуру, зміст, композицію, стилістичні засоби, символи, поетичну образність, мову. Її автором він називає мисливця та вояка, людину, яка мала літературний хист, знала духовну і світську літературу, була близькою до князівського середовища, могла бути киянином, чернігівцем, але могла бути також галичанином. Найвизначнішою рисою автора вчений уважав його патріотизм, любов до Руської землі [5].

Далі Мишанич переходить до розгляду праці, що з’явилася до 200-річчя першодруку “Слова” на сторінках українсько-американського київського журналу “Критика” під назвою “Слово про те, як Ярослав, князь галицький, в султанів стріляв” [3, с. 121]. Автор цієї праці – професор російської історії Гарвардського університету (США) Едвард Кінан. Уже перші її рядки відзначаються іронічно-поблажливим тоном щодо українських науковців, які “час від часу виказують бажання привласнити військову повість, загальновідому як “Слово о полку Ігоревім”, або принаймні наголосити, що її головні події відбувалися на території майбутньої України, а Ігор княжив у Чернігові, то сучасні українці мають не менше прав претендувати на цю спадщину, ніж сучасні росіяни. Але через панівні позиції росіян у радянських академічних установах і стійкий російський націоналізм, оприлюднений у кожній дискусії про походження поеми, українські претензії так і не досягли мети, що, зрештою, й добре, бо цей твір – підроблений”. А далі Кінан пропонує читачеві ще одну версію про неоригінальність “Слова”, тобто про те, що “Слово” є літературною містифікацією, написаною десь наприкінці XVIII ст. [2, с. 3].

Зрозміло, що сама по собі ця ідея далеко не нова. Можна пригадати, наприклад, те, що свого часу, а власне 1940 року, досить широкого розголосу набула версія французького славіста Андре Мазона, який, так само, як і Кінан, виступив із твердженням, що “Слово о полку Ігоревім” – фальсифікат кінця XVIII ст. Утім, тогочасна філологічна наука послідовно спростувала всі аргументи Мазона. Найбільше уваги цій проблемі приділив видатний знавець “Слова”, один із учителів Мишанича, професор Микола Гудзій.

Пізніше, у 1960-х роках, досить поширеною була версія російського історика Олександра Зиміна, згідно з якою “Слово о полку Ігоревім” нібито було написане у 80-х роках XVIII ст. архімандритом Спасо-Ярославського монастиря Іоїлем (Іваном) Биковським (1726–1798), власником мусін-пушкінського Хронографа, у якому містився рукописний текст “Слова”. Основним джерелом “Слова” Зимін уважав “Задонщину”, а також деякі літописи й пам’ятки українського та білоруського фольклору. Концепція Зиміна, викладена в його малотиражному виданні “Слово о полку Ігореве. Істочники, время написання, автор” (1963), стала об’єктом широкої наукової дискусії, результатом якої була книжка “Слово о полку Ігореве и памятники Куликовского цикла” (1966). Критика концепції О. Зиміна була настільки переконлива й науково обґрунтована, що після цього питання про підробку “Слова” наприкінці XVIII ст. та його залежності від “Задонщини” було знято [3, с. 123].

Відтворивши історію “скептичних” поглядів на “Слово”, Олекса Мишанич зосереджує свою увагу на найновішій версії американського вченого, який беззастережно заперечує оригінальність “Слова о полку Ігоревім”, вважає часом його створення 1792–1793 рр., а автором “підробки” називає відомого чеського славіста Йосефа Домбровського (1753–1829).

Чи міг Домбровський написати “Слово о полку Ігоревім”? Кінан був далеко не перший, хто порушував тему: Домбровський і “Слово о полку Ігоревім”. Вона досить давня й цілком правомірна, проте ніколи й ніхто не стверджував, що саме Домбровський може бути автором цієї славетної пам’ятки. Проти гіпотези Е. Кінана промовляє чимало даних. Наприклад, те, що Й. Домбровський прибув до Петербурга в середині серпня 1792 року й почав працювати в

бібліотеці 17 серпня. Чи були до цього часу якісь відомості про “Слово” та про Хронограф Спасо-Ярославського монастиря, де містився його текст? Донедавна вважали, що перші згадки про “Слово” належать до 1797 року. Якби це було так, то можна було б висловити здогад, що Домбровський у 1792–1793 рр. міг написати “Слово”. Але найновіші дослідження свідчать, що перша згадка про “Слово” належала російському історику Івану Єлагіну (1725 - 1793) і датувалася вона між 6 січня 1788 року і 22 вересня 1793–го [2, с. 5].

Мишанич дійшов висновку, що коли стисло зрезюмувати дослідження різних учених, то вимальовується ось така картина. У науці про “Слово” впродовж XIX–XX ст. було запропоновано понад два десятки можливих претендентів на його авторство: професійний поет-співець, наблизений до Ігоря Святославича, вихователь і наставник Ігоря, учасник походу, людина світська, киянин, чернігівець, галичанин тощо, називалися імена: співець Митуса, Тимофій Рагуїлович, Домид, Ольстин Олексич, Біловолод Просович, князь Ігор Святославич, Ходина, Марія Васильківна та ін. Найбільш переконливими й обґрунтованими є гіпотези про авторство київського боярина Петра Бориславича (її обстоював Б. Рибаків) і Володимира Ярославича Галицького, сина Ярослава Осмомисла та брата героїні “Слова” Ярославни. “Слово”, наголошував Мишанич, як пам’ятка світового значення відкрита для досліджень на всіх континентах, але найближча й найзрозуміліша вона все ж в Україні. Її мова, міфологія, образна система, історичні й географічні реалії найдоступніші саме українським ученим, які відчують у ній дух української старовини, можуть збагнути найменші нюанси її поетичного тексту, не вдаючись до штучних лексичних та образних аналогій. На його думку, сучасна українська жива народна мова й міфологія зберегли чимало реліктів старовини, тому пильне око мовознавця, письменника, етнолога, фольклориста може відшукати сліди “Слова” в нинішньому українському бутті [3, с. 109]. Учений вважав, що українські медієвісти не мають права віддавати “Слово” на відкуп аматорам і недоброзичливцям української літератури [1, с. 13].

ЛІТЕРАТУРА

1. Жулинський М. Г. Верховина. Збірник праць на пошану професора Олекси Мишанича з нагоди його 70–річчя / М. Г. Жулинський, І. О. Денисюк. – Дрогобич : Коло, 2003. – 177 с.
2. Мишанич О. В. Довкола “Слова” : Нова ревізія автентичності видатної пам’ятки : [“Слово о полку Ігоревім”] // Літературна Україна. – 2001. – 30 серп. – С. 7.
3. Мишанич О. В. На переломі [Текст]: Літературознавчі статті й дослідження / О. В. Мишанич; НАН України. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Основи, 2002. – 437 с.
4. Мишанич О. В. З минулих літ [Текст]: Літературознавчі статті й дослідження різних років / О. В. Мишанич; НАН України. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Основи, 2004. – 390 с.
5. “Слово о полку Ігоревім” та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі / [вид. підг. О. Мишанич]. – К. : Акта, 2003. – 668 с.

REFERENCES

1. Жулинський, Микола, та Іван Денисюк. *Верховина: Збірник наукових праць на пошану професора Олекси Мишанича з нагоди його 70–річчя*. Дрогобич: Коло, 2003.
2. Мишанич, Олекса. “Довкола “Слова”: Нова ревізія автентичності видатної пам’ятки: “Слово о полку Ігоревім””. *Літературна Україна*, Серпень 30, 2001.
3. Мишанич, Олекса. *На переломі: Літературознавчі статті й дослідження*. Київ: Основи, 2002.
4. Мишанич, Олекса. *З минулих літ: Літературознавчі статті й дослідження різних років*. Київ: Основи, 2004.
5. “Слово о полку Ігоревім” та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі. Вид. підг. О. Мишанич. Київ: Акта, 2003.

УДК [821.161.2–311.3/6.09]-054.7:94(477)"1648/1775"

“УКРАЇНА-МИНУЛА”: ОБРАЗИ КОЗАЦТВА В ІСТОРИКО-ПРИГОДНИЦЬКИХ ЖАНРАХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Варданян М. В., к. філол. н., доцент

*Криворізький державний педагогічний університет
пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Україна*

pm_rectora@kdpu.edu.ua

У статті розглядаються великі епічні історико-пригодницькі жанри – роман Спиридона Черкасенка “Пригоди молодого лицаря” та повість Володимира Радзиковича “Ніч проминула”. Твори адресовані для юнацтва, що позначилося на їх жанровій специфіці. Жанрово-стильові особливості аналізованих творів розглянуто в порівняльному ключі. У творах визначено та проаналізовано концепти “свого” – родова та історична пам’ять, національна культура, національний характер.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва української діаспори, історико-пригодницький жанр, “свій”, історична та родова пам’ять, національний характер.

“УКРАИНА-ПРОШЛАЯ”: ОБРАЗЫ КАЗАЧЕСТВА В ИСТОРИКО-ПРИКЛЮЧЕНЧЕСКИХ ЖАНРАХ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ

Варданян М. В., к. филол. н., доцент

*Криворожский государственный педагогический университет
пр. Гагарина, 54, г. Кривой Рог, Украина*

В статье рассматриваются большие эпические историко-приключенческие жанры – роман Спиридона Черкасенко “Приключения молодого рыцаря” и повесть Владимира Радзиковича “Ночь прошла”. Произведения адресованы для юношества, что отобразилось на их жанровой специфике. Жанрово-стилевые особенности анализируемых произведений рассмотрены в сравнительном ключе. В произведениях выделены и проанализированы концепты “своего” – родовая и историческая память, национальная культура, национальный характер.

Ключевые слова: литература для детей и юношества украинской диаспори, историко-приключенческий жанр, “свой”, историческая и родовая память, национальный характер.

“UKRAINE IN THE PAST”: IMAGES OF COSSACKS IN THE HISTORICAL GENRES OF THE UKRAINIAN DIASPORA WRITERS

Vardanian M., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Kryvyi Rih State Pedagogical University
Gagarin avenue, 54, Krivyi Rig city*

The article deals with the great epic historical and adventure genres. There are the novels "The Adventures of the Young Knight" by Spyridon Cherkasenko and "The Night has gone" by Volodymyr Radzykevych. The works are addressed to the youth; this special addressee has affected genre peculiarities. Genre and stylistic features of the analyzed works are considered in the comparative way.

These works are characterized by realistic tendencies in the description of images, characters, and life of Ukrainians during the historical era of the Zaporozhian Sich. There is a place for fiction and historical fact. The historical basis of the works is the image of P. Konashevich-Sagaidachny (Cherkasenko's novel) and the period of the Ruin (Radzykevych's work). However, historical figures are secondary. The attention of the writers is focused on the adventure story. Therefore, in the center of the works, there are the characters and fate of the young heroes Pavel and Dara, whose inner world is formed on the background of historical events of the Cossacks age. Through their images, the writers sought to uncover the national concepts of "The Self", Ukrainian national character, historical and genitive memory, Ukrainian culture.

The custom and ritual image of Ukraine in the works is revealed through the love and genitive line. This is achieved through the image of female images (the mothers and beloved girls). Through these episodes, the author embodies the eternal aspirations of the Ukrainian people to live in harmony, to lead the economy on their native land. Also the writers ask about the problem of the family unity, the knowledge of the ancestral customs. In this system of life benchmarks a woman appears to be a keeper of genus.

The historic and adventure line depicts the evolution of the main heroes the Cossacks Dara and Zhuburlyaya. Through these images, the writers are pursuing the idea of uniting Ukrainians not only in confronting external enemies, but about uniting Ukrainian lands under one flag as a state symbol. The authors articulate the problem of historical memory.

Key words: literature for children and youth of Ukrainian Diaspora, historical and adventure genre, "The Self", historical and genitive memory, national character.

Історичні та історико-пригодницькі жанри прийнято вважати одним із потужних джерел національного виховання. Вони є своєрідним лакмусом етнічної та національної ідентичності. Зростає інтерес до дослідження національних ідентифікаторів “свого” у часи, коли відбувається розбудова та утвердження нації.

Для українського читача стали доступні не лише критичні праці з питань культурної ідентичності та визначення себе у світі (серед “інших” – Ентоні Д. Сміт “Національна ідентичність”, Поль Рікер “Сам як інший”, Юлія Кристева “Самі собі чужі”), а й багата на історичні жанри література української діаспори. Історична тематика представлена у творчості В. Барагури, П. Волиняка, Р. Завадовича, Б. Лепкого, А. Лотоцького, О. Мак, О. Олесья, В. Переяславця, Л. Полтави, В. Радзикевича, Л. Храпливої-Щур, С. Черкасенка та ін. У своїх творах письменники осмислювали різні етапи історії українського народу – від періоду Київської Русі, козацької доби до часів незалежності України 1991 року.

Предметом розгляду цієї розвідки стануть два твори історико-пригодницького жанру українських експатріантів, зокрема роман Спиридона Черкасенка “Пригоди молодого лицаря” та повість Володимира Радзикевича “Ніч проминула”, які поєднують історична тема часів Запорозької Січі. Науковий інтерес становить жанрово-стильова специфіка названих творів крізь призму реалізації в них національних концептів “свого”. У такому аспекті твори обох письменників не вивчалися.

Проблема національного, українського, “свого” була на вістрі пера українських письменників-емігрантів. Цілий пласт митців творив літературний процес ХХ ст., що йшов усупереч і паралельно до літератури соціалістичного реалізму з її так званою “альтернативною історією”. Відтак творчість українських письменників еміграції була під забороною радянської влади та видавалася переважно за кордоном. Не винятком є спадщина С. Черкасенка та В. Радзикевича. Наприклад, за межами України були написані “Пригоди молодого лицаря” С. Черкасенка. Як датує наприкінці твору сам автор, його роман був завершений у 1934 році в Горні Черношіце (Чехія), де на той час проживав письменник. Уперше твір був надрукований 1937 року, потому – кілька разів перевидавався.

Натомість майже невідомою як сучасному українському читачу, так і науковцям є повість “Ніч проминула” В. Радзикевича, який з 1949 року постійно мешкав у США. Ще не з’ясовано, коли саме був написаний твір. Як свідчить передмова до книги, повість стала посмертним виданням 1967 року. І нині творчість С. Черкасенка не позбавлена уваги науковців та читачів. За часів незалежності України з’явилися різноманітні дослідження про С. Черкасенка, про що свідчить підбірка літератури про письменника на сайті Миколаївської обласної бібліотеки для дітей ім. В. О. Лягіна [2]. Проте літературний і критичний доробок В. Радзикевича ще чекає на своїх уважних дослідників та вдячних читачів. У своїй розвідці також спираємося на історичні праці М. Грушевського [1], С. Плохія [3], монографію С. Черепанової [6].

Обом творам – “Ніч проминула” та “Пригоди молодого лицаря” – притаманні реалістичні тенденції у створенні образів, характерів, побуту українців за часів історичної епохи Запорозької Січі. Це твори з виразними національними домінантами та потужним виховним аспектом, що характеризує літературу української еміграції загалом. Як поетично писав у своїй багатотомній праці “Історія української літератури” В. Радзикевич, “...праця над продовженням літературного й культурного життя ... пробуджує надії, що українська еміграція знайде можливості плекати й розвивати далі рідну літературу до тієї пори, поки на рідних землях не втвориться ясний світ” [4, с. 128]. Такі орієнтири на виховання у

молодого покоління знання національної історії, образів, звичаїв задля ствердження українців як нації визначали жанрово-стильову наповненість, зокрема і пригодницько-історичних творів С. Черкасенка та В. Радзикевича.

У центрі творів “Пригоди молодого лицаря” та “Ніч проминула” образи та доля молодих героїв – Павла Похиленка та Дара Чайки, внутрішній світ яких формується на тлі історичних подій доби козацтва. Через їхні образи письменники прагнули розкрити національні концепти “свого” – український національний характер, історичну та родову пам’ять, українську культуру. Задля пізнання власної історії й вироблення світогляду в молоді митці героїзували минуле, подавали правдиві уявлення про відвагу, честь, доблесть козаків та гетьманів, а також долю українського народу у вирі історичних подій. Тому за канонами історичного жанру у творах є місце для вигадки та історичного факту.

У романі С. Черкасенка сюжет розгортається на історичних подіях гетьманування П. Конашевича-Сагайдачного. М. Грушевський у праці “Історія України” писав: *“Ніколи перед тим козак не мали такої сили й слави, як за Сагайдачного. Добре зложились для них події, а крім того, багато значив і такий добрий провідник, яким був Сагайдачний”* [1, с. 119]. Так і С. Черкасенко з героїчним пафосом описує портрет самого Сагайдачного крізь призму сприйняття молодого козака Павла: *“Перед очима все стояв образ величного, з довгою бородою й вусами, лицаря із зсунутими над переніссям соболевіми бровами, а під ними – гострими, як сверла, мудрими, допитливими очима, що зазирали – хотів ти того, чи ні – в самісіньку душу”* [7, с. 150]. Очіма головного героя розкривається й неординарна постать та риси характеру видатного кошового отамана: *“Уявляв гетьмана в бою з невірними з його грізною, непохитною волею, з достеменністю й короткомовністю в найвідповідальніших наказах, із безоглядною відвагою й презирством до найбільшої власної небезпеки, а водночас із любовним, хоч навбач і суворим, гарячим піклуванням про своїх вояків, – і починав розуміти таємницю його численних звитяг над ворогом”* [7, с. 155]. Автор героїчно описує морські походи Чорним морем до Криму під проводом Сагайдачного (взяття Кафи, бій під Очаковим), веде мову про наступників Сагайдачного, що в різні часи продовжували його справу – Тараса Трясила, Івана Сулиму, Павлюка, Якова Острияницю, Дмитра Гуню.

З історичною достовірністю С. Черкасенко розповідає про звичаї січового козацтва (дотримання суворої дисципліни, саможертвність заради співтовариства, обрання прізвиська для братчика, побратання), описує козацьку раду як вище правління на Січі, характеризує різноманітні військові посади (кошового, писаря, осавули, курінного отамана), городових і реєстрових козаків, козацькі поселення (зимовники, т. зв. хутори).

Про козацькі звичаї повідує і В. Радзикевич у своїй повісті, що ніби виступає продовженням розповіді з історії України, охоплюючи період Руїни. Зображуваний історичний час автор пов’язує із підписанням Андрусівського перемир’я 1667 р. між московськими та польськими дипломатами. За цією угодою, твердить С. Плохій, *“козацьку Україну було розділено: Лівобережжя відійшло до Москви, а Правобережжя – до Польщі”* [3, с. 162]. Як знавець історії України В. Радзикевич характеризує цей складний для українців час: *“Україна весь той час із усіх сил боронилася від наступу загарбаних сусідів, хочаби зберегти вільне державне життя. Щоб захопити багатства українських земель й підкорити собі український народ, заходились у впертих зусиллях Польща, Московія і Туреччина”* [5, с. 41]. Тож, опираючись на історичні факти, автор розповідає в повісті про діяльність гетьманів Петра Дорошенка, Івана Самійловича, Івана Мазепу. І хоча персонажі твору по-різному ставляться до провадженої ними політики, проте всіх тогочасних гетьманів, за автором, об’єднує одна мета: *“поділену Україну разом злучити”* [5, с. 48]. Цієї лінії дотримувався і військовий діяч Семен Палій, якого В. Радзикевич робить персонажем твору. Із симпатією він характеризує героя: *“Палій був улюбленцем усього народу: і селянства, і козацтва. Меткий, рішучий, сміливий, був пострахом для татарів і турків, був пострахом для польської шляхти. Ставав в обороні українського народу проти всякого насильства...”* [5, с. 61]. Через діалоги персонажів автор наводить історичні факти про життєвий шлях

Палія, його походи до Криму, співпрацю з Мазепою та численні прохання об'єднати Правобережну та Лівобережну Україну, про організацію життя навколо Фастова, де він осів, його політику заселення спустошених земель, куди переселялися з Поділля, Волині, організацію антипольського повстання.

Попри потужний фактологічний зміст творів, усе ж історичні постаті є в них другорядними персонажами. В основі сюжетів “Пригоди молодого лицаря” та “Ніч проминула”, як уже наголошувалося, вигадані герої – молоді хлопці, козаки Павло та Дар. Автори ведуть їх різними дорогами, містами, селищами України, де вони пізнають усі верстви тогочасного українського суспільства – міщанство, селянство, козацтво тощо. На шляху героїв – Львів, Київ, Канів, Корсунь, Чигирин, Черкаси, Умань, Запорозжя, що дає змогу бачити очима героїв Україну XVII ст. Надаючи перевагу пригодницькому елементу в сюжеті повістей для юнацтва, письменники в такий спосіб популяризували історичні знання. Митці не лише розкрили реалії тогочасної України, а й зробили свої розповіді захопливими, цікавими для юнацтва. Адже шляхи вигаданих головних героїв сповнені несподіванок, авантур, протистоянь, двобоїв, що створює динамічні сюжети за типом моделі подорожі.

Обидва автори розгортають у своїх творах дві сюжетні лінії: любовно-родинну та історико-пригодницьку. Перша лінія – розкриває звичаєво-обрядовий образ України. Це досягається через зображення жіночих образів. До таких автори відносять, з одного боку, люблячих матерів Василиху, Обеременчиху, Боговитинову, а з іншого – коханих дівчат головних героїв Орісю, Ланку, які є учасницями любовного трикутника: Павло-Оріся-Крига та Дар-Ланка-Януш. Ця сюжетна лінія покликана відтворити родинне життя українців, зокрема обрядів на Різдво, сватання, звичаїв шанувати батьків, рідну землю – головних моральних заповідей українського народу.

Образи дівчат Орісі та Ланки є відображенням уявлень українців про жіночу красу. За допомогою традиційних народних образів С. Черкасенко подає портрет Орісі: *“Коси золоті, як достигла пшениця, а брови темні та дугасті... А очі великі-великі, сині, як небо... Гнучка, як тополя, хоч і повна, як рожса...”* [7, с. 18]. Чистоту почуттів героїнь до своїх обранців-козаків автори висловлюють через ліричні пісні (“Ой, піду я, піду...”), прислів'я (“Унадився журавель до бабиних конопель”), повір'я про вішунку-зозулю, вишивання.

Для інтриги автори додають до сюжетної лінії любовний трикутник, ставлячи дівчат у ситуації вибору майбутнього чоловіка. І якщо у С. Черкасенка Оріся обирає між козаками Денисом Кригою та Павлом Жбурляєм за рисами їхньої вдачі, то у В. Радзиковича вподобання Ланки носять національне забарвлення: вона надає перевагу козаку Дару Чорнокрилу, а не польському шляхтичу Янушу Одровонжу.

З вибором Ланки тісно пов'язана проблема родової пам'яті в повісті “Ніч проминула”. Один із розділів навіть має назву “Який його рід?”. Автор використовує поняття роду не лише для змалювання особистої долі Дара, який наприкінці твору возз'єднується зі своєю родиною. Він символічно веде мову про цілий народ – українців. Невипадково письменник червоною ниткою проводить у творі ідею про старовинні волинські роди як свідчення безперервності історичних традицій українського народу.

Так і С. Черкасенко вкладає в уста Жбурляя міркування: “Та хто ж ми такі?!”. Роздуми героя про власну родину тісно переплетені з осмисленням питання українського народу загалом. Тому у творі його особисте існування стає своєрідним дзеркалом життя українців. В одному з походів Павло визволяє свого батька, що пробув у турецькій неволі понад 15 років. Він одружується з коханою жінкою, має щасливу сім'ю, розбудовує свій хутір. Через ці епізоди автор втілює одвічні прагнення українського народу жити в злагоді, вести господарство на рідній землі, а також розкриває такі риси національного характеру українців, як працелюбність та хазяйновитість. Водночас звучить у письменника і проблема єднання роду, знання предківських звичаїв. У цій системі життєвих орієнтирів жінка постає берегинєю роду.

Образи матері та Матері-Січі тісно переплетені у творах, що цілком відповідає духові народної культури українців. Зокрема, у С. Черкасенка образ Січі-матері є персоніфікованим: *“мати Січ Запорозька! Не одного героя-лицаря виховала ти в своїм курені, відколи побралася з козацьким батьком – з Дніпром-Славутою, й ще не одного виховаєш!”* [7, с. 154]. З одного боку, Січ стає уособленням глибокої любові козацтва, як дітей до жінки-матері, а, з іншого, – вираженням патріотизму і відданості козаків, що пов’язано з прагненнями українців до волі та незалежності. Тому з образом Січі тісно пов’язані концепти “воля”, “слава”, “сила”. Перший концепт – “воля” – сягає народу, життя, його одвічного прагнення жити не в ярмі, а господарем на власній землі. Січ характеризується як клаптик волі, а козаки – оборонцями вільного життя. Саме козацька слава, відвага у бою стають для авторів творів характеристиками, що розкривають національний характер українців – неприйняття насильства.

Із цими концептами пов’язана друга сюжетна лінія – пригодницька. Уже сама назва твору С. Черкасенка “Пригоди молодого лицаря” вказує на пригодницький характер роману. Автор постійно тримає читача в напрузі, нанизуючи в сюжеті пригоду на пригоду Жбурля. Тут він рятує кохану Орісю від розбещеного польного гетьмана Потоцького, потім втікачів-селян із Умані, бере участь у звияжних походах Сагайдачного, стає побратимом писаря Хмеля (прототипу образу Богдана Хмельницького), визволяє братчиків з турецької неволі, вступає у двобій із суперником Денисом Кригою, осідає на власному хуторі та знову бере участь у визвольних повстаннях. Ці пригоди розкривають еволюцію образу головного героя, який проходить шлях від місцевого гульця до курінного отамана Канівського куреня на Січі.

Ведучи свого героя тернистим шляхом, С. Черкасенко прагне до історичного осмислення тогочасних подій. Тому у творі він акцентує на витоках українських козацьких рухів – політичне безправ’я та соціальне гноблення українців, утискання православної віри та українських звичаїв. Письменник підносить свого героя на такий рівень, що той доростає до опонента Сагайдачного. У цих суперечках Жбурля та Сагайдачного відчутний авторський голос. Через образ молодого лицаря С. Черкасенко прагне до змін у козацьких рухах, які мають *“об’єднати коло себе козацьку силу всієї України”* [7, с. 303].

У повісті “Ніч проминула” автор не вступає в полеміку з очільниками козацтва. Але, як і С. Черкасенко, підтримує ідею єднання українців. Проте він іде далі, говорячи не лише про протистояння зовнішнім ворогам, а про об’єднання українських земель під одним прапором як державним символом. До усвідомлення державності України і доростає головний герой повісті Дар.

Його мандрівка на Січ разом із друзями, київськими студентами, розпочинається з опису зруйнованої України – “великої пустелі”: *“Залишивши Київ і прямуючи в своїй мандрівці на південь, бачили вони велику руїну, довгими війнами та частими татарськими набігами й наскоками заподіяну. Бачили зруйновані міста, попалені села, попелища, згарища, запустілі поля, диким бур’яном і буйними травами порослі, що при кожному легкому подуві осіннього вітру скаржилися сумовитим, жалісним шелестінням”* [5, с. 50–51]. Спираючись у своєму описі на Літопис Самійла Величка, автор прагнув до історичної достовірності в показі тогочасної України. Водночас таке співпереживання головного героя за долю рідного краю відкриває процес його ініціації.

Дар проходить шлях від проводиря бандуриста до козацького осавули, сироти, до сина знаного волинського роду. І в цьому є певна символічність. Дар засвоїв народну пісенну культуру, коли був проводирем бандуриста Ониська Чайки. Виконуючи місію ославляти Україну, народні співці були носіями історичної пам’яті про звияги запорожців. Тут у пригоді стало вживання автором усної народної творчості: народні перекази та легенди (про походження прізвища Палія, який зміг здолати самого чорта), малі фольклорні жанри (“Козацькому роду нема переводу”, “Відвага мед п’є і кайдани тре”, “Де відвага, там і щастя”, “Нема в світі милішого, як своя рідна країна”), героїчна дружинна поезія

(“Невольники на каторзі”, “Три брати азовські”, “Дума про Марусю Богуславку”), – прославляли захисників рідної землі, виражали народну мораль – шанування традицій рідного краю та України.

Входження Дара до світу козацтва пов’язано також зі зміною прізвища з Чайки на Чорнокрила, яке дає йому братство за звитягу та твердість у боях. А віднайдення свого шляхетного роду – Боговитинів робить Дара не лише повноправним членом козацького суспільства, а й здатним впливати на політичні процеси в Україні.

Про прагнення письменників, аби Україна мала кращу долю, а майбутні нащадки продовжували справу пращурів, свідчить і відкрита композиція обох творів. У фіналі повісті С. Черкасенко наголошує на волелюбності українців, які ще не раз повставали проти насилля і ворожих сил. У В. Радзикевича кінцівка повісті є символічною, пов’язана з назвою твору “Ніч проминула”: “Як у світі природи, так і в житті людини й цілих народів бувають ночі, довгі, темні, понурі, безнадійно лиховісні. Але після них часто розвиднюється, випогоджується, прояснюється. На місце безвиглядної, грізної темряви приходить ясний світанок (...) Будилася, росла, кріпшала національна свідомість, родилася охота боротися за право вільного життя...” [5, с. 137]. У такий спосіб автори артикулювали проблему історичної пам’яті. Їхні твори постають своєрідними трансляторами до молодого покоління українців, створюючи духовний діалог між минулим, сучасністю і майбутнім. Такий діалог був важливим для українців діаспори, які прагнули, щоб юнацтво перейняло у старшого покоління справу за розбудову України.

У пригодницько-історичних жанрах для юнацтва “Пригоди молодого лицаря” С. Черкасенка та “Ніч проминула” В. Радзикевича червоною ниткою проводиться думка про усвідомлення українцями власної історії, культури, традицій, що виражається через родову та історичну пам’ять, розкриття національного характеру. Національні концепти “свого” у творах реалізуються через образи козацтва, бандуристів, власне українські топоси, тему роду, ремінісценції пісень та дум, прислів’їв, розкриття звичаїв (обряди на Різдво, сватання). Водночас органічне поєднання історичних фактів та пригодницький сюжет виражають жанрову своєрідність історико-пригодницьких творів для юнацтва, спрямованих на виховання патріотичних почуттів у молоді та утвердження свого права на історичну окремішність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський, Михайло. *Історія України*. Київ : Варта, 1993.
2. Сайт Миколаївської обласної бібліотеки для дітей імені В. О. Лягіна. “Література про життя та творчість С. Ф. Черкасенка”. Дата звернення Жовтень 15, 2017. <http://laginlib.org.ua/mykolaiv/cherkasenko/9.php>
3. Плохій, Сергій. *Брама Європи*. Пер. з англ. Романа Клочка. Харків : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2016.
4. Радзикевич, Володимир. *Історія української літератури*. 3 т. Детройт : Батьківщина, 1956.
5. Радзикевич, Володимир. *Ніч проминула*. Брюссель : Видавництво Центральної управи Спілки української молоді, 1967.
6. Черепанова, Світлана. *Філософія родознавства*. Київ : Знання, КОО, 2008.
7. Черкасенко, Спиридон. *Пригоди молодого лицаря*. Роман з козацьких часів. – Київ : Знання, 2015.

REFERENCES

1. Hrushevs'kyu, Mykhaylo. *Istoriya Ukrainy*. Kyiv : Varta, 1993.
2. Sajt Mykolajyivs'koji oblasnoji biblioteki dlya ditej imeni V. O. Lyahina. “Literatura pro zhyttya ta tvorchist' S. F. Cherkasenko”. Data zvernennya Zhovten' 15, 2017. <http://laginlib.org.ua/mykolaiv/cherkasenko/9.php>

3. Plokhyy, Serhiy. *Brama Yevropy*. Per. z anhl. Romana Klochka. Kharkiv : Knyzhkovyy klub "Klub simeynoho dozvillya ", 2016.
4. Radzykevych, Volodymyr. *Istoriya ukrayins'koyi literatury*. 3 t. Detroit : Bat'kivshchyna, 1956.
5. Radzykevych, Volodymyr. *Nich promynula*. Bryusel' : Vydavnytstvo Tsentral'noyi upravly Spilky ukrayins'koyi molodi, 1967.
6. Cherepanova, Svitlana. *Filosofiya rodoznavstva*. Kyiv : Znannya, KOO, 2008.
7. Cherkasenko, Spirydon. *Pryhody molodoho lytsarya*. Roman z kozats'kykh chasiv. Kyiv : Znannya, 2015.

УДК: 811 32 82–7

САТИРА У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В УКРАЇНІ 2014–2015 РОКІВ. ОКРЕМІ ПРИКЛАДИ

Гладій А. Л., магістр, докторант

*Університет ім. Адама Міцкевича в Познані
вул. Умультовська 89а, м. Познань, Польща*

andrii.gladii@gmail.com

У статті представлені окремі неологізми, які виникли в українській мові упродовж збройного конфлікту на Донбасі в 2014–2015 роках та здійснено їх короткий аналіз. Проаналізовані джерела та витoki цих неологізмів. Вказано на взаємозв'язок окремих неологізмів між собою. Зазначено подвійний або потрійний зміст деяких неологізмів.

Ключові слова: АТО, сатира, іронія, семантика, етимологія, назва, прізвисько.

САТИРА В ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ В УКРАИНЕ 2014–2015 ГОДОВ. ОТДЕЛЬНЫЕ ПРИМЕРЫ

Гладій А. Л., магістр, докторант

*Університет ім. Адама Міцкевича в Познані
ул. Умультовская 89а, г. Познань, Польща*

В статье представлены отдельные неологизмы, которые возникли в украинском языке в течение вооруженного конфликта на Донбассе в 2014–2015 годах. Осуществлен их краткий анализ. Проанализированы источники и истоки этих неологизмов. Указано на взаимосвязь отдельных неологизмов между собой. Обозначен двойной или тройной смысл некоторых неологизмов.

Ключевые слова: АТО, сатира, ирония, семантика, этимология, название, прозвище.

SATIRE IN THE MILITARY AND POLITICAL DISCOURSE IN UKRAINE 2014–2015. SELECTED EXAMPLES

Gladii A. L., master, PhD student

*Adam Mickiewicz University in Poznań
Umultowska str., 89a, Poznań, Poland*

The article presents some neologisms that arose in the Ukrainian language during the armed conflict in the Donbass in 2014–2015. Their brief analysis is carried out. The sources and origins of these neologisms are analyzed. The relationship of individual neologisms to each other is indicated. The double or triple meaning of some neologisms is revealed.

The armed conflict in the Donbas region and the eastern borders of Donetsk and Lugansk in not finished yet. Many of the issues of military and political nature, which rose during the last three years, are not solved yet. The feature of this conflict is that it involved not only troop, Special Forces or police forces of the belligerents. This conflict is characterized by relatively high participation of the Ukrainian society – from volunteers, volunteer militia and journalists at the very contact line to the commentators and spectators away from the conflict that followed the

ongoing conflict on the television and the Internet. Paradoxically, those, who follow the conflict away from the contact, also make significant contribution to the conflict. We are talking about forming a new vocabulary that relates exclusively to the armed conflict in Ukraine. In the last three years of the armed conflict entirely new concepts, definitions, phrases and phrasemes emerged, that did not exist in Ukraine, Ukrainian and Russian languages by 2014. With certainty it can be argued that these concepts are presented in this article are neologisms.

The relevance of this article lies in the fact that the scientific perception is no able in time to describe and interpret with scientific method some important socio-political phenomena. The scientific novelty of this article lies in attempt to make an interpretation of some neologisms in Ukrainian language, which appeared in the last three years during the ingoing armed conflict. The purpose of this article is to highlight some of the genesis of these neologisms and make their brief description. In addition, the main goal of this article is to explore the basics of these neologisms and find out their primary origin.

Some of these neologism arose during the Euromaidan, some of them exited before these events. During the armed conflict in the Donbas region some old neologisms got a new meaning, some of them were forgotten by the Ukrainian society. Anyhow, this topic needs a deep and comprehensive research in the future.

Key words: ATO, satire, irony, semantics, etymology, name, nickname.

Збройний конфлікт у частині Донецького басейну та на східних межах Донецької та Луганської областей триває далі. Багато питань військового та політичного характеру, які виникли ще три роки тому, залишаються не вирішеними. Особливістю цього конфлікту є те, що в ньому задіяні не лише війська, спеціальні сили або політики. Цей конфлікт характеризується досить високою участю суспільства – від добровольців, волонтерів та журналістів на самій лінії розмежування до коментаторів та глядачів далеко від конфлікту, які слідкують за конфліктом по телевізору та в інтернеті. Як не парадоксально, саме ця, остання частина “учасників” конфлікту певною мірою зробила свій внесок у його розвиток. Ідеться про формування нової лексики, яка стосується виключно збройного конфлікту в Україні. Упродовж останніх трьох років конфлікту сформувалися зовсім нові поняття, дефініції, словосполучення та фразеологізми, які не існували в Україні, українській та російській мовах до 2014 року. З упевненістю можна стверджувати, що такі поняття, представлені в тезах, є неологізмами.

Актуальність статті полягає в тому, що наукова перцепція певною мірою не встигає описувати та інтерпретувати науковим способом важливі суспільно-політичні явища. Наукова новизна цієї розвідки полягає в інтерпретації неологізмів в українській мові, які з’явилися упродовж останніх трьох років. Мета – висвітлення генези деяких неологізмів та їх короткий опис; дослідження підґрунтя цих неологізмів та з’ясування їх первинного походження. Проблематика статті полягає у твердженні, що процес неологізмів в українській мові пов’язаний із конфліктом на Донбасі.

Що стосується ґрунтовних праць на цю тему, то варто зазначити, що в сучасній українській науці існує певна прогалина в цій галузі. Поки що відсутня єдина або серія праць у галузі філології, яка або які б ґрунтовно висвітлювали тему неологізмів в українській мові в період 2014–2017 років. З іншого боку, вже існує досить велика кількість наукових матеріалів, які висвітлюють одну зі сторін багатогранної теми неологізмів в українській мові. Тут варто згадати такі праці, як “Особливості перекладу неологізмів, що виникли в період Євромайдану” О. Турчак, М. Зайцевої, Д. Добринської; “Неологізми в сучасному українському політичному дискурсі: семантико-словотвірний аспект” Н. Кондратенка; “Тематичні групи термінів-неологізмів у сучасному українськомовному медіадискурсі” О. Стишова та інші.

Будь-яка важлива подія в суспільстві, а збройний конфлікт в Україні поза сумнівом є такою подією, особливо загальнонаціональні збурення або трагедії активізують народ до створення зовсім нових понять, які до цього не були представлені в мові народу, “спонукають народ до активного оновлення мови, бурхливої словотворчості” [16].

До війни на Донбасі, наприклад, існувало поняття “донецький” та “западенець” – зневажливі окреслення для людей зі Сходу та Заходу України відповідно. Такі окреслення можна зустріти не тільки в українськомовній або російськомовній науковій та науково-популярній

літературі, а й, наприклад, у польській науковій літературі [5]. У спрощеному варіанті до 2014 року ці поняття означали відповідно – “донецький” – російськомовна особа зі Сходу України, поведінка якої не відповідає загальноприйнятим суспільством нормам, більш наближена до бандитського світу і є прихильником усього російського і одночасно апріорі є антиукраїнською. Натомість поняття “западенець” окреслювало особу, яка переважно походить із Західної України, спілкується українською мовою та обов’язково є прихильником крайніх правих ідеологій та націоналізму. Апріорі така особа є антиросійською. Наведені приклади подані для переходу до подальших роз’яснень як такі, що значно спрощують реальність. Однак ці поняття під час Євромайдану змінилися на інші неологізми, про які йтиметься далі у статті.

Варто ризикнути твердженням, що неологізми, які з’явилися під час війни на Донбасі, є деякою мірою діалогом між сторонами-противниками. Адже одним поняттям, яке несе в собі міцне емоційне забарвлення та неоднозначність смислів, набагато легше висловити свою думку, аніж описувати її довгими реченнями. Набагато легше використати поняття “ватник”, аніж сперечатися з особою, система цінностей котрої значно відрізняється. Легше використати поняття АТО, навіть не розбираючись у суті поняття.

Деякі неологізми з’явилися ще до та під час Євромайдану, деякі з них втратили своє первісне значення, деякі отримали нове. Далі подані вибрані неологізми, які набули найбільшого поширення та популярності в українському суспільстві упродовж конфлікту на Донбасі. Також варто зазначити, що ця тема фрагментарно розкрита в науковій літературі України і потребує подальшого розвитку.

АТО – Антитерористична операція. Ця нова аббревіатура з’явилася в російській та українській мовах у 2014 році та поступово почала означати війну на Донбасі, збройний конфлікт в Україні. Сам неологізм АТО може мати декілька значень: місце (поїхати в АТО), процес (провести АТО) та явище (волонтери та військові з АТО). Можна стверджувати, що сам збройний конфлікт на Донбасі отримав власну назву – АТО. З сатиричної точки зору неологізм АТО також став методом або інструментом:

Ало, це хто?

Сепаратист, а шо?

Тобі АТО!

Київська Хунта – окреслення нової влади, яка з’явилася в Україні в результаті Євромайдану. Поняття використовувалося людьми з проросійськими поглядами та сепаратистами, котрі вірять, що влада в Києві була захоплена у процесі перевороту [13]. Згідно з цим твердженням, Київська Хунта нібито проводить каральну операцію на Донбасі, а на її чолі стоять “американські агенти” – Петро Порошенко, Олександр Турчинов та ін.

Луганда, Донбабве [17] – іронічні назви самопроголошених республік „ДНР” та „ЛНР”. Назви з’явилися одразу після проголошення незалежності “республік” 11 травня 2014 року. Ці назви сатирично співзвучні до загального рівня розвитку африканських республік Уганда на Зімбабве.

Ватники [2] – найбільш розповсюджене поняття, яке досі широко застосовується. Ватниками називали проросійськи орієнтованих мешканців України, котрі бажали повернення Радянського Союзу та входження України до складу Росії. Ватники гостро критикували владу, яка прийшла після Євромайдану. Переважно ватники використовували пасивні форми протесту – пікети та антиурядові акції.

Приблизно поняття “ватник” можна описати, використовуючи слова з вірша Андрія Лукіна: Я ватник, я потомственный совок. Я в СССР рождён во время оно. Я чёрный хлеб. Я кирзовый сапог. Я воинской присяги звонкий слог. И красные победные знамёна. Я не был

на войне, но ту войну Я каждым нервом помню и кляню. Я ватник, я советский, я москаль. Я сын иного времени и века [11].

Саме слово ватник походить від бавовняної куртки, яку часто використовували в'язні ГУЛАГів. На межі 2013–2014 років прізвисько ватники отримали люди з низькими рівнем освіти та пострадянським типом мислення (усе зробить великий вождь), котрі широко не розуміють, з якою метою існує сучасна Україна, бояться усього західного, є противниками західних політично-військових структур – НАТО та Європейського Союзу. Ватники потребують “сильної руки”. Їхнім улюбленим святом є 9 травня. Поняття ватники замінило собою інше старіше поняття *Homo Sovieticus* [6].

Вишиватник – український аналог ватника. Поняття окреслює псевдопатріота України, котрий свій патріотизм демонструє виключно одяганням вишиванки з одночасною неконструктивною критикою всього суспільно-політичного життя [3]. Також вишиватниками називають тих, хто одночасно з демонстрацією своєї нібито патріотичної позиції спокійно користується, наприклад, російською Вікіпедією та слухає російську естраду. Якщо, приміром, вищезгадані ватники до Євромайдану мали назву *Homo Sovieticus*, то вишиватники натомість були представниками так званої шароварщини – максимально спрощеного розуміння та представлення України в мистецтві та традиціях із використанням найбільш поширених стереотипів: сало та вареники як народні страви, шаровари та вінки як народний одяг та, наприклад, танець гопак. Натомість сама назва шароварщина походить не від шароварів, а від імені українського режисера Бориса Шарварка (1929–2002).

Колоради – іронічна назва сепаратистів, котрі масово використовують у своєму одязі стрічку св. Юрія, яка кольорами нагадує колорадського жука.

Диванні війська – окреслення для великої групи осіб, котрі є найкращими “експертами”, не виходячи з дому. Поняття з'явилося ще в часи Євромайдану і означало людей, котрі безпосередньо не брали участі в протестах, а лише все коментували в мережах. Пізніше це поняття розширилося і стало означати тих же “експертів”, тільки у справі збройного конфлікту на Донбасі. Належати до диванних військ дослівно означає нічого конкретно не робити, а лише коментувати події в мережі.

Укропи-карателі. Укри [9]. Саму, досить стару, назву *укри* використовували деякі українські історики у спробах доведення стародавності українського народу [7]. У 2014 році поняття *укри* було модифіковане на *укропи* та *укропи-карателі*. За допомогою такої назви сепаратисти в основному називали українські війська на Донбасі. Також варто зауважити, що це поняття замінило собою раніше негативну назву українців – *хохли* [8].

Зелені чоловічки – незаконні збройні формування в період лютий-березень 2014 року на території Автономної Республіки Крим, які себе називали самообороною Криму. Словосполучення зелені чоловічки асоціюється з регулярними військовими з'єднаннями Російської Федерації як у Криму, так і на Донбасі. Зелені чоловічки провели серію операцій блокування українських військових частин у Криму, що остаточно призвело до анексії півострова Росією. На Донбасі зелені чоловічки захоплювали стратегічні об'єкти, називаючись “народним ополченням Донбасу”. Свою назву зелені чоловічки отримали від кольору своєї форми.

Чорні чоловічки – відповідь українських добровольців на дії зелених чоловічків. Чорними чоловічками у травні 2014 року почали називати українські добровольчі збройні формування на Донбасі [15] та в інших регіонах України – в Одесі, Дніпрі та Харкові [1].

Кривавий Пастор – іронічно-агресивне прізвисько Олександра Турчинова – політика та голови Ради Національної безпеки та оборони. У 2014 році за його розпорядженням (тоді виконував обов'язки президента України) почалася антитерористична операція на Донбасі.

Неофіційно належить до Церкви Баптистів. Через його рішучу проукраїнську політику та належність до Церкви Баптистів сепаратисти окреслили його Кривавим Пастором [10].

Путлер – сатиричне прізвисько президента Російської Федерації, з ініціативи котрого Крим був анексований Росією [14]. Назва походить від з'єднання прізвищ Путін та Гітлер. Ця назва асоціюється з днем 15 березня 1938 року, коли Австрія була анексована Третім Рейхом.

Шахтарі та трактористи Донбасу. До 2014 року в Україні ці дві професії дослівно означали відповідну працю. Але після виступу президента Росії Володимира Путіна 17 лютого 2015 року ці дві професії серед неологізмів української мови набули зовсім іншого значення. Президент Росії заявив: “[...] Конечно, проигрывать всегда плохо. Конечно, это всегда беда для проигравшего. Особенно, если проигрываешь вчерашним шахтерам или вчерашним трактористам...” [4]. Після цього виступу ці два слова отримали нове значення, а саме – регулярні військові частини Російської Федерації на Донбасі.

Порєбрик [12] – так у Санкт-Петербурзі називають хідник. Це слово набуло популярності через його широкий вжиток зеленими чоловічками на Донбасі, котрі захоплювали адміністративні будівлі. Варто зауважити, що російськомовні українці не використовують це слово, а натомість уживають слово бордюр. З іншого боку, це слово широко використовується громадянами Російської Федерації. Використання зеленими чоловічками цього слова дало підстави вважати, що на Донбасі воюють війська з Росії. Так усі незаконні збройні формування на Донбасі отримали нову назву – порєбрики.

КримНаш – досить розповсюджений вираз, який став неологізмом та означає “щоб не відбувалося з економікою або політикою, все одно Крим наш”. Широко використовується мешканцями Криму та Росії. Цей вираз присутній у багатьох жартах. Наприклад, сьогодні, за легендою, в Росії жінки під час пологів замість мама! кричать Кримнаш! [9].

Проаналізовані неологізми, які з'явилися впродовж останніх трьох років та значною мірою проникли не тільки до української або російської мов, а також до польської, англійської, чеської, німецької та інших (наприклад, поняття зелених чоловічків – zielone ludziki, little green men, zelení mužičci, grüne Männchen), свідчать про те, що мова є живим організмом, який найшвидше реагує на суспільно-політичні явища. Війна на Донбасі стала причиною втрат багатьох людських життів, які вимірюються вже тисячами. Однак ця війна також суттєво вплинула на бурхливий розвиток багатьох неологізмів, словосполучень та метафор, які поступово входять та входитимуть до словників української мови. Подібна лексика, на перший погляд, є непомітною та такою, яка не відіграє важливої ролі в спілкуванні, однак вона може виступати певною мірою в ролі психологічної зброї, коли за допомогою лише одного неологізму можна виразити цілий спектр емоцій та історій – як позитивних, так і негативних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дєро.ua Харків. “Чорні чоловічки” в Харкові пообіцяли порцію свинцю кожному “проросійському виродку” (ВІДЕО). (2015). <http://kh.depo.ua/ukr/kh/-chorni-cholovichki-v-harkovi-poobitsyali-portsiyu-svintsyu-kozhnomu-02052015143500> (06.06.2017).
2. Alter Ego. 10 убеждений ватника. Durdом.in.ua. (2015). http://durdом.in.ua/ru/main/article/article_id/24783.phtml.
3. Медовник, Катерина. #імхосфера: Хто такі вишиватники?. Канал на YouTube. (2015). <https://www.youtube.com/watch?v=wu0Ue8NPZDc>
4. RT на русском. Путин: Украинским властям обидно проигрывать вчерашним шахтерам и трактористам. (2015). <https://www.youtube.com/watch?v=vG2HdlHOswM>.
5. Studenna-Skrukwa, Marta. *Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej*. Poznań, 2014.

6. Мислово. *Гомо постсовєтікус*. (2015). <http://myslovo.com/?dictionary=%D0%B3%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%94%D1%82%D1%96%D0%BA%D1%83%D1%81>.
7. Дем'янов В. О. *Укри та українці: забута історія предків*. «ДЦ «Рівне-Суренж»», 26 Грудня, 2010 року. http://rivne-surenzh.com.ua/ua/our_articles/117.
8. Казарин П. “УКРЫ” ВМЕСТО “ХОХЛОВ”. Телевізійна Служба Новин. (2015). <http://ru.tsn.ua/analitika/ukry-vmesto-hohlov-414407.html>.
9. Карп'як О. *Вата з укропом: мова політичних мемів*. ВВС Україна. (2014) http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/08/140807_new_words_ko.
10. Корреспондент.net. “Кровавый пастор”. Турчинов прокомментировал свое прозвище в соцсетях. (2014). <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3457169-krovavyy-pastor-turchynov-prokommentyroval-svoe-prozvyshche-v-sotssetiakh>.
11. Лукин А. *Я ватник*. (2015). <https://www.stihi.ru/2015/04/28/1439>.
12. Павельева Л. „Порєбрик” и „бордюр”, „Михал Сергеич” и „Михаил Сергеевич”. Радио Свобода. (2016). <https://www.svoboda.org/a/161953.html>.
13. Первый Канал. *Сергей Лавров: Москва готова к прямому диалогу с Киевом*. (2014). https://www.1tv.ru/news/2014/05/26/42543sergey_lavrov_moskva_gotova_k_pryamomu_dialogu_s_kievom.
14. Президент России. *Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов*. (2014) <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>.
15. Телевізійна Служба Новин. “Чорні чоловічки” із Волині на відео обіцяють помститися за загиблих під Волновахою земляків. (2014). <http://tsn.ua/politika/chorni-cholovichki-iz-volini-na-video-obicyayut-pomstitsiya-za-zagiblih-pid-volnovahoyu-zemlyakiv-351467.html>.
16. Хмельовська О. „Укропи” та „правосеки” проти „ватників” і „сенарів”. (2014). <http://tyzhden.ua/Society/119971>.
17. Чайка Р. *Луганда та Домбабве*. Телевізійна Служба Новин. (2014). <http://tsn.ua/analitika/luganda-ta-donbabve-349028.html>.

REFERENCES

1. Depo.ua Kharkiv. “Chorni cholovichky” v Kharkovi poobicialy porciju svynciu kozhnomu „prorosijs’komu vyrodku” (VIDEO). (2015). <http://kh.depo.ua/ukr/kh/-chorni-cholovichki-v-harkovi-poobitsyali-portsiyu-svintsyu-kozhnomu-02052015143500>.
2. Alter Ego. *10 ubiezhdienij vatnika*. Durdom.in.ua. (2015). http://durdom.in.ua/ru/main/article/article_id/24783.p.html.
3. Medovnyk Kateryna. #imhosfera: Hto taki vyshyvnyky? Kanal na YouTube. (2015). <https://www.youtube.com/watch?v=wu0Ue8NPZDc>.
4. RT na russkom. *Putin: Ukrainskim vlastiam obidno proigryvat' vcherashnim shachtioram i traktoristam*. (2015). <https://www.youtube.com/watch?v=vG2HdlHOswM>.
5. Studenna-Skrukwa, Marta. *Українські Донбас. Облича тоżсamości regionalnej*. Poznań, 2014.
6. Myslovo. *Номо постсовєтікус*. (2013). Myslovo – slovnyk, jakyj pyshesh ty. <http://myslovo.com/?dictionary=%D0%B3%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%94%D1%82%D1%96%D0%BA%D1%83%D1%81>.
7. Demjanov V. O. *Ukry ta ukrainci: zabuta istorija predkiv*. (2010). http://rivne-surenzh.com.ua/ua/our_articles/117.
8. Kazarin P. “UKRY” VMIESTO “HOHLOV”. (2015). <http://ru.tsn.ua/analitika/ukry-vmesto-hohlov-414407.html>.

9. Karpjak O. *Vata z ukropom: nova politychnyh memiv*. BBC Ukraina. (2014). http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/08/140807_new_words_ko.
10. Korrespondent.net. *“Krovavyy Pastor”. Turchynov prokomentiroval svoje prozvishe v socsetiah*. (2014). <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3457169-krovavyy-pastor-turchynov-prokomentiroval-svoe-prozvishe-v-sotssetiakh>.
11. Lukin A. *Ja Vatnik*. (2015). <https://www.stihi.ru/2015/04/28/1439>.
12. Pavieljeva L. *“Poriebrik” i “bordiur”, “Mihal Sergeich” i “Mikhail Sergeevich”*. Radio Svoboda. (2006). <https://www.svoboda.org/a/161953.html>.
13. Piervyj Kanal. *Sergej Lavrov: Moskva gotova k priamomu dialogu s Kievom*. (2014). https://www.1tv.ru/news/2014/05/26/42543-sergej_lavrov_moskva_gotova_k_pryamomu_dialogu_s_kievom.
14. Prezident Rossiji. *Dogovor mezhdru Rossijskoj Federacijej I Respublikoj Krym o priniatii v Rossijskuju Federeaciju Respubliki Krym i obrazovanii v sostavie Rossijskoj Federacii novyh subjektov*. (2014). <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>.
15. Televizijna Sluzhba Novyn. *“Chorni cholovichky” iz Volyni na video obiciajut pomstytysia za zahybyh pid Volnovahoyu zemliakiv*. (2014). <http://tsn.ua/politika/chorni-cholovichki-iz-volyni-na-video-obicyayut-pomstytysia-za-zagiblih-pid-volnovahoyu-zemlyakiv-351467.html>.
16. Khmelovs'ka O. *“Ukropy” ta “pravoseky” proty „vatnykiv” i “separiv”*. (2014). <http://tyzhden.ua/Society/119971>.
17. Chajka R. *Luganda ta Dombabve*. Televizijna Sluzhba Novyn. (2014). <http://tsn.ua/analitika/luganda-ta-dombabve-349028.html>.

УДК: 821.133.1. (493):82–31

ИМАГОЛОГІЧНА ВІЗІЯ МІСТА В РОМАНІ М. ТІРІ “ПРОЇЗДОМ У КИЄВІ”

Горбач Н. В., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

horbachnathalia@gmail.com

Стаття присвячена аналізу імагологічної рецепції образу української столиці в романі франкомовного бельгійського письменника М. Тірі “Проїздом у Києві”. У статті простежується, як образ міста, що є фоном, топосом і персонажем твору, моделюється крізь призму свідомості автора й зумовлюється його світоглядом, впливом соціального оточення, особистим досвідом взаємодії з чужою культурою. Гетерообраз Києва виступає важливим засобом осмислення української історичної дійсності 1917–1918 років і власного етнокультурного “Я”.

Ключові слова: автор, герой, імагологія, літературознавча імагологія, міжкультурна взаємодія, образ, рецепція.

ИМАГОЛОГИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ ГОРОДА В РОМАНЕ М. ТИРИ “ПРОЕЗДОМ В КИЕВЕ”

Горбач Н. В., к. филол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена анализу имагологической рецепции образа украинской столицы в романе франкоязычного бельгийского писателя М. Тири “Проездом в Киеве”. В статье прослеживается, как образ города, являясь фоном, топосом и персонажем произведения, моделируется сквозь призму сознания автора и обуславливается его мировоззрением, влиянием социального окружения, личным опытом взаимодействия с чужой культурой. Гетерообраз Киева выступает важным средством осмысления украинской исторической действительности 1917–1918 годов и собственного этнокультурного “Я”.

Ключевые слова: автор, герой, имагология, литературоведческая имагология, межкультурное взаимодействие, образ, рецепция.

THE IMAGOLOGICAL CITY VISION IN M. THIRY'S NOVEL "PASSING THROUGH KYIV"

Horbach N. V., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky Str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article is dedicated to analysis of an imagological reception of Ukrainian capital's vision in "Passing Through Kyiv" (1927), a novel written in French by Belgian writer M. Thiry. It has come to the Ukrainian reader in almost nine hundred years after its publication. The research topicality is explained with a necessity of analysis of this novel as well as a general importance of literary imagological researches in a context of modern interdisciplinary and intercultural discourse. M. Thiry's novel demonstrates the human's conception of the outer world, especially the image of Ukrainian culture as "Other", appeared with author's communication with natives of another country. The vision of Kyiv – a place of action – is a very essential part of an autobiographical story, told by the author, who has been involved in World War II and stayed in Kyiv during winter 1917 to 1918. This research shows, how the vision of the city, which is a background, a topos and a character at once, is modeled through a prism of author's consciousness and is caused with his outlook, the influence of social environment, personal experience of interacting with a foreign culture. This character has stereotypical and special, rational and emotional features.

Obviously, the vision of Kyiv is translated from "Other's" point of view. But at the same time M. Thiry is open-minded in describing the life of Ukrainian capital during one of its most difficult periods in XX st., therefore, his opinion is interesting for Ukrainians. The impartiality in representation of historical difficulties, a slight irony in describing the life of ordinary citizens, the sincerity in showing friends and the author's Kyiv love cheer up the vision of a pessimistic city, which seems to be dehumanized, disabused and tired of revolution and horrors of the civil war.

The novel "Passing Through Kyiv" helps its readers to complete the hetero-image of Kyiv and its citizens, and also leads them to realizing and cognizing "Self" with the extrapolation the "Other's" world on one's own. The hetero-image of Kyiv is important in comprehension of own national identity and Ukrainian historical reality in 1917–1918 yrs.

Key words: author, hero, image, imagology, literary imagology, intercultural communication, reception.

Невід'ємним складником уявлень людини про зовнішній світ є образи інших культур, що виникають як результат взаємодії соціумів чи окремих представників різних народів. Культурні взаємини й культурна конфронтація породжують образи "Іншого" й "Чужого", наділені як стереотипними, так і диференційованими, як раціональними, так і емоційними рисами. Важливим джерелом імагологічних досліджень, що мають міждисциплінарний характер, є й літературний текст, який не тільки допомагає формуванню гетерообразів, а й через екстраполяцію світу "Іншого" на власний сприяє самоусвідомленню і пізнанню "Свого". Вага літературної імагології в контексті міждисциплінарних інтеркультурних досліджень особливо зростає в умовах сучасного глобального комунікаційного простору, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

У 2015 році нечисленний перелік творів зарубіжної белетристики, місцем дії пов'язаних із Україною, поповнився перекладом роману франкомовного бельгійського письменника Марселя Тірі "Проїздом у Києві", який з'явився в журналі "Всесвіт". Наступного року твір вийшов друком у видавництві "Самміт-Книга". До українського читача він прийшов майже через дев'ять десятиліть із моменту першого виходу у світ у 1927 році, оскільки історична основа твору не відповідала офіційному наративу радянської історичної науки.

Метою цієї статті є аналіз гетерообразу української столиці в романі М. Тірі "Проїздом у Києві", тобто узагальненої картини дійсності й переживань автора як носія іншої культури, з системою власних уявлень про норми та цінності. Попри відносну молодість, вітчизняна літературна імагологія має певні здобутки: передусім слід назвати Д. Наливайку як автора першої теоретичної розвідки "Літературна імагологія: предмет і стратегії" (2005) і ґрунтовного дослідження про рецепцію української історії й культури на Заході "Очіма Заходу: рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст." (1998). Сформувалася й низка студій, пов'язаних із візіями українця / поляка (Р. Голик, Г. Грабович, Д. Наливайко, Д. Сосновська, С. Ульяш), українця / єврея (Д. Гомон, Г. Грабович), українця / грузина (Л. Грицик, О. Мушкудіані, Л. Розсоха), українця / італійця (Н. Білик, О. Пахльовська, К. Константинович, Д. Наливайко), українця / американця (Т. Денисова, А. Мельничук,

О. Ничко, Т. Остапчук, М. Тарнавська), українця / англійця (В. Нарівська), українця / француза (Д. Чик) тощо в літературному дискурсі. Але досліджень, у яких об'єктом літературознавчої уваги був би названий твір, ми не виявили, тому можна говорити про те, що обраний аспект аналізується вперше.

В аналізі обраного аспекту виходимо з перейнятої імагологією тези М. Бахтіна про те, що кожна культура повніше розкривається лише через сприйняття іншою культурою: “Ми ставимо чужій культурі нові запитання, яких вона сама собі не ставила. Ми шукаємо в ній відповіді на ці наші запитання, і чужа культура відповідає нам, відкриваючи перед нами нові свої грані, нові смислові глибини” [1, с. 354]. Відтак одним із шляхів наближення до своєї культури є й рецепція її гетерообразу, бо, за словами Б. Вальденфельса, “до власної ідентичності звикають через ідентифікацію з Іншими, тому вона завжди залишається просякнутою моментом не-ідентичності” [3, с. 59].

Образ Києва розглядається нами суголосно імагологічному розумінню образу, теоретично окресленому Д. А. Пажо, як “ансамбль ідей про іншого, взятих у процесі “літературизації” і водночас соціалізації. Це розуміння заохочує до пошуків із урахуванням не тільки літературних текстів й умов їхньої появи та розповсюдження, воно зобов'язує залучати весь навколишній культурний матеріал – написаний, продуманий, пережитий” [7, с. 398].

У центрі роману – автобіографічна розповідь автора, учасника Першої світової війни, який узимку 1917–1918 років опинився в Києві. Цій події передував вступ вісімнадцятирічного М. Тірі в бельгійську армію в 1915 році. На той час із добровольців, серед яких були й відомі в Бельгії особи, зорганізувався елітний автобронедивізіон, з точки зору технічного оснащення надзвичайно передовий для свого часу. Цей військовий підрозділ створювався вже за межами Бельгії, яка, відмовившись у 1914 році добровільно пропустити через власну територію німецьку армію в її наступі на свого давнього ворога Францію, стала жертвою агресії кайзерівських військ. Попри те, що армія “нейтральної” Бельгії ніколи не націлювалася на велику війну, їй вдалося утримувати удар німецької імперії упродовж серпня – жовтня 1914 року.

Але після окупації країни король Бельгії Альберт направляє автобронедивізіон у Росію на допомогу царським військам. До того ж, вага бронемашин, оснащених гарматами й кулеметами, досягала чотирьох тонн і робила їх малоприслужними для воєнних дій на болотистих землях Фландрії. До Росії вирушають понад 350 осіб особового складу, 13 бронемашин (шість із яких оснащені гарматами, чотири – кулеметами, а три призначені для командного складу), 6 легкових машин, 20 вантажівок, 18 мотоциклеток та 130 велосипедів [див.: 2; 5]. Із Франції, через Атлантичний океан, військовий підрозділ прибуває в Архангельськ, далі на його шляху – Петербург, Петергоф, Галичина (Збараж, Вороб'ївка, Цебрів, Озерна, Тернопіль та інші населені пункти). Після більшовицького перевороту наприкінці 1917 року бельгійців відводять у Київ. Знайшовши притулок у Михайлівському Золотоверхому монастирі, вони опиняються в центрі буремних подій до лютого 1918 року, коли українська столиця була захоплена більшовицькими військами на чолі з М. Муравйовим.

Бійці бельгійського батальйону й до того все частіше відчували себе сторонніми на цій війні через мовний бар'єр, упередженість місцевого населення до іноземців, відсталість російського війська в озброєнні, проблеми в командуванні тощо. Тепер же вони опинилися подвійними заручниками ситуації: Росія, на боці якої вони воювали, почала перемовини з Німеччиною про сепаратний мир, а їхнє командування не визнало нову українську владу.

Дорога бельгійського загону до Франції пролягала не через порт Архангельськ, який тоді вже контролювався більшовиками, а Трансибірською магістраллю через Сибір, далі – Китай, Тихий океан, Сполучені Штати Америки, Атлантичний океан до Франції. Вимушена кругосвітня подорож тривала чотири місяці. А повернутися з Франції на батьківщину бельгійці змогли тільки після капітуляції Німеччини.

Попри те, що залишилися опубліковані й неопубліковані мемуари учасників цієї військової операції [див.: 2, с. 232], з-поміж яких і книга “Кругосвітня подорож бельгійських броневиків дорогами війни” (видана в Брюсселі 1965 року) самого М. Тірі та його брата Оскара, який також був учасником бельгійського бронедивізіону, повної історично вивіреної картини цієї сторінки Першої світової війни ще немає. Для українського читача джерелом інформації про ті події стали книги Августа Тірі [8; 9] – онука письменника. Роман же М. Тірі “Проїздом у Києві” не лише знайомить читача з малознаною сторінкою україно-бельгійської історії, а й сприяє поглибленню міжкультурного діалогу, пропонує погляд чужинця на наше минуле, доносить його переживання пересічними киянами.

Головний герой твору Марсель – альтер его автора – веде оповідь про події 1917–1918 років із десятилітньої дистанції, яка дозволяє критично поставитися до того, що зафіксувала його пам’ять, безтурботного та недосвідченого юнака, яким він потрапив на війну і яким він сам себе називає. У його свідомості співіснують два образи Російської імперії – один “експортний” стереотип, головною імагемою якого був балет, а інший – той, який сформує в героя реальність. Марсель свідомий того, що перший образ давно вийшов із моди, але він відмежується й від експлуатації нового, пореволюційного, образу Росії, яким у літературі зловживають так, “як темою “страждених дітей” у кіно” [10, с. 19]. Примирити, узгодити ці образи героєві так до кінця й не вдасться, як і зрозуміти своїх друзів – Данила, Василя, Лівію, Дашу, котрих буремні події розвели по різних політичних чи світоглядних таборах. Почуття провини перед близькими йому людьми за нездатність уберегти їх від молоху війни, нерозуміння причин і мети кривавої круговерті історії спричинили появу численних “гризот” [10, с. 19], які незмінно спливають у свідомості героя при згадці тих днів. Звідси і його мета – “на біліні паперу позбутися тягара пам’яті” [10, с. 19], щоб історія, нарешті, стала оповідкою.

Київ, у якому розгортатиметься дія роману, постає як опозиція околиці й центру. Повз увагу героя не проходить така характерна деталь робітничого кварталу, як “предметні” вивіски, що свідчили про неписьменність його жителів: “як і в селах, на крамницях обабіч тротуарів висіли красномовні таблички – неначе на фресках проступали жвавві образки хлібів, окулярів, взуття, годинників та коней на повен зріст” [10, с. 27]. І хоч герой уже чув, що “революція принесла сюди голод і терор” [10, с. 25], та про них, на перший погляд, нічого не нагадує: вітрини крамниць, що світяться вогнями, навіть справляють враження присутності в кварталі якогось бельгійського міста.

Макрообраз центру складається з образів гамірних, сліпучих кав’ярень і мюзик-холів. “Штучні веселощі життя” [10, с. 91], “ілюзія безпеки” [10, с. 91], “святування безнадії” [10, с. 91], – так герой характеризує атмосферу закладів, що їх відвідує із друзями. У Марселя, який потрапляє туди фактично з війни, мабуть, гостріше, ніж у київського обивателя, з’являється усвідомлення й відчуття наростаючої загрози. Столиця, агонізуючи, нагадує йому “одне” ренесансне місто: “тут досі веселилися, тамуючи страх, тоді як до брами вже підступала чума” [10, с. 39]. Образ чуми в романі М. Тірі актуалізує в уяві реципієнта чумні вакханалії Флоренції, описані Д. Боккаччо.

Око Марселя помічає “місцеві” звички, почасти стереотипізовані у свідомості іноземця. Тут і нувориші “у важких хутрових пальтах, накинутих на спинки стільців, аби уникнути крадіжок у гардеробі” [10, с. 43], і військові, котрі “могли нахлебтатись, але це не була всезагальна пиятика до нестями, як буває у товаристві російських мужчин” [10, с. 43–44]. Оповідач говорить і про те, що вигідно вирізняло київські заклади з-поміж відомих йому вдома: “у цих закладах не була розлита жага задоволення фізичних потреб, що з деякою брутальністю відчувається у наших нічних кав’ярнях. Моїй отрочій душі подобався цей своєрідний платонізм...” [10, с. 44], хоч і пояснює це, зовсім неочікувано, браком чуттєвості у слов’ян.

Надалі відчуття занепаду міста перед вторгненням ворога тільки посилюється, хоч і передається через лаконічні побутові деталі: “майже щовечора ціни на страви зростали;

дедалі частішали гиркання між офіцерами та моряками” [10, с. 45], “квітникарки вже майже не пропонували купити мімозу чи кримські або ж кавказькі троянди, і не линули між столиками їхні несподівано зворушливі пахощі” [10, с. 45], “у безперестанному подорожчанні чаю та бісквітного печива ... у дедалі більш відчутних ознаках злигоднів і заворушеннях на вулицях – у всьому вгадувалося невпинне просування до Києва частин Муравйова” [10, с. 92] тощо.

Тривожні віщування майбутнього насильства вбачає Марсель у афішах кінотеатрів, що анонсували доволі дивний репертуар, який мав задовольняти “глибоко затамовану народну втіху від знущань” [10, с. 67]. На думку героя, саме така популяризація насильства частково стала причиною “того дикунства, котре вирвалося на волю з нутра людей за часів більшовизму” [10, с. 67]. Учораšní селяни, повертаючись із фронту до рідних сіл, зачудовані дивовижним технічним винаходом, “відкрили для себе на екрані заборонену жагу крові та розпусти, досі тамовану у глибинах їхнього ества” [10, с. 67]. І терор не змусив довго чекати на себе.

Марсель поневолі стає свідком заворушень у Києві не тільки через розташування їхньої частини у вирі подій, але й тому, що його друзі опиняються в різних політичних таборах. Передусім – це Василь і Данило, які служили в бельгійському загоні перекладачами: перший стає більшовиком, а другий – прихильником Центральної Ради. Не ухиляється від суспільних подій і жіноча частина їхнього товариства: Даша, у якій оповідач відразу вгадує “агента Совітів”, переймається більшовицькими ідеями, а полька Лівія стає на сторону України, хоч і ситуативно, небезкорисно, бо мріє, що визволення України призведе до краху Російської імперії, а отже, до незалежності її батьківщини.

Автор не був прихильником більшовицької ідеології в 1917 році, тому уподібнює Київ, підбурюваний більшовицьким рухом, до людського організму, який, “слабнучи, з останніх сил намагається подолати могутній вірус” [10, с. 45]. І пишучи про поширення цих ідей у деяких країнах у 1927 році, він уявляє ці процеси як “повільну неухильну ерозію тамтешнього суспільного ладу” [10, с. 492]. Заради справедливості потрібно сказати, що не симпатизував він і новій українській владі та її військам, тому не занурюється в політичну мотивацію боїв “революціонерів із революціонерами” [4, с. 147], залишається багато в чому суб’єктивним. Але жорстокість і різанина, що захлюпнули вулиці Києва під час української революції, наступу Муравйова й червоного терору, глибоко бентежать його.

Трагізм міського соціуму передано через долі київських друзів Марселя: Лівію розстріляно заколотниками, Данило змушений рятуватися, коли його загін перейшов на бік більшовиків. Та чи не найгостріше безвихідь ситуації передає самогубство Василя, який був на боці переможців. Данило не звинувачує свого товариша за участь у більшовицькому перевороті, бо усвідомлює складність вибору в тій ситуації й так само відчуває себе винним у кровопролитті. Його позиція, на думку автора, доводить, що “насправді протистояння не розділило їх, як це могло здатися на перший погляд, а навпаки – ще міцніше, по братньому злучило бурхливі течії їхніх життів” [10, с. 193].

Зовнішня безсторонність оповідача не означає його байдужості до описуваного. Напередодні від’їзду з Києва, який так нелегко дався керівництву бельгійського дивізіону, Марселя не хвилює можливість повернення на батьківщину. Бо саме з Києвом у нього пов’язані спогади про дорогих йому людей (надто про Лівію), яких він розгубив у кривавій круговерті історії. І хоч герой намагався зробити усе від нього залежне для своїх товаришів, його свідомість продовжує терзати пам’ять про моторошні події: “насправді я терзався тим, що належу до людського роду, тож відчував провину за всі ті моторошні жахіття, через які мусив пройти” [10, с. 165]. І це відчуття провини в часи лихоліття за саму належність до роду людського – вища людська якість Марселя.

Як чужинця, автора роману не могла не цікавити проблема ксенофобії (про її існування свідчать спогади учасників бельгійського бронедивізіону, яким двічі міняли військову

форму, щоб населення й російські солдати не вчиняли над ними фізичних розправ, плутаючи із полоненими австріяками й німцями). На сторінках твору бачимо, що сприйняття обивателем іноземця відбувається в ореолі наявного історичного досвіду й історичної пам'яті, які пробуджують наявні страхи й продукують нові. “А ви чого сюди лізете? Ми тут усі – росіяни й самі дамо собі раду! Ці чужинці гадають, що завжди диктуватимуть нам свою волю! Досить ми вже навоювалися за вас!” [10, с. 76–77]; “Всі вони – однакові, гадають, що вони тут були панами й панами зостануться...” [10, с. 76–77], – чує на свою адресу Марсель. Констатує загальну неприязнь до іноземців, М. Тірі з іронією говорить про таке ставлення на прикладі свого героя: “чоловіки [українські повстанці – Н. Г.] й далі обговорювали моє становище: перший, либонь, запитував, у якій частині Росії мешкали оті бельгійці, а другий, мабуть, відказував: “ну, певне, десь аж за Москвою” [10, с. 125]; “вояки [патруль червоноармійців – Н. Г.] хотіли вже поставити мене до стінки й розстріляти, але коли пояснив їм, що я бельгійець і хто були оті бельгійці, чолов'яги прийняли мене за свого з надмірною теплотою” [10, с. 125]. Тобто герой, незалежно від політичних поглядів місцевого населення, сприймається крізь призму етностереотипу як “інший”, “чужий”, а відтак, особливо з огляду на військовий стан, як джерело можливої загрози.

Психологічні тонкощі міжкультурної взаємодії виявляються і в особистих стосунках Марселя з товаришами – Василем і Данилом. Оповідач характеризує їх як людей толерантних, тактовних, стриманих. Вони, – зазначає герой, – “через природну делікатність ... розмовляли французькою (зважаючи на мій досить низький рівень володіння російською)” [10, с. 33–34]. Але при цьому обидва гостро реагували на те, коли іноземець був свідком приниження їхньої батьківщини: “усі ж вади свого війська і біди своєї країни вони, певна річ, бачили також дуже добре і страх як від того потерпали, а тільки ж не хотіли, щоби це зауважували якісь там іноземці” [10, с. 30]. Василь, що був “завжди розважний, завжди тримався гідно, лютівся хіба тоді, коли мова заходила про його батьківщину чи її армію” [10, с. 30], “відчувалося тільки, як він страждає через цю надмірну цікавість чужинців, що хотіли якомога пильніше розгледіти конвульсії його Батьківщини” [10, с. 31–32].

Образ української столиці конкретизується через низку топонімів: Бібіківський бульвар [10, с. 65], Хрещатик [10, с. 93], Дніпро [10, с. 97, с. 99], Дарниця [10, с. 99], Михайлівський монастир [10, с. 104], Софійський собор або Свята Софія [10, с. 120, с. 187]), Лавра [10, с. 187], які локалізують художню дію роману, надають їй просторової конкретики.

Незважаючи на обізнаність із соціокультурними особливостями чужої для нього країни, М. Тірі все ж припускається певних помилок (звертання “земляк” він тлумачить як “селянин” (той, хто працює на землі) і вважає, що воно вживалося за царату замість поширеного тоді “товариш”) чи підкреслює відмінності сприйняття образів світової літератури носіями різних культур (порівняння Марселя з Дон Кіхотом спершу оцінюється як образливе, і лише вустами Лівії автор вносить пояснення, що “тут посміховиськом Дон Кіхота ніхто не вважає” [10, с. 82].

Образ Києва у М. Тірі є зразком імаготипічних структур, які, за словами Х. Дизеринка, “не є відбиттям або відображенням реальних колективних рис спільнот (“нація”, “народ” і подібне), а лише фікціями, тобто ідеями, що в певний час на певних історичних етапах формуються у країнах або спільнотах” [4, с. 389–390]. Але те, що автор пише про українську столицю в один із найтяжчих періодів її історії ХХ століття неупереджено, робить його погляд цікавим і для українців. Безсторонність при зображенні історичних перипетій, тонка іронія в замальовках життя пересічних киян, щирість у змалюванні образів товаришів і свого київського кохання оживляють, здавалося б, дегуманізований образ міста, що проходить через зневіру, песимізм, втому від революції й жахи війни. Київ М. Тірі як імагологічний літературний образ, у формулюванні Д. Наливайка, “не є фотографічним відбиттям Іншого / Чужого, за ним стоїть і в нього інкорпорується автор зі своєю суб'єктивністю, зі своєю культурою й ментальністю, своєю ідеологією й ангажованістю...” [6, с. 95].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин, Михаил. *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство, 1986.
2. Бойен, Рихард. “Бельгийский корпус броневиков в русской армии во время Первой мировой войны.” *Материалы Международной научной конференции “Последняя война Российской империи. Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по документам российских и зарубежных архивов”*, Москва, 7–8 сентября, 2004.
3. Вальденфельс, Бернгард. *Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого*. Київ: ППС-2002, 2004.
4. Дизеринк, Хуго. “Імагологія та питання етнічної ідентичності”. *Літературна компаративістика. Випуск IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми* 2(2011): 382–395.
5. Зорька, Олександр та Юрій Вознюк. “Участь бельгійського АСМ бронедивізіону в обороні Галичини в роки Першої світової війни (1916–1917 рр.)”. *Воєнна історія* 1(2012): 46–53.
6. Наливайко, Дмитро. Літературна імагологія: предмет і стратегії. У *Теорія літератури й компаративістика*, 91–104. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006.
7. Пажо, Даніель Анрі. “Від культурних кліше до імажинарного” *Літературна компаративістика. Випуск IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми* 2(2011): 396–430.
8. Тірі, Анрі. *На периферії війни: бельгійський бронедивізіон в Україні*. Київ: Темпора, 2010.
9. Тірі, Анрі. *Пілігрими Великої війни. Одиссея бельгійського бронедивізіону у 1915–1918 роках*. Київ: Темпора, 2010.
10. Тірі, Марсель. *Проїздом у Києві*. Київ: Самміт-Книга, 2016.

REFERENCES

1. Bakhtin, Mikhail. *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva: Iskusstvo, 1986.
2. Boyen, Rikhard. “Belgiyskiy korpus bronevnikov v russkoy armii vo vremya Pervoy mirovoy voyny.” *Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii “Poslednyaya voyna Rossiyskoy imperii. Rossiya, mir nakanune, v khode i posle Pervoy mirovoy voyny po dokumentam rossiyskikh i zarubezhnykh arkhivov”*, Moskva, 7–8 sentyabrya, 2004.
3. Valdenfels, Bernhard. *Topografiya Chuzhoho: studiyi do fenomenolohiyi Chuzhoho*. Kyiv: PPS-2002, 2004.
4. Dyzyerink, Khuho. “Imaholohiya ta pytannya etnichnoyi identychnosti”. *Literaturna komparatyvistyka. Vypusk IV: Imaholohichnyy aspekt suchasnoyi komparatyvistyky: stratehiyi ta paradyhmy* 2(2011): 382–395.
5. Zorka, Oleksandr ta Yuriy Voznyuk. “Uchast belhiyskoho ASM bronedyvizionu v obroni Halychyny v roky Pershoyi svitovoyi viyny (1916–1917 rr.)”. *Voyenna istoriya* 1(2012): 46–53.
6. Nalyvayko, Dmytro. *Literaturna imaholohiya: predmet i stratehiyi*. U *Teoriya literatury y komparatyvistyka*, 91–104. Kyiv: Vydavnychyy dim “Kyevo-Mohylanska akademiya”, 2006.
7. Pazho, Daniyel Anri. “Vid kulturnykh klishe do imazhynarnoho” *Literaturna komparatyvistyka. Vypusk IV: Imaholohichnyy aspekt suchasnoyi komparatyvistyky: stratehiyi ta paradyhmy* 2(2011): 396–430.
8. Tiri, Anri. *Na peryferiyi viyny: belhiyskiy bronedyvizion v Ukrayini*. Kyiv: Tempora, 2010.
9. Tiri, Anri. *Piligrimy Velykoyi viyny. Odisseya belhiyskoho bronedyvizionu u 1915–1918 rokakh*. Kyiv: Tempora, 2010.
10. Tiri, Marsel. *Proyizdom u Kyevi*. Kyiv: Sammit-Knyha, 2016.

УДК 821.161.2: 808.53: 930.1

ЗАПОРОЖЦІ У СВІТЛІ ІСТОРИЧНОГО РЕВІЗІОНІЗМУ ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ: СТРАТЕГІЯ ДЕКАНОНІЗАЦІЇ

Кравченко Я. П., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

yana_kr@yahoo.com

Стаття присвячена визначенню особливостей постмодерної ревізії козацького міфу в контексті актуальних процесів переосмислення традиційних наративів українського минулого. Аналізу піддаються композиційні та художньо-стильові особливості інтерпретації історичної ролі запорожців у нарисах О. Бузини. Робиться висновок про те, що характерний для сучасної історіографії “підрив сциєнтизму” відбувається засобами стилізації історичної оповіді під постмодерний анекдот.

Ключові слова: історичний ревізійонізм, постмодернізм, історичний анекдот, постмодерна іронія, риторична стратегія, масовий читач.

ЗАПОРОЖЦЫ В СВЕТЕ ИСТОРИЧЕСКОГО РЕВИЗИОНИЗМА ЭПОХИ ПОСТМОДЕРНИЗМА: СТРАТЕГИЯ ДЕКАНОНИЗАЦИИ

Кравченко Я. П., к. филол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена определению особенностей постмодернистской ревизии казацкого мифа в контексте актуальных процессов переосмысления традиционных нарративов украинского прошлого. Анализируются композиционные и художественно-стилевые особенности интерпретации исторической роли запорожцев в очерках О. Бузины. Делается вывод о том, что характерный для современной историографии “подрыв сциєнтизма” происходит средствами стилизации исторического повествования под постмодернистский анекдот.

Ключевые слова: исторический ревизионизм, постмодернизм, исторический анекдот, постмодернистская ирония, риторическая стратегия, массовый читатель.

ZAPOROZHIAN COSSACKS IN THE LIGHT OF HISTORICAL REVISIONISM OF POSTMODERN PERIOD: STRATEGIES OF DECANONIZATION

Kravchenko Y. P., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article is devoted to the definition of the features of the postmodern revision of the Cossack myth in the context of the actual processes of rethinking the traditional narratives of the Ukrainian past. Taking into account the assertion of the methodological pluralism of modern historical science (multi-paradigm), as well as the declaration of transition to new methodological-worldview horizons, the factor of convergence of historiographic and literary discourses is emphasized in the work. One of the representative forms of manifestation of such rapprochement is Oles Buzyna's artistic-journalistic historiography. In modern literary studies, Oles Buzyna is referred to as one of the trends of postmodernism – neomythologism. The basic idea of neo-mythologists is the deconstruction of the personalities of national classics and their works, the presentation of fundamental national discourse not as a factor of national existence (being of man, state and nation), but as something secondary, a priori, mythical, and most importantly – cosmopolitan, non-national. Compositional and artistic-style features of the interpretation of the historical role of the Cossacks in O. Buzyna's essays are analyzed. It is concluded that characteristic of modern historiography is the “undermining of scientism”, it is a means of stylizing the historical narrative for a postmodern joke with such characteristic features as intertext (citation, collage, reminiscence), mixing of worlds (kaleidoscopy), mixing time frames and building New, virtual worlds, do not really exist. The construction of the story in general is due to the choice of certain markers – basic patterns of behavior with one meaning and familiar connotations (foolishness, vanity, greed, crime, death, love, drunkenness, apostasy, etc.). The basis of such an artistic system is the aesthetics of identity. It is based on the complete identification of the depicted phenomena of life with already-known audiences model-stamps. The forms of realization of techniques and features that are inherent in the postmodern vision – irony, fragmentation, decentration, shocking, mixing of genres, merging with forms of mass consciousness are considered. The canonical events and facts are presented by Buzyna as the occasional results of a

chaotic whirlwind of events. Irony acquires non-traditional features – contextuality and carnivalization. The Buzyna's history is often performed in the style of a postmodern joke. As a vital reflection of the problem and its presentation without pathos, bitterness, radicalism and excessive sarcasm. Instead, it is irony, reflection, an unconventional look, without a desire for elitism, a search in semantics, a sophisticated game of meanings, and others.

Key words: historical revisionism, postmodernism, historical anecdote, postmodern irony, rhetorical strategy, mass reader.

Сучасна наука визнає загальну кризу вітчизняної історіографії, пов'язану із переосмисленням і оновленням методів пізнання минулого. Історики постають перед необхідністю “цілковитого переосмислення і переписування традиційних нарративів українського минулого – їхніх тематичних і концептуальних модальностей, цілей, параметрів, стратегій і притаманних міфологій” [1, с. 29]. Розвиток української історіографії вбачається в засадах багатопредметності і методологічного плюралізму (мультипарадигмальності). Декларується перехід на нові методологічно-світоглядні обрії, пошуки й апробація модерних дослідницьких технологій, удосконалення поняттєвого апарату.

Як відомо, сенс революційного зсуву у світовій історичній науці пов'язується насамперед із викликом постмодернізму. “Нині ми живемо в загальному стані постмодерності... В історичному пізнанні новий “стан” вилився у твердження, що “ми не маємо більше жодних текстів, ніякого минулого, а лише їх інтерпретації” [2, с. 17]. Українські історики змушені зважати на наслідки постмодерністського виклику, що проявляються в науковому доробку і концептуальних підходах. Показовим свідченням цього є явище “підриву сцієнтизму”, відкидання теорії та наукових критеріїв ставлення до розмаїтих інтерпретацій.

Однією з виразно окреслених тенденцій постмодерну є визнання науковцями зближення історії та літератури. За вдалим висловом А. Гуревича, історики усвідомили той факт, що “їхній дискурс, яким би він не був за формою, – усе ще оповідь, що розуміється в дусі Аристотеля як “виявлення інтриги представлених дій”. І на їхні праці поширюються фундаментальні принципи всякої оповіді, загальні і для історії, і для белетристики” [3, с. 9]. Постмодерністи займаються темами, які в традиційному історичному знанні, зазвичай, не обговорювалися. Їхні праці тісно переплітаються з літературознавством. Вони мають переважно елітарний характер і є ближчими до літературних творів, аніж до традиційних історіографічних жанрів.

Багато в чому зростання популярності постмодернізму пояснюється застосуванням літературних форм викладу матеріалу (більш вирашних для читача, аніж сухий стиль фундаментальної історичної монографії). До того ж, як зазначає К. Гломозда, прихильники згаданого напрямку “буквально сиплють афоризмами, іронічними висловлюваннями, красивими логічними парадоксами і навіть анекдотами, чим залучають читача. Постмодернізм дарує відчуття контролю над світом шляхом того, що автор і читач ніби самі створюють об'єкти свого вивчення, творять історію, відчувають себе деміургами” [4, с. 844]. Текст історика, стверджують постмодерністи, – це оповідний дискурс, нарратив, що підкоряється тим же правилам риторики, які виявляються в художній літературі. “Якщо послідовно стояти на подібній точці зору, – стверджує Гуревич, – то чи не виявиться, що будь-яка версія історії однаковою мірою має право на існування і байдужа до істини: вона здатна висловити лише погляди й оцінки автора історичного твору, погляди, за суттю своєю суб'єктивні” [3, с. 11].

Одним із показових свідчень переростання національної парадигми в постмодерністську, переходу до методологічного, тематичного, стильового урізноманітнення, і, зокрема, зближення історіографії й белетристики, є історичні розвідки Олесь Бузини, репрезентовані українському читачеві в книзі “Таємна історія України-Русі”.

Книга витримала дев'ять перевидань (2005 – 2016 рр.), загальний наклад – понад десять тисяч примірників, тоді як усі частини видання є широко доступними на різноманітних електронних ресурсах [5]. “Таємна історія” – це збірка невеликих за обсягом художньо-

публіцистичних нарисів з української історії різних епох, покликаних дегероїзувати й деканонізувати визначні події та постаті національного минулого. Зокрема, здійснюється спроба ревізійного тлумачення історичної ролі козацького Запорозжя (“Посмертныя приключенія Байды”, “Как казаки крымскому хану служили”, “Ненаписанное письмо запорожцев”, “Как Екатерина восстановила Сечь”). Метою пропонованого дослідження є визначення комплексу риторичних прийомів, що забезпечують історичну ревізію запорожців у постмодерному наративі О. Бузини.

“Таємна історія...” кваліфікується як “художнє видання”, отже, автор заперечує свою належність до наукової історіографії й знімає з себе відповідальність за достовірний виклад фактів. Можливо, саме з цієї причини серед професійних істориків книга залишилася майже непоміченою і відверто ігнорується. В академічному середовищі автора однозначно кваліфікують як псевдоісторика, який “під гучними гаслами відкриття історичних таємниць та боротьби зі стереотипами паплюжить видатних особистостей української історії” [6, с. 22].

У сучасному літературознавстві Олеся Бузину відносять до однієї з течій постмодернізму – неоміфологізму. Стрижневою ідеєю неоміфологістів є деконструювання персоналій національних класиків та їхніх творів, представлення фундаментального національного дискурсу не як чинника національного буття (буття людини, держави і нації), а як чогось вторинного, апріорного, міфічного, а найголовніше – космополітичного, безнаціонального.

Зазначені характеристики неоміфологічної методології дозволяють класифікувати книгу Бузини як масовий літературний продукт. Хоча зовнішньо вона імітує серйозний історичний дискурс, адже супроводжується досить солідною бібліографією, посиланнями на авторитетні джерела, розлогими цитуваннями. Однак ці складники є елементом постмодерної гри, адже жоден із тих читачів, на яких дійсно розрахована книга, не потребує наукової бібліографії.

Натомість цей читач потребує сенсаційного заохочення, емоційного контакту з автором і, найголовніше, відповідності тексту рівню власного інтелектуального і духовного розвитку. В анотації до першого видання 2005 р. актуалізовано ті маркери масової комунікації, які мають забезпечити успішний досвід рецепції відповідного типу читача: “Книга О. Бузини – первий за п'ятнадцять лет независимости взгляд на украинское прошлое с точки зрения факта, а не мифа. Знаковые исторические фигуры предстают в его новой книге не иконами, а живыми людьми. Сама же история – такой, как была на самом деле – исполненной жестокости и предательства, но чудовищно интересной. То, что скрывали архивы и самоцензура профессиональных историков, теперь становится достоянием широкого читателя”. Відбувається програмування сенсаційних читацьких очікувань, які вже частково визначені словом “таємна” в назві книги, а в анотації підсилюються популярними засобами маскульту – бінарними опозиціями: “факт – міф”, “ікона – жива людина”, “жорстока історія – цікава історія”, “професійні історики – широкий читач”. Твориться ілюзія сенсаційного відкриття правди, долучення читача до кола обраних, втаємничених осіб і протиставлення його середовищу професійних істориків. Отже, на етапі породження тексту саме чинник адресата через комунікативний характер тексту зумовлює вибір автором загальної комунікативної стратегії, включаючи відбір і організацію мовних засобів.

Про належність літературного продукту Бузини до масової літератури свідчить також принцип “формальності”, що виявляється на усіх формально-змістових рівнях книги. Присутнє звернення до повсякденної свідомості, до мови поточного моменту, “середньої мовної особистості”. Заголовки текстів орієнтовані на мову вулиці, репрезентують мовні портрети різних соціальних груп. Назви творів дають розуміння того, на чії смаки орієнтується автор (“Скифы – упыри и наркоманы”, “Ярослав Мудрый – покровитель киллеров”, “Роман – князь-потрошитель”, “Секс-бомба провинциальной литературы”, “Ракетиры из Центральной рады”). Авторська риторична стратегія, вочевидь, ґрунтується на врахуванні чинника адресата.

У масовій літературі існують жорсткі жанрово-тематичні канони, що є формально-змістовними моделями прозових текстів, які побудовано за певною сюжетною схемою і наділено спільністю тематики, усталеним набором дійових осіб і типів героїв. Канонічне начало, естетичні шаблони побудови лежать в основі усіх жанрово-тематичних різновидів масової літератури (детектив, трилер, бойовик, фантастика, костюмно-історичний роман та ін.), саме вони формують жанрові очікування читача. Ці формально-змістовні ознаки здебільшого дотримано в інтерпретації історії, здійсненій О. Бузиною. Приміром, у нарисі “Посмертныя приключения Байды” слово “пригоди” актуалізує певний читацький прогноз-очікування і налаштовує читача на сприйняття захопливого, авантюрного сюжету. Оповідь виправдовує подібні очікування, адже розпочинається саме із жанрової дефініції: “Иногда история превращается в фантастический роман. А наше дело – вернуть ее в рамки детектива” [7, с. 145]. Автор прямо ідентифікує свою історичну оповідь з різновидом масової літератури. Часто назви провокують аналогії до добре відомих сюжетних моделей і викликають низку очікуваних асоціацій. Заголовок “Как казаки крымскому хану служили” створено за аналогією із серією популярних радянських анімаційних фільмів “Козаки”, знятих в УРСР на студії “Київнаукфільм”. Герої – запорожці Грай, Око і Тур стали своєрідним національним символом саме в масовій свідомості, адже активно тиражуються на логотипах товарів широкого вжитку.

Побудова оповіді загалом зумовлена вибором певних маркерів – базових моделей поведінки з одним значенням і звичними конотаціями (дурість, марнославство, жадібність, злочин, смерть, любов, пияцтво, розпуста та ін.). В основі такої художньої системи лежить естетика тотожності. Вона заснована на повному ототожненні зображених явищ життя з уже відомими аудиторії моделями-штампами. Наприклад, досить часто в нарисах Бузини спостерігаємо випинання суто фізичних ознак – культ тіла, перебільшення молодості і здоров'я, сублімація насолоди й інфляція чоловічого, візуалізація сексуальності – усе це лише підігріває комплекси звичайної людини. “Бахчисарай – грязная деревня, с полудиким ханом, курившим кальян и лапавшим немых девок из своего гарема на засаленных подушках” [7, с. 250]. “...захотелось ли Екатерине, чтобы князь Потемкин восстал из праха и тут же повалил ее на постель, как это случалось в прошлые времена” [7, с. 273]. Крізь комплекси неповноцінності події й цінності життя сприймаються іронічно, супроводжуючись потрібними автору оцінками і асоціаціями.

Постійним елементом побудови оповіді є емоційний зв'язок із читачем, що реалізується за допомогою риторичних звернень і запитань: «“Кто не знает картины “Запорожцы пишут письмо турецкому султану”!»; апелювання до загальновідомого: “Да и как можно не знать этот шедевр, если тиражируют его даже на конфетных коробках (для детей) и сигаретных пачках (для курильщиков)” [7, с. 216]. “Как же так вышло, что наследники бесстрашного Ивана Сирко оказались в рабстве у этого, говоря современным языком, третьеразрядного рэкетира? А спасибо нужно сказать Мазепе и Орлику! И еще одному проходимцу – кошевому атаману Гордиенко” [7, с. 250].

У сюжетах Бузини відбувається тотальна, безапеляційна дегероїзація запорожців засобами іронії: “казачья банда”, “братва”, “голопулая чернь”, “чубатые степные рыцари”, “степной супермен”. Іронія, яка за суттю своєю є інтелектуальною операцією дистанціювання суб'єкта від світу, в постмодерну добу стала типом комунікативного ставлення індивідів. Багато в чому постмодерн будується на основі обігрування міфологем минулого, стереотипів масової культури, остільки іронія набуває характеру певного провокаційного жесту щодо сформованого способу життя і стилю мислення людей. “А так как историки наши тоже не могут проводить свои исследования без рюмки другой” [7, с. 148]. “Долгими зимними вечерами на Сечи с перепою можно было много чего насочинять...” [7, с. 217].

Іронія постмодерну – радикальна іронія. Для цієї іронії неприйнятна унікальна пристрасть, особистісна ідентичність. Однак важливо навіть не те, що заперечується все і вся або пародіюється екзистенційна проблематика. Істотно інше – те, що в ситуації кінця історії,

децентрації суб'єкта, втрати легітимності іронія набуває нетрадиційних рис. Це – контекстуальність і карнавалізація. Для іронічної гри характерним є вираження складного, поліфонічного, випадкового стану світу, в якому сміх виступає як внутрішня якість безладу життя. Канонічні події й факти подаються Бузиною як випадкові результати хаотичного виру подій: “У Вишневецького просто не оставалось выхода, как набрать самое дешевое в тогдашней Европе войско – казаков, готовых в случае крайней нужды служить даже не за деньги, а за право пограбить. Недостатка же в этом лихом народце, шатающемся в поиске смысла жизни по Дикому Полю, слава Богу, не наблюдалось” [7, с. 146]. Звідси виникає низка рис, органічно властивих постмодерністському баченню, – невизначеність, фрагментарність, децентрація, поверховість, змішування жанрів, зрощення свідомості з мас-медіа.

Як розчленований і нігілюючий механізм уяви, іронія дробить символи і стереотипи, породжує фрагментарність і є деканонізацією, тобто критицизмом до будь-яких табу, прийнятих умовностей, стандартів знання, усякої легітимності. “Орлик с Мазепой в сражении не участвовали, так как постоянно валялись пьяными. Как пишет французский историк Вольтер, “с трудом можно было от них добиться, чтобы они не напивались, ибо этим начинали они день”. Зато пьянчуги протрезвели к бегству” [7, с. 251].

Історія Бузини часто виконана у стилістиці постмодерного анекдоту. Як стверджує Л. Пигулевський, “це цілком життєве осмислення проблеми і її уявлення без пафосу, гіркоти, радикалізму і зайвого сарказму. Замість цього – іронія, рефлексія, нетрадиційний погляд, і все це при повній демократичності жанру – без прагнення до елітарності, вишукування в семантиці, витонченої гри смислів та ін.” [8, с. 76]. Постмодерному анекдоту властивий інтертекст (цитата, колаж, ремінісценція), перемішування, змішування світів (калейдоскопічність), часових проміжків і навіть побудова нових, віртуальних світів, що не існують насправді. Наприклад, “Кстати, ясно вижу эту картину, столь любезную нашим историкам-квазипатриотам: на кухне Зимнего дворца скучает императрица. За окошком гаснет унылый петербургский денек. – Скука, Александр Васильевич, – жалуется Екатерина фельдмаршалу Суворову. – Так точно, Ваше Величество! – рапортует молодец фельдмаршал. – А не распять ли нам запорожца? – вдруг оживляется Екатерина. – Не занастит ли шельмеца? – Обязательно занастит! – веселеет герой Измаила. – А лучше сразу двух, чтобы им в одиночку не скучать!” [7, с. 270].

Автор конструє анекдотичні епізоди, наприклад, захоплення гуляки і авантюриста Вишневецького молдаванами, що полонили його, “выковыряв из копны сена” [7, с. 147], а сам герой “пребывал в скверной физической форме и даже в поход отправился не на коне, а на телеге – по причине мучившей его подагры” [7, с. 147]. Анекдотичний ефект досягається вибудовуванням жанрових сценок із підкресленою візуалізацією зображеного: “Кзаки поняли: под царем все-таки вольготнее! Письма с просьбами о прощении посыпались в Петербург мешками! Только император проснется, а ему в Зимний дворец опять очередную порцию казачьих “слез и соплей” несут – от раскаявшихся бывших подданных” [7, с. 254]. “Только Орлик со своей брехливой “конституцией” бегал кругами и умолял вернуться под хана” [7, с. 254].

Отже, альтернативна історія запорожців від Олеса Бузини є характерним явищем постмодерної доби. Згідно з постмодерним світоглядом, історія втілена у множині наративів. Історіографія звужує їх, наголошуючи на важливішому, ігноруючи більшість інших. Актуальний сьогодні плюралістичний підхід до висвітлення минулого містить положення про те, що, оскільки інтелектуальна різноманітність посилює історичну уяву й сприяє розробці й життєздатності вивчення минулого, історики мають радше вітати її, аніж жалкувати з її приводу. Деякі українські історики застерігають, що “постмодернізм в Україні, як і в інших регіонах світу, проявив себе насамперед своєрідною інтелектуальною модою, що стала небезпечною для суспільства не лише національним індіферентизмом, але також застосуванням певного безвідповідального способу мислення” [9, с. 147]. Інша частина вчених, навпаки, стверджує, що, всупереч поширеному уявленню, кризи історії немає: постмодернізм насправді творить як новий тип історії, так і її нову роль. Історія має

апелювати до загалу, не поступаючись рівнем наукових стандартів. Історичний ревізіонізм досягає успіху лише тоді, коли консенсус істориків сприяє ревізії. Отже, поява альтернативних історіографічних жанрових утворень, на зразок нарисів О. Бузини, вимагає професійного аналізу їх історичної зумовленості. Лише тоді історія має можливість уникнути кризи застою й посісти чільне місце на верхівці інтелектуального пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зашкільняк Л. О. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу / Л.О. Зашкільняк // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: Здобутки і проблеми / за ред.: Л. О. Зашкільняк. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. – С. 28–47.
2. Колесник І. І. Українська історіографія (ХVІІІ – початок ХХ століття) / І. І. Колесник – Підручник. – К.: Генеза, 2000. – 256 с.
3. Гуревич А. Я. Историк конца ХХ века в поисках метода / А. Я. Гуревич // http://krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1996b.htm
4. Гломозда К. Ю. Сучасні погляди на проблему переосмислення історичного минулого / К. Ю. Гломозда // *Confraternitas*: ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича. – Л., 2006–2007. – С. 842–854.
5. Олесь Бузина. Авторський сайт // <https://buzina.org/component/content/article/5-secret-story/416-l-r.html>; Истории Земли // <http://xn--e1adcaacuhnujm.xn--p1ai/oles-buzina-tajna-istoriya-ukrainy-rusi.html>; http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/buzina/index.php; сайт Украинские страницы // <http://old.mglin-krai.ru/Razmischleniya/buzina-tajnaistorija-x.htm>
6. Турченко Ф.Г. Сучасне українське історіописання: подолання кризи? / Ф.Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2011, вип. ХХХІ. – С. 12–24.
7. Бузина О. Тайная история Украины-Руси / О. Бузина. – К.: Арий, 2013. – 384 с.
8. Пигулевский В.О. Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму / В.О. Пигулевский. – Ростов-на-Дону: Фолиант, 2002. – 418 с.
9. Таран Л. Українська самоідентифікація, українська історія [Рец. на: Я. Ісаєвич. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. Львів, 1996] // Сучасність. – 1999. – № 4. – С. 147–150.

REFERENCES

1. Зашкільняк, Леонід “Методологічні аспекти світового історіографічного процесу.” *Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: Здобутки і проблеми*. За ред. Л. О. Зашкільняка. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, (2004): 28–47.
2. Колесник, Ірина *Українська історіографія (ХVІІІ – початок ХХ століття)*. К.: Генеза, 2000.
3. Гуревич, Арон “Историк конца ХХ века в поисках метода.” Библиотека Якова Кротова. Дата звернення Квітень 4, 2017. http://krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1996b.htm
4. Гломозда, Костянтин “Сучасні погляди на проблему переосмислення історичного минулого.” *Confraternitas*: ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича. – Л., (2006–2007): 842–854.
5. Олесь Бузина. Авторський сайт. Дата звернення Квітень 11, 2017. <https://buzina.org/component/content/article/5-secret-story/416lr.html>; Истории Земли. Дата звернення Квітень 11, 2017. <http://xn--e1adcaacuhnujm.xn--p1ai/oles-buzina-tajna-istoriya-ukrainy-rusi.html>; Электронная Библиотека Гумер. Библиотека Якова Кротова. Дата звернення Квітень 4, 2017. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/buzina/index.php; сайт Украинские страницы. Дата звернення Квітень 11, 2017. <http://old.mglin-krai.ru/Razmischleniya/buzina-tajnaistorija-x.htm>
6. Турченко, Федір “Сучасне українське історіописання: подолання кризи?” *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2011 (ХХХІ): 12–24.
7. Бузина, Олесь *Тайная история Украины-Руси*. К.: Арий, 2013.
8. Пигулевский, Владислав *Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму*. Ростов-на-Дону: Фолиант, 2002.
9. Таран, Людмила “Українська самоідентифікація, українська історія.” *Сучасність* 4 (1999): 147–150.

УДК: 821.161.2 :82–31 : 159.923.2

МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ Л. КОНОНОВИЧА “ТЕМА ДЛЯ МЕДИТАЦІЇ”

Николаенко В. М., к. філол. н., доцент

*Зуєнко Я. М., магістрант

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

nikolajenko2012@rambler.ru, *yaroslavazuenko@gmail.com

У статті порушено проблему дослідження маркерів національної ідентичності в романі Л. Кононовича “Тема для медитації”. Акцентовано увагу на причинах виникнення терміну ‘національна ідентичність’ у вітчизняному гуманітарному дискурсі та його національній специфіці. Досліджено особливості реалізації в тексті основних політичних і культурних ідентитетів: історії, мови, майнового індивідуалізму українців тощо. Розглянуто авторське трактування репресивних дій комуністичного режиму як спроби нівелювання національних особливостей у межах ведення політики культурної асиміляції.

Ключові слова: національна ідентичність, ідентитети, культурні та політичні маркери, майновий індивідуалізм.

МАРКЕРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В РОМАНЕ Л. КОНОНОВИЧА “ТЕМА ДЛЯ МЕДИТАЦИИ”

Николаенко В. Н., к. филол. н., доцент

*Зуєнко Я. М., магістрант

Запорожский национальный университет

ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

В статье затронута проблема исследования маркеров национальной идентичности в романе Л. Кононовича “Тема для медитации”. Акцентируется внимание на причинах возникновения термина ‘национальная идентичность’ в отечественном гуманитарном дискурсе и его национальной специфике. Исследованы особенности реализации в тексте главных политических и культурных идентитетов: истории, языка, имущественного индивидуализма украинцев и др. Рассмотрена авторская трактовка репрессивных действий коммунистического режима как попытки нивелирования национальных особенностей в рамках ведения политики культурной ассимиляции.

Ключевые слова: национальная идентичность, идентитеты, культурные и политические маркеры, имущественный индивидуализм.

MARKERS OF NATIONAL IDENTITY IN THE NOVEL “THE THEME FOR MEDITATION” BY L. KONONOVYCH

Nikolaenko V. M., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Zuienko Y. M., student of the magistracy

Zaporizhzhya National University

Zhykovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

The article is an attempt on research markers of national identity in the novel “The Theme for meditation” by L. Kononovych. Considered the specifics of realization the main political and cultural identity: history, language, property individualism etc.

In Ukraine the issue of national identity has a complex nature. Staying Ukrainian lands in the different state formations caused the separation of Ukrainian society and, as result, crisis of national identity. This problem is particularly acute in the second half of the twentieth.

In the novel “The theme for meditation” the author offers his own interpretation of political and cultural identity markers. Particular attention L. Kononovych devotes to important milestones of national history, in some way associated with the repression and harassment of the Ukrainian nation and to defend national rights and freedoms (Koliyivshchyna, Holodomor, the dissident movement). Aids to illustrate the author's intention are names of the characters that are repeated from generation to generation. Pointing to the striking similarity between Jur and the main antagonist Stoyan with their grandparents, author hints at transmigration of souls and inheritance by characters features of their ancestors.

One of the most important markers of cultural identity is the language. The problem of the decline of Ukrainian language plays a major role in the novel. For characters it condition is an indicative of state the all nation, its integrity and conscious ethnic identity. An important marker of national identity is the property individualism as one of the defining features of national mentality.

Key words: national identity, identity, cultural and political markers, property individualism.

Питання національної ідентичності традиційно привертає до себе увагу вітчизняних дослідників. Серед праць сучасних науковців, які займаються зазначеною проблемою, слід виокремити доробки Т. Воропай, Л. Нагорної, А. Ручки та ін.

Уперше термін “національна ідентичність” з’явився в гуманітарному дискурсі 1970–х рр. Ним активно послуговувалися фахівці в галузі соціології та психології. Найчастіше цей термін уживається в значенні “самобутність”, і в цьому аспекті розглядається як сукупність кодів, які становлять окрему соціальну групу серед інших і є підставою для самоототожнення індивіда з певною спільнотою.

Появу дискурсу ідентичності пов’язують із розквітом епохи модернізму та притаманними їй індивідуалістичними настроями. Після занепаду цінностей доіндустрального суспільства та у зв’язку з появою глобалізаційних тенденцій уперше індивід опинився в центрі уваги й зіткнувся з проблемою самоідентифікації.

В Україні проблема ідентичності має ще складнішу природу. Перебування українських земель у складі різних державних утворень спричинило сегментованість українського соціуму та, як наслідок, кризи національної ідентичності, яка особливо гостро постала в другій пол. ХХ – поч. ХХІ ст.

П. Костючок розрізняє два рівні національної ідентичності: індивідуальний і колективний. Обидва рівні включають у себе сукупність політичних і культурних ідентитетів. Політичними маркерами є національна свідомість, національний інтерес, національна територія, національна ідея, а культурними – культура, мова, історія, спільність походження, релігія.

Різні аспекти трактування роману Л. Кононовича “Тема для медитації” ставали об’єктами дослідження вітчизняних науковців. Питання особливостей нарративної стратегії розглядала Т. Мегеря. Релігійний дуалізм замовлянь вивчала Н. Башук. Із точки зору задекларованої теми особливий інтерес становлять розвідки Н. Башук і В. Ніколаєнко, предметом дослідження яких став індивідуалізм як складник етнопсихологічного коду в романі Л. Кононовича “Тема для медитації”, та О. Веретільник, яка розглядала творчість Л. Кононовича в національно-екзистенційному контексті.

Об’єктом дослідження є маркери національної ідентичності в романі Л. Кононовича “Тема для медитації”.

Метою статті є визначення особливостей інтерпретації політичних і культурних ідентитетів у семантичному просторі роману. Постає завдання дослідити різновиди та способи використання маркерів національної ідентичності в романі Л. Кононовича “Тема для медитації”.

Вітчизняна історія посідає важливе місце в романі Л. Кононовича “Тема для медитації”. Через посередництво головного героя та представників його роду читачеві випадає можливість заглибитися в минуле українського народу. Баба Чаунка пережила Голодомор, дід служив у війську Петлюри, а далека родичка Юри відьмувала ще за часів Коліївщини: “А то рід у них такий був. Казали старі люде, прабаба її ще в Коліївщину відьмувала: гарна була як з ікони, а водилася з гайдамаками й на коні їздила, мов чоловік. Сильно ляхи її боялися, тож як зайняли тих коліїв у полон, то її закували в залізо, відвезли десь під Жашків та й спалили живцем. Гадали в селі, що вже не буде відьом у їхньому роду – аж через сім колін оця Чаунка на білий світ вродилася” [3, с. 48]. Через минуле однієї родини автор

пропонує читачеві своє бачення важливих віх вітчизняної історії (колективізація, Голодомор, дисидентський рух тощо).

Допоміжними засобами для ілюстрації авторського задуму є імена героїв, які повторюються з покоління в покоління. Вказуючи на різочу схожість Юра та головного антагоніста Стояна зі своїми дідами, автор натякає на переселення душ і успадкування молодими героями рис своїх предків. Л. Кононович підкреслює риси характеру, притаманні і Юру-старшому, і його онукові: здатність до опору, волелюбство, тяжіння до землі, мирної праці. Юр-старший прагнув майбутнього в родинному колі, але служба в лавах війська Петлюри поставила на ньому тавро неблагоннадійності. Молодий Юр мріяв про спокійне мирне життя з коханою, але був засуджений до заслання.

Натомість у роду Стоянів із покоління в покоління передавалися такі риси характеру, як пристосуванство, підступність і заздрість. Обидва зуміли досягти успіху в умовах тоталітаризму саме завдяки умінню пристосовуватися та приховувати свої справжні думки, а також обертати “інструменти” режиму на свою користь.

Онуки повторюють долю своїх дідів. Тепла дружба, яка їх об’єднувала, руйнується через заздрість і ревності.

Автор засуджує ще одну рису характеру, притаманну українцям, – надмірний ідеалізм. Найяскравіше вона виявляється у викривленому сприйнятті й розумінні соціально-політичної ситуації молоддю. Наприклад, редактор газети Чумак так пояснював причини репресій і примусової русифікації: “Ленін – це один з найбільших гуманістів ХХ сторіччя! Але в часи сталінізму відбулася ревізія його ідей, і марксизм-ленінізм підмінили теорією загострення класової боротьби... Внаслідок цього було розстріляно сотні тисяч чесних принципових комуністів, котрі виступали проти викривлення ленінського вчення!” [3, с. 81]. Ті ж персонажі роману, які об’єктивно оцінюють ситуацію, не можуть запропонувати альтернативи її вирішенню. Юр переконаний, що існує лише єдина форма боротьби – збройна, і зразком у відстоюванні національних прав і свобод для нього залишається Гайдамаччина: “Запам’ятай, голубе: я не єдиний українець, який там воював! І здобували ми досвід бойових дій, щоб повернутися додому й наводити тут порядок! Бо надто вже тут багацько всякої наволочі лишилося ще з совєцьких часів...” [3, с. 33]. Однак подібних радикальних заходів недостатньо для створення повноцінного державного утворення. О. Веретільник зазначає: “Герої Кононовича таки прагнуть зберегти український світ у тому стані, коли до “тихого раю” ще не прийшла марксистсько-ленінська доктрина. Небажання помічати зміни в материнському просторі й адекватно на них реагувати спричинюють розрив з реальністю” [1, с. 67].

Важливим маркером ідентичності українців є індивідуалізм як одна з визначальних ознак національного менталітету. Про цю рису українського характеру згадував ще М. Костомаров, визначаючи її як домінуючу [див. 4, с. 60]. При цьому В. Янів відзначає, що основною сферою українського індивідуалізму залишаються насамперед різні форми приватної власності, на відміну від сфер громадської та політичної діяльності, а отже, українець більше схильний відстоювати власне майно, аніж власну державність [7, с. 224].

Автор підкреслює, що українська нація – це передусім нація хліборобів, кожен із представників якої міцно пов’язаний із конкретним локусом, землею, приватною власністю. Поняття “моє” відіграє дуже важливу роль у свідомості українців. Саме тому таким важким випробуванням стало кріпацтво, а пізніше – колективізація. Н. Башук і В. Ніколаєнко зазначають: “Заперечення центральним персонажем твору Юром комунізму як ідеології, заснованої на колективістських механізмах поведінки, формується протягом усього життя: дитяча нетерпимість до радянського режиму зароджується під впливом розповідей баби Чакунки про розкуркулення, колективізацію та голодомори, у зрілому віці відбувається

еволуція переконань під безпосереднім впливом дисидентського руху в Україні в 60–х роках ХХ століття, учасником якого стає Юр” [6, с. 236].

Із рідною хатою, знайомими з дитинства пейзажами асоціюється в Юра поняття “Україна”: “...і до самої смерти в’їдався у нашу пам’ять запах печених буряків і житнього хліба, який лежав на столі; а коли ми підросли, то починали розуміти, що все це – наше, що якась незрима сила змусила нас народитися в оцю епоху, яка притихла, немов патрон, що дала нам вона і цю мурованку, одну як солов’єві голос, і вербу коло річки, і могилу в полі – й усе це зветься Україною, і ми повинні боронити його, бо відступати вже просто немає куди...” [3, с. 185].

Розкуркулення стає справжньою трагедією для родини Юра, адже йдеться про руйнування споконвічних устоїв, зазіхання на приватну власність: майно, господарство, хату. З кожним предметом побуту баба Чакунка прощається як із розумною істотою. З найбільшою ж повагою звертається до хати та до її охоронця-домовика: “...як їх куркулили, то вона з кожним закутком і з кожнісінькою худобиною прощалася. Ото стане перед піччю, вклониться та й промовляє: “Дякуємо тобі, пече, годувальнице наша, що хліб пекла високий да пишний!” А посеред надвір’я вийшла, то у всіх коси дуба поставали – перехрестилася тричі, та в пояс уклонила, та й мовить: “Дякуємо тобі, хато, і вам, двері тисовії, й вам, поріженьки дубовії, хатній, сінний, комірний і стайняний, і тобі дякуємо, хазяїне домовик, – за те, що терпіли нас, і служили нам, і добром дарували... більше ж у сьому місці добра не буде нікому!” [3, с. 47].

Одним із найважливіших маркерів національної ідентичності є мова. Проблема занепаду української мови раз-по-раз зринає в романі. Саме на цей факт звертає увагу Леляна, агітуючи Юра: “Тобі відомо, що десятки людей сидять у сибірських таборах за політичну діяльність? Що здійснюється цинічна цілеспрямована русифікація українського населення? Що наша мова й культура може реально зникнути вже через двадцять років?! Ти – філолог-україніст! Але пройде небагато часу – і тебе можна буде назвати фахівцем з класичної філології, тому що українська мова стане мертвою!” [3, с. 124].

Становище української мови для персонажів роману є показником стану української нації, її самоідентичності й цілісності. Саме тому біль і внутрішній спротив викликає в Юра русифікація в незалежній Україні: “Чому на вулицях наших міст лунає чужа мова? Чому русифікація в незалежній Україні сягнула таких масштабів, яких не було навіть за сталінських часів?” [3, с. 203].

У романі Л. Кононовича “Тема для медитації” автор пропонує свою інтерпретацію маркерів політичних і культурних ідентитетів. Особливу увагу він приділяє важливим віхам вітчизняної історії, так чи інакше пов’язаним із репресіями та утисками українського народу, а також із відстоюванням національних прав і свобод (Коліїщина, Голодомор, дисидентський рух). Автор звернув увагу на ще один важливий культурний маркер – мову, яка є одним із визначальних чинників етнічної самоідентифікації людини.

У контексті подальшого дослідження порушеної теми слід звернути увагу на особливості авторської інтерпретації історичного минулого, протистояння природного та штучного світоглядів у романі.

Доречно також зосередити увагу на стильових і композиційних особливостях твору. Об’єктом дослідження може також слугувати інтертекстуальність роману Л. Кононовича “Тема для медитації”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веретільник О. Леонід Кононович: творчість у національно-екзистенційному форматі / О. М. Веретільник // Українська мова та література. – 2006. – № 41/43. – С. 64 – 70.
2. Козловець, М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. / М. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
3. Кононович Л. Тема для медитації / Л. Кононович. – Львів : Кальварія, 2005. – 236 с.
4. Костомаров М. І. Дві руські народності / М. І. Костомаров ; пер. О. Кониський. – Харків : Майдан, 1991. – 72 с.
5. Костючок П. Культурні маркери національної ідентичності / П. Костючок // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2012. – № 22. – С. 106 – 111.
6. Ніколаєнко В. Індивідуалізм як складова етнопсихологічного коду в романі Л. Кононовича “Тема для медитації” / В. М. Ніколаєнко, Н. А. Башук // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – № 2. – С. 234 – 240.
7. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – К. : Знання, 2006. – 340 с.

REFERENCES

1. Веретільник, Олена. “Леонід Кононович: творчість у національно-екзистенційному форматі”. *Українська мова та література* 41–43 (2006): 64–70.
2. Козловець, Микола. *Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009.
3. Кононович, Леонід. *Тема для медитації*. Львів: Кальварія, 2005.
4. Костомаров, Микола. *Дві руські народності*. Харків: Майдан, 1991.
5. Костючок, Петро. “Культурні маркери національної ідентичності”. *Вісник Прикарпатського університету. Історія* 22 (2012): 106–111.
6. Ніколаєнко, Валентина, Наталя Башук. “Індивідуалізм як складова етнопсихологічного коду в романі Л. Кононовича “Тема для медитації””. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки* 2 (2010): 234–240.
7. Янів, Володимир. *Нариси до історії української етнопсихології*. Київ: Знання, 2006.

УДК 821.161.2:82 – 31:82.0.7.04

СИМВОЛІКА ПОВІСТІ “ЧОРНЕ СОНЦЕ” ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

Поліщук Є. С., аспірант

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

eliza_poli@rambler.ru

У статті досліджено своєрідність використання символіки та її значення у повісті Василя Шкляра. Розглянуто архетипи та образи, характерні для української літератури, які використовує у своїй творчості письменник. Основну увагу звернено на трактування образів-символів сонця, Лади, Ангела, системи кольорів.

Ключові слова: символ, образ-символ, символіка, символізм, міфологія, архетип.

СИМВОЛИКА ПОВЕСТИ “ЧЁРНОЕ СОЛНЦЕ” ВАСИЛИЯ ШКЛЯРА

Полищук Е. С., аспирант

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье исследуется своеобразие использования символики и её значение в повести Василия Шкляра. Рассмотрены характерные для украинской литературы архетипы, которые использует писатель в своем творчестве. Основное внимание обращено к трактовке образов-символов солнца, Лады, Ангела, системы цветов.

Ключевые слова: символ, образ-символ, символика, символизм, мифология, архетип.

THE SYMBOLICS OF THE NOVEL “BLACK SUN” BY VASIL SHKLAR

Polishchuk E. S., Postgraduate Student

*Zaporizhzhya national university
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

Vasyl Shklar is called "the father of the Ukrainian bestseller" at all times. In 2015, the collection "Black Sun" was released, a prominent place in which is dedicated to cognominal novel. The name of the piece of art already points to its mysterious content.

The story is full of mythological and poetic symbols that help to comprehend the literary work and understand the author's vision of the current situation in Ukraine.

There are several versions of the origin of the Black Sun sign. In the story, this magic symbol is a source of life-giving energy for people, which helps to survive in the "hour of the hardest trials". Currently, such a test for the Ukrainian people is an armed conflict in the eastern part of Ukraine.

The moon's symbols are associated with lunar myths, in which it is always in opposition to the Sun. Despite the fact that in the modern worldview the moon is identified with the female passive principle, V. Shklar interprets this symbol as male. The comparison of the moon with the wolf's eye sends us to the image of the wolf, which traditionally is a symbol of cruelty, bloodthirstiness and evil in Ukrainian mythology. The moon accompanies the most terrible events for the fighters: airport protection and night bombardment.

In addition to the natural symbols, V. Shklar also uses cultural symbols in his story (the comparison with the Cossacks, the image of the spiritual father of the Ukrainian nation T. Shevchenko, symbols of poetry).

Symbolics of colors in the story of V. Shklar rooted in the depths of national world perception. Green color acts as a symbol of youth, nature, fruitfulness of fields, beauty and joy, assertion of life. After fierce battles and black earth, filled with blood, fighters want to see green young wheat, symbolizing the renewal of nature and society, the victory of the national idea over the terrible pattern of war. Young wheat, high pure sky become symbols of harmony, balance in nature, which positively affects the mental state of the heroes of the story.

The image of a statue is a symbol of the female principle, which gives the most important thing – life. Despite the war and unbearable conditions, a woman protects the most precious one – a warm womb. The fact that 'Azov' fighters take out a statue from the shelling is very symbolic.

Each of the symbols has its own meaning. In our opinion, there is a symbol of a stone woman who defends the most dearest – life, as well as the Black Sun, among the devastation and shots, mortar shells and continuous fire, which gives faith in the renewal of the world after the end of the dramatic page of Ukrainian history, inspires a daily struggle in the name of the approaching this sacramental revival.

Keywords: symbol, image-symbol, symbols, symbolism, mythology, archetype.

Василя Шкляра повсякчас називають “батьком українського бестселера”. Неабиякий резонанс викликав його роман “Чорний ворон”, що був надрукований у 2009 році. У творі письменник відтворив одну з найзагадковіших сторінок нашої історії – боротьбу українських повстанців проти окупаційної влади у 1920–х роках. Після Революції Гідності Василь Шкляр застерігав своїх читачів, що писати про сучасні події в Україні не буде. Проте перебування пліч-о-пліч з бійцями батальйону “Азов” у зоні АТО на Сході України внесло свої корективи у плани письменника. 2015 року світ побачила збірка “Чорне сонце”, чільне місце в якій відведено однойменній повісті. Вже назва твору вказує на його утаємничений зміст. Розповідь рясніє міфологічними та поетичними символами, які допомагають осмислити літературний твір та зрозуміти авторське бачення сучасної ситуації в Україні.

Літературознавців цікавлять окремі аспекти творчості В. Шкляра, серед дослідників його літературного здобутку – Я. Голобородько, Г. Кривопишина, Т. Гребенюк, С. Філоненко, Р. Харчук та інші. О. Сазонова та Н. Янкова створили розвідку, що присвячена аналізу

значущості морально-етичних категорій та морально-філософських поглядів персонажів повісті “Чорне сонце” В. Шкляра. Дослідниці побіжно торкнулися питання символіки твору, простеживши семантику образу Чорного Сонця. Проте цілісна галерея образів-символів, представлених у творі, проаналізована не була.

Мета статті полягає у з’ясуванні характерних особливостей символів, аналізі їх значень, адже вони є невід’ємним складником образного простору повісті “Чорне сонце” В. Шкляра.

У літературознавчому словнику вказано, що “символ – це предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища” [7, с. 621]. Однією з головних особливостей символу є множинність значень, що виявляють себе в різних ситуаціях; “поєднання та взаємодія цих значень завдяки дії аналогії та асоціативних зв’язків” [8, с. 306].

Перш за все слід розтлумачити назву повісті та семантичне навантаження образу-символу Чорного Сонця. Сам автор в одному зі своїх інтерв’ю пояснює, що Чорне Сонце є частиною наукавної емблеми бійців полку “Азов”, а також назвою їхнього фронтового часопису.

Простежуючи генеалогію цього символу, О. Сазонова та Н. Янкова вказують, що в українському середовищі Чорне Сонце пов’язують зі Стожарами, які енергетично впливають на людей та “гармонізують духовну енергію людини у Всесвіті” [10, с. 228]. Існує декілька версій походження цього знака. Прихильники першої версії вказують на те, що Чорне Сонце – це староукраїнський знак, який означає силу, спрямовану на знищення всього старого та оновлення нового. За іншою версією, Чорне Сонце – це короткий період року, коли вода набуває особливих життєдайних властивостей. Це відбувалося зазвичай вночі, коли сонця на небі не було, “але оскільки живильні властивості завжди асоціювалися лише з ним, тому наші предки і прозвали цей час Чорним Сонцем” [6]. М. Мельник вказує на те, що Чорне Сонце є суто українським символом із сакральним значенням, без жодного натяку на ворожі ідеології.

У передмові до повісті В. Шкляр розтлумачує, що Чорне Сонце забезпечує тісний зв’язок із предками, тому “дає особливу силу та витривалість. І горе було тому, хто не чув голосу прабабків, голосу рідної крові. Чорне Сонце спалювало йому душу” [12, с. 7]. Також Чорне Сонце “не прощає легкомудства й нещирості” [12, с. 27]. Аналізуючи розвідки Л. Коваленка, О. Сазонової та Н. Янкової, варто зробити висновок, що цей магічний символ є джерелом життєдайної енергії для людей, яка допомагає вистояти у “годину найтяжчих випробувань”. Нині таким випробуванням для українського народу є збройний конфлікт на території Сходу України. Погоджуємося з думкою Л. Коваленка, який зазначає, що “символ Чорного Сонця знаменує силу і волю Українських націоналістів як оборонного щита цілої Української нації до самовідданої боротьби проти... московського ворога” [6].

Знаходимо в повісті й образ “звичайного” сонця. За уявленнями слов’ян, сонце – божество незнищенне, адже зникаючи ввечері, воно обов’язково з’являлося наступного дня, пробуджуючи земне життя. В українській традиції сонце – це символ чоловічого начала, героїчного та нестримного характеру. Водночас сонце є “карателем всілякого зла, тобто за первісними уявленнями – карателем нечистої сили, пільми та холоду, а пізніше і морального зла – неправди та безчестя” [3, с. 273]. В. Шкляр неодноразово згадує про пекуче сонце, описуючи події, що відбулися в місті Іловайську: “...ми йшли вперед, і сонце по небі теж за нами пішло околяса й пекло, як скажене. Воно сипало жар з високості...” [12, с. 41], “горою за нами нога в ногу йшло околяса розпечене до білого сонце” [12, с. 42]. Українські бійці були проінформовані про безпечний стан у місті, а насправді там “в кожній шпарині... засіли бойовики” [12, с. 37]. Палюче сонце – кара небесна за те страхіття, що відбувається на землі, за пролиту кров, за зраду вищими чинами командування своїх бійців.

Після Іловайського пекла, коли “вибухи стрясали землю” [12, с. 46], головний герой подивився на небо і побачив вже інший вияв небесного світила: “І стояло наді мною високо в зеніті сонце, я дивився на нього і зовсім не мружився, бо воно не пекло, не палило і вже не світило. Сонце було чорне. Воно увійшло у Сварогову ніч, увійшло в саму серцевину ночі Сварога” [12, с. 46]. Сакральний знак вказував на необхідність виявити максимальну силу та допоміг бійцям вибратися з пастки: “...чия рука і чия воля привела нас через оте полечко-

поле, так нашпиговане мінами, як буває лише нашпигована весняна рілля бараболою? Не знаєте? Тоді мовчіть. Колись, як будемо живі, я вам скажу” [12, с. 47].

Символіка Місяця пов’язана з лунарними міфами, у яких він завжди перебуває в опозиції до Сонця. Символізм нічного світила є об’ємним та тяжким, тому існують декілька підходів до тлумачення цього образу. Незважаючи на те, що в сучасному світосприйнятті Місяць ототожнюється з жіночим пасивним началом, В. Шкляр інтерпретує цей символ як чоловічий: “Віднедавна я часто приглядався до Місяця, мені здавалося, що від цього козака багато чого залежить” [12, с. 21]. Місяць відповідає за циклічність, постійне оновлення, символіці цього образу характерна амбівалентність, адже Місяць є одночасно пов’язаним із життям та смертю. Особливого сакрального значення набувають фази Місяця. У повісті В. Шкляра змальована повня. Небесне світило виступає німим свідком жорстоких подій на землі, створюючи гнітючу та загрозливу атмосферу: “вовче око місяця над аеропортом” [12, с. 19], “ще й повен місяць висів у небі, як вовче око, – круглий, ясний, у синьому обручі” [12, с. 19]. Порівняння Місяця з вовчим оком відсилає нас до образу вовка, що традиційно в українській міфології є символом жорстокості, кровожерливості та зла. Місяць супроводжує найстрашніші для бійців події: захист аеропорту, ніч обстрілу, Маляр згадує, що таким світило виглядало і під час революції на Майдані.

Вода, яка “зродила світ і є кров’ю землі, всеплодющою силою” [11, с. 49], з давніх-давен символізувала очищення від гріхів, чистоту і здоров’я. В. Шкляр описує у творі своєрідний “обряд обмивання”: “море витягло з мене втому й тривогу” [12, с. 27], “вода гамує в мені легенький дроз” [12, с. 24].

Окрім природних символів, В. Шкляр використовує у своїй повісті й символи культурні. Такі знаки є прийнятими цивілізованим суспільством і уособленням вічних істин. Скажімо, бійці “Азова” порівнюються зі славнозвісними запорожцями, які є символами волі, непокірності, сили духу, боротьби за свободу та гідність свого народу. На вході до своєї військової бази азовці зобразили двох козаків у червоних жупанах. Маляр пригадує історичне минуле Батьківщини (напад турків на Січ), проектуючи події давнини на сучасне життя.

До культурних символів належить і образ духовного батька української нації Тараса Григоровича Шевченка. На пожарищі колишньої бібліотеки була знайдена єдина книга. Цією книгою виявився “Кобзар” Шевченка. Слова Шевченка звернені до небайдужих українців, поет картає тих, хто запродав себе ворожій силі, та закликає скинути тенета неволі й рабства з українського народу. Образ Кобзаря – символ боротьби за гідність та свободу української нації.

Використовує В. Шкляр і символіку поезії, згадуючи в повісті відомий вірш В. Симоненка “Лебеді материнства”. Національна символіка постає надійним оберегом українців, хоч би де вони опинилися, навіть якщо на чужину закинула їх недоля. Малярові в момент небезпеки ввижається рідна домівка та тополі коло хати. Саме тоді він згадує слова Симоненка: “І якщо впадеш ти на чужому полі, Прийдуть з України верби та тополі, Стануть над тобою, листям затріпочуть, тугою прощання душу залоскочуть” [12, с. 37]. Тополя здавна була символом-тотемом для українців, що уособлює Батьківщину, її трагічну історію. А за народними легендами, тополя – це перевтілена дівчина. Верба є деревом життя для українців. Ці національні символи в художньому обрамленні В. Симоненка супроводжують головного героя у страшний бій: “А зі мною пішов мій ровесник, двадцятивосьмирічний Василь Симоненко, а з ним пішли верби і тополі, верби і тополі, верби і тополі...” [12, с. 42].

Символіка кольорів у повісті В. Шкляра сягає корінням у глибину національного світосприйняття. Зелений колір виступає символом молодості, природи, плодючості полів, краси і радості, ствердження життя. Після запеклих боїв та чорної землі, залитої кров’ю, бійці бажають побачити зелену молоду пшеницю, що символізує оновлення природи та суспільства, перемогу національної ідеї над страшним устроєм війни. Молода пшениця, високе чисте небо стають символами гармонії, балансу в природі, що позитивно впливає на душевний стан героїв повісті. Маляр, головний герой повісті, лежачи в травневій пашниці,

бачить у небі свою кохану: “на душі стає так хороше, що я бачу, як понад усім тим дивом пливе мій Ангел у білій-білій весільній сукні” [12, с. 79].

Повне ім'я коханої Маляра – Ангеліна, але в повісті вона постає перед читачем Ангелом. Ангел – це символ невидимих сил, що витає між Джерелом життя та реальністю, символ світлого, доброго, духовного, вісник долі, волі Божої. Кохана жінка, що підтримує чоловіка, піклується про нього, “Вона часто прилітає до мене на крилах...завжди перед сном і грає мелодію, якої не існує ніде в природі – вона живе в мені. Цю мелодію народила в мені Ангел” [12, с. 61]. Наречена Маляра наділена типовими жіночими рисами, що притаманні українкам. Окрім ніжності, емоційності, інтелігентності, Ангелу притаманна і жіноча хитрість, ревності. В. Шкляр звертається до популярного в українській культурі сюжету: історії Марусі Чурай та Гриця. Дівчина отруїла коханого-зрадника звареним зіллям. Ангеліна в розмовах з Маляром пригадує йому цю історію і жартома запевняє, що з легкістю могла б отруїти його у випадку зради.

Боець “Азова” наважується розповісти нареченій про одну жінку, яка врятувала йому життя під час одного з обстрілів. Цією жінкою виявляється кам'яна статуя Баби, яка ввижалася Маляру богинею Ладою, Берегинею: “Врятувала життя. Це не баба, це жінка. Якщо вберегла, то берегиня” [12, с. 16].

Лада – богиня світової гармонії, богиня Всесвіту, краси та любові, стала матір'ю всього суцього. Ця Берегиня українського народу випадково опиняється на війні й понад усе прагне захистити своїх дітей: “руки тримала складені внизу живота, ніби насамперед хотіла захистити своє лоно” [12, с. 9]. На те, що роль жінки не змінюється з перебігом століть, вказує опис статуї: “Скіф'янка мала зовсім невиразне обличчя, обшмугляне тисячолітніми дощами, вітрами, негодами, і на тому обличчі не було ні рота, ні носа, ні губ, лише проглядали виїмки очей, і мені ввижалося, що вона прозирає мене тими очима наскрізь. У неї були продовгуваті обвислі груди (мабуть, через це її називають бабою), а найвиразніше, що вона мала, – це руки, цнотливо складені внизу живота...” [12, с. 15].

Образ статуї – це символ жіночого начала, яке дарує найголовніше – життя. Незважаючи на війну, на нестерпні умови, жінка захищає найдорожче, що має, – тепле лоно. Символічним є те, що бійці “Азова” вивозять статую з-під обстрілів. “Тисячолітня праматір тримала обома руками свого живота, в якому теплилося життя. Життя, життя...” [12, с. 107].

Кожен із символів має своє значення. Особливими, на нашу думку, є символ кам'яної баби, що серед розрухи та пострілів, мінометних обстрілів та безперервного вогню захищає найдорожче – життя, а також Чорного Сонця, що дає віру в оновлення світу після закінчення драматичної сторінки української історії, надихає на щоденну боротьбу в ім'я наближення цього сакраментального відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 392 с.
2. Войтович В. Українська міфологія. – К. : Либідь, 2015.
3. Грушко Е. А., Медведев Ю. М. Словарь славянской мифологии. – Н. Новгород: Русский купец, 1995. – 368 с.
4. Зеленська Я. Проблема вивчення поняття про образ-символ у шкільному курсі української літератури // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 81–84.
5. Керлот Х. Словарь символов. – М.: “REFL – book”, 1994. – 608 с.
6. Коваленко Л. Чорне Сонце // Народний оглядач. – 2015. – Режим доступу: <http://www.ar25.org/article/chorne-sonce.html>

7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 572 с.
8. Микитів Г. Знаковість архетипних символів у національно-мовній картині світу українців // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2012. – № 1. – С. 305 – 310.
9. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К. : Український письменник, 1993. – 63 с.
10. Сазонова О., Янкова Н. Від самознищення до самопорятунку (екологія духу у творі В. Шкляра “Чорне сонце”) // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2016. – В.2 (36). – С. 227 – 231.
11. Словник символів культури України / За загальною редакцією В.Коцура, О. Потапенка, М. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
12. Шкляр В. Чорне Сонце: збірка / Василь Шкляр. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. – 304 с.

REFERENCES

1. Войтович, Валерій. Міфи та легенди давньої України. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009.
2. Войтович, Валерій. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2015.
3. Грушко, Елена и Юрий Медведев. Словарь славянской мифологии. – Нижний Новгород: Русский купец, 1995.
4. Зеленська, Я. “Проблема вивчення поняття про образ-символ у шкільному курсі української літератури”. Вісник Запорізького національного університету 2 (2009): 81–84.
5. Керлот, Хуан. Словарь символов. Москва: REFL – book, 1994.
6. Коваленко, Леонід. Чорне Сонце // Народний оглядач, Березень 20, 2015 <http://www.ar25.org/article/chorne-sonce.html>
7. Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ: ВЦ “Академія”, 2007.
8. Микитів, Галина. “Знаковість архетипних символів у національно-мовній картині світу українців”. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки 1(2012): 305–310.
9. Плачинда, Сергій. Словник давньоукраїнської міфології. Київ: Український письменник, 1993.
10. Сазонова, Олена та Надія Янкова. “Від самознищення до самопорятунку (екологія духу у творі В. Шкляра “Чорне сонце”)”. Науковий вісник Ужгородського університету. 2 (2016): 227–231.
11. Словник символів культури України. За ред. В.Коцура, О. Потапенка, М. Дмитренка. Київ: Міленіум, 2002.
12. Шкляр, Василь. Чорне Сонце. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016.

УДК 821.161.2.0–31(092)

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ В ПОВІСТІ С. ГРИДІНА “НЕ ТАКИЙ”

Слижук О. А., к. пед. н., доцент, Чичерова А. Р., студент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

olesja_2014@ukr.net

У статті досліджуються морально-етичні проблеми, порушені в повісті для підлітків “Не такий” сучасного українського письменника Сергія Гридіна. Розглядаються авторське бачення та особливості художнього відтворення “вічних” тем, які хвилюють тінейджерів: батьки і діти, перше кохання, спілкування з однолітками.

Ключові слова: література для підлітків, проблематика, художнє відтворення, реалістична повість.

ПРАВСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ПОВЕСТИ С. ГРИДИНА “НЕ ТАКОЙ”

Слыжук О. А., к. пед. н., доцент, Чичерова А. Р., студент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье исследуются нравственные проблемы, затронутые в повести для подростков “Не такой” современного украинского писателя Сергея Гридина. Рассматриваются авторское видение и особенности художественного воспроизведения “вечных” тем, которые волнуют тинейджеров: родители и дети, первая любовь, общение со сверстниками.

Ключевые слова: литература для подростков, проблематика, художественное воспроизведение, реалистическая повесть.

MORAL AND ETHICAL PROBLEMS IN THE NOVEL OF S. GRYDIN “NOT LIKE EVERYONE”

Slyzhuk O. A., Candidate of Pedagogical Sciences, lecturer, Chicherova A. R., student

*Zaporizhzhya national university
Zhukovsky Str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article deals with the moral and ethical problems raised in the story "Not like everyone" by modern Ukrainian writer Serhii Grydin. Author's vision and peculiarities of the artistic reproduction of 'eternal' themes that worry teenagers: parents and children, first love, communication with peers.

Researchers consider this work to be the author's first appeal to a realistic prose because before that he wrote fabulous and adventure works for children. S. Grydin disturbs the actual problems in his novel "Not like everyone". They relate to the formation of a teenager in a society, in a family, in the circle of peers.

The basis of the plot of the novel "Not like everyone" is a story about the life of a boy, Denis Potapenko. Denis turns from a fat and ugly teen to a young man with sports figure. He himself can overcome all difficulties and is ready to help the younger and the weakest. The main reason for such changes in the appearance and character of the protagonist was the desire to overcome the problems in communicating with peers and become the backbone of the mother who after divorcing her husband, the father of Denis, remained alone with a mass of social problems.

S. Grydin highlighted the most pressing problems of family relations: the wrong motivation of children to action, aggression by parents, pouring negative emotions on children through their own problems, education in an incomplete family, reluctance to perceive a new private life of each parent separately, the impact of parental divorce the psychical and emotional state of children, the role of encouragement, praise in the upbringing of the child, the lack of interest parents in her personal life, jealousy to the new feelings of the mother.

S. Grydin reflects the realities of family relations in modern society in the the novel "Not like everyone" in the perception and emotions of the protagonist – Denis Potapenko. Formation of its character, determination of life priorities takes place under the influence of their own problems and through the analysis of similar problems in peers. A teenager becomes a reliable assistant and adviser in difficult life vicissitudes for both mother and friends.

The tests that occur in Denis's life, tightening him, encourage him to look for a way out of such difficult life situations as the loss of a friend, betrayal of his father, the relationship between mother and another husband, first love. The work contains many reflections on the meaning of life, about self-awareness in this world. The character of Denis is drawn in some skillfully written episodes, details, in relation to him other characters. The author focuses on the reader's attention to important moral and ethical problems of our time to relationships of Denis with his peers.

Other topical teens problems are also widely represented in the story: first love, attempted suicide, first-run alcohol and its consequences. All of them are manifested in the story in close connection with the rise of Denis Potapenko, and even more clearly outline the evolution of his character in difficult life situation. Pumping these problems and their solutions are presented in the final episodes of the work. In the story of S. Grydin, "Not like everyone" through the prism of the perception of the protagonist Denis Potapenko, and on the example of life situations in which he falls, violates a number of moral and ethical issues that concern modern adolescents. It defines the main features of works addressed to children's readership.

Key words: literature for teens, problems, art reproduction, realistic novel.

Серед актуальних проблем сьогодення, яких торкаються у своїх творах сучасні українські дитячі письменники, – дорослішання, взаємини батьків і дітей, стосунки з однолітками, школа і ставлення до навчання, соціальне сирітство. Ці питання найбільше хвилюють сучасних підлітків, впливають на їхнє виховання й розвиток. Останнім часом з'явилися цікаві повісті та оповідання, які торкаються морально-етичних засад формування характеру підлітка. Це твори О. Луцевської, І. Мацко, О. Купріян, Н. Білої, М. Морозенко та ін.

Адресує свої твори підлітковій аудиторії й С. Гридін. Останніми роками побачили світ його повісті про підліткові проблеми “Не такий”, “Не-ангел”, “Незрозумілі”, “Відчайдушні”. Творчий доробок письменника ще не був предметом комплексних літературознавчих студій. Окремі його аспекти досліджували Т. Качак, Л. Овдійчук, М. Хороб. Тому актуальність статті є безсумнівною.

Мета дослідження – аналіз художнього осмислення морально-етичних проблем виховання сучасних підлітків у повісті С. Гридіна “Не такий”.

Цей твір дослідники вважають першим зверненням автора до реалістичної прози, бо до цього він писав казкові та пригодницькі твори для дітей. У повісті “Не такий” порушені актуальні проблеми, які стосуються формування підлітка в соціумі, у сім’ї, у колі однолітків.

Основа сюжету повісті “Не такий” – це розповідь про дорослішання хлопчика Дениса Потапенка. Із незграбного, із зайвою вагою підлітка Денис перетворюється на спортивної статури юнака, який не тільки сам може подолати будь-які труднощі, а й готовий прийти на допомогу молодшим, підставивши в момент небезпеки своє надійне плече.

Основною причиною таких змін у зовнішності й характері головного героя стало прагнення подолати проблеми у спілкуванні з однолітками та стати опорою матері, яка після розлучення з чоловіком, батьком Дениса, залишилась сам на сам із безліччю соціальних проблем. С. Гридін висвітлює найбільш актуальні проблеми сімейних відносин: неправильне мотивування дітей до дій, агресія з боку батьків, виливання негативних емоцій на дітей через власні проблеми, виховання в неповній сім’ї, небажання сприймати нове особисте життя кожного з батьків окремо, вплив батьківського розлучення на психоемоційний стан дітей, роль заохочення, похвали у вихованні дитини, незацікавленість батьків у її особистому житті, ревності до нових почуттів матері.

Говорять, що батьки знають, як буде краще їхнім дітям. Проте згадаємо той момент, коли на день народження Денис отримав пакунок, замотаний у подарунковий папір. Він “уявляв собі новий телефон з різними функціями та наворотами, на якому можна буде і в ігри пограти, і музику слухати, і з яким, нарешті, не соромно буде в школу ходити” [1, с. 10]. Але ж яким глибоким було його розчарування, коли, відкривши пакунок, хлопчик знайшов у ньому гантелі. “Знову його тицяють носом в одну з головних проблем його життя” [1, с. 10] – проблему зайвої ваги. Батьки не намагалися з ним говорити або якось завуальовано підштовхнути до занять спортом. Вони прямо в обличчя говорили йому про цю проблему, за що підліток себе ще більше ненавидів.

Найтяжчим для Дениса ударом став від’їзд батька з квартири. Саме в той момент хлопчик зрозумів, що їх з мамою покинув захисник родини, їхня стіна й надійна опора. Він “відчув відповідальність за цю ще день тому сильну і впевнену в собі жінку, яка зараз нагадувала ображену дівчинку, в котрій відібрали улюблену іграшку <...> для неї в цю мить він був єдиним сенсом життя, захистом і підтримкою. Потап почував себе справжнім чоловіком” [1, с. 45]. З того моменту він вирішив для себе, що скине зайву вагу за будь-яку ціну.

Щоб стимулювати своїх дітей до дій та змінювати їхню самооцінку на краще, потрібно висловлювати їм вдячність, хвалити їх. Будь-яка дитина, як і доросла людина, хоче бути корисною для рідних. Денис хотів хоч якось розрадити свою маму, тому приготував їй смачний сніданок. І яким же було її здивування: “Любий мій! – мама сіла поряд і ніжно подивилася на сина. – Один ти у мене розрада тепер! – знову схлипнула вона, проте одразу, крізь сльози, посміхнулась і взялася їсти приготовлений Денисом сніданок” [1, с. 48]. Тоді підліток відчув, що життя продовжується, попри всі негаразди, і можна сміливо йти далі.

Дітям дуже важко уявляти своїх батьків окремо. Це для них нереальні перспективи. Бо від самого народження в кожній людині закладене поняття про нормальну, повноцінну,

щасливу й люблячу сім'ю. Але трапляються випадки, коли родина розпадається, батьки вирішують жити окремо або хтось із них покидає сім'ю, як у повісті С. Гридіна батько Дениса Потапенка. Хлопчик залишився з мамою, став для неї опорою й розрадою і не хотів, щоб у їхніх взаєминах з'явився хтось третій. І тому, коли до них у гості почав навідуватись їхній сусід, дядько Борис, йому це аж ніяк не сподобалось. Особливо неприємним для Дениса став випадок, коли він повернувся на день раніше з літнього табору й застав маму вдома з дядьком Борисом: “Хлопець зацікавив, бо не знав, як йому поводитися. Те, що чоловіки й жінки займаються “цим”, для нього не було секретом. Власне, в таборі після відбою тільки й було розмов, що про “це”. Однак уявити свою матір з кимось, окрім батька, у спальні Потап не міг...” [1, с. 147]. Його переповнювала злість, він відчував, “як усе його тіло перетворюється на суцільне сплетіння роз'ятрених нервів” [1, с. 148]. Розбитий морально, Денис пішов до своєї кімнати, щоб залишитися наодинці з думками про те, яке все ж таки важке життя, і скільки в ньому ще доведеться зрозуміти й пережити.

У повісті С. Гридіна “Не такий” відображено реалії родинних стосунків у сучасному суспільстві через сприйняття й емоції головного героя – Дениса Потапенка. Під впливом власних негараздів та через аналіз схожих проблем в однолітків відбувається формування його характеру, визначення життєвих пріоритетів. Підліток стає надійним помічником і порадицею у складних життєвих перипетіях і для матері, і для друзів.

Випробування, які зустрічаються в житті Дениса, загартовують його, спонукають шукати вихід із таких складних життєвих ситуацій, як втрата друга, зрада батька, взаємини мами з іншим чоловіком, перше кохання. У творі багато роздумів про сенс життя, про усвідомлення себе в цьому світі. Характер Дениса вимальовується через окремі майстерно виписані епізоди, деталі, увиразнюється через ставлення до нього інших персонажів. Через взаємини Дениса з однолітками автор акцентує увагу читача на важливих морально-етичних проблемах сьогодення.

У його стосунках з найкращим другом Матвієм розкривається проблема сирітства. На противагу Денисові, який народився в щасливій сім'ї, його друг, попри юний вік, зазнав страждань і поневірянь: “Пізно ввечері, почувши вдома знайоме прізвище, Денис припав до шпарини у дверях, які вели до батьківської спальні, і дізнався, що Матвія у п'ять років підібрали на вулиці, де він просив милостиню, з високою температурою та запаленням легенів, ледве виходили і передали до дитячого будинку. А вже звідти він потрапив до сім'ї Павла та Лідії Самохіних, яким Бог чомусь не послав дітей. І хлопчик, який майже не розмовляв і поводив себе, наче маленьке вовченя, за рік вичухався, навчився читати (більше того, полюбив цю справу!) і перегриз би горло кожному, хто б наважився сказати криве слово про його нових батьків” [1, с. 7]. Хлопчик Матвій, якого друзі та однокласники називали Самохою, “не забув, як воно – жити на вулиці, тому дуже цінував домашній затишок та всіляко допомагав тітці Ліді. До семи років уже ніхто не впізнав би у впевненому, не за віком тямущому Матвієві ту саму дитину, що злякано тулилася за ліжком, потрапивши першого разу до квартири Самохіних” [1, с. 8]. Але, простеживши в повісті сюжетну лінію Самохи, дізнаємось, що він врешті пов'язує своє життя із вуличними хлопцями і, більше того, стає на чолі зграйки малолітніх розбійників.

Проблема вуличних дітей-розбишак яскраво розкрита в епізоді, коли Потапа зустріли старші від нього хлопці, які “відбували термін (вони самі любили так казати) в якомусь професійному ліцеї” [1, с. 18]. Троє підлітків на прізвиська Слон, Хиля та Сьозя займалися тим, що тинялися містом та вибивали гроші з малолітніх дітей. Перепало від них і Денисові. Після образливих слів “свина”, “жирний”, “монстр” на його адресу один із підлітків ударив у перенісся, а після того, як малий повалився додолу, “хтось із них втиснув голову Потапа в грязюку” [1, с. 20]. Б. Салюк пояснює поведінку таких дітей: “Шибеники є аутсайдерами в соціумі, який не сприймає їх як рівних собі. Водночас діти не розуміють встановлених цивілізацією правил

життя, що цілковито не узгоджуються з їхнім особистим світоглядом, і це нерозуміння та неприйняття довколишніх реалій спонукає до набуття ними статусу асоціальної особи” [5, с. 140]. Такою ж поведінкою відзначається й Сергій Коновалов (Канава), з яким Денис зіткнувся у літньому таборі відпочинку. Його поведінка суперечить будь-яким етичним нормам, і саме цим він звертає на себе увагу інших дітей: “Ти на каво ето, дятел, свої манаткі тут разбрасиваєш? – “наїхав” на Дениса татуйований пацан...” [1, с. 100].

З проблемою “шибеників” пов’язане й зображення поведінки підлітків під впливом психології натовпу. У повісті С. Гридіна є кілька епізодів, що торкаються її. Перший – це бійка Інни Рувольової та Віки Чмирі. Через незначний привід – випадково кинуту брудну ганчірку – під впливом закликів з натовпу: “Давай, Рувольова! – скандували деякі дівчата. – Зроби з неї млинець з масла!” [1, с. 88], виникла справжня бійка, і тільки втручання Потапенка, який став на захист Віки, змогло пригасити конфлікт.

Подібна ситуація склалась і в літньому таборі, коли на захист Дениса став непоказний на перший погляд Жека Торнадо: “Чуєш, Канава! Ще раз малого зачепиш, твій стоматолог заробить на тобі купу грошей! – майже прошипів Торнадо, звертаючись до Коновалова. – Ти зрозумів? – Канава, в голові якого ще літали важкі жирні мухи, мовчки кивнув. Навколо висіла німа тиша. Кожен із прибулих на відпочинок боявся подати голос, щоб не накликати на себе гнів такого непоказного на перший погляд, але, як виявилось, дуже серйозного Жеки на прізвисько Торнадо” [1, с. 101]. Ще одна – просто незручна ситуація, коли Ромко Загорський представив “зміненого”, “покращеного” Дениса Потапенка однокласникам: “Усі присутні обернулися до них. Потап почував себе, як у золотій пастці: і приємно, і втекти неможливо. Він почервонів і почав штрикати під ребра Загорського, мовляв, годі вже цього цирку” [1, с. 154]. У кожній із зображених у повісті ситуацій важливою є роль соціуму у формуванні особистості підлітка. Саме в цьому віці негативне або позитивне ставлення в суспільстві спрямовують ціннісні пріоритети дітей.

Одним із таких прагнень є намагання “бути як усі”, яке для підлітків є важливим мотивувальним чинником. У Дениса – це подолання зайвої ваги: “Йому набридло бути об’єктом жартів тих людей, які (на його думку) керувалися лише основними, якимись дикунськими, інстинктами і повинні були б мешкати в спеціальних резерваціях, як звірі в зоопарку. Чому нещасні гопники Слон та Хиля можуть втручатися в його життя, змушують боятись і ховатися в кущі, тільки щоб з ними не здибатися?.. Чому він має потерпати від образ Швабри й виконувати її дурнуваті команди, метою яких є втоптати особистість у грязюку й показати, що дитина – це лише забавка в руках дорослих!” [1, с. 58]. І Денис твердо вирішує змінитися, для початку схуднувши. Це рішення характеризує його як сильну особистість, яка спроможна приймати важливі рішення, керувати власним життям й обирати важливі пріоритети. Він зрозумів, що аморальна поведінка не дає бажаного авторитету, здобути його можна лише впертою роботою над собою, подолавши лінощі й поставивши конкретну життєву мету. Тому Потапенко обрав для себе шлях самореалізації, особистісного становлення та фізичного вдосконалення. Ще одним поштовхом до цього стало те, що сім’ю покинув батько, а подаровані на день народження кросівки стали символічним відкупом: “Тепер він із подвійною впертістю прямував до нового життя. Перед ним постала ще одна мета – довести батькові, що без нього йому, Потапові, жити набагато краще! “От схудну наперекір йому! Тоді побачимо, хто був правий!” – Денис забув, що саме цього рішення тато марно добивався від нього протягом кількох років...” [1, с. 59].

Широко представлені в повісті й інші актуальні підліткові проблеми: перше кохання, спроби скоєння суїциду, вперше спробований алкоголь та його наслідки. Усі вони виявляються в повісті в тісному зв’язку з дорослішанням Дениса Потапенка та ще яскравіше окреслюють еволюцію його характеру в складних життєвих перипетіях. Нагнітання цих проблем та їх розв’язання представлені в кінцевих епізодах твору. Наприклад, події шкільного вечора

танців, коли Денис побачив Віку, дівчину, яка йому подобалась, у танці з його колишнім найкращим другом. Психологічне напруження нагнітається й спонукає Потапенка спробувати кілька ковтків пива, запропонованих у шкільній вбиральні десятикласником, а потім він ображає Віку, якій до того симпатизував.

Образи Дениса, а перед тим постійні знування однолітків спонукають дівчину до спроби самогубства. Але сильні риси характеру Дениса й тут беруть гору: він рятує Віку й просить вибачити його. Автор детально змальовує особистісні переживання підлітків, акцентуючи на комплексі проблем, які вони намагаються подолати, входячи в складне й багатоманітне доросле життя.

Отже, у повісті С. Гридін “Не такий” через призму сприйняття головного героя Дениса Потапенка та на прикладі життєвих ситуацій, у які він потрапляє, порушується низка морально-етичних проблем, які хвилюють сучасних підлітків. Це визначає основні риси творів, адресованих дитячій читацькій аудиторії.

Перспективами дослідження розглянутої в статті теми є аналіз інших реалістичних творів для дітей і юнацтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гридін С. Не такий / Сергій Гридін. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. – 174 с.
2. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підручник / Тетяна Качак. – К. : Академія, 2016. – 350 с.
3. Качак Т. Б. Художні особливості образу дитини у сучасній українській реалістичній прозі для дітей / Т.Б. Качак // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – 2016. – Вип. 5. – С. 53–69.
4. Овдійчук Л. Творчість Сергія Гридін в контексті сучасної прози для дітей / Лілія Овдійчук // Українська література в загальноосвітній школі. – 2015. – № 5. – С. 7–9.
5. Салюк Б. Бешкетництво-як-бунт і проблема “Шибеник VS Цивілізація” у літературі для дітей і про дітей / Б. Салюк // Література. Діти. Час : вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. – Рівне : Дятлик М., 2013. – С. 139–143.
6. Хороб М. Психологія характеру підлітка в сучасній українській дитячій літературі (на матеріалі повістей С. Гридін “Не такий” / М. Хороб // “І все життя – подвижництво у рідному слові...” : статті, дослідження, спогади про професора Л.М. Кіліченко. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. – С. 228–237.

REFERENCES

1. Гридін, Сергій. *Не такий*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2013.
2. Качак, Тетяна. *Українська література для дітей та юнацтва : підручник*. – Київ: Академія, 2016.
3. Качак, Тетяна. “Художні особливості образу дитини у сучасній українській реалістичній прозі для дітей”. *Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. (2016): 53–69
4. Овдійчук, Лілія. “Творчість Сергія Гридін в контексті сучасної прози для дітей”. *Українська література в загальноосвітній школі*. (5) 2015: 7–9.
5. Салюк, Богдана. “Бешкетництво-як-бунт і проблема “Шибеник VS Цивілізація” у літературі для дітей і про дітей”. *Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. (2013): 139–143.
6. Хороб Марта. “Психологія характеру підлітка в сучасній українській дитячій літературі (на матеріалі повістей С. Гридін “Не такий””. “*І все життя – подвижництво у рідному слові...*” : статті, дослідження, спогади про професора Л.М. Кіліченко. (2017): 228–237.

ПОРТРЕТ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ГОЛОДОМОРУ В РОМАНІ “ЧОРНА ДОШКА” Н. ДОЛЯК

Хом'як Т. В., к. філол. н., професор

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

sechina_karina@ukr.net

Стаття присвячена розкриттю функції портрета в романі “Чорна дошка” Н. Доляк, зокрема, як одного із засобів художнього моделювання голодомору.

Ключові слова: голодомор, деталь, образ, портрет, символ

ПОРТРЕТ КАК ОДНО ИЗ СРЕДСТВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ГОЛОДОМОРА В РОМАНЕ “ЧЕРНАЯ ДОСКА” Н. ДОЛЯК

Хомяк Т. В., к. филол. н., профессор

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена раскрытию функции портрета в романе “Черная доска” Н. Доляк, в частности, как одного из средств художественного моделирования голодомора.

Ключевые слова: голодомор, деталь, образ, портрет, символ

PORTRAIT AS A MEAN OF ARTISTIC DESIGN OF FAMINE IN THE NOVEL “THE BLACK BOARD” BY N. DOLYAK

Homjak T. V., Candidate of Philological Sciences, Professor

*Zaporizhzhya National University
66 Zhukovsky Str., Zaporizhzhya, Ukraine*

The article is devoted to the function of the portrait in the novel “The Black Board” by N. Dolyak, in particular, as a mean of artistic modeling of famine. Portrait in fiction is always related to the fate of the hero and is connected with his inner world. Features of portraiture in fiction texts were studied by A. Galic, K., Galic, N. Demchuk, K. Sizova, I. Semenchuk and others.

In the novel “The Black Board” by N. Dolyak such kind of portrait dominates, that separate touches, portrait details are scattered throughout the work, but in the end they provide a complete picture. The researcher I. Bykova called this kind of portrait non-concentrated portrait. This is a portrait of the central character Les Mefodijevych Ternovyi, his father Mefodiy Ternovyi. To emphasize the changes that have occurred with people because of hunger, the author traces the evolution of protagonists' portrait characteristics. An important tool of the characters creation is comparing. To show the effect of hunger on the Mefodiy Ternovyi's appearance N. Dolyak compares him with a melting candle.

The appearances of the main characters are completed with portraits of internal state. Using portrait details the author traces the internal state of the characters. Expressive nature and deep inner world of the characters are shown through the psychological portrait. The look and eyes play important role in character's description. Change the color of the eyes emphasizes the deep diffusion processes in humans (shown in the example of Les Ternovyi and Gavrylo Malynochka images).

Describing the appearance of characters, N. Dolyak focuses on the head, belly, feet that are physiologically changing, because of the sudden weight lost caused by starvation. The physiology of hunger and how it affects the humans' appearance is shown brightly. It is known that a man who is fasting for a long time, then swells, or shrinks and takes the form of a skeleton, covered with skin. In the portrait characteristics even of the episodic characters separate touches and details are usually highlighted, that indicate such human deformation as a result of malnutrition, hunger.

Portrait in “The Black Board” by N. Dolyak is an important mean of modeling the individuality of the characters and how the famine influenced them, it has no bright epithets and a jumble of definitions. In addition to the sustainable features of the external image, the portrait contains situational features, physiognomic details, the expressive forms of the external plan, items of clothing. It is significant that in the descriptions of the characters' appearance the achromatic colors and colorless tones dominate. Most of the portraits are described from the other character's point of view.

Individual portraits of characters are drawn in different ways. Sometimes they are isolated, concentrated in one place physical description, sometimes dispersed, deconcentrating portrait scattered throughout the text. Some of the individual portraits are extremely concise. But separate parts in the collective characteristics emphasize the state of people caused by hunger.

In “The Black Board” by N. Dolyak the descriptions of the characters after death are given too. Individual portrait touches, in particular, thin face, hands as sticks, indicate that the cause of death was hunger. They contribute to the sacralization of life as the Supreme value. There is a portrait through the negation. This approach to portrait creation is justified. Based on the contrast, it further strengthens the perception of distress engendered by the artificial famine in Ukraine.

Key words: famine, detail, image, portrait, symbol.

Проблемі голодомору 1932–1933 років на Україні останнім часом присвячено чимало художніх прозових творів. Варто згадати хоча б такі, як “Лубни” Н. Баклай, “Гіпсова лялька” В. Бедзика, “Голодомор” Н. Вінграновської, “Розколоте небо” С. Талан. Чільне місце серед них займає і роман “Чорна дошка” Н. Доляк. Письменниця відтворила жахливі реалії голодної дійсності. Події, описані у творі, відбуваються у 30–ті й 80–ті роки ХХ століття, 2000–ні та ще вплетено епізоди сновиддя. У романі показано масштабність голоду, його силу над людиною. Відтворено страшну правду голодомору: із великого села Веселівка, колгоспу “Заповіти Ілліча”, на весну 1933 року залишилось лише 80 душ у живих, і далеко не всі з них були працездатними.

Форми художнього моделювання голодомору в “Чорній дошці” Н. Доляк різні. Однією із них є і портрети персонажів, через які підкреслено фізіологічні зміни, які відбулися з людьми під впливом голоду. Проблема актуальна, належного поцінування в критиці вона ще не знайшла, хоча окремі розвідки уже є [11, с. 12].

Мета статті: простежити на конкретному художньому матеріалі, як через портретні характеристики персонажів Н. Доляк показує вплив голодомору на людей.

“Портрет (фр. *portait*) – засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажа у художній літературі, що описує його обличчя, фігуру, одяг, манеру поводитися і є складником композиції поряд із пейзажами, інтер’єрами, монологами, діалогами, авторською розповіддю або оповіддю наратора” [7, с. 249]. Портрет у художньому творі завжди співвідноситься з долею героя і пов’язаний із його внутрішнім світом. Особливості портретування в художньому тексті досліджували А. Галич [2], К. Галич [3], Н. Демчук [5], К. Сізова [10], І. Семенчук [8, 9] та ін.

У романі “Чорна дошка” Н. Доляк портрет є одним із засобів характеротворення і особливо – художнього моделювання голодомору. У романі переважає такий тип портрета, коли окремі штрихи, деталі його, розкидані по всьому твору, врешті дають цілісну картину. Такий тип портретування дослідниця І. Бикова назвала “деконцентрованим” [1, с. 43]. Рис зовнішності в такому портреті небагато, це, швидше, окремі деталі. “Деконцентрованим” є портрет центрального персонажа – Леся Мефодійовича Тернового. Це персонаж, який об’єднує епохи, бо діє в період 30–х років ХХ століття і 80–х, коли голодомор став уже історією, одним із літописців якої був і сам Терновий. На портретні деталі вказано в різні періоди його життя. При цьому така вагома портретна деталь, як ознака соціального статусу. Лесь Терновий спочатку, помиляючись, сприйняв ідейні віяння нової влади, розлаявся з батьками, котрі відмовлялись вступати до колгоспу, бо їм страшенно боліло, якими занедбаними і голодними були там тварини, за якими вдома був зразковий догляд, подався до міста і став, по суті, зовсім новою людиною. Характерна деталь: “бобрікове півпальто” [6, с. 58]: “За перших два роки пролетарського життя Терновий став таким міщуком, аж-аж. Придбав собі бобрікове півпальто, обріс бородою – зробився солідний” [6, с. 58]. Вона свідчить про його нове місце в соціумі. Коли ж Лесь Терновий став свідком тих жахів, що відбувались у Веселівці, зокрема створення штучного голодомору, він докорінно змінив свої погляди на реалії доби і нову владу, то наголошено, що й бобрікове півпальто втратило свою цінність. І йдеться не лише про фізичний знос, бо було ж єдиною цінністю героя, а й символ його

духовної й ідейної еволюції, бо ж Лесь Терновий не пішов із тими, хто творив ці жахи, хоча й мав би, а повернувся до свого попереднього статусу: був із односельцями до останнього і дбав про них.

Портретні деталі Леся Тернового передано і через сон (“Сновиддя”): “Рука зголоднілого товариша Терена видовжується, як гумка, дотягується до покришки, з-під якої валить густа чи то пара, чи то дим, хапає за гачечок та, докладаючи зусиль, смикає.

Мимоволі Лесь заскакує ногами на лаву, розштовхує тих, хто там сидить, з щирою цікавістю зазирає в казан. У наваристій юшці, яка все ще кипить (хоча під казаном нема вогню), вигулькують та пірнають між бульками якісь довгенькі та грубі ковбаски. Вода вирує сильніше, як той гейзер, і з казана піднімається невеличка, ймовірно, дитяча рука. Ця варена рука із пальцями і нігтями на тих пальцях якусь мить крутиться й пірнає у глибінь велетенського казана” [6, с. 87]. Голод породжував такі сни. Через них розкривались жахи епохи. Зовсім лаконічні портретні деталі додано до опису зовнішності Тернового в пізніші часи, зі зміною вікової категорії: “Старий Терен (як його кликали поза очі односельці, можливо, навіть не лише через прізвище, а й за колючий характер та сухість...” [6, с. 18]. Коли він, уже дідусь, рятує від розлюченого бика внучку, яка, не знаючи сільського життя, не встигла зорієнтуватись, втекти, як інші дівчатка, наголошено, що “дідусь жилавою сильною рукою вже гнув бика за кривий ріг” [6, с. 19]. Дід Лесь Терновий не був сентиментальним, але й не кричав, у сім’ї панував лад, та досягав він цього тихо, часом одним лише поглядом: “...дивився так, що міг спопелити... або відродити. Стільки усього було намішано в його вицвілих світлих очах, які ховались під густими сивими бровами і вже звідти палили пекучим вогнем любові чи ненависті” [6, с. 19]. Портретні деталі “вицвілих... очей” та “сивими бровами” вказують на вік. Лідина мама (“80–ті”) зауважує: “Такі в нього якісь очі чудернацькі. Стільки в них страждань” [6, с. 17]. Від переживань у людей фізіологічно може змінюватись колір очей. Саме на цьому аспекті й акцентує увагу Н. Доляк.

“Деконцентрованим” є і портрет батька Леся – Мефодія Гнатовича Тернового, однак він дещо розлогіший, більш деталізований. Щоб підкреслити зміни, які відбулися з людьми від голоду, авторка простежує еволюцію портретних характеристик персонажів. На початку роману Мефодій Гнатович показаний як “широкоплечий, монументальний чоловік з міцними руками й ногами, із густими вусами, які ніби й не з окремих волосин складались, та такою ж лискучою гривною, коротко підрізаною під миску” [6, с. 53].

Важливим засобом характеротворення є порівняння. Наприклад, щоб показати вплив голоду на зовнішність Мефодія Тернового, Н. Доляк порівнює його зі свічкою: “Мефодій станув, як свічка. Був же як дуб крислатий від природи, а зробився тополею тонкою й високою. Геть пишні вуса перетворились на обвислі пацьорки. Та й руки не слухаються. Лесь хотів був допомогти, але дід відмовився. “Скільки, мовляв, мені ще лишилось на цім світі, най хоч вуса ростуть, якщо вже сало з тіла куди й дівається” [6, с. 265]. По суті, аж чотири порівняння: три відкрито прямолінійні, а четверте – опосередковане, натяк на схожість із козаками (фольклорне: вусатий козарлюга). Такі художні деталі, на думку М. Гуменного, “допомагають нам ясніше, живіше уявити собі діючу особу” [4, с. 245]. Протягом твору акцентовано увагу на окремих портретних деталях, а незадовго до смерті Мефодій “зробився вдвічі меншим, всохся, його широкі плечі опустились, обличчя витягнулось, погляд був сповнений тугою” [6, с. 286].

У кожного письменника власний підхід до портретування, зумовлений стильовими настановами та авторськими інтенціями. Зовнішні портрети доповнюються внутрішніми. Через портретні деталі автор простежує внутрішній стан персонажа. Засобом увиразнення характеру та заглиблення у внутрішній світ персонажа стає психологічний портрет. Важлива роль опису погляду та очей. Очі, як відомо, є дзеркалом душі людини, знаками духовного в європейській культурній традиції. Звернемось до портрета художника-самоука, самородка із

народу Гаврила Малиночки: “Від його дряпкого тембру віяло могилою, а в погляді Гаврила поблискували зародки легкого божевілля. Широкі, мало не на всю райдужку, зіниці перетворили звичну ясну зелень Гаврилових очей на темно-сіру каламуть. Чоловік переступав з ноги на ногу й стискав кулаки. Кадик конвульсійно шарпався на худій шиї. А та шия поросла рудуватою рослинністю, яку й бородою назвати не можна. Малиночка занадто часто облизував на вітрі потріскані губи, від чого вони спочатку робились яскраво-червоними, а за хвилину вкривались білими рівчаками” [6, с. 227]. Показова деталь: зміна кольору очей підкреслює глибокі дифузійні процеси в організмі Малиночки, який згодом втратив увесь свій рід.

Іван Петрович Паламарчук – “голова веселівської сільради, мав майже стільки літ, що й Лесь Терновий. У його мрійливому погляді вчувався ідеалізм. Дещо булькаті горіхового кольору очі й подібного відтінку волосся знімали з його двадцяти семи ще років зо п’ять – завдяки чому він виглядав хлопчиськом. Невисокого зросту, але доволі плечистий. Незмінний зеленкуватий френч без погонів та нашивок говорив про його військове минуле. А бліда шкіра – про походження: хоч би скільки стовбичив під сонцем – не брало воно його, не вкривало захисною темінню. Його тонкі пальці підказували – чоловік не робітник і тим більше – не хлібороб” [6, с. 93].

Характерна деталь: “ідеалізм” спрацює в подальшому в житті героя. Паламарчук був “прийдою”, не місцевий. Селяни завжди до таких ставились із осторогою, рідко “сприймали, близько в душу не підпускали” [6, с. 94], а Івана Петровича поважали, бо побачили, що він “чоловік розумний, дурного не каже, якщо не зважати на його лекції з марксизму-ленінізму” [6, с. 93]. З розумінням приймали і це: “То таке, – виправдовували Паламарчука мудрі люди, – кожна людина не без ганджу” [6, с. 93]. “Не дурний! – охрестили його в селі” [6, с. 149]. А він дійсно намагався вирішувати справи по справедливості. Коли відрізали земельні наділи, чинив по правді. Зайвого не брав, насильства не застосовував: “Тим і здобув повагу, що не рвав останнього з людини, що по-божеськи підхід мав до кожного” [6, с. 149]. Він щиро вірив у зміст Постанов партії та уряду. Щиро звертався до селян, щоб допомогли голодуючим робітникам, ділилися плодами своєї праці, бо ж з ближнім потрібно ділитися. Поступово полуда з його очей спадала. Він став усвідомлювати, що помилявся й увів в оману інших – селян, які повірили йому, дотримувались його порад, відгукувались на прохання. Коли якось Дмитро Стецюк відверто дорікнув Паламарчуку, знаючи, що той не донесе на нього, бо людина праведна, чесна, той опустив очі й відповів, що “усе не так, як я сподівався” [6, с. 150].

“Ідеалізм” призвів до краху його надій і сподівань. Сміливо й беззастережно Паламарчук кинувся на захист інтересів селян (ще сподівався, що, можливо, там, “наверху”, не знають про реальний стан справ): “Молодий голова сільради, плекаючи надію на справедливість народної влади, подався до обкому партії – скаржитись першому секретарю на різного штибу безглузді й контрреволюційні директиви. Хотів довести товаришам-ленінцям, що село загине під непосильним тягарем хлібопланів. Сподівався, що почують і тут-таки пом’якшать санкції, завезуть до села продукти харчування, і йому вдасться врятувати нехай не всіх українців, але хоча б своїх людей” [6, с. 311]. Він помилявся, що своєю правдою може спинити смертоносну машину. На засідання бюро обкому партії він завітав без запрошення. Був подивований, якими далекими від життєвих реалій були виступи партійців. З їхніх виступів виходило, що колгоспники самі навіть не просять, а “вимагають”, щоб їм ставили ще більші плани. Наголошено: “Партійці, що зачитували містичні заклики, щосекунди втирали чоло змокрілими од поту хустинами” [6, с. 311]. Це свідчить про те, що вони розуміли і знали реальний стан справ, але, йдучи у розріз із власним сумлінням, робили все так, як того вимагала влада, бо боялись. Коли Паламарчук подав “голу” правду, по закінченні бюро до нього ніхто не підійшов, обходили його, мов хворого на чуму чи холеру. Боялись підчепити заразну бацилу” [6, с. 312].

Через сприйняття Паламарчука поданий колективний портрет членів бюро: “Він свердлов поглядом цю зеленкувато-сіру масу, що вдягнена була в чистенькі френчі, доладні костюми, вишиті сорочки із відкидними комірцями. Наставлявся пронизливим поглядом на цих ситих та надухмянених совбаринів. І не бачив у їхніх очах відгуку на свою викривальну промову. Чи бодай співчуття тим людям, що мруть у час, допоки вони тут у добре натопленому приміщенні розводять теревені й співають хвалебних панегіриків вождам” [6, с. 312].

Показово символічною є деталь “зеленкувато-сіра маса”. І колір, і об’єднувальне поняття “маса” вказують на безликість присутніх, відсутність особистості з яскраво вираженим людським началом. “Причесаність” і зразкова підтягнутість та чистота – ознака лише зовнішньої видимості (“чистенькі френчі”, “доладні костюми”, “вишиті сорочки”). Ні про яку внутрішню чистоту тут не йдеться. Коли голос Паламарчука “викривально хльостав” [6, с. 311], він змушував їх “втягувати голови в плечі та опускати очі” [6, с. 312]. Згодом партійці “квапливо покидали залу засідань” [6, с. 312].

У колективному портреті проглядається узагальнення, що нівелює портретну характеристику особи як через відтворення її зовнішності, так і внутрішнього світу. Долею Івана Паламарчука авторка показує, що і серед представників влади були нормальні люди, але мало, тож машина влади безжально розчавлювала їх. Нереалізованим залишився намір Паламарчука написати Й. Сталіну, оскільки на виході із приміщення обкому він був затриманий співробітниками ДПУ. До Веселівки він більше не повернувся. Без перерви на сон чотири доби після арешту його допитували, змушували підписати викривальні протоколи, зізнатись у співпраці з іноземними розвідками. Чекіст допитував Паламарчука “прискіпливо, використовуючи перевірені засоби. Після сотні марних спроб розколоти “ворога” [6, с. 313] не зміг упоратись із нервами й натиснув на гачок.

На деталях портрета наголошено в одному з розділів “Сновиддя”, де описано селянку («тонка, мов трісочка, босонога» [6, с. 10]) з двома дітьми: “На субтильній жіночій фігурі бовтаються, як на безтілесному вішаку, невизначеного, забреханого кольору широка спідниця з обшарпаним подолом та запилужена сорочка... Костисті плечі жінки здригаються в такт з її ходом. Поруч із неохайною селянкою плентаються, схопившись за її спідницю, двоє сухоногих дітей з неприродно великими головами, тонкими шиями-билинами та набубнявленими животиками, які видно навіть із-за їхніх спин. На дитячих тільцях – лахміття: латка на латці, дірка на дірці. Їхня хода непевна” [6, с. 10]. Увагу акцентовано на вигляді голови, живота, ніг, які фізіологічно змінюються від різкої зміни ваги, спричиненої голодуванням. Фізіологія голоду й те, як вона відбивається на зовнішності, передана тонко. Відомо, що від тривалого голодування людина або пухне, або зсихається і має вигляд скелета, обтягненого шкірою.

У портретних характеристиках навіть епізодичних персонажів здебільшого наголошено на окремих штрихах, деталях, що свідчать про таку деформацію, як результат недоїдання, голоду: “роздуті від голоду животики” [6, с. 262] дітей Малиночки, “склавши на грудях витончені голодом руки. Закриті очі зяли чорними западинами, ніби саме туди, у ті безмежні провалля, пірнув скрипучий голод” [6, с. 211] (про матір Дмитра Стецюка), “Висохлі на тріски люди, кістяки в обдертих кожухах” [6, с. 281], “У Дмитрової матері, висохлої від літ бабці, попухли ноги” [6, с. 198], “великі голови на тонких шиях” [6, с. 261], “невагомими-бо стали” [6, с. 262] про синів Малиночки тощо. Однак для портретування персонажів у “Чорній дошці” характерним є не стільки опис зовнішності, скільки наголошення на окремих деталях портрета. І тут поза увагою письменниці не залишилось ніщо. Через опис зміни кольору підкреслено зміну психологічного стану персонажів («посірілому від горя» [6, с. 169], “посіріла яюсь, ніби сумом обросла” [6, с. 265], “почорнів аж весь” [6, с. 83] та ін.).

Портрет у “Чорній дощі” Н. Доляк є важливим засобом моделювання індивідуальності персонажів і впливу голодомору на них, він позбавлений надмірної розлогості та нагромадження означень. Влучно дібрані деталі дають змогу відтворити не стільки зовнішність, скільки стан душі. Портрет уможливорює характеристику персонажів. Окрім стійких рис зовнішнього зображення, він містить ще й ситуативні риси, фізіономічні деталі, експресивні форми зовнішнього плану, елементи одягу. Складником є небувала винахідливість селян. Показано малореальні способи їх порятунку – незвичну для українців їжу: людське м’ясо, мертвечина (м’ясо померлих сина Василька і брата Фросини Пилип’юк, здохлого коня), дубова кора, червоні бубки калини, жолудяники (коржики зі змелених жолудів і кукурудзяної муки); бевка – борошно, розведене у воді; бовтушка – вариво з бурякового насіння, тощо. Їжа становить основу буття, мислення, переживань, є чинником, який скеровує усі дії та вчинки людини, вона зведена до “біологічного порогового мінімуму”.

Показово, що в описах зовнішності персонажів переважають ахроматичні кольори (чорні, сірі) та безбарвні тони. Яскраві кольори лише зрідка вжито при описі зовнішності комнезамівців.

У портреті Степана Калюжного наголошено: “... синє галіфе, підперезана товстим ремнем та портупеею довга зеленава сорочка з кишнями на грудях і з червоними нашивками на комірці, кашкет: червоний окалин з зірочкою, темно-синя тулія, невеликий козирок – був низько насунутий на очі” [6, с. 101–102]. Портрет доповнюється окремими деталями. Приміром, коли Калюжний злісно згвалтував сплячу Соню, наголошено, що він хапався “жовтуватими зубами за білі Сонині груди” [6, с. 126], вказано на погляд “червоних очей” [6, с. 126], хоча був він “із сірими очима” [6, с. 126].

Старший уповноважений (а після загадкового зникнення Кузьми Лукича Заболотного голова веселівської сільради) Степан Калюжний був убитий кимсь “підступно й під завісою ночі” [6, с. 358]. Біля його “розпанаханого тіла” були розкидані світлини, на яких зображені його рідні, і він у юності, із “панського роду”. Із грудей було вийнято серце.

Більшість портретів описано з погляду інших персонажів. Наталка Стецюк саме через власне бачення портрета батьків усвідомлює, як вони змінилися від постійного недоїдання: “Дивилась скося на худого, як жердина, батька, на його зламаний ніс та розсічену й абияк загоєну вилицю. Зиркала поспіхом, аби не дати собі часу на плач, на Ярину. У матері на обличчі так натягнуло шкіру, аж випирало кожну кісточку, і вона у свої тридцять походила на старчиху” [6, с. 324]. Іноді спостерігається подача портретних деталей навіть через подвійне сприйняття: “Мойра, прослідкувавши за поглядом Буженка, й собі з осудом вилупилась на жінку у вилялялому одязі, з покірним виразом обличчя та червоними чи то від сліз, чи то від холоду очима” [6, с. 75]. Спостереження за втікачами від голоду – родиною Гнатюків (матір’ю і двома дітьми: хлопчиком і дівчинкою) передано і через бачення Соні.

Індивідуальні портрети персонажів виписані по-різному. Іноді вони представляють одиничний, концентрований в одному місці опис зовнішності, часом роззосереджений, деконцентрований портрет, розкиданий по тексті. Деякі з одиничних портретів є надзвичайно лаконічними. Окремі деталі в колективних портретних характеристиках підкреслюють, до якого стану людей призвів голод: “Висохлі на тріски люди, кістяки в обдертих кожухах, подались скопищем до крицевої колії” [6, с. 279], “На залізничному вокзалі люди, що приїздили до міста з сіл, охоплених голодом, змучені й ослаблені, не могли й кроку ступити, злізши з потяга. Вони лежали поблизу колій, на насипах, тут і там. Перепочивали. Дехто ще мав сили й просив перехожих та подорожніх кинути їм шматочок хліба, інші вже нічого не просили, а безпомічно дивились спустошеними очима у якусь невідому далечінь. Зрозуміти, що вони ще живі, можна було лиш по тому, як легенько здіймалось їхнє тіло при диханні” [6, с. 321].

У “Чорній дошці” Н. Доляк подано й описи персонажів після смерті – підкреслено трагедію, нереалізовані потенції окремого життя: “У передостанній день листопада вночі тихо відійшла у потойбіччя бабуся – мати Дмитра Стецюка. По світанку вона лежала на своєму звичному місці, мирно склавши на грудях витончені голодом руки. Закриті очі зяли чорними западинами, ніби саме туди, у ті безмежні провалля, пірнув скрипучий голод. Дмитро та Ярина безмовно дивились на охололе тіло матері. Чоловік заплющувався, аж давив повіками на очні яблука, до мерехтіння в очах, до болю в скронях” [6, с. 211]. А ось портрет незнайомої мертвої жінки, поданий крізь призму сприйняття Наталі й Оксани Стецюк: “У жінки напівзакриті очі, худе, знесилене обличчя. Здається, що вона жива... Закинуті за голову руки небіжчиці схожі на пруті” [6, с. 201]. Авторка створює цілісний візуальний образ. Окремі портретні штрихи, зокрема, “худе, знесилене обличчя”, руки, “схожі на пруті”, свідчать про те, що причиною смерті був голод. Вони сприяють сакралізації життя як найвищої цінності.

Має місце й портрет через заперечення (як у повісті В. Винниченка “Краса і сила” подано портрет Мотрі): “На субтильній жіночій фігурі бовтаються, як на безтілесному вішаку, невизначеного забрюханого кольору широка спідниця з обшарпаним подолом та запилужена сорочка, яка при багатій та колоритній природі, що оточує цю дивну трійцю, мала б бути щонайменше білосніжно-яскравою, вишитою червоними півниками та життєствідними калиновими розсипами” [6, с. 10].

Такий підхід до портретування виправданий. Побудований на контрасті, він ще більш посилює сприйняття лиха, породженого штучним голодомором на Україні.

Через портрет у романі “Чорна дошка” художньо змодельовано ознаки голодомору. Дуже характерна деталь: у романі логічно переконливо підведено до думки, що від тяжкого стану від недоїдання люди поступово втратили індивідуальні риси обличчя. Голод знеособлює людей. Це передано через полілогічну партію Октябриня, Сірожуні, Гілька Кривого, які, тримаючись з останніх сил, підбирали померлих і звозили до колективної могили: “Хто то махає? – розтягуючи слова, питає Октябрин, кліпаючи на яскраве сонце, яке б’є з того боку, звідкіля подає знаки Терновий.

– Лесь Мефодійович чи батько його? – так само розтягуючи слова, питає Сірожуна.

– Усі на одне лице, – філософськи додає Гілько Кривий, який шкандибає позаду воза” [6, с. 348]. Знеособленими потім і опиняються всі померлі в одній ямі.

Лесь Терновий опинився в ямі, колективному гробі, бо непритомним помилково підбрали його комнезамівці. Н. Доляк послуговується і дедуктивним шляхом портретування. Спочатку створюється дотиковий образ, потім окреслюються загальні риси портрета, а далі увагу акцентовано на окремих деталях обличчя, або настає упізнаваність. Лесь Терновий відчуває, що серед мертвих є і живі: “У ту мить з-поміж трупів, з-поміж їхніх рук і ніг вилазить жива десниця, ледь тепла долоня хитається, як повітря у спекотний день. Рука жіноча. Де у Леся й сила взялась, звівся на коліна й давай відкидати одублі кінцівки, голови, тулуби. Витяг живу. Невже? Невже це вона? Параска?” [6, с. 362].

Жінку, яку кохав герой, було врятовано, хоча сама вона цього й не хотіла. Згодом і збожеволіла, бо яка ж мати здатна витримати усвідомлення, що дитину, яку так любила і леліяла, було вбито (ще один приклад канібалізму) заради життя іншого.

Отже, аналіз роману “Чорна дошка” Н. Доляк переконливо засвідчує, що портрет у ньому є одним із яскравих і дієвих засобів художнього моделювання голодомору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Быкова, Ирина. Типология портрета персонажа в художественной прозе А. П. Чехова. Ростов - на -Дону, 1990.
2. Галич, Артем. Особливості портретування в постмодерному мемуарному тексті: Ю. Андрухович “Таємниця”. *Потужна енергія слова*. Луганськ: СПД Резников В. С., 2013.
3. Галич, Катерина. “Прийоми портретування в антивоєнних романах Еріха Марії Ремарка й Олеся Гончара”. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 33. Ч. 2. (2009): 468–475.
4. Гуменний, Микола. Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблеми типології. Київ: Акцент, 2005.
5. Демчук, Надія. Портрет у прозі Т. Шевченка: Мікропоетика опису в системі екстервентного психологічного аналізу. Львів: Літопис, 1999.
6. Доляк, Наталка. Чорна дошка. Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014.
7. Літературознавча енциклопедія. Т. 2. “М (Маадай – Кара) – Я (Я – Форма)”. Київ: Академія, 2007.
8. Семенчук, Іван. Портрет у художньому творі. Київ: Дніпро, 1965.
9. Семенчук, Іван. Мистецтво портрета. Київ: Ін-т сист. досліджень, Київський університет, 1993.
10. Сізова, Катерина. Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. Київ: Наша культура і наука, 2010.
11. Хом’як, Тамара. “Поетика кольору в романі “Чорна дошка” Н. Доляк”. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 1 (2016): 55–64.
12. Хом’як, Тамара та Світлана Шило. “Художнє моделювання голодомору 1932–1933 рр. У романі “Чорна дошка” Н. Доляк”. *Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми*. Ред. Н. Горбач. 159–161. Запоріжжя: ЗНУ, 2016.

REFERENCES

1. Bykova, Iryna. *Typology of the portrait of the character in fiction A. P. Chekhov*. Rostov na Donu, 1990.
2. Galich, Artem. Features of portretuvannya are in postmodernomu memoir text: Yu. Andrukhovich “Secret”. *In Powerful energy of word*. Lugansk: SPD Reznikov V. S., 2013.
3. Galich, Kateryna. “Receptions of portretuvannya are in the antiwar novels of Erikha of Maria Remarka and Oles Gonchara”. *Literature. Folklore. Problems of poetics* 33. CH. 2. (2009): 468–475.
4. Gumennij, Mykola. *Poetics of novel genre of Oles Gonchara: problems of tipologii*. – Kyiv: Akcent, 2005.
5. Demchuk, Nadiya. *A portrait is in prose of T. Shevchenko: Mikropoetika of description are in the system of eksterventnogo of psychological analysis*. Lviv: Litopis, 1999.
6. Dolak, Natalka. *The Black Board*. Harkiv: Knizhkovij klub “Klub Simejnogo Dozvillja”, 2014.
7. *Study of literature encyclopaedia*. Т. 2, “Mcode (Maaday is Punishment) is I (I am Form)”. Kyiv: Akademija, 2007.
8. Semenchuk, Ivan. *A portrait is in artistic work*. Kyiv: Dnipro, 1965.
9. Semenchuk, Ivan. *Art of portrait*. Kyiv: In-t sist. doslidzhen', Kyivskij universitet, 1993.
10. Sizova, Kateryna. *A man is in the mirror of literature: transformation of principles of portretuvannya in Ukrainian prose XIX – to beginning of XX age*. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010.
11. Homyak, Tamara. “Poetics of color in a novel the “The Black Board” of N. Dolyak”. *Announcer of the Zaporozhya national university. Philological sciences*. 1 (2016): 55–64.
12. Homyak, Tamara ta Svitlana Shilo. “Artistic design of golodomoru 1932–1933 In a novel the “ The Black Board” of N. Dolyak”. *Ukrainian literature is from a remoteness to contemporaneity: paradigms, directions, problems*, ed. N. Gorbach, 159–161. Zaporizhzhya: ZNU, 2016.

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ І МОТИВІВ У РОМАНІ-ПІСНІ Г. ЛЮТОГО “МАМА-МАРІЯ”

Шевченко В. Ф., д. філол. н., професор

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

shevchenko@ukr.net

У статті проаналізовано видозміни біблійних образів і мотивів, розвиток їх полісемантичних структур, комплекс ціннісних духовних орієнтирів, асоціацій, виражально-зображальних засобів у романі-пісні Г. Лютого “Мама-Марія”. Особливу увагу звернено на жанровий синтез твору.

Ключові слова : Біблія, образи, Марія, мотиви, духовність, жанровий синтез.

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ БИБЛЕЙСКИХ ОБРАЗОВ И МОТИВОВ В РОМАНЕ-ПЕСНЕ Г. ЛЮТОГО “МАМА-МАРИЯ”

Шевченко В. Ф., д. филол. н., профессор

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье проанализированы видоизменения библейских образов и мотивов, развитие их полисемантических структур, комплекс ценностных духовных ориентиров, ассоциаций, выразительно-изобразительных средств в романе-песне Г. Лютого “Мама-Мария”. Особенное внимание обращено на жанровый синтез произведения.

Ключевые слова : Библия, образы, Мария, мотивы, духовность, жанровый синтез.

BIBLICAL IMAGES AND MOTIVES IN H. LIUTYI'S NOVEL-SONG “MAMA-MARIA”: A NEW PERSPECTIVE

Shevchenko V. F., Doctor of Philology, Professor

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article studies changes of biblical images and motives, development of their polysemantic structure, complex of value and spiritual guides, associations, stylistic devices in H. Liutyi's novel-song “Mama-Maria”.

The article observes peculiarities of the plot, development of the characters and conflicts, dynamics of the chronotope. Maria's kindness, talent for singing and a pure soul attract people and encourage them to communicate with her. Founder of the temple named Bohdan adopts the orphan girl.

The peculiarities of educational functions of H. Liutyi's novel-song were defined. Based on the moral ideas, it completely spiritualizes feelings. The article also proves that Maria performs a role of a retransmitter of spiritual acquirements, accumulated for centuries, and a unity with God.

The image of the Chronicler absorbed the poet's worldview with his polarization of good and evil, beauty and ugliness. It also presents a sincere trust in high goals of Maria's songs and nobility of her spirit.

Maria's image also demonstrates the poet's glorification of native land and people's power against lies and injustice, confluence of all-seeing Maria's songs and optimistic spirit of Ukrainian community.

The article focuses on synthesis of genres and song polyphonism of the novel-song. The songs were classified according to their genres. There are: patriotic, labor, family and household, intimate, love, wedding, entertaining and indecent songs. The article clarifies their original and typological characteristics.

It was defined that strengthening of spiritual connections between compatriots and comparison of Maria's travel to the Lavra with the way of nation solidarity in H. Liutyi's novel-song “Mama-Maria” and Lina Kostenko's historical novel in verse “Marusia Churai” have similarities.

The interpretation of Maria's multidimensional image on the social background shows that it is an excellent example of representation of national uniqueness. Maria is an embodiment of nobility, dedication, unselfishness, patriotic willingness to remember the experience of ancestors and to pass it to descendants.

Key words: The Bible, images, Maria, motives, spirituality, synthesis of genres.

Художнє переосмислення біблійних образів і мотивів, засад християнського віровчення позначено творчими пошуками моделювання вчинків і поведінки героїв, збагаченням інтерпретації їхньої духовності, медитативно-філософськими і синтетично-узагальненими здобутками.

Національні літератури світу в усі часи зверталися до біблійно-християнської тематики, інтерпретуючи образи, мотиви, сюжети суголосно священному змістові Біблії та відповідно до своїх духовних проблем. Українські митці слова часто долучалися до зображення Діви Марії, Богородиці, Матері Божої, адже культ Матері в Україні існував здавна.

Наприклад, біблійний образ покладено в основу поеми Т. Шевченка “Марія”. Він був “поетичним матеріалом для втілення власних філософських, моральних і суспільно-політичних ідей...” [5, с. 381]. Т. Шевченко доповнив біблійну історію, “черпаючи окремі мотиви з народного побуту, іконографії, апокрифів, різдвяних пісень і віршів, народних колядок тощо. Творові притаманні ідейна й психологічна глибина, мистецька викінченість, сила й пластика вислову, мелодійність вірша” [5, с. 381].

Не можна не відзначити, що в радянському шевченкознавстві панувала надумана теза про атеїзм Т. Шевченка, що альтернативної думки бути не могло. “Цей накинута Шевченкові творчості жорстокий догмат значною мірою нівелював дослідницькі здобутки в аналізі поеми “Марія” – у потоці викривально-атеїстичної риторики часом трапляються некоректні, а то й блюзнірські вислови щодо Бога, Біблії тощо” [2, с. 6].

Множинність видозмін біблійних образів і мотивів, розвитку невичерпного багатства їх полісемантичних структур, комплексу асоціацій, ціннісних і художніх орієнтирів явив роман-пісня Григорія Лютого “Мама-Марія”. Твір активізував вияви феномена рефлексій читача як діяльного суб’єкта художнього світу.

“Увійшовши раз у роман, здобуваєш не просто вірного друга, а субстанцію, з якою можна зачинати новий світ... Так читають Біблію... Не хотілося говорити цього вголос... Не хотілося, бо переконана – ця істина і без мене все одно відкриється багатьом... “Мама-Марія” – це і є Біблія українського життя” [1, с. 6], – визначила авторка передмови Т. Біленко.

Г. Лютий не піддався стереотипам, пішов своїм шляхом, асоціативно пов’язавши головний образ із біблійною Марією. Як і в Біблії, у романі-пісні звеличено небесну чистоту душі, багатий внутрішній світ, магічну енергетику Марії, її відкритість світові, природну доброту.

“Непросто навіть зважитись уявити Божу Матір маленькою дівчинкою. Хто знає високохудожні твори світової літератури, які б подарували нам це? Тим настороженіше зустрічаємо юну Марію в романі: чи наша свідомість прийме її? Чи не розчаруємося, повіримо? Написати Марію такою живою і водночас всевишньою автору допомогло не лише його споконвічно благоговійне (українське) ставлення до жінки взагалі, а й те, що в ній присутній образ його ріднесенької мами Марії, а ще Шевченкової мами, котру “молодую у могилу нужда та праця положила”, а ще – безліч золотих україночок, чії життя, як зоряний дощ у серпневу ніч, осяяли всю планету” [2, с. 10].

Сюжет роману-пісні містить повноту розгортання дії, розвиток характерів і обставин, душевних порухів, які мають свої семантичні вузли та колізії, свою динаміку в художньому часопросторі.

Мешканці українського хутірця Божа Воля загинули від голоду. Залишається сиротою дівчинка Марійка. Вона взяла в руки поранену синичку і пішла в нікуди. По дорозі зустріла бабусю, яка пророкує їй велику силу: “– На все, дитино, Божа воля! / Тобі судилось неземне! / Ти, кажеш, немічна і квота? / А смерть тебе не дожене !” [6, с. 21].

Марійка прибивається в Гуляй-Поле. Його люд “стікався на дзвони великодні”. Дівчина заспівала біля храму. І почула такий відгук: “– Який болючий чистий голосочок! / Мов із годинника життя її пісочок! / З таким наколядуєш небагато, – / Як завжди, мовив дяк

вигіювато” [6, с. 23]. На його запитання “Звідки в тебе пісня?” Марійка відповіла поетичною оповіддю: “Хтозна. Я не знаю. / Так співала мама. Так і я співаю... / А коли збирались разом вечорами... / То були не співи. То були заграви... / Сходився весь хутір: стомлені і босі. / Нас так і прозвали люди: стоголосі” [6, с. 23]. Життєдайну енергетику пісні виконавиця характеризує так: “Вірите, безсила, я давно б здалася, / Якби тої пісні та й не напилася. / Мама в час останній теж заповідала, / Щоб пісні я людям наші заспівала...” [6, с. 23].

Ангельська вдача і співочий дар Марійки викликали захоплення слухачів: “У цій дитині божого – на всіх!.. / А голосочок наче на олтар / Бере серденько Господу і ложить!.. / Справді – як свята!” [6, с. 26].

Умовно-поетична модель рецепції біблійного мотиву сприяє створенню образу Богдана. У ніч перед Великоднем йому сниться, що він забув, як його звати. “Аж моторошно стало. Зрозумів: / Як не згада – прокинутись не зможе. / В непам’ятстві страшніш, ніж у тюрмі, – / Не рятувало навіть слово Боже” [6, с. 26]. І раптом його покликано поле. “І пам’ять прибувала, як вода... І поле все гукало – ніде дітись” [6, с. 26]. Ідучи в степ Богдан завертає до ставу, греблі, вітається з вербиченькою, яку колись посадив, із глодом і терником, які “щорік цвітуть – ні разу не забули”, говорить із полем: “Пригадуєш, як в голод все зерно / Тобі я, не вагаючись довірив. / З тобою ми не просто заодно. / Тебе мені Всевишній сам наміряв!” [6, с. 27].

Богдан “добрів край поля до горбів, / Де спала пісня – скарб його народу... / Словечка після зоряних доріг / Переливались, ластилися, грались” [6, с. 28]. Його душу осяяла здогадка: “Так ось чому ні тато, ні дідусь / Це тихе місце зроду не орали... / Родило поле нашому роду / Пісенний хліб...” [6, с. 28].

Дійшовши до храму, прозрілий Богдан почув “пісню ту ж, / Що на краечку поля ночувала, / Мов пташка степу, дівчина співала. / І як співала! – відсвіт за версту!..” Пісня забезпечує безперервність колективної пам’яті, фокусує накопичену у віках інформацію: “Це хто ж її послав, як не Господь? / Лицем – неначе спів увесь прощає... / Недарма обступив отак народ... / Вона і справді серцем пригощає...” [6, с. 29].

Пісня породжує естетичне задоволення, красу: “Так блискавка повітря грозить! / Так зірка робить зоряною воду! Так кров співа!..”; сильні й своєрідні форми рефлексії слухачів: “– Ця дівчинка дивна... – / Півдня, а всім не стало вже проходу” [6, с. 29].

Співачка своїм талантом стимулює до контактування, зближення з нею. Богдан “напивсь пісень. / Обняв її повів / Додомоньку, до серця, до світання” [6, с. 29].

Богдана і Марійку супроводжували храмові дзвони: “і в вишині білили голуби”, “парили, наче душі”. Богдан розповідає: “– Таки мій час омріяний пробив ... / Невже – дожив? І стільки ще я мушу? / Кому розкажеш, як я дзвони лив, / Як віз волами бронзові з Полтави ... / Як чаші срібні й бронзові колись / Віддав у дзвони зовсім не для слави” [6, с. 30]. Гуляйпільці прозвали Богдана Батьком Дзвона.

Твір Г. Лютого несе в собі виховну функцію, подає уроки добра, аби у справжній важкій життєвій ситуації людина вела себе гідно. Побудований на моральній ідеї, він максимально одухотворює те, що стосується почуттів: “І висипала з хати дітвора, / За ними слідом вибігла ягничка. / Де вісім є – дев’ятій будь якраз! / – Оце вам, діти, ще одна сестричка” [6, с. 30].

Розділ “Марійка в сім’ї Богдана” побудовано так, щоб заангажувати увагу читача до унікальності натури дівчини і переносити уяву на власне буття: “Не тільки людям – пташечці малій / Вона “добридень” лагідно казала”; “Знайомилася з кленом, ворітьми, / Така чудна – про себе все лепече...”; “Город весь облюбила, мов бджола, / Із сапкою, хоч більша та за неї... / Не жде, щоб загадали...”; “Така доросла й водночас мала. / Така сирітська й водночас всесильна” [6, с. 31].

У романі-пісні трансформовано концепцію єдності з Богом: “О Господе, спасибі, що ти тут, / У цій маленькій дівчині-зорині”. Марійка виконує роль ретранслятора накопичених віками духовних надбань, міжлюдських стосунків: “Саме знання, що є вона така, / Змінило світ і нас усіх у ньому. / Промовиста, хоча й неговірка. / Із нею ти завжди – у Бога вдома” [6, с. 31].

Проблему самопізнання людини та її відмови від маски, яку вона змушена була носити протягом усього свого життя, інтерпретовано в розділі “Прочанин”. Коли в Богдановій хаті заночував сліпий прочанин, син Охрім викрав із грудей гостя хрестик і на ниточку від нього приторочив сюрчок. Розгорнувся біблійний мотив мучеництва: “Стояв Богдан збезкровлений як смерть, / Не Господа – себе в ту мить боявся!”, Охрім “показав на повну жаху скулену Марію. / Це ж він осліпне ... Бог же не простить... / Навіщо ж він? Не знала, де подітись”. Нерідна дочка не стала заперечувати, мовчки прийняла звинувачення. І носила гріх до старості. “Богдан чомусь нікого не корив” [6, с. 34].

Г. Лютий виводить образ Літописця, розвиваючи в його художньому моделюванні вияви розумового потенціалу своїх часів, хронографа пізнання світу поетом із поляризацією добра і зла, красивого й потворного, високого і нищого, із символізацією пам'яті. У розділі “Народження Літописця” відтворено біографію Парфентія: “Прибився в голод – синій аж, обдертий, / Як голуб – пішки з дальніх хуторів”, “Та скоро в дяка служкою пригрівсь”, “Літ шість чи сім, а мислить – як старе”, “Збагнуло смисл Писання й молитов”, “І де воно книжок тих начиталось? – Платон, Сократ”, “З Марійкою Парфентій – як з сестрою, / Вона весь час до нього забіга”, “Він душу дав давно на службу Богу / І добре усвідомив, що зробив. / – Я став, – казав, – на вічності дорогу, / Мирському не піддамся бути слабом” [6, с. 36].

Підсилює образ Літописця дружба з Марійкою, висока оцінка її таланту: “Пісні твої – свячена вода... / В дівчат у наших гарно теж виходить, / Та ти співаєш – наче в рай ведеш... / Тебе послухать сам Всевишній сходить / Мостом веселки... – в душі до людей” [6, с. 37].

Сам для себе Літописець ставить високі цілі у творчості, у досягненні духовних вершин: “Є справи Богообраних – над світом... / Всевишній взяв мене у сторожі... / Поезія – це слово із орбіти, / Мого народу, роду і душі” [6, с. 40]. У спілкуванні з Марійкою відкривається їхнє захоплення Біблією (“Там сонце сходило на кожененькій сторінці... / В душі вогонь й тепер листки горта”), розуміння мистецької місії (“Я вчусь бути літописцем. А це таки немало. / Хоч Час найкраще ловиться – у ятері пісень”) [6, с. 41].

Аналізуючи власний творчий шлях, Літописець намагається оцінити свій вибір високими орієнтаціями й вимірами: “Він торкнувся очей, наче скелі Христос, / І забила в них сила цілюща. / Він узяв його голос із вітру і рос / І вживив йому глас невмирущий” [6, с. 44].

Літописець підтверджує глибоку віру у вищу мету Марійних пісень – у стійкість духу: “Всі серця тобі несуть. В тобі є те, що й смерті не зітерти. / Ми воду п'єм з лица твого й сльозу. / Твою красу, окроплену безсмертям” [6, с. 56].

Передбачливий літературознавець Г. Ключек застеріг, що “Мама-Марія” – своєрідний тест на українство: “І то вже наші проблеми, як ми витримаємо тестування цією книгою” [4, с. 3]. Т. Біленко визначає: “Широкими полотнами подано в романі найбільш значущі (од колиски – до останнього пристанища) події в житті народу. Це весілля, толоки, рибна ловля, вечорниці, святкові гуляння, поминки... І подані вони, як правило, не тільки енциклопедично – вичерпно, а й з допомогою схожих на насіння твоєї душі поетичних образів, передбачаючи майбутнє воскресіння із літописного слова. У деяких розділах Марія на перший погляд не є активною учасницею дійства... Але ми розуміємо, що без її присутності світ би не був таким барвистим, не мав такої осмисленої повноти” [1, с. 13–14].

Твір Г. Лютого вражає багатим фактажем, почерпнутим із життєвих реалій у їх морально-християнських проявах, у яскравій деталізації високих злетів духу чесних трударів. Гуляй-Поле – не стільки населений пункт, як символ волелюбності. “Тому не дивно, що характери, події і навіть ландшафт твору, як свої, можуть пізнати і полтавчани, і черкашани,

і дніпропетровці чи жителі Донбасу, Одеси. Бо все це наше – всі ці незчисленні скарби демократії, добра, вірності, материнства, якими Україна обдарувала людство, народжені тут...” [1, с. 9].

Події й побутові реалії лягають у русло опоетизованого сюжету: “Обійми всім серденьком щедрий світ, / І тебе обійме він у одвіт” [6, с. 106].

В узагальненому образі Марії поет возвеличує рідну землю, світлу силу народу, спрямовану проти безпам’ятства, брехні та пристосовництва. Вона відкриває людям “небо їхніх душ”, про них співає, “а наче бачить Бога” [6, с. 107]. Пісні всевидючої співачки зливалися з оптимістичним духом народу, набирали епічної напруги, експресивної сили, правдивого драматизму.

На Ярмарковому майдані “Розтеклась юрба, змішалась, / Та незрима, як магніт, / Пісня всіх уже єднала/ До останніх, може, днів. / Тим єднала, що навчила / Всіх потроху доброти...” [6, с. 85]. На весіллі Марія з подругами “голосами небо все розмалювали... / Потім скажуть, що ніколи вже не чули, / Щоб бринів отак Марійчин голосок... / Щоб були коли слова такі пророчі... / Щоб була така щаслива молода...” [6, с. 95].

Встановлюючи жанрові ознаки, Т. Біленко наголосила: “Роман “Мама-Марія” не дарма названий романом-піснею. Вихопіть навмання якийсь рядочок: “Душе моя, ти світлиця для Господа!..”, “По білим білим вишива сльоза...”, “Скрипалю мій, ти знаєш так багато, / А скрипка – все, усе на світі зна...” чи “Заграй мені, зоре, ти вмієш, я знаю...” – всі вони з душі, а значить – з пісні” [1, с. 7].

Думку про виняткову пісенність “Мами-Марії” добре розгорнув Г. Клочек: “Як відомо, тексти українських народних пісень є високоінформативними. Андрій Малишко якось зауважив, що один рядок, буває, містить стільки змісту, що його можна розгортати в роман. Пісень у “Мамі-Марії” багато – більше шістдесяті. Їх тексти є текстами вищої якості – тільки зумій розкодувати їх щільну інформативність...” [4, с. 3].

У нашому дослідженні простежено, що антиномія – воля або смерть! – відтворює в історичній конкретиці збереження в собі високих чеснот, що йдуть із глибини віків. Успадковане боління за основу духовного життя, за нашу топтану, але незбориму національну гідність, неповторність творить із автора пісень не “бездумного соловейка”, а речника сучасного світовідчуження.

Пісенний поліфонізм твору реалізується в дискурсі історіософської, громадянської, морально-етичної, інтимної проблематики, багатоплановості їх осмислення, в інтеграції їх взаємозв’язків, у вживленні в них енергії взаємодоповнення і взаємобагачення. Вони утворюють жанрове синтезування, накладання стилів, підсилюють враження всеохопності буття, душевної невичерпності.

Степовики, зокрема гуляйпільці, – народ незвичайний за своїм еством, це згусток душі потомственного українського селянина вкупі зі сплавом козацької звитяги. І створювався цей моноліт віками. Кріпаків, що втекли “на волю” від своїх панів, переважно з Полтавщини, приваблювали сюди неосяжні, ніким не оброблені і невипасені навіть дикими табунами коней простори, названі першими поселенцями “гулящим полем”. У цій чіткій образній характеристиці землі, що лежала під їхніми репаними ногами, і така бажана для людини широка свобода, і козацька безстрашність. Локалізація топосу не означає втрати часопросторової панорамності.

Багата палітра жанрових різновидів пісні важко піддається класифікації. У нашому дослідженні їх поділено на патріотичні, трудові, родинно-побутові, ліричні, інтимні, любовні, весільні, розважальні, сороміцькі та виокремлені автором махновські.

Патріотичні пісні насамперед возвеличують рідну землю. Т. Біленко в передмові до цілісного твору розкрила тривалий процес написання пісні “Земле рідна, земличенько” [1, с. 11]. Вражає

таке Богданове й авторове звертання: “Земле, мамо, земличенько, / Ти яви своє личенько... / Я тобі довіряюся, / Ти довірся мені” [6, с. 28]. Драматично напружений сюжет, емоційно піднесений образ вияскравлюють модель патріотичного вчинку в пісні “Гінець”: хлопець-махновець, побачивши червоних кіннотників, вирішує: “Я живим їм не дамся, / Буде радісна січ” [6, с. 45]. Голову гінця, з якою вінчається його кохана, привіз додому “Вірний коник”. Наречена запевняє батька й матір загиблого, що син буде таким же відважним.

Історична джерельність співдіє з фольклорною стихією у творенні **трудових пісень**, сповнених національної самоповаги. У пісні “Косили косарики” славиться фізична праця степовиків, що вважається теж мистецтвом, як співи і танці. Пісня гармонізує ментальні риси душі, віру в себе. Лейтмотивом є доленосна боротьба за життя в праці, подяка Господу за підмогу в її відстоюванні. “Самобранка” – трудівниця “І доїла, і прала, й варила, / Ще й про все те співала пісень” [6, с. 27].

У **родинно-побутових піснях** на першому місці постає пісня “Мамі”. Проїняті благородством її рядки наповнюють найпотаємніші глибини душі живодайною силою. Матір поет називає “богорівною”: “Ми молились на неї, сповідалися їй... / І росли ми крилаті в небі маминих мрій... / І тому нас так міцно світ любов’ю трима...”. Коли Марійка ходила за Богданом кладовищем, знайомилася з ріднею, “батько” зізнався, що бігав сюди до мами навіть серед ночі. Такі зустрічі художньо моделює пісня “Знов коло мами вишня зацвіла”: “Як скучав я, якби пташина знала, / Вона б свій голос мамі віддала, / Щоби до мене мама обізвалась” [6, с. 51].

Ліричні пісні розкривають “історію душі” головної героїні: передусім у дитячих і юнацьких звертаннях до птахів як зв’язківців між земним і небесним – сестрою називала синичку, яку знайшла в маминому ліжку; зозуля навіть спогади про дитинство, віщує риси майбутніх років. У спілкуванні з пташиним світом справджується очікування обраності Марійки, посилюється експресивність передачі її внутрішніх станів, прирощується чуттєве пізнання образів-уявлень. Особливий текстовий простір пісні “Хміль” охоплює винесена в заголовок метафора “солодкого полону”: “Обнялися – не зчулись – / Хміль до ранку обплів, / Повінчав наші душі / І устами зацвів” [6, с. 63].

Любовні пісні передають сердечні переживання, прояви найніжніших почуттів як Марії, Богдана, так і автора, універсальні еволюції кохання, душевні злети. Характерні для цих пісень звертання до небесних світил: “Вже красне сонечко до раю / Скотилось ген по небокраю... / І в білих льолях вийшли зорі / Із хат, що місяць побілів... / Люби мене, як я кохаю...” [6, с. 108].

Світлу закоханість передано в розгорнутій метафорі: “Місяць Божою свічкою / Кожен вечір над річкою / Кличе ген аж до раночку / Стежку щастя шукать” [6, с. 62]. Своєрідним панегіриком коханий вважаємо пісню “Я таку тебе не зустріти не міг”.

Весільні пісні гіперболічно славлять високі почуття: “Як коханого Маруся обіймала, / Заспівали і півні на рушниках” [6, с. 95].

Розважальні пісні найсильніше лунають на Ярмарковому майдані, куди “мов на вічне віче, / Знову з’їхався люд”. Об’єднують їх наскрізний гумор, дотепність, уміння бачити смішне в дійсності й у людях, у собі самих, особливий інтерес до кумедного в різних його проявах – у торговельних ситуаціях, у монологах і діалогах: “Перебори – як узори, / А мінливі – як вода. / Ну й баян – мов сам говорить. / Пристають усі: “Продай!”. / -- Дай, дай! – На, заграй. / Як заграєш краще мене, / То хоч даром забирай... / А продам – помре від горя / Та мовчання. Що, правий?” [6, с. 84]. Традиційно на цьому лицедійстві з’являється бадьора молода муза автора – пісня “Циганка”: “Мабуть, вийняла душу циганка... / Тільки пісня на місці душі / Приліта і царює до ранку...” [6, с. 89].

Комунікативну трансляцію смислів виражають і **сороміцькі пісеньки** з багатозначними грайливими натяками, наприклад: “Я не вік його любила – / Лиш до половини”; із розкутістю

“сміху про гріхи”: “Хай Бочанський міст горить, / Хоч він і не близько, / Лиш за те, що він рипить, / Як у тебе ... ліжко” [6, с. 46]. Наявна в пісеньках і відвертість еротики: “Все ходжу в неділю й середу, / Мед у вас і ззаду й спереду” [6, с. 88].

Махновські пісні щедрі на пам'ять років жорстокої боротьби: “Займався степ од кривавих ран, / А хто жить хотів – за життя вмирав” [6, с. 110]. Гасло повстанських загонів “Бий білих, поки покрасніють, бий красних, поки побіліють!” розкрито й осмислено в показі детективних походів, смертельних боїв трьох сил: “Три смерчі безоглядно йшли степами, – / Три чорні крики, три бездонні ями” [6, с. 109]. “Всі, хто пруть по хліб, – сила вражая, / Є для красних дріб і для Врангеля”, – таке обґрунтування боїв за землю як “єдину правду”. І таке возвеличення війська: “Наша армія та й народная, / Дармоїдам всім неугодна! / Ми для них були попандопали, / А вони ж наш хліб смачно лопали” [6, с. 110]. Помста мала свій колір: “Чорний прапор наш – то від чорних рук, / Переораних доль рілля” [6, с. 111]. Як трагічно-оптимістичну можна класифікувати пісню “Махновська” з такими, зокрема, рядками: “Дав Господь махновцям в руки Божу кару, / Чим платить за неї – слова не сказав” [6, с. 112]. Бурхливо кипить мстива енергія “хлопців”: “Ой ще не жили ми, вже пора збираться. / Не кажіть вернутись...” [6, с. 112]. Пісня “Бушували космічні вітри” узагальнює авторську концепцію боїв: “Од безумств молоді пори / Кров і досі нам зір застеля” [6, с. 112].

У бою махновців із “красними” “упав Степан, отамана закривши”. Розшукавши загиблого “у лузі під вербою”, Марія “немов хотіла смерть заговорити”: “Ти ж світ мій весь! Ну як же я без тебе?” [6, с. 116]. Новий день вона зустріла “з лицем невпізнаним”: “За ніч вона не те, щоб постаріла – / Мов на суді у Бога побувала” [6, с. 115]. **Пісня-плач** “Як були ще в мене крила” передає особисту печаль Марії зі звертанням до покійника: “Я пішла б та й за тобою / І на Той Світ боса...” [6, с. 116].

Завершує пісенну симфонію скорботно-патетична **пісня-реквієм** “Із вогню – у полум'я” («висока, чиста, вища од зорі») тих, які “грілись піснями”, “голови клали”, із “благовісним” багатоголоссям: “Землю предків своїх ми так яро кохали, / Що вона вже ніколи нас не зможе забуть...” [6, с. 117].

Наддраматична сила тексту набуває нової потужності в розділі “Смерть дзвона”. Спустошені громадянською війною душевні “злидарі” в лютій злобі зруйнували храм, який “стояв не тільки на майдані... Весь вік він у Богдановій душі”. Від закладеної вибухівки “схитнувся храм, схилився і помалу осів” під голосіння вірян і матюки войовничих атеїстів. Бундючні у шкірянках руйнівники-безбожники брутально вибивали з людських душ найменші релігійні ознаки. Злетіла в небо непіддатлива, непідвладна їм Богданова душа.

Вважаючи, що “моя свіча вже майже догоріла”, Марія, “як бабуся”, подалася в Лавру до Бога. Розділ “На прощу” містить розгляд духовним зором і прописаність подорожі та потоку думок, психологічних порухів із опозиційними вимірами “перехідне – вічне” людських цінностей, виходячи за межі біблійного контексту, апелюючи до повноти історичної справедливості. Марія мала намір не вертатися додому: “Прямісінько до Бога – од святих”: “Легка ішла – ні торби, ані гривні, / Гріхи і ті згубила – вір не вір.../ Один лиш гріх, хоча доволі дивний, / Несла у храм – на себе наговір.../ Ще той, перед Богданом, ще дитячий, / Як не посміла правду розказати...” [6, с. 119].

Як і в розділі “Проща” історичного роману у віршах “Маруся Чурай” Ліни Костенко, дорога до Лаври посилює духовні зв'язки із співвітчизниками, прирівнюється до шляху солідаризації нації: “Отак ішла, журилась у колишне, / Легка і досі – хоч немолода. / То десь дитятко людям поколише, / То заспіва...” [6, с. 119].

Одержима прагненням зімкнути минуле й сучасне, “У Канів на деньочок завернула, / Тарасу поклонилась на горі.../ Усеньку ніч сама собі співала/ “Реве та стогне”, “Байду” і “Думи” /

Неначе душу власну сповивала...” [6, с. 119]. Далі “догнала двох прочанок. / Одну з Полтави, іншу – із Черкас” із вірою, що “в душі наші зійде Божий лад”, “довірилися, здружилися ураз” [6, с. 119].

У Лаврі Марія молилася, “щоб Бог не вмер, щоб світ та й не пощез”. Збуджується уява “очисного болю”, ества при поклонах. А коли на іконі побачила себе молоду, ніхто з прочан її в зображенні не впізнавав. Більше того, вони насмілювалися на безтактні образливі репліки: “Напевно баба з’їхала із глузду”, “Соромилася б – сива голова”. Замість привнесення святості у спілкування і віри, замість сумніву “Нікого не знайшлося їй по духу, / Знов сиротою вийшла звідтіля” [6, с. 120].

По дорозі додому в Гуляй-Поле почувала, як її пісні співали дівчата у три голоси, ніби вони колись із Соломією та Оксаною. Розчулена Марія подякувала за пісні, сказала: “Вони ж мої, це ж я їх колисала”. І попросила: “Спиніться, заспівайте ще мені”, але виконавиці відреагували образливо: “Отямтесь, бабо, смішно, це ж народні”. У душі Марії почуття смирення (“Я не суджу людей, що не щедріші”) змінюється енергією морального протесту: “Мої вони, мої вони – як діти, / Од них мені відказуватись гріх” [6, с. 120].

У художньому моделюванні Маріїного сновидіння Г. Лютий вдався до аналепсису – відновлення колишніх подій, земного шляху випробування її на духовну міцність, сповнену християнського благочестя: “Усеньку ніч із місяцем гуляла”, “Ще з хутірця життя своє гортала, / На рушнику стояла під вінцем, / Де цілував Степан, де скрипка грала... / Де днів разок розсипавсь, мов коралі...” [6, с. 120].

Поет наголошує на благородному одкровенні Марії: “Змайнуло все так солодко-безтямно... / Ні розпач не душив уже, ні плач, / І лиш коли прощалася з піснями, / Душа чогось як дівчинка зайшла...” Безсмертна творча душа її прагне вознесіння: “Чогось так безутішно затужила / До яворів, до неба і тополь: / – Візьміть мої пісні собі на крила, / Благослови, мій світоньку, дозволь” [6, с. 120].

В історизації минулого акцентовано антиподні ціннісні настанови й орієнтації у виборі матеріального (ситого) й духовного: “Таке життя предовге, як на мене... / Давали всім. Не всі його взяли... / Побільш гребли печене і варене, / Тепер їх біль сльозою не залить... / Прозорість Божа! Рідко це дається! – / Для душ у небо – видно стежечки” [6, с. 120].

“На диво зряча” душа Марії випромінює силовий потік духовної настанови (заповіді) молодому поколінню: “Люби цей світ, дитино, й він ізцілить... / Розлюбиш – в сто крат важче буде жить” [6, с. 122].

Прониклива інтерпретація полівимірного образу Марії, який транспонується на панорамному соціальному фоні, гідно репрезентує національну самобутність твору у всехристиянському масштабі – уособлення благородності, самовідданості, безкорисливості, патріотичної налаштованості на трепетне збереження у пам’яті досвіду предків і передачу його дітям і онукам.

Концептуальність “Мама-Марії” Г. Лютого полягає в тому, що у творі своєрідно поєднано світові тенденції християнської образності та мотивування і української фольклоризації та ліризації віршової оповіді й оригінально представлено новий жанровий синтез – роман-пісня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біленко Т. Яйце-райце українського духу / Тетяна Біленко // Лютий Г. Мама-Марія (роман-пісня). – Запоріжжя, 2007. – С. 4–14.
2. Боронь О. Шевченкознавчі праці Федора Вашука / Олександр Боронь // Вашук Ф. Шевченкознавчі праці : [зб. статей]. – К. : Агенство “Україна”, 2011. – С. 3–7.

3. Віват Г. Образ Богородиці в українській поезії ХХ століття. (на матеріалі творчості поетів-дисидентів І. Світличного, В. Стуса, І. Калинця) / Ганна Віват // Література. Фольклор. Проблеми поетики : Зб. наук. праць. – Вип. 25. – К. : Акцент, 2006. – С. 111–119.
4. Клочек Г. Головна книга Григорія Лютого / Григорій Клочек // Літературна Україна. – 2009. 12 березня. – С. 3.
5. Кречотень В.І. “Марія”/ В.І. Кречотень // Шевченківський словник. У 2 т. Т. 1. – К. : Головна редакція УРЕ, 1976. – С. 381.
6. Лютий Г. Мама-Марія (роман-пісня). – Запоріжжя, 2007. – 126 с.
7. Яковина О. Благовіщення та образ Богородиці в церковній традиції і в поемі Тараса Шевченка “Марія” / О. Яковина // Слово і час. – 2010. -№ 3. – С. 39 – 46.

REFERENCES

1. Біленко, Тетяна. Яйце-райце українського духу. У Лютий Г. *Мама-Марія (роман-пісня)*. Запоріжжя, 2007. С. 4–14.
2. Боронь, Олександр. Шевченкознавчі праці Федора Ващука. У Ващук Ф. *Шевченкознавчі праці*. Збірник статей. Київ: Агентство “Україна”, 2011. С. 3–7.
3. Віват, Ганна. Образ Богородиці в українській поезії ХХ століття (на матеріалі творчості поетів-дисидентів І. Світличного, В. Стуса, І. Калинця). У *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Зб. наук. пр. Випуск 25. Київ: Акцент, 2006. С. 111–119.
4. Клочек, Григорій. Головна книга Григорія Лютого. *Літературна Україна*. 2009. 12 березня. С.3.
5. Кречотень, Володимир. Марія. У *Шевченківський словник*. У 2 т. Т.1. Київ: Головна редакція УРЕ, 1976. С. 381.
6. Лютий, Григорій. *Мама-Марія (роман-пісня)*. Запоріжжя, 2007. 126 с.
7. Яковина, Оксана. Благовіщення та образ Богородиці в церковній традиції і в поемі Тараса Шевченка “Марія”. *Слово і час*. 2010. 3. С. 39–46.

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.111'38:821.111

НАПРУЖЕНО-МАРКОВАНІ КОНТЕКСТИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ЖАНРУ ХОРОР

Божко О. С., аспірант

*Херсонський державний університет
вул. Університетська, 27, Херсон*

e-mail: elena.100609@mail.ru

У статті розглядаються особливості формування атмосфери саспенс у художніх творах жанру хорор. Аналізуються підходи різних вчених щодо визначення дефініцій поняття “контекст”, описуються контекстуальні зв’язки слова в тексті, адже він характеризується множинністю смислів. Також розглянуті особливості реалізації напружено-маркованих контекстів у художніх творах жанру хорор, а саме – текстові способи створення атмосфери саспенс, що формуються залежно від тематичної спрямованості текстового способу (тематична спрямованість може бути пов’язана з людиною, природним явищем) та від обсягу напружено-маркованого контексту, в якому достатньо повно розкривається тема (пропозитивний, комплексний та ситуативний).

Ключові слова: саспенс, хорор, напружено-маркований контекст, семантика, контекстуальні зв’язки, лінгвістика.

НАПРЯЖЕННО-МАРКИРОВАННЫЕ КОНТЕКСТЫ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЖАНРА ХОРРОР

Божко Е.С., аспірант

*Херсонский государственный университет
ул. Университетская, 27, Херсон*

В статье рассматриваются особенности формирования атмосферы саспенс в художественных произведениях жанра хоррор. Анализируются подходы различных ученых по определению дефиниций понятия “контекст”, описываются контекстуальные связи слова в тексте, ведь они характеризуются множественностью смыслов. Также рассмотрены особенности реализации напряженно-маркированных контекстов в художественных произведениях жанра хоррор, а именно – текстовые способы создания атмосферы саспенс, которые формируются в зависимости от тематической направленности текстового способа (тематическая направленность может быть связана с человеком, естественным явлением) и от объема напряженно-маркированного контекста, в котором достаточно полно раскрывается тема (пропозитивный, комплексный и ситуативный).

Ключевые слова: саспенс, хоррор, напряженно-маркированный контекст, семантика, контекстуальные связи, лингвистика.

THE TENSE-MARKED CONTEXTS IN THE ARTISTIC WORKS OF HORROR GENRE

Bozhko O.S., Postgraduate Student

*Kherson State University
Universytetska str., 27, Kherson*

The study tested the peculiarities of formation the suspense atmosphere in the horror fiction genre. The article approached the various scientists' regards to the definition of the ‘context’ notion, described the contextual words' relations in the text, because it was characterized by a multiplicity of the meanings. Also, the article focuses on the features of the implementation of the stress-marked contexts in the horror genre, namely the textual ways of creating the suspense atmosphere that is formed depending on thematic focus of the text mode (thematic focus may be associated with a person, a natural phenomenon) and the amount of the tense-marked contexts in the horror genre (propositive, complex and situational). The context plays an important role in communication, largely determining

its effectiveness. The study of nature and functionality of the context is given a great deal of attention in the various branches of linguistic research: communicative linguistics, pragmalinguistics, cognition, discourse studies, and so on. The novelty of the article lies in the fact that it analyzes precisely the tense-marked contexts in the works of the horror genre and the text methods of creating the suspense atmosphere, which holds the recipient in a state of plot tension. The contextual connections of words in the text have the particular importance in the understanding of the artistic work, because of the text is characterized by the plurality of the meanings. This process involves the transition from its external form (a set of linguistic means expressing the author's intention) to the internal form (the meaning of the text) by curtailing the mental activity of the reader. The context is defined not only as linguistic, purely verbal context, but also which has the broad meaning (psychological, socio-cultural, vertical, external, etc.). Fictionalism, which is one of the dominant artistic texts, connects the imagination as a form of activity of human consciousness with ways of the representation the results of this activity, the most effective of which is the language. Consequently, the study of the semantic-cognitive aspect of the linguistic representation of the suspense atmosphere in the works of the horror genre is based on the methods and procedures of analysis provided by the methodology of the poetic-cognitive analysis of artistic text, which is based on the methodology of linguopoetics, refracted through the prism of the cognitive paradigm.

Key words: suspense, horror, tense-marked context, semantics, contextual communications, linguistics.

Контекст відіграє важливу роль у комунікації, значною мірою визначаючи її ефективність. Вивченню природи і функціональності контексту приділяється велика увага в різних галузях лінгвістичних досліджень: комунікативній лінгвістиці, прагмалінгвістиці, когнітології, дискурсознавстві тощо.

Поняття контексту використовується досить широко в мовознавчих дослідженнях (праці Н. Амосової, І. Арнольд, Г. Колшанського, В. Кухаренко, М. Ріффатера), його визначають як семантико-граматичну та комунікативну єдність певного текстового елемента (слова, висловлення, періоду) із текстовим ситуативним оточенням як індикатором значення та функціональної ваги цього елемента [1, с. 252].

Новизна статті полягає в тому, що в ній аналізуються саме напружено-марковані контексти в художніх творах жанру хорор та текстові способи створення атмосфери саспенс, що тримає реципієнта в стані сюжетного напруження.

Мета статті – проаналізувати напружено-марковані контексти в художніх творах жанру хорор. **Завдання статті** – проаналізувати підходи різних вчених щодо визначення поняття “концепт”; визначити напружено-марковані контексти в художніх творах жанру хорор; проаналізувати текстові способи створення атмосфери саспенс.

Підґрунтям терміна ‘контекст’ вважають поняття герменевтичного кола, розробленого ще М. Флаціусом у XVI ст., який уважав, що різне оточення слова в мовленні зумовлює його різний зміст. У сучасному мовознавстві цей термін має три дефініції [1, с. 252].

Перше розуміння звужує значення цього поняття до рівня текстового фрагмента, речення, словосполучення, які визначають семантику певної мовної одиниці, тобто мається на увазі власне лінгвальний, або вербальний контекст. Відповідно до визначення, запропонованого вітчизняними дослідниками, контекст – це “сполучення вказівного мінімуму із семантично реалізованим словом” [2, с. 35]. Функцією контексту як лінгвального оточення уточнюваного слова є ідентифікація значення цього слова.

Друге розуміння контексту ототожнювало його із цілим текстом, зважаючи на те, що лише цілісний текст забезпечує тлумачення змісту його одиниці. На цьому етапі розвитку теорії контексту дослідники дійшли висновку, що при вивченні функціонування слова в мові аналіз тільки лінгвістичного контексту, мікроконтексту не дає відповіді на запитання, які виникають у зв'язку з вивченням цілого тексту. Саме з розумінням того, що слово як компонент текстової структури вживається в тексті в єдності всіх своїх зв'язків, дослідники почали розглядати його в сукупності всіх контекстуальних умов реалізації для отримання найбільш повної інформації про текст і слово, розкриття їхнього змісту та взаємодії. На противагу лінгвістичному контексту, який встановлює вказівний мінімум, необхідний для надання однозначного тлумачення мовної одиниці, стилістичний контекст визначає сукупність контекстуальних зв'язків мовної одиниці, які зумовлюють поліфонію в тексті [3, с. 16]. Тобто

стилістичний контекст відтіняє стилістичне явище, це пов'язане з ефектом “ошуканого очікування” (термін М. Ріффатера) [4, с. 69]. На думку І. Арнольд, функція такого контексту полягає не тільки у вказівці на вжитий варіант слова, а й у наданні слову нових оказіональних конотацій, у створенні експресивного, емоційного та стилістичного забарвлення висловлення [3, с. 27]. Контекст неможливо сприймати поза комунікацією, яка має місце в певних соціальних умовах та виступає результатом діяльності людини, адже саме сукупність комунікативних актів є реалізацією всієї мовної системи.

Третя дефініція контексту, в межах якої він розуміється як комунікативна ситуація, що впливає на семантику досліджуваних одиниць, є найширшою. Комунікативний контекст визначають як організацію засобів, контекстів та опору на вербальні та невербальні контексти для передачі та сприйняття змісту повідомлення [5, с. 96]. Він утворюється сукупністю підпорядкованих йому контекстів (лінгвістичного, паралінгвістичного, ситуативного, психологічного, культурного) [1, с. 29].

Важливо, що у формальних лінгвістичних моделях контекст є внутрішньою властивістю мовного вираження і ніяк не пов'язаний з носіями цієї мови та умовами його використання. Контекстуальні зв'язки слова в тексті мають особливе значення при розумінні художнього твору, адже його текст характеризується множинністю смислів. Цей процес передбачає перехід від його зовнішньої форми (сукупності мовних засобів, що виражають задум автора) до внутрішньої форми (смислу тексту) шляхом згортання внаслідок розумової діяльності читача. Результатом такої діяльності є сукупність “сильних позицій”, тобто фрагментів, у яких міститься змістовно-концептуальна інформація [6, с. 36], яка також розвивається поступово і неритмічно [1, с. 125].

Реальність традиційно визначають як сукупність усього матеріального, що оточує нас, зовнішній світ, який сприймається органами чуття і на який не впливає наша свідомість. Опозиція “фікціональність – реальність” тісно пов'язана з проблемою референційної специфіки художнього тексту. Під терміном ‘референція’ у найбільш загальному смислі розуміють віднесеність мовленнєвих одиниць до позначуваних ними об'єктів дійсності [7, с. 515]. Референційність як текстова категорія ґрунтується на співвідношенні модельного, породженого авторською свідомістю, текстового світу з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами та особами [7, с. 515].

Питання референційності художнього тексту дослідники розглядають виходячи з двох позицій. Так, із кола проблем, дотичних до референційності, вилучають вигадані утворення саме через їхній фантазійний характер, що дозволяє дослідникам, які дотримуються цього погляду, говорити про демонстративну безреферентність художнього тексту [8, с. 51]. Згідно з другим підходом, теорія референції може бути рівною мірою застосована не тільки до реального світу та його ментальної моделі, яка існує у свідомості людини, а й до ментальних моделей вигаданих, а значить, і художніх світів, адже, на переконання дослідників, які дотримуються цієї думки, відсутність об'єкта не руйнує акт референції [9, с. 163–164, 168]. Так, О. В. Падучева зазначає, що в цьому разі референтами мовних виразів виступатимуть об'єкти та ситуації з вигаданого світу тексту [10, с. 244]. Референцію у фікціональному світі художнього тексту називають “удаваною” та розрізняють такі її типи: 1) референція до суб'єктів (персонажів), об'єктів (предметів) та вчинків персонажів, які не мають референтів у реальній дійсності, та 2) референція до реально наявних суб'єктів, об'єктів та вчинків суб'єктів, які були перенесені з дійсності до фікціонального світу за допомогою сили авторської уяви [10, с. 257–258].

Традиційно вважається, що текст розгортається у лінійній площині. Відповідно до цього розглядають лівий та правий контексти, при цьому лівий є попереднім вербальним контекстом, а правий, відповідно – наступним вербальним контекстом. Це твердження залишається справедливим для творів класичної літературної традиції, проте не підходить для трактування творів постмодернізму, де лінійність оповіді порушено. Багатовимірність і

множинність текстових площин електронного тексту – гіпертексту – також обмежує можливості оперування лівим і правим контекстом.

Текст конструє художню реальність, яка має свої властивості, структуру і тип існування, відмінні від емпіричної дійсності. Найбільш ефективним засобом матеріалізації результатів діяльності людської уяви є мова, адже вона дозволяє не тільки описати світ, який існує навколо, але й зафіксувати нематеріальні сутності. Погляд на семантику тексту літературної казки із залученням опозиції “фікціональність – реальність” є доцільним для визначення поняття фікціонально-маркованого контексту в межах нашого дослідження, адже репрезентована в художньому тексті модель фікціонального світу казки онтологічно та епістеміологічно заснована на моделі реального світу.

Контекст визначають не тільки як лінгвальний, суто вербальний контекст, текстовий стилістичний та комунікативний, а й такий, який має широке значення (психологічний, соціокультурний, вертикальний, зовнішній та ін.). Фікціональність, яку вважають однією з домінант художнього тексту, пов’язує уяву як вид діяльності людської свідомості зі способами репрезентації результатів цієї діяльності, найбільш ефективним з яких є мова. У процесі текстотворення автор художнього тексту виступає творцем фікціонального світу – буття, якого не існувало до акту створення. Модель такого світу ґрунтується на моделі реального світу та являє собою цілісну вигадану сутність, у якій аналоги фрагментів навколишньої дійсності комбінуються з елементами художнього вимислу.

Фікціональність вважають ланкою, яка пов’язує уяву як різновид діяльності нашої свідомості зі способами репрезентації результатів цієї діяльності, особливостями їх уведення до об’єктивної реальності [6, с. 98]. Незважаючи на онтологічний зв’язок повсякденної реальності і моделі світу, репрезентованої як у художньому, так і в нехудожньому тексті, уявність / вигаданість подій, персонажів та їхнього внутрішнього світу традиційно розглядають як основну ознаку саме художнього тексту.

Так, у сучасних лінгвістичних дослідженнях типологія контексту значною мірою залежить від підходу до його визначення. Контекст визначають не тільки як лінгвальний, суто вербальний контекст, текстовий стилістичний та комунікативний, а й такий, який має широке значення (психологічний, соціокультурний, вертикальний, зовнішній та ін.).

Отже, смисл тексту складається із семантичної інформації, що міститься в його концептуально-значущих фрагментах, якими в літературних текстах виступають фікціонально-марковані контексти.

Послідовне проведення дослідження реалізується у наступних етапах.

Перший етап – це використання загальнонаукових методів *індукції* та *дедукції*, емпірико-теоретичних методів *аналізу* і *синтезу* для оцінки зарубіжних і вітчизняних психолінгвістичних, культурологічних, філософських, літературно-критичних і лінгвістичних досліджень із метою визначення чинників і складників атмосфери саспенс та виявлення особливостей її створення у мистецтві та літературі.

На **другому етапі** дисертаційного дослідження, на методологічних засадах лінгвопоетики із залученням методології літературознавства, зокрема методів *філологічного*, *компаративного*, *герменевтичного* аналізу, а також загальнонаукових методів *спостереження*, *опису*, *систематизації* й *зіставлення* здійснюється жанрова характеристика досліджуваних художніх творів.

Третій етап – це проведення, на методологічних засадах лінгвопоетики, *контекстуально-інтерпретаційного* аналізу художніх творів жанру хорор із метою виявлення особливостей текстової репрезентації атмосфери саспенс і виокремлення таких текстових фрагментів – *напружено-маркованих контекстів* (далі НМК), у яких у будь-який спосіб створено атмосферу саспенс – наративну напругу, спрямовану на підтримку реципієнта художнього

твору в емоційному стані напруженого очікування з метою інтенсифікації інтересу читача до того, що буде відбуватися далі.

Текстовим способом створення атмосфери саспенс, що тримає реципієнта в стані сюжетного напруження та переживання, може бути:

→ згадка про щось надприродне (вампірів, демонів, вовкулаків та ін.), що викликає жах, наприклад: *Never did I see such baffled malice on a face, and never, I trust, shall such ever be seen again by mortal eyes. The beautiful colour became livid, the eyes seemed to throw out sparks of hell fire, the brows were wrinkled as though the folds of flesh were the coils of Medusa's snakes, and the lovely, blood-stained mouth grew to an open square, as in the passion masks of the Greeks and Japanese. If ever a face meant death, if looks could kill, we saw it at that moment* [15].

→ викриття причин виникнення й опис різноманітних проявів жаху: *When Tommy opened the front door, ice-cold wind assaulted him, frigid enough to take his breath away. A whirl of dead melaleuca leaves like hundreds of tiny flensing knives spun over him, whispering-buzzing against one another, and he stumbled backward two steps, shielding his eyes with one hand, gasping in surprise* [12].

→ жах як попередження смерті, наприклад: *If he didn't stun the mini-kin with a blind shot, he would never get to the door. It would catch him, climb his leg and his back with centipede-like quickness, bite the nape of his neck, slip around to his throat, and burrow-for-chew-at-tear-out his carotid artery while he flailed ineffectively – or it would scramble straight over his head, intent upon gouging out his eyes* [12].

→ жах як передчуття болю та недуги, наприклад: *I would have got out to make certain on the point, but some leaden lethargy seemed to chain my limbs and even my will* [11].

→ жах як вербалізація незрозумілості, наприклад: *It scared him to have the yellow center line buried under swirling, drifting snow, and it scared him when the heavy gusts of wind came unimpeded through the notches in the hills and actually made the heavy Buick slew around* [13].

Характер текстової репрезентації атмосфери саспенс зумовлює класифікацію виокремлених напружено-маркованих контекстів залежно від *тематичної спрямованості* текстового способу створення атмосфери саспенс та *обсягу контексту*, достатнього для розкриття теми.

Залежно від **тематичної спрямованості** текстового способу, атмосфера саспенс, створена в напружено-маркованих контекстах НМК, може бути пов'язана з:

→ людиною (“a human being”), її фізіологічним (“a physiological state of a human being”) чи психологічним (“a psychological state of a human being”) станом, наприклад: *Once again, this effect of a mere child's toy, aping the life of some awful monstrosity with purpose and passion in its hideous tiny outline, brought collapse to the plucky Polish governess. The rush of blood without control drained her heart, and a moment of unconsciousness supervened so that everything, as it were, turned black* [13].

→ природним явищем (“a natural phenomenon”), наприклад: *The storm was fearful, and as it boomed loudly among the chimney pots, it made me shudder. When a sharp puff came it seemed to be like a distant gun* [14].

→ надприродним явищем (“a supernatural phenomenon”), наприклад: *What scared him most about the intruder was not its monstrous and alien appearance, not its fierce hostility, not its physical spryness or speed, not its rodent-like size that triggered primal fears, and not even the fundamental mystery of its very existence. What sent chills up the hollow of Tommy's spine and squeezed more cold sweat from him was the new realization that the thing was highly intelligent* [12].

Залежно від **обсягу** напружено-маркованого контексту, в якому достатньо повно розкривається тема, виокремлюються такі типи НМК:

→ **пропозитивний** НМК, обсяг якого дорівнює одному реченню (простому або складному), у якому розкривається одна тема, наприклад, у пропозитивному НМК із роману Дж. Блеквуда (J. Blackwood) *The Doll* “Лялька” атмосфера саспенс створюється завдяки

опису фізіологічного стану героїні, зумовленого побаченням кривавої ляльки: *The flow of her blood was interrupted, it froze, there came icy terror into her heart, her normal mechanism failed for a moment, she fainted* [13], тобто темою цього пропозитивного НМК є “людина” – “a human being”, зокрема, її фізіологічний стан “a physiological state of a human being”;

→ **комплексний** НМК, обсяг якого виходить за межі одного речення і охоплює два-три речення, розкриваючи одну тему, наприклад, комплексний НМК із роману Б. Стоукера (B. Stoker) *Dracula* “Дракула” – *The thing in the coffin writhed, and a hideous, blood-curdling screech came from the opened red lips. The body shook and quivered and twisted in wild contortions. The sharp white teeth champed together till the lips were cut, and the mouth was smeared with a crimson foam* [11]. – складається з трьох речень, у яких майже кожне слово створює окремий образ жахливих дій незрозумілої істоти у труні, що не має раціонального пояснення, тобто темою цього НМК є “надприродне явище” – “supernatural phenomenon”;

→ **ситуативний** НМК, який складається з низки пропозитивних НМК, об’єднаних одною темою, що створюють мікротекст, у якому змальовується позамовна ситуація. Наприклад, у НМК із роману Б. Стоукера (B. Stoker) *Dracula* “Дракула” – *Then without warning the tempest broke. With a rapidity which, at the time, seemed incredible, and even afterwards is impossible to realize, the whole aspect of nature at once became convulsed. The waves rose in growing fury, each over-topping its fellow, till in a very few minutes the lately glassy sea was like a roaring and devouring monster. White-crested waves beat madly on the level sands and rushed up the shelving cliffs. Others broke over the piers, and with their spume swept the lanterns of the lighthouses which rise from the end of either pier of Whitby Harbour.* [11] **створення атмосфери саспенс** пов’язане з описом бурі, тобто п’ять речень об’єднуються у дискурсивний НМК у розкритті одної теми – “природне явище” – “natural phenomenon”.

Аналіз напружено-маркованих контекстів за змістом (тематикою) продемонстрував найменшу репрезентативність контекстів, у яких розкривається тема “людина” – “a human being”, і найбільшу – за темою “надприродне явище” – “supernatural phenomenon”, причому значне превалювання напружено-маркованих контекстів, темою яких є “надприродне явище” “supernatural phenomenon”, простежується у всіх типах контекстів, диференційованих за обсягом, – пропозитивних, комплексних і ситуативних (59,8%). Отже, створення атмосфери саспенс у творах жанру хорор пов’язано більшою мірою з тим, що вважається нереальним, неможливим та ірраціональним.

Розподіл вербальних репрезентантів атмосфери саспенс у виокремлених напружено-маркованих контекстах зумовлюється обсягом контексту. Найменшу кількість таких вербальних засобів виявлено в пропозитивних напружено-маркованих контекстах, обсяг яких дорівнює одному реченню: тема “людина” – “a human being” – 22.3%, тема “природне явище” – “natural phenomenon” – 23.5%, тема “надприродне явище” – “supernatural phenomenon” – 41%. Найбільша кількість вербальних засобів створення атмосфери саспенс – у ситуативних напружено-маркованих контекстах: тема “людина” – “a human being” – 46%, тема “природне явище” – “natural phenomenon” – 37.5%, тема “надприродне явище” – “supernatural phenomenon” – 28%.

Різні показники щодо кількості репрезентантів створення атмосфери саспенс та кількості їх контекстних реалізацій свідчать про повторне вживання тих самих вербальних засобів у різних напружено-маркованих контекстах, наприклад, іменник “fear”, який вживається у 450 контекстах:

What scared him most about the intruder was not its monstrous and alien appearance, not its fierce hostility, not its physical spryness or speed, not its rodent-like size that triggered primal fears, and not even the fundamental mystery of its very existence. What sent chills up the hollow of Tommy’s spine and squeezed more cold sweat from him was the new realization that the thing was highly intelligent [12].

About noon a positive frenzy of wind stampeded out of the west, causing us to fear for the safety of our camp; but it eventually died down, with only a moderate relapse at 2 P.M [14].

Karras stared. At the back of his neck, he felt hands. Icy cold. Lightly touching. And then gone. Caused by fear, he concluded. Fear [12].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження семантико-когнітивного аспекту лінгвальної репрезентації атмосфери саспенс у художніх творах жанру хорор ґрунтується на методах і процедурах аналізу, передбачених методикою *поетико-когнітивного* аналізу художнього тексту, основою якої є методологія лінгвопоетики, переломлена крізь призму когнітивної парадигми. До перспектив подальших досліджень слід віднести також розробку підходів до аналізу атмосфери “саспенс” у її семантико-когнітивному аспекті. Структурно-семантичні параметри вербальних репрезентантів атмосфери саспенс та особливості їх функціонування в напружено-маркованих контекстах уможливили моделювання ядерної, навколоядерної та периферійної зони семантико-асоціативного поля вербальних репрезентантів атмосфери саспенс.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. О синтаксическом контексте [Текст] / Н. Н. Амосова // Лексикографический сборник. – Л. : Ленинград. гос. ун., 1982. – Вып. 5. – С. 35–41.
2. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык [Текст] / И. В. Арнольд. – М. : Флинта, 2005. – 295 с.
3. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту [Текст] / Кухаренко В. А. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
4. Линский Л. Референция и референты [Текст] / Линский Л. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. Логика и лингвистика (проблемы референции). – М., 1982. – С. 161–178.
5. Мыркин В. Я. Типы контекстов. Коммуникативный контекст [Текст] / В. Я. Мыркин // Филологические науки. – 1988. – №1. – С. 95–100.
6. Михайлов Н. Н. Теория художественного текста: [учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений] / Михайлов Н. Н. – М. : Изд. центр “Академия”, 2006. – 224 с.
7. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация [Текст] / Новиков А. И. – М. : Наука, 1993. – 215 с.
8. Падучева Е. В. Семантические исследования [Текст] / Падучева Е. В. – М., 1996. – 464 с.
9. Риффатерр М. Критерии стилистического анализа [Текст] / М. Риффатерр // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1980. – Вып. 9: Лингвостилистика. – С. 69–98.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
11. Blackwood A. The Doll [Електронний ресурс] / A. Blackwood. – Режим доступу: <http://algeronblackwood.org/>
12. King S. The_Mist [Електронний ресурс] / S. King. – Режим доступу: http://royallib.com/book/King_Stephen/The_Mist.html
13. King S. The Shinning [Електронний ресурс] / S. King. – Режим доступу: <https://discount-associates.com/wp-content/uploads/2015/03/The-Shinning.pdf>
14. Koontz D. Tick Tock [Електронний ресурс] / D. Koontz. – Режим доступу: <https://jtmfjlud.files.wordpress.com/2015/07/dean-koontz-tick-tock-pdf.pdf>
15. Stocer B. Dracula [Електронний ресурс] / B. Stocer. – Режим доступу: <http://www.planetebook.com/ebooks/Dracula.pdf>

REFERENCES

1. Амосова, Наталья. *О синтаксическом контексте*. Ленинград: Ленинград. гос. ун., 1982.
2. Арнольд, Ирина. *Стилистика. Современный английский язык*. Москва: Флинта, 2005.
3. Кухаренко, Валерія. *Інтерпретація тексту*. Вінниця: Нова книга, 2004.
4. Линский, Леонид. Референция и референты. *Новое в зарубежной лингвистике* 13 (1982):161–178.
5. Мыркин, Виктор. Типы контекстов. Коммуникативный контекст. *Филологические науки* 1 (1988): 95–100.
6. Михайлов, Николай. *Теория художественного текста*. Москва: Изд. центр “Академия”, 2006.
7. Новиков, Александр. *Семантика текста и ее формализация*. Москва: Наука, 1993.
8. Падучева, Елена. *Семантические исследования*. Москва: 1996.
9. Риффатерр, Майкл. Критерии стилистического анализа *Новое в зарубежной лингвистике* 9 (1980): 69–98.
10. Селіванова, Олена. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля, 2006.
11. Blackwood, Algernon. “*The Doll*.” Accessed April 12, 2015. <http://algernonblackwood.org/>
12. King, Stephen. “*The Mist*.” Accessed April 15, 2015. http://royallib.com/book/King_Stephen/The_Mist.html
13. King, Stephen. “*The Shinning*.” Accessed April 14, 2015. <https://discount-associates.com/wp-content/uploads/2015/03/The-Shinning.pdf>
14. Koontz, Dean. “*Tick Tock*.” Accessed April 14, 2015. <https://jtmfjlud.files.wordpress.com/2015/07/dean-koontz-tick-tock-pdf.pdf>
15. Stocer, Bram. “*Dracula*.” Accessed April 12, 2015. <http://www.planetebook.com/ebooks/Dracula.pdf>

УДК 811.161.1’37

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОМ ПОЛЕ ПАРТИТИВНОЙ ЛЕКСИКИ

Глобина Л. В., к. филол. н., доцент

*Высшее государственное учебное заведение Украины
“Украинская медицинская стоматологическая академия”
ул. Шевченко, 23, г. Полтава, Украина*

lyudmila.globina@gmail.com

Рассмотрены возможности коммуникативной модели значения при системном описании функционирования единиц лексико-семантического поля партитивной лексики в современном русском языке. Как и в любой динамической структуре, в лексико-семантическом поле партитивной лексики наблюдаются “горизонтальные” (внутриполевые) и “вертикальные” (межполевые) семантические процессы, характерные для существования данного поля как микросистемы в лексико-семантической системе современного русского языка. Иллюстративный материал исчисляется в 10 тыс. примеров.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, партитивная лексика, коммуникативная модель значения.

СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ ПАРТИТИВНОЇ ЛЕКСИКИ

Глобіна Л. В., к. філол. н., доцент

*Вищий державний навчальний заклад України
“Українська медична стоматологічна академія”
вул. Шевченка, 23, м. Полтава, Україна*

Розглянуто можливості комунікативної моделі значення при системному описі функціонування одиниць лексико-семантичного поля партитивної лексики в сучасній російській мові. Як і в будь-якій динамічній структурі, у цьому полі спостерігаються “горизонтальні” (внутрішньопольові) і “вертикальні” (міжпольові) семантичні процеси, характерні для існування поля як микросистеми в лексико-семантичній системі сучасної російської мови. Ілюстративний матеріал налічує 10 тис. прикладів.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, партитивна лексика, комунікативна модель значення.

SEMANTIC PROCESSES IN THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD OF THE PARTITIVE LEXIS

Globina L. V., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*The Higher State Educational Department of Ukraine
“Ukrainian Medical Stomatological Academy”
Shevchenko str., 23, Poltava, Ukraine*

The object of our research is partitive lexicon of modern Russian which is united by a complex of language characteristics and they confirm her system organization. This system includes the circle of substantive nominations (232 units) which identification is carried out across the identifier *a part of the whole* which mean 'the separated fragment or remained as a result of division from the whole which is characterized by relative independence, incompleteness and absence of their own nomination before separation' (for example, a piece, a splinter, a fragment, a rag – parts of solid substance; a drop, splashes, a sip – parts of liquid substance; an extract, a fragment, the quote – parts of fine art, etc.). Set semas, that defining this meaning, is produced in the invariant component 'partitivnost' this is arkhisemy of lexico-semantic field of partitive lexicon.

The lexico-semantic area of partitive lexicon as one of fragments of dynamic structure of language represents the system of communications of "horizontal" (intrafield) and "vertical" (interfield) character which are defining in the article basis on the principles of communicative model of meaning through the analysis the semas' modifications of the meaning in the communicative act. Our illustrative material consists of 10 thousand examples.

To the regular and frequent uses of "horizontal" (intrafield) semantic processes belong synonymy, comparison, intrafield variation of lexico-semantic options. The intrafield variation of partitiv is carried out, the first, through updating of an arkhisema of the field 'partitivnost' and a certain set of semas from the structure of meaning, the second, through updating of a certain set of semas from the value without updating the arkhisema of the field 'partitivnost' (figurative uses of transitional type).

Two principles for classification of "vertical" (interfield) semantic processes are based: 1) direction of action of processes (centrifugal and centripetal processes), 2) division of conditions of the nomination (direct and figurative nomination). The interfield variation of partitiv and units of the interacting fields consists in updating of the new semas causing an explication of separate, independent meaning.

The structure of lexico-semantic field of partitive lexicon shows a tendency to balance and streamlining of its organizational basis that is expressed in regulation of scale, direction and rate of intrafield transfers of meaning, and also levels of penetration and partsellyarny accessory of other fields as a result of action of centripetal processes.

It is indicative that in general centrifugal and centripetal processes represent two symmetric semantic processes not only on an orientation, but also in the substantial plan. Stability and symmetry of the majority of external semantic processes indicates a dialect of communications between fragments of language, and also allows predicting possible semantic innovations.

Key words: lexical-semantic field, partitive lexis, communicative model of value.

Отношения “часть – целое” пронизывают весь мир снизу доверху, от элементарных частиц до галактик. Они охватывают объекты всех уровней сложности, организуя их в разнообразные многоступенчатые иерархии частей – целых, элементов – систем (структур). Представляется целесообразным за основу терминологических обозначений взять серию предложенных М. Никитиным наименований [1]. Так, общее обозначение отношения “часть – целое” может аккумулироваться в терминах *партономия*, *партономические* отношения, обозначение понятия и имени части целого – в термине *партоним* (от лат. pars, partis f – часть). В зависимости от свойства части по отношению к целому партоним имеет три разновидности: *партином*, *партитив* (сильные партонимы); *конгломератив* (слабый партоним). Основное семантическое различие данных наименований состоит в том, что если у партинома и партитива сема принадлежности денотата как части к некоторому целому входит в ядро (интенционал) значения, то конгломератив содержит аналогичную сему в периферии (импликационале) значения.

Объектом настоящего исследования является именно *партитивная* лексика, которая объединена комплексом языковых характеристик, свидетельствующих о её системной организации. Данная система включает круг субстантивных номинаций (232 ед.), идентификация которых осуществляется через идентификатор *часть целого* в значении ‘отделённый или оставшийся в результате отделения от целого фрагмент, характеризующийся относительной самостоятельностью, незаконченностью и отсутствием собственной номинации до отделения’ (например, *кусок, осколок, обломок, лоскут* – части

твёрдого вещества; *капля, брызги, глоток* – части жидкого вещества и т.д.). Совокупность сем, определяющих данное значение, продуцируется в инвариантном компоненте ‘партиитивность’, являющемся архисемой лексико-семантического поля партиитивной лексики. ЛСП партиитивной лексики является образцовой полевой структурой, так как обладает всеми её признаками [2, 3].

Анализ исследований и публикаций по теории лексико-семантических полей [4, 5, 6, 7] даёт представление о лексико-семантической системе языка как динамической структуре, для которой характерны нечёткие, размытые границы между ядром и периферией, отдельными зонами периферии, различными микрогруппами внутри конкретного поля, а также зоны постепенных переходов при наложении разных полей. Как и в любой динамической структуре, в лексико-семантическом поле партиитивной лексики наблюдаются “горизонтальные” и “вертикальные” семантические процессы, характерные для существования данного поля как микросистемы в лексико-семантической системе современного русского языка. “Горизонтальные” процессы происходят вследствие взаимодействия элементов внутри поля, “вертикальные” – в результате взаимодействия данного поля с другими ЛСП.

Наш иллюстративный материал исчисляется в 10 тыс. примеров. Механизм функционирования конститuentов лексико-семантического поля партиитивной лексики и взаимодействующих с ним единиц выявляется в работе на основе принципов коммуникативной модели значения [8, с. 157–159] через анализ семных модификаций в коммуникативном акте. Коммуникативная модель значения формируется на базе интегрального подхода к значению и обладает большей объяснительной силой для семасиологии [9].

Целью статьи является рассмотрение возможностей коммуникативной модели значения при системном описании функционирования единиц лексико-семантического поля партиитивной лексики в современном русском языке.

К регулярным и достаточно частотным проявлениям “горизонтальных” (внутриполевых) семантических процессов относятся синонимия, сравнение, внутриполевое варьирование лексико-семантических вариантов (ЛСВ).

Поскольку совместная встречаемость в одном контексте абсолютных синонимов маловероятна (нами не зафиксирован ни один случай), что объясняется речевой избыточностью данных единиц, речь будет идти, главным образом, о квазисинонимах, родо-видовые и видо-видовые семантические различия между которыми нейтрализуются в позиции актуализации архисемы ‘партиитивность’.

Нейтрализация родо-видовых различий может происходить либо за счёт элиминации части значения видового квазисинонима, либо за счёт обогащения родового квазисинонима [10, с. 240]. Первая возможность представлена в примере 1: нейтрализуется компонент ‘разлетающийся от удара, всплеска, ветра’. Вторая возможность реализуется в примере 2: присоединяются компоненты ‘бесформенный’, ‘большой’. Ср.: 1) *...Как выплеснутая в воздух золотого чарка вина, что камушками, самоцветными брызгами горит в солнце, опадая каплями этими под ноги в грязь...* (А. Белый. Серебряный голубь); 2) *В зале много марочек, – на окнах, на столах, на полу, – с образцами разного зерна, и кое-где куски “голодного” хлеба – скверные глыбы, похожие на торф* (Ф. Сологуб. Мелкий бес).

Нейтрализация видо-видовых семантических различий касается как единиц, имеющих большую общую часть системного значения (пример 1), так и единиц, объединённых только архисемой ‘партиитивность’ и семой ‘твёрдый’ (пример 2): Ср.: 1) *Через минуту поднимается из обломков и осколков тот, кто был наверху* (Е. Замятин. Три дня). В данном случае нейтрализуются более широкие сочетаемостные потенции лексемы *обломок*, определяемые более широким набором семных конкретизаторов семантического признака ‘вещество’: ‘древесина’, ‘горная порода,’ ‘стекло’, ‘лёд’, ‘металл’ (в семной структуре семемы *осколок* отсутствует первый); 2) *Рвёт половинки червонцев на маленькие кусочки,*

бросает ему в лицо – обрывки разлетаются по комнате (А. Гельман. Наедине со всеми). В данном примере системное значение лексической единицы **кусочек** ('маленький кусок') оказывается шире по результату воздействия (неспециализированный семный конкретизатор семантического признака 'результат воздействия'), а системное значение лексической единицы **обрывок** ('оторванный кусок') – шире по размеру (неспециализированный семный конкретизатор семантического признака 'размер'). Нейтрализация данного видо-видового различия наблюдается при эксплицитной конкретизации семантического признака 'результат воздействия' единицы **кусочек** ('оторванный' – в синтаксической конструкции 'рвать целое на части') и имплицитной конкретизации семантического признака 'размер' единицы **обрывок** ('маленький').

Как показал материал исследования, наибольшей интенсивностью семантических связей отличаются единицы, находящиеся внутри лексико-семантических микрогрупп (парцелл). На границах парцелл связи ослабевают, но остаются достаточно сильными для сохранения единства поля. Так, например, в одном контексте встречаются квазисинонимы, семантические различия между которыми также нейтрализуются в позиции актуализации архисемы 'партитивность': *"Поэт, – писал о Кончееве Линёв, – любит (следовала цепочка цитат, искажённых насильем их сочетания и винительных надежд). Его пугает (опять обрубки стихов). Он находит утешение в – (та же игра)"*... (В. Набоков. Дар). Лексические единицы, относящиеся к разным лексико-семантическим микрогруппам, могут выступать также в сравнительных оборотах, причём одна из частей может иметь метафорический смысл. Приведём примеры партитивов-сравнений: *Спокойной и уверенной любви не превозмочь мне к этой стороне: Ведь капелька новгородской крови Во мне – как льдинка в пенном вине* (А. Ахматова. Приду туда, и отлетит томленьё...); *Все посыпались вниз, к лифтам – по лестнице – ступени – топот – обрывки слов – как ключья разорванного и взвихренного ветром письма* (Е. Замятин. Мы); *Резкий порывистый ветер нёс низко над землёю рваные ключья туч, чёрные, как хлопья летящей копоти* (Б. Пастернак. Доктор Живаго).

Анализ внутривидовых семантических процессов варьирования ЛСВ поля партитивной лексики позволяет говорить о 2-х видах переносных употреблений. В первом случае лексемы соотносятся с референтами, принадлежащими к разным понятийно-тематическим микрогруппам ЛСП партитивной лексики (актуализируется архисема поля 'партитивность' и определённый набор сем из состава значения), во втором случае лексемы соотносятся с референтами, не принадлежащими к референционным объектам данного поля (актуализируется определённый набор сем из состава значения без актуализации архисемы поля 'партитивность').

К переносным употреблением 1-го вида относятся 25 типов переносов значений, которые различаются:

по масштабу (переносы внутри отдельной парцеллы и между парцеллами),

по направленности (каждая парцелла имеет свой пучок "входящих" и "выходящих" процессуальных линий),

по частотности (диапазон частотности: 0 – 155).

Данные параметры регулируются языковыми потребностями анализируемой микроструктуры. Так, внутривидовые переносы, осуществляющиеся посредством расширения значения, зафиксированы в рамках только двух ЛСМГ, представленных наиболее полно и разнообразно: "Часть предмета и/или монолитного вещества" и "Часть жидкого вещества". Например, перенос: часть продукта питания → часть любого монолитного вещества. *Средиземное море шевелится за огрызками колоннады, как солёный язык за выбитыми зубами* (И. Бродский. Деревянный лаокоон...). Актуальный смысл – 'оставшиеся части, с неровными краями'.

Самыми регулярными и частотными из межпарцеллярных переносных употреблений являются переносы направления "Части твёрдого, жидкого, пастообразного вещества, части капитала,

невещественной субстанции, чувственно воспринимаемой человеком” → “Часть невещественной субстанции, воспринимаемой человеком в абстрактных образах” (43% всех переносов), достаточно регулярными переносными употреблениями можно считать переносы направления “Части твёрдого, жидкого, пастообразного вещества” → “Часть газообразного вещества” (11% всех переносов), что связано с необходимостью заполнения семантических лакун за счёт соседних ЛСМГ. Например: *Прошлое моё разорвано на **клочки*** (В. Набоков. Отчаяние); *Ветер рвал в **клочья** жирный дым* (К. Паустовский. Блистающие облака). Парцелла “Часть газообразного вещества” имеет также второй путь пополнения – центростремительный процесс, идущий через семное варьирование прямого и переносного значения. Соответственно, обратное направление данных семантических процессов не реализуется в связи с отсутствием в данных ЛСМГ узуальных, собственно принадлежащих им членов.

Несоразмерность частотности проявления семантических процессов также характерна для направления “Часть предмета и/или монолитного вещества” → другие ЛСМГ поля: если члены ЛСМГ “Часть предмета и/или монолитного вещества” как главной, наиболее объёмной парцеллы поля активно осуществляют переносы значений во все другие ЛСМГ (88% всех переносов), то обратное направление представлено только одной линией “Часть жидкого вещества” → “Часть предмета и/или монолитного вещества” (например: *Тарелочные черепки **брызгами** разлетелись по углам комнаты* (К. Федин. Похищение Европы), что обусловлено самодостаточностью воспринимающей системы. Векторный анализ межпарцеллярных переносов позволяет наглядно передать динамическую пропорцию данных процессов [11, с. 119–120].

Переносные употребления 2-го вида являются переходным этапом к возникновению переносных значений партитивов, что характерно для центробежных процессов. Первым фактором в трактовке данного явления как переходного является его регулярный характер, вторым – возможность употребления партитивов этого вида для обозначения целых (нерасчленённых) объектов и явлений действительности, т. е. референтов, находящихся вне лексико-семантического поля партитивной лексики. Анализируемый материал позволяет рассматривать переносы по форме, размеру, свойству вещества, статусу, прототипу, результату воздействия, коннотации, а также по группе данных признаков. Например:

перенос по форме: *Во весь дух несутся тучи. Их пока мало – отдельные зубчатые **обломки*** (Е. Замятин. Мы); актуальный смысл – ‘бесформенные, с неровными краями’.

перенос по размеру: *Зарубежные детские коллективы – это театры-**капельки**. Состав их восемь – двенадцать – пятнадцать человек* (Н. Сац. Новеллы моей жизни); актуальный смысл – ‘мельчайшие’.

перенос по свойству вещества: *Да, вот и сейчас, словарю Придавши бессмертную силу, – Да разве я то говорю, Что знала, пока не раскрыла рта, знала ещё на черте Губ, той – за которой **осколки** ...* (М. Цветаева. Куст); актуальный смысл – ‘остроконечный, разящий, способный причинить боль (физическую, душевную)’.

перенос по статусу: *Насмешливый и мягкий **обломок** ушедшего века, он носил в своей крови горячность итальянских предков, в нервах – мудрую иронию фернейского философа* (А. Виноградов. Три цвета времени); актуальный смысл – ‘оставшийся’.

перенос по прототипу: *От берега встало зелёное, белоколонное здание: **кусок** Ренессанса* (А. Белый. Петербург); актуальный смысл – ‘стилевые особенности в архитектуре эпохи Ренессанса’.

перенос по коннотации: *Марк. Не размахивай своей **култышкой**, петушок. Не брэнчи медалью – это ведь из-за тебя Бориса убили* (В. Розов. Вечно живые); актуальный смысл – ‘фамильярное, пренебрежительное’.

перенос по форме, размеру, свойству вещества: *В светлеющем просторе неба, который на глаз делался всё больше и глубже, дрожала чистой яркой **каплей** Венера* (И. Бунин. Заря всю ночь); актуальный смысл – ‘округлая, маленькая, яркая’. *В одиннадцать часов белым, чуть*

желтоватым кусочком сахара открылся маяк, а к часу они уже входили в Мурманск (Е. Замятин. Ёла); актуальный смысл – ‘кубический, маленький, белый’. *Дети показывали ему свои язычки, высовывая их на секунду ломтиками медвежьего мяса* (О. Мандельштам. Севан); актуальный смысл – ‘плоский, маленький, красный’.

Лексические микроструктуры, каковой является и лексико-семантическое поле партитивной лексики, не замыкаются в строгих границах. Напротив, им свойственна определённая открытость. Некоторые семантические признаки как бы выходят за пределы рассматриваемой микроструктуры, что можно расценивать в качестве симптома тех отношений, которые данная группировка слов имеет с другими частями словаря. Рассмотрим “вертикальные” (межполевые) семантические процессы, в основу классификации которых положено два принципа: 1) направление действия процессов (центробежный и центростремительный процессы), 2) разделение условий номинации (прямая и переносная номинация). Центробежный процесс представляет собой процесс развития у членов данного ЛСП значений, свойственных другим ЛСП; центростремительный процесс – процесс развития у членов иных ЛСП значений, свойственных данному ЛСП. [12, с. 97]. Межполевое варьирование партитивов и единиц взаимодействующих полей заключается в актуализации нового набора сем, обуславливающего экспликацию отдельного, самостоятельного значения.

Центробежный процесс I, связанный с семантическим варьированием прямого значения, идёт в двух направлениях:

по линии приобретения партитивами значения целостности (например: *Очень солёную кету можно предварительно отмочить целым куском в холодной воде* (“Книга о вкусной и здоровой пище”); дополнительная сема – ‘целый предмет’);

по линии приобретения партитивами значения ‘составная часть целого’ (например: *Целую локоть загорелый И лба кусочек восковой. Я знаю – он остался белый Под смуглой прядью золотой* (О. Мандельштам. Tristia); речевая модификация семного конкретизатора ‘партитивная часть’ в рамках семантического признака ‘часть целого’).

Центробежный процесс II, связанный с семантическим варьированием, сопровождающим перенос наименования, идёт по линии образования переносных значений. Анализ ЛСВ поля партитивной лексики даёт основание для установления по крайней мере четырёх направлений метафорического переноса, что позволяет выделить соответственно 4 типа переносных значений:

Перенос: неодушевлённый объект → человек. (Например: *Не крадущимся перешибленным зверем, – Нет, каменной глыбою Выйду из двери – Из жизни* (М. Цветаева. Разлука). Дополнительная сема – ‘гордый, неприступный’).

Перенос: часть целого → количество. (Например: *Очередной тогдашний поток был – из Европы. Проходили камеру новички, ещё уберегшие крошки европейской свободы* (А. Солженицын. В круге первом). Дополнительная сема – ‘неопределённо малое количество’).

Перенос: часть целого → неопределённое множество объектов действительности. (Например: *А вместе со мной, как снежная лавина, катился всё увеличивающийся ком доносов, рапортов со всех мест, где ступала моя нога, где звучал мой голос* (А. Вертинский. Дорогой длинной). Дополнительная сема – ‘совокупность, неопределённое множество чего-либо’).

Фразеологизация словосочетаний, содержащих в своём составе партитивную лексику. Приведём ряд примеров в контекстах.

разрывать на части (‘иметь одновременно слишком много дел’): *Обстоятельства жизни – рвут на части; автор подчас падает под бременем работы, ему чуждой* (Е. Замятин. Я боюсь);

сердце разрывается на части (‘нравственно страдать, мучиться’): *Тяжело и обидно до слёз, Разрывается сердце на части* (Г. Умывакина. Подменённая жизнь);

бросить ком грязи ('опорочить, очернить, распространить предосудительные сведения'): Фон Папен, зоологически ненавидевший Геринга, использовал этот инцидент, чтобы ещё раз бросить ком грязи в рейхсмаршала (А. Полторац. Нюрнбергский эпилог);

сгусток энергии ('об очень энергичном человеке'): Военком был удивительным человеком, сгустком энергии, пружиной, всё время жаждущей развернуться и увлечь за собой других (Л. Соболев. Морская душа);

лакомый кусочек ('заманчивой, соблазнительной'): Она – лакомый кусочек для сводника, торгующего недозволенным (Н. Сац. Новеллы моей жизни);

капля в море ('минимальное количество, мало'): Давайте тогда все вместе писать по чуть-чуть, по капле в море один текст и читать друг друга, как возлюбленного, вот это будет литпроцесс! (В. Нарбикова. Около эколо);

десятая, сотая доля ('незначительность, ничтожность чего-либо'): Я, не познавший этих страданий, не испытавший и сотой доли того, что испытали они, не судья им (Д. Дьяков. Они были первыми) и др.

В основу классификации центростремительных процессов нами положен тот же принцип, что и при распределении по группам явлений центробежного характера. Так, в зависимости от того, в условиях прямой или переносной номинации осуществляются данные процессы, выделяются два вида центростремительных процессов: центростремительный процесс I, связанный с семантическим варьированием прямого значения, идёт по линии приобретения лексемами в коммуникативных актах значения партитивности; центростремительный процесс II, связанный с семантическим варьированием, сопровождающим перенос наименования, идёт по линии образования в речевых актах переносного партитивного значения.

Так, в рамках центростремительного процесса I партитивное значение могут приобретать как отдельные слова, так и группы слов, а также конститuentы лексико-семантических полей. Приобретение партитивного значения отдельными словами представляет собой процесс коммуникативного внесения семы 'партитивность' в значение (наведение семы). В коммуникативных актах партитивы функционируют в устойчивой связи с существительным в родительном падеже, обозначающим целое [3]. Например: *Кончиком пальца Маргарита выложила небольшой мазочек крема на ладонь, причём сильнее запахло болотными травами и лесом, и затем ладонью начала втирать крем в лоб и щёки* (М. Булгаков. Мастер и Маргарита).

В речи семемы со значением партитивности могут употребляться и без зависимого члена – происходит процесс так называемого семантического стяжения. В наших примерах слово, определяющее целое, часть от которого обозначена выделенным словом, присутствует в контексте, но не в позиции зависимого члена. Например: *Небольшая пауза. За дверью скандал поутих, доносятся лишь отдельные выкрики* (А. Вампилов. Прошлым летом в Чулимске). *Конечно, он сам, Мопассан, виноват в этом. Но чем поможешь, что поделаешь, когда уже нет сил и соль слоями оседает у него в голове! Он даже слышит по временам треск её маленьких острых кристаллов, когда они вонзаются в мозг* (К. Паустовский. Золотая роза).

В условиях переносной номинации наблюдается центростремительный процесс II. Так, например, лексема *доза*, являющаяся в своём основном, прямом значении конститuentом ЛСП количества, при переносном окказиональном употреблении может выступать в партитивном значении, если коммуникативные условия позволяют реализовать дизъюнктивную сему 'партитивность': *Да, кроме того, утратил конференсье значительную дозу своей весёлости, которая столь необходима при его профессии* (М. Булгаков. Мастер и Маргарита). Если прямое употребление лексем *столб* не является партитивным, то при переносном употреблении происходит актуализация ядерной семы 'внешние очертания' и наведение семы 'партитивность': *Отбросив от себя щётку, она разбежалась и кинулась в воду вниз головой. Лёгкое её тело, как стрела, вонзилось в воду, и столб воды выбросило почти до самой луны* (М. Булгаков. Мастер и Маргарита).

“Вертикальные” семантические процессы обуславливают различную глубину пересечения элементов ближайших микросистем, создавая сложную сеть взаимоотношений. На основании анализа центростремительных семантических процессов I и II можно заключить, что данные процессы определяют: а) пересечение с периферийной областью ЛСП партитивной лексики, б) пересечение с ядерной областью ЛСП партитивной лексики.

Поскольку периферия поля разделяется на несколько зон, выделяется уровень периферийной глубины проникновения единиц. Так, пересекаются с зоной крайней периферии поля партитивной лексики конкретные семемы, в структуре значения которых сема ‘партитивность’ является **периферийной** семой, способной актуализироваться в коммуникативном акте (группы лексических единиц, обозначающих объекты вещественной субстанции определённой конфигурации); **наведённой** семой в процессе коммуникации (отдельные лексические единицы в условиях прямой и переносной номинации, совокупительные существительные ЛСП количества, конститuentы ЛСП образов множества); **модифицированной** семой в речевом акте (группы семем, обозначающих часть как составной элемент целого). Например: *Ветер срывал с воды клубы пара и уносил их в сторону, на холм* (В. Губарев. В тридевятом царстве); усилена ядерная сема ‘шаровидное очертание’ и актуализирована периферийная сема ‘партитивность’.

Пересекаются с ядерной областью ЛСП партитивной лексики абстрактные семемы, в структуре значения которых сема ‘партитивность’ является **наведённой** семой в процессе коммуникации (периферийный элемент ЛСП количества *доза* в условиях переносной коммуникации); **модифицированной** семой в речевом акте (периферийные элементы ЛСП количества *половина, треть, четверть*). Например: *Он ударил кулаком по столу, кусок сыра сломался, в руке осталась только половина* (Е. Замятин. Бич Божий); речевая модификация семного конкретизатора ‘составная часть’ в рамках семантического признака ‘часть целого’, поддержанная вербальной экспликацией.

Объём лексических пластов, участвующих в семантических процессах, является показателем результативности взаимодействия разных систем, что позволяет говорить о трёх видах таких взаимодействий: единичном, групповом, полевом. Если с ядерной областью ЛСП партитивной лексики пересекаются отдельные лексические единицы, то с периферийной областью взаимодействуют многочисленные пласты лексики разных объёмов. Проанализированный языковой материал в достаточной мере подтверждает тезис о том, что именно периферийные участки лексики наиболее наглядно свидетельствуют о своеобразном проникновении одних слоёв лексики в другие.

Показательно, что в целом центробежный и центростремительный процессы представляют собой два симметричных семантических процесса не только по направленности, но и в содержательном плане. Так, центробежный процесс приобретения партитивами значения целостности имеет антипод в центростремительном процессе приобретения целыми объектами действительности значения партитивности; центробежный процесс образования в семной структуре партитивов значения количества и неопределённого множества сопровождается центростремительным процессом образования в семной структуре конститuentов поля количества и образов множества значения партитивности; центробежный процесс внесения в семемы партитивов модифицированного значения ‘составная часть’ противопоставляется центростремительному процессу внесения в семемы со значением ‘составная часть’ модифицированного значения ‘партитивная часть’. В какой-то степени близки центробежный и центробежный процессы приобретения разными словами окказиональных партитивных значений и приобретение партитивами различных значений посредством фразеологизации словосочетаний, содержащих в своём составе партитивную лексику. Нет обратного аналога у центробежного процесса образования переносных оценочных значений, денотаты которых отражают психологические качества человека.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Лексико-семантическое поле партитивной лексики как один из фрагментов динамической структуры языка представляет

собой систему связей “горизонтального” (внутриполевого) и “вертикального” (межполевого) характера, выявляющихся через анализ семных модификаций партитивов в коммуникативном акте. Устойчивость и симметричность большинства внешних семантических процессов указывает на диалектичность связей между посредствующими фрагментами языка, а также позволяет прогнозировать возможные семантические инновации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Никитин, Михаил. *Основы лингвистической теории значения*. Москва: Высшая школа, 1988.
2. Глобина, Людмила. “Принципы моделирования лексико-семантического поля партитивной лексики.” *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки* 2 (2005): 21–27.
3. Глобина, Людмила. “Полевая модель сочетаемости в практике преподавания русского языка как иностранного в медицинском вузе.” *Вісник Дніпропетровського університету* 11, 21 (2013) *Мовознавство* 19, 2 (2013): 36–41.
4. Денисенко, Владимир. “Семантическое поле как функция.” *Филологические науки* 4 (2002): 44–52.
5. Кезина, Светлана. “Семантическое поле как система.” *Филологические науки* 4 (2004): 79–86.
6. Новиков, Лев. Семантическое поле. *Русский язык. Энциклопедия*, под ред. Юрия Караулова, 458–459. Москва: Большая русская энциклопедия, 1997.
7. *Полевые структуры в системе языка*. Под ред. Зинаиды Поповой. Воронеж: ВГУ, 1989.
8. Стернин, Иосиф. *Лексическое значение слова в речи*. Воронеж: ВГУ, 1985.
9. Стернин, Иосиф. Коммуникативная модель значения и её объяснительные возможности. *Семантика слова и синтаксической конструкции*, 15–23. Воронеж: ВГУ, 1987.
10. Апресян, Юрий. *Лексическая семантика (синонимические средства языка)*. Москва: Наука, 1974.
11. Глобіна, Людмила. “Можливості комунікативної моделі значення при системному описі функціонування одиниць лексико-семантичного поля партитивної лексики.” *Вісник Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка. Філологічні науки* 1 (1998): 116–125.
12. Попова, Зинаида, и Иосиф Стернин. *Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аппарат и приёмы изучения)*. Воронеж: ВГУ, 1984.

REFERENCES

1. Nikitin, Mihail. *Osnovy lingvisticheskoy teorii znacheniya*. Moskva: Vysshaya shkola, 1988.
2. Globina, Lyudmila. “Printsipyi modelirovaniya leksiko-semanticheskogo polya partitivnoy leksiki.” *Visnik Zaporizkogo natsionalnogo universitetu. Filologichni nauki* 2 (2005): 21–27.
3. Globina, Lyudmila. “Polevaya model sochetaemosti v praktike prepodavaniya russkogo yazyika kak inostrannogo v meditsinskom vuze.” *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu* 11, 21 (2013) *Movoznavstvo* 19, 2 (2013): 36–41.
4. Denisenko, Vladimir. “Semanticheskoe pole kak funktsiya.” *Filologicheskie nauki* 4 (2002): 44–52.
5. Kezina, Svetlana. “Semanticheskoe pole kak sistema.” *Filologicheskie nauki* 4 (2004): 79–86.

6. Novikov, Lev. Semanticheskoe pole. In *Russkiy yazyk. Entsiklopediya*, edited by Yuriy Karaulov, 458–459. Moskva: Bolshaya Rossiyskaya entsiklopediya: Drofa, 1997.
7. *Polevyie struktury v sisteme yazyka*. Edited by Zinaida Popova. Voronezh: VGU, 1989.
8. Sternin, Iosif. *Leksicheskoe znachenie slova v rechi*. Voronezh: VGU, 1985.
9. Sternin, Iosif. Kommunikativnaya model znacheniya i eyo ob'yasnitelnyie vozmozhnosti. In *Semantika slova i sintaksicheskoy konstruksii*, 15–23. Voronezh: VGU, 1987.
10. Apresyan, Yuriy. *Leksicheskaya semantika (sinonimicheskie sredstva yazyka)*. Moskva: Nauka, 1974.
11. Globina, Lyudmila. “Mozhливosti komunikativnoyi modeli znachennya pri sistemnomu opisi funktsionuvannya odynits leksiko-semantichnogo polya partitivnoyi leksiki.” *Visnik Poltavskogo pedagogichnogo Institutu im. V.G. Korolenka. Filologichni nauki* 1(1998): 116–125.
12. Popova, Zinaida, and Iosif Sternin. *Leksicheskaya sistema yazyka (vnutrennyaya organizatsiya, kategorialnyiyy apparat i priyomy izucheniya)*. Voronezh: VGU, 1984.

УДК 811.133.1'25:74

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФРАНЦУЗЬКИХ ТЕРМІНООДИНИЦЬ МИСТЕЦТВА ХХІ СТОЛІТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Голтвяниця Н. Ю., к. філол. н., доцент
Серга Н. В., ст. викладач

Запорізький національний технічний університет
вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна
nadiya.yurivna@gmail.com, nvs2808@yahoo.fr

Стаття присвячена терміноодинаціям французьких назв течій мистецтва ХХІ століття. Основна увага приділяється їх структурно-семантичним особливостям та способам перекладу українською мовою. За структурою переважна більшість термінів є двокомпонентними та багатоконпонентними. При перекладі проаналізованих термінів були використані інтернаціоналізми, семантичні еквіваленти, калькування (морфемне або лексичне), транскодування (транскрипція і транслітерація), смисловий розвиток з трансформаційними прийомами.

Ключові слова: терміни сучасного мистецтва, мистецтво Франції, художні течії, структурна модель, перекладацькі трансформації.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФРАНЦУЗСКИХ ТЕРМИНОЕДИНИЦ ИСКУССТВА ХХІ ВЕКА И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Голтвяниця Н. Ю., к. філол. н., доцент
Серга Н. В., ст. преподаватель

Запорожский национальный технический университет
ул. Жуковского, 64, г. Запорожье, Украина

Статья посвящена терминоединациям французских названий течений искусства ХХІ века. Основное внимание уделяется их структурно-семантическим особенностям и способам перевода на украинский язык. По своей структуре большинство терминов – двухкомпонентные и многокомпонентные. При переводе проанализированных терминов были использованы интернационализмы, семантические эквиваленты, кальки (морфемные и лексические), транскодирование (транскрипция и транслитерация), смысловое развитие с трансформационными приемами.

Ключевые слова: термины современного искусства, искусство Франции, художественные течения, структурная модель, переводческие трансформации.

STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERICS OF FRENCH XXI CENTURY ART TERMS AND THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN

Goltvyanytsya N. Y., Candidate of Philological Sciences, lecturer
Serga N. V., senior lecturer

*Zaporizhzhya National Technical University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The contemporary art world is open to everybody from every country and there should be no language barrier for communication. Every year many French artists come to Ukraine with their works. So, it is necessary to speak about these cultural events and translate correctly into Ukrainian all the terms from art object and event description.

For our investigation, we have chosen as material the online French encyclopedia of contemporary art. We have analyzed the terms naming contemporary artistic movements.

By their structure the terms can be divided into one-, two-, three- and more component terms. The first ones are the less numerous. It can be explained by the specificity of art development: the contemporary artistic movements appeared from the previous ones. So, their names have names of previous movements as one of components and the others components reflect their peculiarities and difference. The same is for Ukrainian equivalents. But within the first group the names with the component *néo-* are semantically two component terms. So they can be translated into Ukrainian by a term with prefix *нео-* or by a construction with the adjective *новий*.

It has been determined that the most numerous are two component terms. They are formed by the model N+A and translated by A+N. The multicomponent terms are also numerous and various but by their structure they can be reduced to the same model N+A. Some components are added by coordination and formally are separated by coma. But the ways of translation are the same as for one and two component terms.

In Ukrainian equivalents components order N+A changes for A+N and coordination relation changes for subordination.

Sometimes plural in French changes into singular in Ukrainian. Generally abstract nouns in French when used in plural mean different kinds of the same notion. But into Ukrainian they are translated by singular forms.

Or some French terms with the same radical are translated into Ukrainian by terms with different synonymous radicals. Adjectives and nouns with the same radical can be translated by one Ukrainian noun.

Transformations used for translation into Ukrainian are transcoding, semantic development, semantic equivalents, borrowing and loan translation, word-for-word translation.

Key words: contemporary art terms, French art, artistic movements, structural model, translation transformation.

Актуальність та сучасний стан дослідження проблеми. У ХХІ ст. – столітті надшвидких комунікацій – однією зі сфер, де міжкультурна комунікація потребує швидкого обміну інформацією, є сфера сучасного мистецтва. Артисти подорожують світом, організують експозиції, знайомлячи зі своєю творчістю різні країни. І якщо відвідувачі цих експозицій переважно сприймають витвори мистецтва інтуїтивно, на рівні емоцій, то організатори, критики, експерти мають володіти актуальним переліком понять та терміноодиниць для повноцінної міжкультурної комунікації у сфері мистецтва.

Щороку до України в межах фестивалю “Французька весна” і не тільки французькі митці привозять свої творчі доробки. Коли ж ідеться про висвітлення в медіа цих заходів, постає питання коректного українського перекладу французької термінології. А відтак розгляд французьких терміноодиниць мистецтва ХХІ ст. вбачається актуальним.

Матеріалом нашої наукової розвідки ми обрали аудіо-енциклопедію візуальних мистецтв, зокрема розділ з класифікацією сучасних напрямків мистецтва [1].

Мета й завдання статті полягають у тому, щоб схарактеризувати основні структурні моделі назв течій мистецтва ХХІ століття з огляду на їх семантику та з’ясувати можливі варіанти їх перекладу українською мовою.

Зважаючи на те, що перелік сучасних артистичних напрямів є достатньо великим, а термінологічний апарат, як і сама глобальна назва мистецької епохи початку ХХІ століття, досі лишаються остаточно не сформульованими [2; 3], ми вирішили зупинитися саме на них.

Предметом нашого дослідження стали структурно-семантичні особливості терміноодиниць – французьких назв течій мистецтва ХХІ ст. та способи їх перекладу українською мовою.

Лінгвальні особливості термінологічного апарату найсучаснішого мистецтва, як не дивно, стають об'єктом наукової розвідки і лексикографічних пошуків митців і мистецтвознавців, а не лінгвістів. Значний інтерес перших пояснюється нагальною потребою випускати каталоги та презентувати сучасні твори в міжнародному просторі, де між митецькими осередками не буде кордонів саме через мовні непорозуміння на рівні термінології. Серед вітчизняних дослідників вагомий внесок зробили Г. Вишеславський та О. Сидор-Гібелінда, автори “Термінології сучасного мистецтва” [4], яку продовжують доповнювати новими терміноодиницями [5–7]. Терміноодиниці різних сфер мистецтва ставали об'єктами досліджень В. Іващенко [8], Ю. Рисіч [9], О. Рубан [10] та ін.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши назви течій сучасного мистецтва ХХІ ст., ми звернули увагу, що їх можна поділити на дві великі групи:

1 – назви є похідними від назв течій попередніх століть, де один компонент – назва старої течії, а інші – панівний аспект, який відрізняє цей напрям від попередніх та подібних напрямів: *réalisme formel* – формальний реалізм, *réalisme “Brechtien”* – “Брехтівський” реалізм, *réalisme hyperréaliste* – гіперреалістичний реалізм;

2 – один компонент – жанр живопису *figuratif, abstrait, allusif*, а інші – його особливості в кожному окремому напрямі: *figural imaginaire, Visionnaire, médiumnique, fantasmatique* – фігуративізм вигаданий, віщунський, медіумічний, фантазматичний; *figural imaginaire, proche du “Surréalisme” historique* – фігуративізм вигаданий, близький до історичного сюрреалізму; *figurations traditionnelles* – традиційні зображення; *figurations douces* – малоконтрастні зображення; *figurations enlevées* – піднесені зображення; *figurations “Expressionnistes” matiéristes* – мат’єристські “Експресіоністські” зображення; *figurations expressionnistes, mélangées, entre couleurs, matières et gestualité* – експресіоністські зображення зі змішанням кольорів, матеріалів та жестів.

При перекладі українською мовою ці особливості зберігаються, але, відповідно до мовних норм мови перекладу, атрибут, переважно прикметник, переміщується з постпозиції у французькій мові у препозицію в українській.

За структурою серед термінів-назв течій можемо виокремити одно-, дво- та багатокомпонентні.

Однокомпонентні серед проаналізованих лексем є найменш уживаними, що можна пояснити тим, що переважна більшість назв сучасних течій є похідними від раніше наявних. Наприклад, *Néo-BD* – нео-комікси або нові комікси; *Néo-figuratif* – неофігуративізм або новий фігуративізм; *Néo-Pop* – неопоп (нео-поп) або новий поп; *Néo-minimalisme* – неомінімалізм або новий мінімалізм. Формально французькі терміни є однокомпонентними, хоч і похідними, утвореними за допомогою компонента *Néo-*, пишуться через дефіс. В українській мові еквіваленти представлені синонімічними парами, де компонент *Néo-* передається префіксом *нео-*, який пишеться разом чи через дефіс або ж з прикметником *новий* у відповідній родово-часовій формі.

Усі проаналізовані двокомпонентні терміни утворено за моделлю N+A в однині чи множині: *art cinétique* – кінетичне мистецтво; *citationnisme culturel* – культурний цитаціонізм; *citationnisme objectal* – об'єктний цитаціонізм. При перекладі українською отримуємо відповідно модель A+N.

Привертає увагу використання форм однини/множини в назвах течій. Приміром, родова назва однієї з течій – *Art singulier* – своєрідне мистецтво, вживається в однині, яка зберігається при перекладі українською. Коли ж ідеться про різновиди, то використовується форма множини, а через кому подається назва течії, близької їй раніше відомої течії. Остання може бути як у множині, так і в однині. Отже, термін стає багатокомпонентним: *Arts singuliers, primitivisme* – своєрідне мистецтво, примітивізм; *Arts singuliers, art brut* – інстинктивне мистецтво; *Arts singuliers, naïfs, populaires, enfantins* – наївне мистецтво,

народне, дитяче. При перекладі українською назва родового поняття зберігається в однині, як і назви підвидів. Використання множини у французькій мові можна пояснити тим, що, коли іменник на позначення абстрактного поняття вживається у множині, він втрачає свій узагальнюючий характер і перестає бути родовим поняттям.

В окремих випадках однокореневі субстантивовані прикметник та іменник однаково перекладатимуться українською мовою іменником: *abstrait mixte* – мішана абстракція; *abstraction géométrique* – геометрична абстракція.

Однокореневі у французькій мові терміни можуть перекладатися українською різнокореневими, де один буде власне українського походження, а інший – запозиченням, наприклад, з латини. У наступному прикладі звертаємо також увагу на використання множини/однини: *figurations traditionnelles* – традиційні портретні зображення; *figurations douces* – малоконтрастні портретні зображення; *figurations enlevées* – піднесені портретні зображення; “*Figuration libre*” – вільне портретне зображення; *Figural imaginaire* – вигаданий фігуративізм.

Проаналізовані багатокомпонентні терміни представлено більшим різноманіттям моделей, однак, узагальнено, усі вони семантично утворені за моделлю Іменник+Атрибут, де останній може бути поширеним. До того ж, окремі елементи можуть відокремлюватися комою, що не є типовим для терміноодиниць зокрема, та і словосполучень взагалі. На них також поширюються ті ж самі зауваження, що й до одно- та двокомпонентних термінів.

Наведемо приклади з поясненнями і коментарями щодо структури й особливостей перекладу.

A+N1, N2: *Néo-figuratif, Citations* – Неосимволізм із посиланнями. При перекладі українською зв'язок прилягання замінюється прийменниковим керуванням.

A1, N1+N2+A2: *Néo-figuratif, Figurations plus ou moins allégoriques* – Неофігуративізм, більш чи менш алегоричні портретні зображення. Різнокореневі еквіваленти при перекладі.

N1+prép+N2+A1+A2: *Œuvres à jeux optiques subjectifs* – твори з візуально-оптичними комбінаціями. Другий іменник переходить у постпозицію, а прикметники в мові перекладу об'єднуються в один складний.

N1+A1+N2, A2+A3: *Abstraction géométrique “All over”, construit doux* – геометрична малоконтрастна побудована абстракція. Зв'язок прилягання замінюється на узгодження з переходом головного слова-іменника в постпозицію та заміною другого іменника-англіцизма українським прикметником.

N1, A1+A2: *abstraction, non construit informel* – неформальна непобудована абстракція; *figurations “Expressionnistes” matiéristes* – експресіоністські мат'єристські зображення. Головне слово стає в постпозицію, зв'язок узгодження.

N1, A1+A2+A3: *abstraction, non construit, informel, gestuel* – неформальна непобудована, спонтанна абстракція. Головне слово стає в постпозицію, зв'язок узгодження.

N1+A1, A2+prép+N2+A3: *figural imaginaire, proche du Surréalisme historique* – вигаданий символізм, близький до історичного сюрреалізму. Іменники переходять у постпозицію в обох частинах словосполучення, зв'язок узгодження зберігається.

N1+A1, A2, prép+N2, N3+conj+N4: *figurations expressionnistes, mélangées, entre couleurs, matières et gestualité* – експресіоністські портретні зображення зі змішанням кольорів, матеріалів та жестів.

N1+prép+N2+P.Pr+N3+prép+N4: *abstrait avec signes formant des graphies, sans sens* – абстракція з графічним зображенням знаків, незмістова. Головний член словосполучення – субстантивовані прикметник – перекладається абстрактним іменником, діеприкметниковий зворот передається словосполученням з прийменниковим зв'язком керування, а атрибут *prép+N4* перекладається прикметником, який відокремлюється комою.

N1, N2+prép+N3+prép+N4: allusif, inclusion de figures, (ou objets réels) dans l'abstrait – алегорія зі включенням фігур, облич (або реальних об'єктів) в абстракцію. Зв'язок прилягання трансформується у прийменникове керування.

N1, N2+A1+A2+prép+N3: allusif, approche plus globale, mais légère, de la figure – алегорія з більш глобальним, але легким підходом до обличчя. Зв'язок прилягання трансформується у прийменникове керування.

N1, N2+A1+prép+N3+prép+N4: allusif, approche plus soutenue de la figure et des matières – більш витончений підхід до обличчя та речовин. Постпозиція головного іменника в першій половині словосполучення при перекладі.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Отже, проаналізувавши структурно-семантичні особливості французьких терміноодиниць мистецтва XXI століття та способи їх перекладу українською мовою, доходимо таких висновків:

1. Назви течій можна поділити на дві великі групи: 1) Назви є похідними від назв течій попередніх століть, де один компонент – назва старої течії, а інші – панівний аспект, який відрізняє цей напрям від попередніх та подібних напрямів; 2) Один компонент – жанр живопису figuratif, abstrait, allusif, а інші – його особливості в кожному окремому напрямі.
2. За структурою переважна більшість є двокомпонентними зі структурою N+A та багатоконпонентними термінами з різноманітними структурами, які можна семантично привести до моделі Іменник+Атрибут. Поширеним серед багатоконпонентних термінів є зв'язок прилягання з відокремленням комою.
3. Основними способами перекладу є: використання інтернаціоналізмів, семантичних еквівалентів, калькування (морфемне або лексичне), транскодування (транскрипція і транслітерація), смисловий розвиток з трансформаційними прийомами: додаванням та відніманням слів.

Результати дослідження доцільно використовувати на заняттях з французької мови для сенсифікації студентів-перекладачів до вивчення та знання нових ресурсів для адекватного українського перекладу французької термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аудіоенциклопедія візуальних мистецтв [електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.oeuvrequiparle.com/decouverte/?page_id=600
2. Art Ukraine. Модерне і сучасне мистецтво. Чи потрібен пошук дефініцій : [електронний ресурс]- Режим доступу: <http://artukraine.com.ua/a/moderne-i-suchasne-mistectvo-chi-potriben-poshuk-novikh-definiciy/#.WStHCzclGM9>
3. Art Ukraine. Модерное, современное и новейшее искусство- Art Ukraine [електронний ресурс]. Режим доступу: http://artukraine.com.ua/a/moderne-ovremennoe-i-noveyshee-iskusstvo-popytka-osmysleniya-ponyatiy/#.WStHFzclGM_
4. Вишеславський Г., Сидор-Гібелінда О. Термінологія сучасного мистецтва: означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України / Гліб Вишеславський, Олег Сидор-Гібелінда. – Paris ; Kyiv : Terra Incognita, 2010. – 413 с.
5. Сидор-Гібелінда О. Наступні 25: Доповнення до “Термінологія сучасного мистецтва” / О. Сидор-Гібелінда // Сучасне мистецтво. – 2012. – Вип. 8. – С. 295–303. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2012_8_29
6. Сидор-Гібелінда О. Доповнення до словника термінів сучасного мистецтва / О. Сидор-Гібелінда // Сучасне мистецтво. – 2012. – Вип. 8. – С. 304–308. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2012_8_30
7. Сидор-Гібелінда О. Доповнення до словника термінів сучасного мистецтва / О. Сидор-Гібелінда // Сучасне мистецтво. – 2013. – Вип. 9. – С. 135–142. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2013_9_20

8. Іващенко В. Л. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / В.Л. Іващенко ; НАН України. Ін-т укр. мови. — К., 2007. — 34 с.
9. Рисіч Ю. Й. Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові : Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ю. Й. Рисіч; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2003. — 20 с.
10. Рубан О. Л. Становлення термінологічного апарату аналізу музичних форм: автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.03 / О.Л. Рубан; Нац. муз. акад. України ім. П.І.Чайковського. — К., 2005. — 20 с.

REFERENCES

1. *L'Encyclopédie sonore des Arts Visuels*. Accessed April 05, 2017. http://www.oeuvequiparle.com/decouverte/?page_id=600
2. *Art Ukraine*. “Модерне і сучасне мистецтво. Чи потрібен пошук дефініцій.” Published June 09, 2016. <http://artukraine.com.ua/a/moderne-i-suchasne-mistectvo-chi-potriben-poshuk-novikh-definiciy/#.WStHCzclGM9>
3. *Art Ukraine*. “Модерное, современное и новейшее искусство”. Published June 01, 2016. http://artukraine.com.ua/a/modernoe-sovremennoe-i-noveyshee-iskusstvo--popytka-osmysleniya-ponyatiy/#.WStHFzclGM_
4. Вишеславський Гліб, Олег Сидор-Гібелінда. *Термінологія сучасного мистецтва: означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України*. Paris; Kyiv: Terra Incognita, 2010.
5. Сидор-Гібелінда, Олег. “Наступні 25: Доповнення до “Термінології сучасного мистецтва”.” *Сучасне мистецтво* 8 (2012): 295–303. http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2012_8_29
6. Сидор-Гібелінда, Олег. “Доповнення до словника термінів сучасного мистецтва.” *Сучасне мистецтво* 8 (2012): 304–308. http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2012_8_30
7. Сидор-Гібелінда, Олег. “Доповнення до словника термінів сучасного мистецтва.” *Сучасне мистецтво* 9 (2013): 135–142. http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_myst_2013_9_20
8. Іващенко, Вікторія. “Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу.” Автореф. дис. д-ра філол. наук, НАН України. Ін-т укр. мови, 2007.
9. Рисіч, Юрій. “Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові”. Автореф. дис. канд. філол. наук, Дніпропетровський національний університет, 2003.
10. Рубан, Ольга. “Становлення термінологічного апарату аналізу музичних форм”. Автореф. дис. канд. мистецтвознав., Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського, 2005.

УДК 81'42:811.11

ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ РЕАЛЬНЫХ ЖИВОПИСНЫХ ПОЛОТЕН В ЭКФРАСИСНОМ КОМПЛЕКСЕ

Иванченко А. В., к. филол. н.

*Одесский государственный экологический университет
ул. Львовская, 15, г. Одесса, Украина*

andrey.ivanchenko.86@gmail.com

В настоящей статье рассматриваются экфрасисные комплексы, выраженные собственно экфрасисом, данным в его контекстном окружении. Авторы художественных произведений в большинстве случаев описывают реально существующие картины, но иногда последние могут существовать только в воображении писателя. При описании реальных полотен автор ограничивает себя определенными рамками реальности и должен проявлять четко очерченную степень объективности.

Ключевые слова: экфрасисный комплекс, экфрасисное описание, изобразительный ряд, перцептивные характеристики, культурно-историческая составляющая.

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РЕАЛЬНИХ ЖИВОПИСНИХ ПОЛОТЕН У ЕКФРАСИСНОМУ КОМПЛЕКСІ

Іванченко А. В., к. філол. н.

*Одеський державний екологічний університет
вул. Львівська, 15, м. Одеса, Україна*

У представленій статті розглядаються екфрасисні комплекси, виражені власне екфрасисом, поданим у його контекстному оточенні. Автори художніх творів у більшості випадків описують реальні картини, але інколи останні можуть існувати тільки в уяві письменника. При описі реальних полотен автор обмежує себе визначеними рамками реальності та має проявляти чітко окреслену ступінь об'єктивності.

Ключові слова: екфрасисний комплекс, екфрасисний опис, образотворчий ряд, перцептивні характеристики, культурно-історичний складник.

PECULIARITIES OF REPRESENTATION OF REAL PICTURES IN EKPHRASIS COMPLEX

Ivanchenko A. V., Candidate of Philological Sciences

*Odesa State Environmental University
15 Lvivska str., Odesa, Ukraine*

This article describes ekphrasis complexes presented by ekphrasis itself having its own context environment. The ekphrasis complexes under study include not only the elements of works of art description but also the elements describing conditions and manner of perception process itself. Impression and influence caused by a painting on a subject of perception also serves as one of components of ekphrasis complex. Such a multisided approach was never implemented in previous papers which studied the problem of ekphrasis. The scholars primarily paid their attention to an image created by a painting and description of models in case of portraits.

Acting as an important linguocompositional unit in texture of literary text ekphrasis complexes have their specific compositional, architectonic, lexical and syntactic peculiarities: elements of perceptive situation and, more precisely, contexts presenting them may be combined in literary texts and therefore stipulate multiplicity of modifications. This allowed to introduce a new term called “ekphrasis complex” and to formulate its definition as follows: an ekphrasis complex is a specific virtual analogue of a real perceptive situation in literary texts which includes fixation of different perception processes in literary works in a verbal form. Ekphrasis complex in literary texts has a linguocompositional dominant – an ekphrasis itself or ekphrasis description and some complementary elements. Ekphrasis complexes have a number of functions such as characterological, decorative-aesthetic, utilitarian functions etc. Though in general ekphrasis complexes are adherent elements of the literary work in some texts they can acquire inherent nature.

It is worth to note a descriptive function of ekphrasis complexes. Their descriptive force facilitates better transmission of verbal information about works of visual art to readers. Of special interest is an emotional aspect of comprehension of artistic canvas by an observer when the described objects get a capability to revive on a lifeless canvas and to exert influence on people around in an effective manner. The same or maximum approximate influence seemingly contains in ekphrasis itself which is responsible for a qualitative transmission of a visual component along the route “a visual object – an observer – a text object – a reader”.

In the paper presented special attention is paid not only to paintings itself and their description but also to conditions under which perception and appreciation take place. The emotional effect of a painting is also of the paramount importance. That is why its verbal fixation and the process of perception is thoroughly analyzed by different observers.

The analysis of ekphrasis complexes in the literary works by S. Maugham, Ch. Dickens, J. Galsworthy, A. Christie revealed that the correlation between the elements of the imagery plane and those of axiological plane appear to be variable. The imagery elements can be greatly reduced while the axiological elements can cover the greatest part of the textual body. This correlation between dominant elements belonging to different aspects of ekphrasis complex depends on particular artistic tasks and individual style of a writer.

Being a widespread instrument for description of visual perceivable artistic objects ekphrasis complexes still remain to be a little-investigated phenomenon.

Considering this fact they require further examination of their functional peculiarities including the ones related to interaction with other functional and thematic blocks of literary texts.

Key words: ekphrasis complex, ekphrasis description, descriptive line, perceptive characteristics, historical and cultural component.

Екфрасис представляє собою описання артефактів, т. е. предметів, явившихся продуктом діяльності людини.

Будучи широко распространенным инструментом для описания визуально воспринимаемых объектов художественного творчества, он все же остается малоисследованным явлением.

Практически во всех предыдущих исследованиях явление экфрасиса анализируется вне его контекстного окружения, без учёта таких важнейших факторов, как особенности перцепции собственно изобразительного ряда, взаимодействие субъекта и объекта наблюдения и проч. В настоящем же исследовании анализируются экфрасисные комплексы, в центре которых находится изучение одной из разновидностей экфрасиса, – описание живописных произведений, а также рисунков, эскизов, копий и репродукций картин. Экфрасисный комплекс включает не только экфрасисное описание, т. е. собственно описание живописных полотен, рисунков, эскизов, но и все контексты, связанные с восприятием живописного или графического изображения.

Количество же работ, посвященных экфрасису в англоязычной литературе, весьма незначительно. В этом плане можно отметить диссертационные работы Н. Лобковой [3] и Е. Яценко [5], в которых предметом специального рассмотрения явился экфрасис в творчестве Д. Фаулза.

Стоит отметить, что экфрасисное описание может охватывать как реальные, так и вымышленные картины, т. е. произведения изобразительного искусства, которые существуют только в художественном мире автора, так называемые виртуальные сущности.

Настоящая работа посвящена реально существующим картинам, в отношении которых авторы прибегают к экфрасисному описанию.

Описание реальной картины в экфрасисном комплексе предполагает определённую степень достоверности передачи изображения вербальными средствами. Здесь автору при всей его фантазии и творческой свободе волей-неволей приходится сохранять некоторые объективные элементы изобразительного ряда, прежде всего предметы и фигуры, составляющие композиционно-сюжетный каркас полотна.

В идеале должно быть описано все, что можно уловить при реальной перцепции.

Однако в художественном творчестве представлено лишь “отобранное” [4], т. е. то, что, с точки зрения автора, представляет определенный интерес. Попытки создать, хотя бы и в качестве эксперимента, максимально адекватное виртуальное описание зрительного восприятия зафиксированы не были.

В романе Голсуорси “Конец главы” даётся описание реальной картины Ватто “Жиль”, изображающей печального Пьеро в достаточно традиционной манере:

Look at the pierrot's face – what a brooding, fateful, hiding-up expression [8, p. 115].

Последнее интересно не само по себе, а как индикатор эстетических вкусов и пристрастий различных действующих лиц. Подобные экфрасисные комплексы позволяют автору романа или новеллы выразить своё отношение к искусству, к его отдельным образцам, стилю, направлению, вложив соответствующие характеристики в уста нарратора или персонажа.

Так, упомянутый портрет “Жиль” даёт повод для обсуждения Адрианом и его племянницей Динни сути искусства, его назначения и техники исполнения.

Динни считает, что для Ватто важен не характер, а передача внешних атрибутов, – белой одежды Пьеро, фактуры ткани и т. д. Адриан же считает, что главное достоинство картины – лицо Пьеро, весьма выразительное и мастерски исполненное на холсте.

От обсуждения конкретной картины Адриан переходит к более широким обобщениям: многие художники, утверждает он, не умеют выделить главное, а если и делают это, то с большой долей преувеличения, что портит произведение:

“Great books and portraits are so dashed rare, because artists won’t high-light the essential, or if they do, they overdo it” [8, p. 116].

Динни и Адриан по-разному оценивают известную картину Ватто, что позволило дополнить читателю представление об их характере, вкусах, взглядах. Дискуссия о картине выполняет характерологическую роль. Она также помогает создать колорит эпохи. Будучи одним из ярких примеров импрессионизма, картина становится приметой, маркером описываемого в романе периода (Англия конца XIX – начала XX в.).

Описание реальных полотен представляет особый интерес тогда, когда в нём просматривается свежий взгляд на хорошо известную картину, как это имеет место в романе Д. Брауна “Код да Винчи”, где автор усмотрел присутствие Марии Магдалины на тайной вечере, которую изобразил на своём знаменитом полотне Леонардо да Винчи.

Любопытно отметить, что при самом описании автор не осмеливается номинировать фигуру по правую руку от Христа, называя её женщиной. Он это делает, когда описывает реакцию на увиденное наблюдателями, словно снимая с себя ответственность за необычную трактовку увиденного и возлагая её на персонажей романа. Тем не менее, идентификация изображённого лица на картине, несомненно, принадлежит самому Дэну Брауну.

Объектом описания может служить известное полотно или фреска с чёткой авторизацией, однако законы художественного творчества позволяют приписывать авторство вымышленному художнику. Подготовленный читатель способен заметить подобный “камуфляж”. Среднестатистическим читателем эта особенность может остаться незамеченной.

Приведём пример из романа “Жёлтый Кром” О. Хаксли, где детально описывается полотно, якобы принадлежащее одному из персонажей романа художнику Гомбо:

For a long time an idea had been stirring and spreading, yeastily, in his mind. He had made a portfolio full of studies, he had drawn a cartoon; and now the idea was taking shape on canvas. A man fallen from a horse. The huge animal, a gaunt white cart-horse, filled the upper half of the picture with its great body. Its head, lowered towards the ground, was in shadow; the immense bony body was what arrested the eye, the body and the legs, which came down on either side of the picture like the pillars of an arch. On the ground, between the legs of the towering beast, lay the foreshortened figure of a man, the head in the extreme foreground, the arms flung wide to right and left. A white, relentless light poured down from a point in the right foreground. The beast, the fallen man, were sharply illuminated; round them, beyond and behind them, was the night. They were alone in the darkness, a universe in themselves. The horse's body filled the upper part of the picture; the legs, the great hoofs, frozen to stillness in the midst of their trampling, limited it on either side. And beneath lay the man, his foreshortened face at the focal point in the centre, his arms outstretched towards the sides of the picture. Under the arch of the horse's belly, between his legs, the eye looked through into an intense darkness; below, the space was closed in by the figure of the prostrate man. A central gulf of darkness surrounded by luminous forms [9, p. 96].

Изобразительный ряд здесь описан с максимальной долей детализации композиции картины, в центре которой находятся два объекта – мужчина, упавший с лошади, и сама лошадь. Автор чётко фиксирует пространственные параметры / ориентиры (the upper half of the picture; either side of the picture; in the extreme foreground, to right and left; the right foreground; the upper part of the picture; the focal point in the centre).

Указаны также относительные размеры объектов изображения (huge animal; great body; the immense body; the great hoofs; the foreshortened figure of a man). В описании подчёркивается контраст между огромной лошадью и укороченным туловищем упавшего всадника.

Особую роль в описании играет фиксация игры света и тени (shadow; white relentless light; sharply illuminated; the night; the darkness; an intense darkness; a central gulf of darkness;

luminous forms). Эта игра света и тени компенсирует отсутствие собственно колористических характеристик.

Автор практически не прибегает к тропеическим средствам. Исключением служит лишь стёртая метафора – *relentless light*.

Писатель всячески подчёркивает реалистичность изображения. В нём не просматриваются стилистические приёмы кубизма. Фигуры на полотне вполне узнаваемы и легко идентифицируются.

Далее следует фрагмент экфрасисного комплекса, в котором эту картину, почти законченную, видит Мэри. Подробного описания уже нет. Всё внимание обращено на реакцию девушки. Она разочарована: вместо шедевра в духе кубизма она видит достаточно хорошо прорисованные изображения человека и лошади. Не смея открыто выразить своё разочарование, Мэри критикует Гомбо за то, что он злоупотребляет техникой игры света и тени:

Mary looked at the picture for some time without saying anything. Indeed, she didn't know what to say; she was taken aback, she was at a loss. She had expected a cubist masterpiece, and here was a picture of a man and a horse, not only recognisable as such, but even aggressively in drawing. Trompe-l'oeil – there was no other word to describe the delineation of that foreshortened figure under the trampling feet of the horse. What was she to think, what was she to say? Her orientations were gone. One could admire representationalism in the Old Masters. Obviously. But in a modern...? <...>

“There's rather a lot of chiaroscuro, isn't there?” she ventured at last, and inwardly congratulated herself on having found a critical formula so gentle and at the same time so penetrating [9, p.104].

Практически, Хаксли описал фреску, принадлежащую кисти великого Караваджо “Видение Савла”, который был основоположником реалистического направления в европейской живописи XVII в., но в романе происходит изменение авторизации: полотно принадлежит кисти вымышленного персонажа Гомбо.

Как отметил Г. Анджапаридзе, “передать картину словами – большое искусство, которым в полной мере владел Хаксли, не только тонкий критик живописи, но и сам одарённый художник” [1, с. 10].

Гомбо фактически разочаровался в кубизме и вернулся к реалистической манере, что не смогла оценить глупенькая, подверженная влиянию моды, Мэри.

Следует отметить, что реальные картины имеют свои топологические характеристики, в частности определенные габариты, которые, как правило, не превышают размеров стены в достаточно просторном музейном помещении (“Заседание государственного совета” И. Репина, “Явление Христа народу” Иванова и др.). Вместе с тем, существует значительное количество картин среднего и небольшого размера.

Дэн Браун в своем романе “Код да Винчи” обращает внимание на небольшие размеры полотна Леонардо “Мона Лиза”, поскольку у тех, кто оригинал картины не видел, а это подавляющее число читателей, сложилось неверное представление о ее величине. Многие считают, что портрет Джоконды достаточно масштабен: сбавывает одна из особенностей ментального свойства. Человек склонен отождествлять значимость, популярность произведения с понятием физической монументальности (известная, высокая репутация → крупногабаритность) [2]. Вопреки этому представлению, знаменитая “Мона Лиза” достаточно невелика по размеру:

Despite her monumental reputation, the Mona Lisa was a mere thirty-one inches by twenty-one inches – smaller even than the posters of her sold in the Louvre gift shop [6, p. 164].

Иногда при описании произведений живописи писатель не указывает авторство художника, т. е. читателю остается лишь догадываться, чьей кисти принадлежит описываемая картина. Так, в своем романе “Волхв” Дж. Фаулз, не называя автора картин, широко использует

номинативные перечислительные конструкции, где цветовые индикаторы оторваны от определенных объектов, образуя самостоятельные номинативные ряды. Предметы, изображенные на картине, называются и объединяются в отдельные номинативные ряды, оторванные от своих колористических квалификаторов:

Flooded with evening light, it was altogether a more homely room than the one downstairs, and by contrast pleasantly free of books.

But its tone was really set by its two paintings: both nudes, girls in sunlit interiors, pinks, reds, greens, honeys, ambers<...>

“Sunlight. A naked girl. A chair. A towel, a bidet. A tiled floor. A little dog. And he gives the whole of existence a reason”.

I stared at the one on the left, not the one he had inventoried. It showed a girl by a sunlit window with her back turned, apparently drying her loins and watching herself in the mirror at the same time. <...> [7, p. 68].

Данный экфрасисный комплекс описывает две картины постимпрессиониста Пьера Боннара (1867 – 1947), который считался одним из лучших колористов своего времени. Судя по описанию, речь скорее всего идет о картинах “Le Nu a contre-jour” и “The Bathroom”.

Выводы. Объект экфрасисного описания может представлять собой реально существующее произведение живописи или произведение, имеющее виртуальную природу.

В первом случае автор художественного произведения находится в определённых рамках реальности и должен проявлять определённую степень объективности: иконические знаки должны трансформироваться в конвенциальные вербальные знаки, позволяющие идентифицировать живописное полотно. При этом у автора остаётся широкое поле для субъективной репрезентации известного произведения искусства. Именно эта субъективная составляющая представляет собой эстетическую ценность для читателя.

При описании картин, которые существуют только в виртуальном мире писателя, у последнего нет никаких ограничений объективного характера, что значительно увеличивает возможности для проявления субъективного творческого начала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анджапаридзе Г. А. Вступительная статья к роману О. Хаксли “Желтый Кром” / Г.А. Анджапаридзе // Хаксли О. Избранное. – М. : Радуга, 2000. – С. 6 – 17.
2. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В.Ю. Апресян, Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27 – 35.
3. Лобкова Н. В. Взаимодействие языков искусств в творчестве Джона Фаулза : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 “Литература народов стран зарубежья” / Лобкова Надежда Владиславовна ; Нижегородский гос. лингв. ун-т им. Н. А. Добролюбова. – Нижний Новгород, 2001. – 16 с.
4. Шмид В. Нарратология / В. Шмид – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
5. Яценко Е. В. Образы виртуальных искусств в творчестве Джона Фаулза : Автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.03 – лит. стран заруб. / Е.В. Яценко. – М., 2006. – 30 с.
6. Brown Dan. The Da Vinci Code / D. Brown. – London : Bentam Press – Corgi, 2003. – 605 p.
7. Fowles J. The Magus / J. Fowles. – Toronto : Little, Brown & Company Limited, 1965. – 489 p.
8. Galsworthy J. End of the Chapter / J. Galsworthy. – М. : Foreign languages, 1960. – 303 p.
9. Huxley A. Crome Yellow / A. Huxley – М. : Progress Publishers, 1976. – 278 p.

REFERENCES

1. Анджпаридзе, Г. А. *Вступительная статья к роману О. Хаксли "Желтый Кром"*. Хаксли О. Избранное. Москва: Радуга, 2000.
2. Апресян, В. Ю. "Метафора в семантическом представлении эмоций". *Вопросы языкознания* 3 (1993): 27 – 35.
3. Лобкова, Надежда. "Взаимодействие языков искусств в творчестве Джона Фаулза". Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук, Нижегородский гос. лингв. ун-т им. Н. А. Добролюбова, 2001.
4. Шмид, Вольф. *Нарратология*. Москва: Языки славянской культуры, 2003.
5. Яценко, Елена. "Образы виртуальных искусств в творчестве Джона Фаулза". Автореф. дис. ... канд. филол. наук, Московский городской педагогический университет, 2006.
6. Brown, Dan. *The Da Vinci Code*. London: Bentam Press – Corgi, 2003.
7. Fowles, John. *The Magus*. Toronto: Little, Brown & Company Limited, 1965.
8. Galsworthy, John. *End of the Chapter*. Moscow: Foreign languages, 1960.
9. Huxley, Aldous. *Crome Yellow*. Moscow: Progress Publishers, 1976.

УДК:811.111:81'374:621.396.6

ПЕРЕКЛАДНІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ З РАДІОЕЛЕКТРОНІКИ

Катиш Т. В., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний технічний університет
вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна*

tatyana-0408@mail.ru

У статті розглядаються перекладні термінологічні словники в галузі радіоелектроніки, розкривається їхнє призначення, спрямування, особливості побудови та опису в них матеріалу. Аналізуються історичні витoki, еволюційні тенденції, типи словникових статей. Досліджується сучасний стан та завдання на перспективу.

Ключові слова: термінологія, термінологічні словники, радіоелектроніка, радіотехніка, словникова стаття.

ПЕРЕВОДНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОВАРИ ПО РАДИОЭЛЕКТРОНИКЕ

Катыш Т. В., к. філол. н., доцент

*Запорожский национальный технический университет
ул. Жуковского, 64, г. Запорожье, Украина*

В статье рассматриваются переводные терминологические словари в отрасли радиоэлектроники, раскрывается их назначение, направленность, особенности построения и описания в них материала. Анализируются исторические истоки, эволюционные тенденции, типы словарных статей. Исследуется современное состояние и задания на перспективу.

Ключевые слова: терминология, терминологические словари, радиоэлектроника, радиотехника, словарная статья.

THE TRANSLATED TERMINOLOGICAL DICTIONARIES FROM RADIOELECTRONICS

Katysh T. V., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Zaporizhzhya national technical university
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine*

In scientific and technical, intellectual and cultural level of the state development one of indexes is the state of national terminology and especially it touches on the terminological state in progressive and newest areas of science and technology. Terminological forming and becoming is a process of some length consisting of the lexicographic stages, rate setting and standardization. In Ukraine important line of terminological work is a study of forming process in term systems of separate branches of knowledge, one of them is terminology of radio electronics.

A main task is to expose the general picture of development terminology of radio electronics in XX and the early XXI centuries, to analyze the basic translated dictionaries in the radio electronics branch be published in Ukraine, to give their general description.

The goal of research is to describe the terminological translated dictionaries in radio electronics be published in the period of XX – the early XXI centuries, to educe their purposes, ways, construction and description peculiarities of material. In Ukrainian terminology of radio electronics the beginning of claim or the first stage is possible to consider 20 – 30 in XX century. The first Ukrainian radio engineering terms were appeared in a electrical engineering dictionary be published by Institute of scientific Ukrainian language at All-Ukrainian Academy of Sciences in 1928. Afterwards in 1930 an engineer V. Tymkovskuy composed the little dictionary of radioterms.

In 1931 an engineer Ivan Sheludko gave out the first Ukrainian-Russian dictionary of the radio engineering.

The increase interest in terminological works was marked by creation vocabulary committee by Ukrainian Academy of Sciences Presidium in 1957.

It developed principles of terminological dictionaries compositions and activated writing and edition of Ukrainian textbooks. This period of “thaw” can be defined as the second stage of terminological development in Ukrainian radio electronics. It is possible to consider the end of XX century is the third stage in Ukrainian formation of radiotechnical vocabulary. It was the most favorable facilities for existence of scientific Ukrainian language, they are: becoming Ukraine is as a national independent state; exiting of scientific terminological problem on all-Ukrainian and international levels.

Ukrainian translated lexicography of radio electronics has considerable achievements and draws on vast experience of the predecessors. A positive tendency is traced in relation to the collective of compilers: radio physics cooperate with radioelectronics and linguists. Topically creation of multilingual dictionaries is in the conditions of European integration in the spheres of science, technique, education.

Key words: terminology, terminological dictionaries, radioelectronics, radiotechnica .

Одним із показників науково-технічного, інтелектуального та культурного рівня розвитку держави є стан національної термінології, а особливо це стосується стану термінології передових та новітніх галузей науки й техніки. Формування та становлення термінології є досить тривалим процесом, що складається з лексикографічного етапу, етапів унормування та стандартування [7, с. 3]. Цей процес переважно передбачає подальший перехід до гармонізації національної термінології з міжнародною – встановлення відношень еквівалентності між національними термінологічними стандартами в межах однієї чи кількох мов, що необхідно для кращого порозуміння на всіх рівнях міждержавних відносин.

Важливим напрямом термінознавчої роботи в Україні є вивчення процесу формування терміносистем окремих галузей знання, однією з яких є термінологія радіоелектроніки. Це дослідження актуальне насамперед у зв'язку зі зростанням інтересу вчених до термінологій різних галузей знань, зокрема й радіоелектроніки, а також їхніми пошуками шляхів вирішення нагальних практичних питань розбудови новітніх терміносистем у сучасній українській літературній мові. Дослідженням української термінографії займалися В. Дубічинський [1], М. Комова [2], І. Кочан [3], Т. Панько [4], Б. Рицар [5], Л. Симоненко [9], О. Южакова [10].

Головним завданням є розкрити загальну картину розвитку термінології радіоелектроніки ХХ – початку ХХІ ст., проаналізувати основні перекладні словники в галузі радіоелектроніки, опубліковані в Україні, подати їх загальну характеристику. Термінологічні словники є різновидом лінгвістичних словників, у яких подано термінологію галузі (чи кількох галузей) знань. Термінографія як наука про створення, вивчення та використання термінологічних словників лежить на межі лексикографії та відповідної поняттєвої галузі людської діяльності [1, с. 29].

Мета дослідження – схарактеризувати термінологічні перекладні словники в галузі радіоелектроніки, що вийшли в період ХХ – ХХІ ст., виявити їхнє призначення, спрямування, особливості побудови та опису в них матеріалу.

Витоки української термінології радіоелектроніки сягають кінця ХІХ ст., періоду, коли німецький вчений Генріх Герц у 1886 році за допомогою свого вібратора робив перші спроби електрозв'язку. Саме відтоді радіоелектроніка почала проникати в усі сфери людського життя – науку, культуру, побут. Можна констатувати досить пізній час розроблення цієї термінології українською мовою, що пов'язане з надто короткою історією нової галузі людської діяльності. Через те початком утвердження української термінології

радіоелектроніки, тобто першим етапом, можна вважати 20–ті – 30–ті роки ХХ ст. Уперше українські радіотехнічні терміни з'явилися у словнику з електротехніки, який видав Інститут української наукової мови при Всеукраїнській академії наук у 1928 році. Згодом у 1930 році маленький словничок радіотермінів склав інженер В. Тимковський. У 1931 році інженер Іван Шелудько видав перший українсько-російський словник з радіотехніки, який урахував усі зміни та поправки, подані до проекту електротехнічного словника [6, с. 7].

Однак від того часу аж до 60–х років не було видано жодного словника з радіотехніки чи суміжних наук. Спостерігалась глибока криза української термінології. Тільки 50–ті – 60–ті роки ознаменувалися поживленням термінологічної праці у зв'язку зі створенням у 1957 р. Президією Академії наук України словникової комісії, що розробляла принципи укладання термінологічних словників і активізувала написання й видання українськомовних підручників [3, с. 24]. Цей період “відлиги” можна визначити як другий етап розвитку термінології радіоелектроніки української мови. Однак ідеться більше не про лінгвістичне вивчення української національної лексики радіотехніки, а про зростання кількості наукової літератури названої галузі українською мовою. Лише в 1961 році вийшов “Російсько-український електрорадіотехнічний словник” (30 тис. термінів), який розробили працівники Львівського політехнічного інституту на чолі з професором Юрієм Величком. Цей словник відіграв позитивну роль у розвитку української науки й техніки.

“У кінці 70–х – початку 80–х рр. теоретичне термінознавство, що як самостійна наука постає з досвіду практичної термінознавчої роботи, остаточно набуло статусу сформованої науки зі своїм поняттєвим апаратом та методологією”, – зазначає Л. Симоненко [9, с. 5]. У 1987 р. І. Кочан захищає кандидатську дисертацію “Іменний словотвір в українській технічній термінології (на матеріалі радіотехніки)”. Українська термінографія розвивається й за кордоном. 1981 року в Мюнхені виходить “Німецько-український електротехнічний словник” за редакцією М. Савчука, який, зокрема, містив терміни з радіотехніки.

Третім етапом становлення вітчизняної радіотехнічної лексики можна вважати кінець ХХ ст. через найсприятливіші за всі часи існування української наукової мови чинники – становлення України як суверенної держави і вихід проблеми наукової термінології на всеукраїнський та міжнародний рівні. Національна термінологія як складова частина наукової мови перебувала на гребені свого третього національного відродження. На запити середньої та вищої освіти впродовж 1990–х років з'явилася низка термінологічних словників, які тією чи іншою мірою заповнювали прогалину спеціальних назв і понять. Уся ця продукція була наслідком живого діалогу між фахівцями-ученими, спеціалістами різних сфер і філологами, що відбувався постійно на внутрішньо-вишівських та міжвишівських семінарах, термінологічних нарадах і конференціях як регіонального, державного, так і міжнародного рівнів. Наприклад, у 90–і роки ХХ ст. вийшли друком такі словники: “Російсько-український електрорадіотехнічний словник” (за ред. В. Перхача), “Російсько-український та українсько-російський словник з радіоелектроніки” (Б. Рицар, К. Семенистий, І. Кочан).

У 1995 р. з'явився перший російсько-український та українсько-російський словник з радіоелектроніки. Його розробив і уклав творчий колектив із фахівців галузі й лінгвістів (Б. Рицар, К. Семенистий, І. Кочан), усвідомлюючи вкрай занедбаний стан сучасної української науково-технічної термінології. Словник містить близько 40 тисяч термінів разом з елементами технічної лексики з усіх розділів радіоелектроніки та суміжних галузей: радіотехніки, макро- та мікроелектроніки, напівпровідникової, електровакуумної, телевізійної, аналогової, цифрової та мікропроцесорної (схемо)техніки, радіовимірювання, радіомовлення, техніки (радіо)зв'язку та мереж, кібернетики, автоматики, технології виготовлення елементів та конструювання радіоапаратури, автоматизованих систем керування (АСК) й автоматизованих систем проектування (АСП) тощо.

Як видно з досліджень української термінографії [2, с. 15], більшість укладених і виданих в Україні перекладних термінологічних словників є російсько-українськими, натомість

перекладних словників із першою українською мовою є дуже мало. Українську термінографію з радіоелектроніки репрезентують лише два словники з іноземних мов: Англо-український електротехнічний словник (за ред. В. Чабана, 1996) та Англо-українсько-німецький словник скорочень з електроніки (за ред. Б. Циганюка, 1999).

Початок ХХІ ст. ознаменувався виходом **“Російсько-українського словника з радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики”** (за ред. В. Калашника, 2006). У цьому словнику максимально повно відображено все термінологічне багатство вказаної галузі, широко використано термінологію інших фундаментальних і прикладних дисциплін, що мають безпосереднє відношення до цієї сфери, враховано останні науково-технічні досягнення. Цей словник буде корисний для працівників наукових установ, викладачів, студентів, учителів [8].

У словнику використана алфавітна система. У перекладній частині словника подано такі додаткові форми:

1. Закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду: **дейтрон – дейтрон, -на.**
2. Закінчення родового відмінка однини іменників жіночого роду: **нелинейность – нелінійність, -ності.**
3. Невідмінювані іменники: **генри – генрі (невідм.), магнето – магнето (невідм.).**
4. У складних термінах головним є іменник – домінанта гнізда: **антенна бегущей волны – антена рухомої хвилі, антенна секционирования – секціонована антена.**
5. Умовні позначки:
  - 5.1. Належність терміна до певної наукової галузі: **кв. ел. – квантова електроніка, мікроелект. – мікроелектроніка.**
  - 5.2. Переклад багатозначного терміна з урахуванням значення і сфери вживання: **обратный (ведущий назад) зворотний; (возвращающийся назад) поворотний; мат. обернений.**
  - 5.3. У всіх термінах і словосполученнях російською і українською мовами зазначено наголоси: **длино́мер – довжиноме́р, длі́тельность вспышки – трива́лість спа́лаху.**

У 2015 році було видано українсько-англійський словник з радіоелектроніки, що містить понад 60 тис. термінів із радіоелектроніки, електроніки та мікроелектроніки, телевізійної, радарної, лазерної, космічної, авіаційної, цифрової й аналогової техніки, радіозв'язку, оптики, акустики, електронних компонентів, комп'ютерних та інформаційних технологій, нанотехнологій, а також терміни із суміжних галузей знань – математики, фізики, програмування тощо (укладачі Б. Рицар, Л. Сніцарук, Р. Мисак) [11].

За основу словника укладачі взяли українську частину **“Російсько-українського та українсько-російського словника з радіоелектроніки”** (Б. Рицар, К. Семенистий, І. Кочан. – Л.: Логос, 1995. – 608 с.) обсягом близько 40 тис. слів. Очевидно, що використано лише деяку (приблизно 1/2) частину згаданого словника, оскільки інтенсивний розвиток радіоелектроніки відтоді (майже 20 років) істотно вплинув на її термінологію. Чимало радіоелектронних термінів, зокрема лампової та вакуумної електроніки, застаріли. Натомість у сучасну радіоелектроніку швидкими темпами впроваджувалися нові інформаційні технології, засоби цифрової (мікро-) електроніки, радіо- та телекомунікацій, комп'ютерної техніки тощо. Відповідно, укладачі словника намагалися враховувати сучасні тенденції розвитку радіоелектроніки, черпаючи із різних джерел, а також із близьких і суміжних галузей знань, – словників, монографій, підручників, наукових статей та ін. – українські й англійські відповідники, відбираючи з них ті, які раніше не були опубліковані або їх рідко вживали в українських виданнях, а отже, ще не були унормовані. Поновлюючи й удосконалюючи українську частину словника, укладачі максимально враховували тенденції розвитку сучасної української фахової термінології та лексикографії, опрацьовані міжнародними науковими термінологічними конференціями *СловоСвіт*.

1. Гасла (реєстрові слова).

Гасла подані за абеткою й виділені грубим шрифтом. Гаслом може бути іменник (у називному відмінку однини), прикметник, прислівник, аббревіатура або позначка одиниці виміру, а також терміносполука з прямим порядком слів.

Реєстрові іменники чоловічого роду подані разом із закінченнями родового відмінка однини після коми й тильди (~), наприклад: **вольтдодаток,~тка, магнетоскоп,~а, радіошум,~у**.

2. Англійські відповідники.

Англійські відповідники подано без артиклів звичайним шрифтом. Для перекладу переважно вжито британський варіант англійської мови. У разі американського варіанта стоїть позначка *амр*, яку відокремлено від британського знаком ||, як наприклад:

коректор,~а corrector; (*пристрій*) adjustor || adjuster *амр*.

3. Гнізда.

Стаття з реєстровим іменником може містити цілу низку терміносполук (підстатей) – гніздо. Ці терміносполуки відокремлено від заголовного слова статті разом з англійськими відповідниками (основної статті) спеціальним знаком “груба крапка” ●. Словникову статтю з гніздом сформовано окремим абзацом, наприклад: **магістраль** main, line; (*магістральна лінія зв’язку або тракт*) trunk; (*інформаційна*) dataway; (*передавання даних*) pipe звз; ● **адресна м.** address line; **внутрішня м. даних** inner dataway, inner data highway, inner digit transfer link; **головна м.** main trunk; **кабельна м.** cable trunk.

4. Посилання.

Для уникнення повторів термінів і терміносполук у словникових статтях використано систему посилань одного реєстрового слова на інше:

1) посилання аббревіатури на її розшифрування, наприклад:

ЛЧМ див. *лінійна частотна модуляція*.

2) посилання на найпоширеніший чи на найвдаліший (на думку укладачів) термін; наприклад:

динамік,~а див. *голосник*

5. Умовні позначки та пояснення.

Після англійського відповідника в словниковій статті можуть бути розміщені позначки у вигляді буквосполук (аббревіатур чи скорочень), подані похилим шрифтом без крапки:

1) належність до певної галузі знань: *елн* – електроніка та мікроелектроніка, *інф* – інформатика, інформаційні технології та кібернетика, *кос* – космічна техніка та астрономія; *звз* – зв’язок, радіо- та телекомунікація; *опт* – оптика тощо – до 30 галузевих познач, де одна від одної відокремлена комою, наприклад:

перехоплювання (*повідомлень*) intercepting, (wire) tapping звз, (*підслуховування*) eavesdropping *тлф*;

2) граматична: *прк* – прикметник, *мн* – множина.

7. Наголоси.

Деякі українські терміни та терміносполуки мають наголоси. Це зумовлено різними значеннями терміна залежно від наголосу та труднощами з наголошуванням слів, наприклад, **колірна діаграма, колірність, устатковання** (*пристрій*), **устаткува́ння** (*процес*), **прóвідний канал, провідний комп’ютер**, а також у прізвищах, як наприклад, **діаграма Бодé** [11].

Аналогів подібних термінологічних перекладних словників як за обсягом (близько 50 тисяч термінів) і добром галузевих термінів, так і за напрямком перекладу (українсько-англійський) на сьогоднішній час немає. Важливість цього словника полягає ще й у тому, що він широко подає поряд із однослівними термінами термінологічні словосполучення. Велика кількість галузевих позначок біля термінів, коментарі та використання терміносполучень дозволяють користувачеві дібрати точний англійський відповідник до українського терміна, незважаючи на багатоваріантність англійської мови. Укладання словника є актуальним, своєчасним і сприятиме як усталенню та унормуванню української науково-технічної термінології з радіоелектроніки, так і її гармонізації з англійською. Заслуговує на увагу добір термінів із дотриманням норм української мови та засад термінотворення, зафіксованих у ДСТУ 3966–2000. Словник видано в термінографічній серії *СловоСвіт* одночасно із електронною версією на компакт-диску [11].

Поява українсько-англійського словника з радіоелектроніки знайде своїх користувачів не тільки серед фахівців — інженерно-технічних та наукових працівників, перекладачів науково-технічної літератури, викладачів та студентів вищих і середніх навчальних закладів, а й усіх, хто цікавиться радіоелектронікою.

Незважаючи на те, що в Україні вийшло друком багато галузевих і вузькогалузевих словників як навчальних, навчально-довідкових та навчально-практичних видань, сьогодні помітним стає напрям укладання навчальних словників універсального типу. Завданням на перспективу є створення навчального термінологічного словника з кожної дисципліни (або з деяких споріднених дисциплін), укладеного як тезаурусу. Заснований на логічній і тематичній засадах, такий словник потрібно чітко структурувати, ієрархічно розташовуючи номінації, наприклад, залежно від ступеня узагальнення в межах лексико-семантичних груп, а саме: базові терміни (терміни-домінанти) слугуватимуть головними змістовими орієнтирами в певній галузі та підпорядковані їм дрібніші одиниці (субдомінанти) найповніше розкриватимуть сутність перших [10, с. 21].

Отже, період розвою та цілеспрямованого творення національних терміносистем триває і на сьогодні. Практично ні одна природна мова при творенні термінів не може обійтися своїми власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань, зокрема й радіоелектроніки, послуговується лексичними та словотворчими засобами високорозвинутих мов, що робить її склад надто строкатим, поєднуючи в собі національні та міжнародні елементи. Отже, проведений нами діахронічний екскурс в етапи зародження радіоелектроніки та аналіз термінографічних видань свідчать про еволюцію як самої галузі, так і її лінгвістичного забезпечення. Українська перекладна лексикографія радіоелектроніки має значні досягнення і спирається на багатий досвід своїх попередників. Простежується позитивна тенденція щодо колективу укладачів: співпрацюють радіофізики, радіоелектроніки з лінгвістами. На часі створення багатомовних словників в умовах європейської інтеграції у сферах науки, техніки, освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубічинський В. В. Лексикографія: навчально-методичний посібник / В. В. Дубічинський. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2011. – 66 с.
2. Комова М. Українська термінографія (1948 – 2002) : Бібліографічний покажчик / М. Комова. – Л. : Ліга-Прес, 2003. – 112 с.
3. Кочан І. М. Українське термінознавство 1960 – 1990-х років / І. М. Кочан // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2012. – № 733. – С. 24 – 28.

4. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
5. Рицар Б. Засади укладання українсько-англійського словника з радіоелектроніки / Б. Рицар, Л. Сніцарук, Р. Мисак // Збірник наукових праць учасників XI Міжнародної наукової конференції “Проблеми української термінології СловоСвіт 2010”. – 2010. – С. 45 – 48.
6. Рицар Б. Російсько-український та українсько-російський словник з радіоелектроніки / За ред. Б. Рицаря. – Львів : Логос, 1995. – 608 с.
7. Рицар Б. Технічному комітетові стандартизації науково-технічної термінології – 10 років: здобутки, проблеми, перспективи / Б. Рицар // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2002. – № 453. – С. 3 – 12.
8. Російсько-український словник з радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики / В. С. Калашник, О. Я. Кириченко, О. А. Лисенко. – К. : Наукова думка, 679 с.
9. Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : Збірник наукових праць. Вип. IV / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 3 – 8.
10. Южакова О. І. Навчальний словник у виші : місце, роль і засади укладання / О. І. Южакова // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2013. – № 765. – С. 20 – 24.
11. Українсько-англійський словник з радіоелектроніки: понад 60 тис. термінів / Б. Рицар, Л. Сніцарук, Р. Мисак. – Л. : Колір ПРО, 2015. – 1008 с.

REFERENCES

1. Дубічинський, Володимир. *Лексикографія: навчально-методичний посібник*. Харків: НТУ “ХПІ”, 2011.
2. Комова, Марія. *Українська термінографія (1948 – 2002): бібліографічний покажчик*. Львів: Ліга-Прес, 2003.
3. Кочан, Ірина. “Українське термінознавство 1960 – 1990 років”. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія “Проблеми української термінології” 733 (2012): 24–28.
4. Панько, Таїсія. *Українське термінознавство*. Львів: Світ, 1994.
5. Рицар, Богдан. “Засади укладання українсько-англійського словника з радіоелектроніки”. *Збірник наукових праць учасників XI Міжнародної наукової конференції “Проблеми української термінології СловоСвіт 2010”* (2010): 45–48.
6. Рицар, Богдан. *Російсько-український та українсько-російський словник з радіоелектроніки*. Львів: Логос, 1995.
7. Рицар, Богдан. “Технічному комітетові стандартизації науково-технічної термінології – 10 років: здобутки, проблеми, перспективи”. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія “Проблеми української термінології” 453 (2002): 3–12.
8. *Російсько-український словник з радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики*, під ред. Володимира Калашника. Київ: Наукова думка, 2006.
9. Симоненко, Людмила. “Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку”. *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць* 4 (2001): 3–8.
10. Южакова, Олена. “Навчальний словник у виші: місце, роль і засади укладання”. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія “Проблеми української термінології” 756 (2013): 20–24.
11. *Українсько-англійський словник з радіоелектроніки: понад 60 тис. термінів*, під ред. Богдана Рицаря. Львів: Колір ПРО, 2015.

УДК 811. 133. 1: 81'367.7

РОЗШИРЕНІ СИНОНІМІЧНІ СПОЛУЧНИКОВІ ПОЛІПРЕДИКАТИВНІ СТРУКТУРИ ТА ПІДРЯДНІ ВИСЛОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Лепетюха А. В., к. філол. н., доцент

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
вул. Валентинівська, 2, Харків, Україна*

lepetyukha.anastasiya@gmail.com

У цій статті розширені сполучникові поліпредикативні висловлення з синтаксичною синонімією розглядаються як системні (мовні) вторинні синтагми та пропозиції, феноменологічно реконструйовані шляхом трансформації первинної структури (денотативного ядра), що актуалізуються у вигляді мовленнєвих інновацій-преференціальних опцій. За допомогою мовної гри адресата визначається ступінь ко(н)текстуальної пертинентності первинної та вторинної синонімічних структур. Класифікуються та аналізуються засоби розширення сполучникових поліпредикативних висловлень, що використовуються адресантом у граматизованих та аграматизованих структурах із синтаксичною синонімією згідно зі стратегіями авторської мовної гри з метою полегшити або ускладнити розпізнавання його комунікативної інтенції адресатом.

Ключові слова: мовленнєва інновація, мовна гра, пертинентність, розширене сполучникове поліпредикативне висловлення, синтаксична синонімія.

РАСШИРЕННЫЕ СИНОНИМИЧЕСКИЕ СОЮЗНЫЕ ПОЛИПРЕДИКАТИВНЫЕ СТРУКТУРЫ И ПОДЧИНИТЕЛЬНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ ФРАНЦУЗСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ)

Лепетюха А. В., к. филол. н., доцент

*Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды
ул. Валентиновская, 2, Харьков, Украина*

В этой статье расширенные союзные полипредикативные высказывания с синтаксической синонимией рассматриваются как системные (языковые) вторичные синтагмы и пропозиции, феноменологически реконструированные путём трансформации первичной структуры (денотативного ядра), которые актуализируются в виде речевых инноваций-преференциальных опций. С помощью языковой игры адресата определяется степень ко(н)текстуальной пертинентности первичной и вторичной синонимических структур. Классифицируются и анализируются способы расширения союзных полипредикативных высказываний, используемых адресантом в граматизованных и аграматизованных структурах с синтаксической синонимией согласно стратегиям авторской языковой игры с целью облегчить или усложнить распознавание его коммуникативной интенции адресатом.

Ключевые слова: пертинентность, расширенное союзное полипредикативное высказывание, речевая инновация, синтаксическая синонимия, языковая игра.

EXTENDED SYNONYMIC CONJUNCTIVE POLYPREDICATIVE STRUCTURES AND SUBORDINATE UTTERANCES (ON THE MATERIAL OF MODERN FRENCH FICTION)

Lepetiukha A. V., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
2, Valentynivska str., Kharkiv, Ukraine*

This paper is dedicated to the studies of extended conjunctive synonymic polypredicative utterances in terms of the theory of mental kinetism in the dichotomy language / discourse. At the process of causation of speech act on the axes of operative time of mental kinetism the polypredicative propositions with syntactical synonymy are phenomenologically reconstructed on two stages: formation of a primary structure (denotative nucleus) as a result of deconstruction and reconstruction of categories and structures of existence and creation of secondary synonymic semantically and syntactically nuanced transformants of a denotative nucleus actualized in the form of extended polypredicative utterances-co(n)textually pertinent discourse innovations. The used method of inverse reconstruction (discourse → language) allows to represent the mental transformational operations of construction of syntactical

synonyms and to identify the primary structure. The procedures of language game of addressee are used to perceive the communicational strategy of writer to actualize the grammaticated and agrammaticated preferential options. The author's goal is to study the semantic, syntactical and pragmatic peculiarities of extended polypredicative utterances and to determine the degree of co(n)textual pertinence of primary and secondary structures. They distinguish the means of extension of analyzing structures, such as: a) endophoric extenders (personal pronouns in the matrix utterance with the initial subordinate utterance introduced by the syntactical operator *que*); b) presentatives or cleft (*c'est... que / qui, voici / voilà ... que, il y a ... que / qui, j'ai ... que / qui, etc.*), pseudocleft (*ce qui / ce que ... (c)'est*) constructions and nofocalising presentatives (*voici / voilà que*); c) inversed existentionnal locution *est-ce* in the atypical agrammaticated polypredicative utterances. As the result of the analysis of extended polypredicative conjunctive discourse innovations they established that the cleft and pseudocleft synonymic structures represents the periphrases of primary structure and are characterized by the explicative-conclusive, explicative-causal, explicative-deictic (with the change of mode of linguistic incidence) and the explicative-specifying (with the keeping of mode of linguistic incidence) semantic value which conditions their co(n)textual pertinence. The nofocalising presentatives doesn't specify any co(n)textual referent but serve to mark the synonymic utterance and doesn't have the deictic value. The inversed existentionnal locution *est-ce* extends the atypical agrammaticated synonymic polypredicative utterances that are constructed upon the individual project according to the strategies of author's language game that envisages the actualization of the agrammaticated structures for the purpose to complicate the interpretation of addresser's communicational intention. The analysis of actualized polypredicative synonymic structures and of the means of their extension allows to reconstruct inversely the procedures of formation of virtual (linguistic) synonymic structures, to determine the degree of pertinence of primary structures and of the discourse innovations with syntactical synonymy and to perceive the strategies of author's language game.

Key words: discourse innovation, extended conjunctive synonymic polypredicative utterance, language game, pertinence, syntactical synonymy.

Синонімічні синтагми та пропозиції формуються в мові в процесі каузації (породження) мовно-мовленнєвого акту на вісі оперативного часу кінетизму (руху) думки. На етапі раннього усвідомлення мовцем буття і його структур та категорій (діалектичного руху думки на відкривання (від більшого до меншого)) відбувається їхнє феноменологічне конструювання, тобто деконструкція та реконструкція. У результаті формується первинна синтагма або пропозиція з певним семантичним змістом, тобто стрижнева структура, або денотативне ядро. На етапі пізнішого усвідомлення (діалектичного руху думки на закривання (від меншого до більшого)) у процесі трансформації первинної структури утворюються феноменологічно реконструйовані структурно та семантично нюансовані синонімічні перифрази, серед яких мовець обирає преференціальну для певного контексту редуковану, розширену або кількісно рівнокомпонентну моно- або поліпредикативну конструкцію.

Аналіз поліпредикативних синонімічних конструкцій у дихотомії мова / мовлення як системних феноменологічно реконструйованих трансформів, що актуалізуються у вигляді розширених сполучникових висловлень-мовленнєвих інновацій із залученням методу зворотної реконструкції (мовлення → мова) та прийомів мовної гри адресата з метою розпізнати комунікативні стратегії автора повідомлення, визначає актуальність і новизну цього дослідження.

Метою статті є вивчення семантико-синтаксичних та прагматичних особливостей розширених поліпредикативних висловлень із синтаксичною синонімією та визначення ступеня пертинентності первинної та вторинної синонімічних структур у певному ко(н)тексті.

Матеріалом статті слугували 18 прикладів розширених поліпредикативних висловлень із синтаксичною синонімією французької художньої прози ХХ – поч. ХХІ століть.

Розширення сполучникових поліпредикативних висловлень (далі – ППВ) із синтаксичною синонімією (далі – СС) відбувається на рівні висловлення або підрядної частини поліпредикативного висловлення: а) ендофоричними [1, с. 101] розширювачами: анафоричними особовими займенниками в матричній [2, с. 9] частині ППВ з ініціальною підрядною частиною з синтаксичним оператором *que*; б) презентативами, типу: *c'est... que / qui, ce qui / que ... (c)'est, voici / voilà ... que, voici / voilà que, il y a ... que / qui, j'ai (tu as, il a) ... que / qui*; в) інверсивним екзистенційним зворотом *est-ce* у нетипових аграматизованих ППВ.

Структури першого типу є поодинокими в сучасній французькій художній прозі, оскільки у ППВ із СС з препозицією підрядного висловлення з *que* з умовно-наслідковим семантичним значенням найчастіше актуалізується предикат у суб'юнктиві, що переводить такі висловлення до рангу кількісно рівнокомпонентних синонімічних структур (*que + subjonctif = si + indicatif / conditionnel*), при цьому розширення, що міститься в матричному висловленні, створює синтаксичну полісинонімію.

Прикладами синонімічних ендифорично розширених ППВ з *que* можуть слугувати індикативні структури:

(1) ***Que l'homme est né pour le bonheur, certes toute la nature l'enseigne.*** [3, с. 177]

У наведеному ППВ із СС на рівні висловлення розширення препозитивної підрядної частини відбувається анафоричним особовим займенником *le*, що міститься у матричному висловленні. Таким чином актуалізується плеонастична мовленнєва інновація-трансформ стрижневої структури: *Toute la nature enseigne que l'homme est né pour le bonheur* з експлікативним семантичним значенням. Зміна мовного режиму інцидентії (подвійна фокалізація підрядного висловлення) пояснюється стратегіями одного з типів авторської мовної гри (розширення синонімічних конструкцій з метою полегшити інтерпретацію комунікативного наміру адресанта) та ідіостилем письменника, який реалізує розширені структури у пре- та посттекстах: *C'est de la joie que tu appelles fruit quand elle se fait succulence; et, quand elle se fait chant, oiseau. Que l'homme est né pour le bonheur, certes toute la nature l'enseigne. C'est l'effort vers la volupté qui fait germer la plante, emplit de miel la ruche, et le cœur humain de bonté.*

Презентативи, що в дослідженні поділяємо на розколоті [4, с. 157; 5, с. 117; 6, с. 46] (*c'est ... que / qui, voilà ... que / qui, il y a ... que / qui, j'ai ... que / qui* тощо), "псевдорозколоті" [7, с. 47; 8, с. 2162] (*ce qui / que ... (c)'est (que)*) структури та нефокалізуючі презентативи (*voilà que ...*), становлять синонімічні конструкції "з допоміжною ідентифікувальною предикацією" [9, с. 19]. Ж. Муаньє визначає такі структури як "екзистенційні дієслова, що супроводжуються елементом ситуативної референтності" [10, с. 279]. Отже, в аналізованих ППВ *c'est* відіграє роль презентатива та ідентифікатора певного референта, вилученого з віртуального (мовного) комплексу референтів. Вивчаючи розколоті та псевдорозколоті структури, Ф. Дюбуа-Шарліє говорить про "перехідний фокус" та зазначає, що "якби фраза становила нерозколоту форму, простежувався б розрив когерентності з попереднім дискурсивним фрагментом. Отже, фокус виконує перехідну функцію між тим, що передує, і тим, що слідує" [11, с. 212]. Е. Пелле підкреслює, що ізоляція елемента між двома паузами спричиняє диз'юнкцію висловлення, або функціональне роз'єднання складників висловлення [6, с. 41].

У розколотих структурах (*c'est ... que / qui, voilà ... que / qui, il y a ... que / qui*) фокалізується будь-який невербальний елемент (власне або загальне ім'я, прономінальний, адвербіальний компоненти, номінальне, підрядне висловлення тощо), який перебуває між двома корелятивними елементами, що являють собою "переривчасту морфему" [там само, с. 46]. При цьому відносний займенник *qui / que* є реманентною, лексикалізованою формою [там само]. Синонімічні ППВ із розколотими структурами характеризуються експлікативно-конклюдивним, експлікативно-причинним та експлікативно-уточнювальним семантичними значеннями і становлять перифрази стрижневої структури зі зміною (семантичне ядро ≠ синтаксичне ядро) (для експлікативно-причинних та експлікативно-конклюдивних структур) або зі збереженням (семантичне ядро = синтаксичне ядро) (для експлікативно-уточнювальних ППВ) мовного режиму інцидентії.

У розколотих структурах, що будуються за моделями *c'est ... que / qui* або *il y a ... que / qui* (з деміактивним недетермінованим суб'єктом дії), презентативно-ідентифікувальна функція кумулюється з ідеєю екзистенціальності, оскільки такі конструкції представляють та актуалізують певну подію або факт. Серед ППВ із розколотою структурою *c'est ... qui / que* виокремлюємо конструкції, побудовані за моделями: *c'est + CP* (предикативний додаток) +

qui / que + S (підмет) + P (присудок) (P + S) та “означальні” [6, с. 47] висловлення: *c'est + CP + que + CP*:

(2) *Ce fut alors qu'un malaise indéfinissable la saisit.* [12, с. 86]

(3) *C'est parce qu'il est malheureux que le dieu a fait le monde.* [13, с. 132]

У наведених ППВ першого структурного типу з СС на рівні висловлення, розширених розколотою структурою з екзистенційним зворотом *c'est*, фокалізуються, відповідно, адвербіальний компонент (*alors*) та підрядне висловлення (*parce qu'il est malheureux*). Первинні пропозиції аналізованих ППВ такі: *les sages se réunissent là* (для прикладу (2)); *le dieu a fait le monde parce qu'il est malheureux* (для прикладу (3)). Стратегії авторської мовної гри, що використовуються для полегшення інтерпретації комунікативного наміру адресанта, розпізнаються завдяки інтерфрастичному (дистантному) ко(н)тексту.

(2) *A regret, elle jaillit de l'onde et se dirigea vers l'endroit où elle avait laissé ses vêtements. Ce fut alors qu'un malaise indéfinissable la saisit (Alors un malaise indéfinissable la saisit). Elle jeta un coup d'œil circulaire, affolée.*

(3) *C'est parce qu'il est malheureux que le dieu a fait le monde (Le dieu a fait le monde parce qu'il est malheureux). Il a voulu se sortir de lui-même et, chaque fois qu'il pensait à une chose, les formes se mettaient à éclairer tout ce qu'il réfléchissait.*

У фокалізованій мовленнєвій інновації першого дискурсивного відрізка з'являється експлікативно-конклюдивний семантичний нюанс, у той час як у нерозколотому ППВ йдеться про одночасність або послідовність подій (2); преференціальна опція (3) з фокалізованим підрядним висловленням (на відміну від первинної структури з семантичним значенням причини) характеризується експлікативно-причинним семантичним значенням, що пояснює ко(н)текстуальну пертинентність аналізованих ППВ.

(4) *Deux êtres inexistant l'un pour l'autre, c'est ce que nous aurions été.* [14, с. 116]

(5) *Et c'est ce qui explique le peu de valeur relative de ces terrains et le bon marché de leur vente.* [15, с. 5]

У синонімічних ППВ із фокалізованим вказівним займенником (*ce*) детермінація останнього здійснюється на рівні контактного (інтрафрастичного) або дистантного ко(н)текстів. Констатуючі первинні структури ППВ першого типу (приклад 4) не містять фокалізованого у мовленні референта: *Nous aurions été deux êtres inexistant l'un pour l'autre*. У первинних пропозиціях другого типу (приклад 5) наявний фокалізований у мовленні референт (вказівний займенник), оскільки його експлікація здійснюється у претексті: *Et cela / ça explique le peu de valeur relative de ces terrains et le bon marché de leur vente*. Пертинентність синонімічних трансформів зумовлюється комунікативною стратегією автора, який актуалізує експлікативно-конклюдивні семи в певному ко(н)тексті для полегшення інтерпретації повідомлення згідно з правилами мовної гри:

(4) *Il n'y avait plus personne sur le chemin. La vache, le chien, le père, tout avait disparu. Il y a eu ces quelques secondes fragiles où on aurait pu partir aussi, chacun de notre côté, on se serait croisés. Deux êtres inexistant l'un pour l'autre, c'est ce que nous aurions été* (експлікація + висновок) / *Nous aurions été deux êtres inexistant l'un pour l'autre* (констатація факту).

(5) *Les résultats sont plus que médiocres. Et c'est ce qui explique le peu de valeur relative de ces terrains et le bon marché de leur vente* (експлікація + висновок). *Cela / ça explique le peu de valeur relative de ces terrains et le bon marché de leur vente* (констатація факту).

В “означальних” висловленнях з експлікативно-уточнюючим семантичним значенням найчастіше фокалізується номінальний пояснюючий елемент:

(6) *C'était un magnifique voilier que ce Gabian qui portait fièrement le nom d'un oiseau de mer.* [16, с. 1]

Подане ППВ із СС на рівні висловлення зі збереженням режиму інциденції (фокалізацією іменної частини складного присудка) становить преференціальну, ко(н)текстуально адекватну опцію денотативного ядра: *Ce Gabian qui portait fièrement le nom d'un oiseau de mer était un magnifique voilier*. В інтерфрастичному ко(н)тексті нерозколата констатувальна структура видається непертинентною, оскільки посттекст містить пояснення виділених референтів: *C'était un magnifique voilier que ce Gabian qui portait fièrement le nom d'un oiseau de mer. Un trois-mâts-barque de soixante-quinze mètres de long, en bois de teck, au beaupré gréé de trois focs, astiqué comme un yacht de plaisance et dont le pont ciré brillait sous le soleil*.

При дослідженні синонімічних ППВ із екзистенційним презентативом *il y a ... qui / que* треба враховувати той факт, що не всі висловлення з таким зворотом становлять конструкції з СС. Серед ППВ із розколотою структурою *il y a... qui / que* у роботі виокремлюємо: а) синонімічні ППВ; б) несинонімічні поліпредикативні побудови; в) ППВ з *il y a ... que* з лексико-синтаксичною синонімією (далі – ЛСС).

(7) *Madame, il y a, en bas, un commissionnaire qui demande monsieur*. [15, с. 61]

Наведене ППВ із СС становить розширену преференціальну опцію-трансформ первинної структури: *madame, en bas, un commissionnaire demande monsieur* зі зміною режиму інциденції (фокалізацією підмету). У мовленні, згідно з правилами авторської мовної гри, актуалізується центральна експлікативна сема з периферійним конклюдивним семантичним значенням, що створює ефект неочікуваності подій:

On frappa. Quelqu'un entra. C'était le commis, en effet. Il jeta un regard sournois dans la pièce et dit:

– *Madame, il y a, en bas, un commissionnaire qui demande monsieur*.

(8) *Autour de moi il y a d'autres marmots qu'on a confiés – leurs parents ou l'Assistance – à Blanche*. [17, с. 7]

Таке ППВ не є синонімічною структурою, оскільки воно не передбачає перифрази без екзистенційного звороту:

Autour de moi d'autres marmots on a confiés – leurs parents ou l'Assistance – à Blanche або ж *Autour de moi on a confié d'autres marmots – leurs parents ou l'Assistance – à Blanche* є такими, що не існують у структурно-семантичному або семантичному планах конструкціями.

У ППВ з екзистенційними зворотами з фокалізацією компонентів із семантичним темпоральним значенням спостерігається ЛСС: безособовий зворот *il y a*, що є полісемічною конструкцією, в одному зі своїх значень втрачає первинну предикативність та становить синонім прийменника *depuis*. У такому разі *il y a* є гаплогічною структурою, оскільки він кумулює презентативне і препозиціональне вживання [6, с. 47]:

(9) *Il y avait cinq minutes que la conversation languissait*. [15, с. 275]

Денотативне ядро ко(н)текстуально адекватного трансформу наведеного прикладу ППВ із ЛСС виглядає так: *la conversation languissait depuis cinq minutes*.

У цьому дослідженні синонімічні конструкції з презентативом *voilà (voici) ... que / qui* розглядаються як поліпредикативні висловлення з СС, оскільки в лінгвістиці *voici / voilà* кваліфікуються як “своєрідні дієслова, що не мають парадигми, флексія яких позначає одну єдину форму” [10, с. 261]. Такі лексеми “наближаються до апперцептивних дієслів, але не потребують присутності придієслівного займенника” [18, с. 16]. На думку Ж. Муаньє, вони становлять уніперсональні дієслова теперішнього часу індикатива, які не мають станових форм [10, с. 261], що зближує їх з екзистенційними дієсловами *être, y avoir*. Щодо категорії особи *voici / voilà*, доцільно ідентифікувати їх із безособовими предикатами.

Розколоті структури з *voilà (voici) ... que / qui* поділяємо на синонімічні ППВ та ППВ з ЛСС (з фокалізацією лексичних одиниць зі значенням темпоральності).

Перший тип ППВ характеризується семантичним дейктично-експлікативним значенням із експресивними ко(н)текстуальними відтінками:

(10) *Voilà mon équilibre qui fait la balançoire.* [13, с. 129]

(11) *Et voilà ce que nous aurions dû empêcher.* [19, с. 186]

Аналізована мовленнєва інновація (10) зі зміною режиму інцидентії (фокалізацією підмета) є розширеною адекватною перифразою первинної структури: *Mon équilibre fait la balançoire*. Первинна пропозиція розширеного поліпредикативного трансформу (11) виглядає так: *Nous aurions dû empêcher cela / ça*. В обох випадках письменник обирає фокалізовану опцію з метою полегшити інтерпретацію його комунікативної стратегії. Ко(н)текстуальна неадекватність констатувальних первинних структур зумовлена інтенцією автора афективно виокремити новий референт (*mon équilibre, ce*), тобто семантично нюансувати актуалізоване ППВ, надаючи йому дейктично-експлікативного ко(н)текстуального значення:

(10) *Dis-moi si tu sais ce qui l'inquiète. Voilà mon équilibre qui fait la balançoire. (Mon équilibre fait la balançoire). Qui sait où je vais aller encore ?*

(11) *Au reste peu importe. Les Stendhal viennent après, dans les fourgons de l'Intendance. Ce ne sont pas eux qui mettent le feu au Kremlin ni aux églises. Et voilà ce que nous aurions dû empêcher (Nous aurions dû empêcher cela / ça). Mais j'étais au milieu d'eux, mais je ne l'ai pas fait.*

Презентативи у ППВ із ЛСС фокалізують темпоральний іменник із числівником, що виражають дію в минулому або окремий момент минулого часу, коли дія почалася й триває. У ролі прийменника, синонімічного прийменникам *depuis* або *il y a*, презентативи *voici / voilà ... que*, як і *il y a ... que* втрачають основну предикативну функцію, оскільки до висловлення вводиться нова референція. “Така оказіональна декатегоризація є можливою за умови збереження вторинної предикативності *voici / voilà*, що лише функціонально-семантично, але не структурно є еквівалентними прийменнику” [20, с. 128]:

(12) *Voilà presque une semaine que les Forces françaises libres et de l'intérieur sont passées à l'offensive.* [21, с. 103] = *Les Forces françaises libres et de l'intérieur sont passées à l'offensive il y a presque une semaine.*

Синонімічні структури з презентативом: активний детермінований суб'єкт дії + P + *qui / que: j'ai + X + qui / que + Y* [22, с. 31], *tu as + X + qui / que + Y* [23, с. 127] тощо з дейктично-експлікативним семантичним значенням найчастіше актуалізуються в теперішньому часі індикатива (рідше – в імперфекті):

(13) *J'ai la tête qui tourne.* [24, с. 106].

Наведене синонімічне висловлення зі зміною мовного режиму інцидентії (фокалізацією підмета) є вилученим із листа героя роману коханій жінці, що пояснює афективне розширення констатувальної первинної структури: *la / ma tête tourne*, актуалізація якої спричинила б зміну ко(н)текстуальної семантики: *J'ai la tête qui tourne (La / ma tête tourne). On devrait interdire aux femmes comme toi de se rendre aux enterrements de mes grand-mères. Pardon pour ce petit mot. C'était ma seule chance de rester près de toi ce week-end.*

Псевдорозколоті структури розглядаються мовознавцями як результат двох операцій сегментації: фокалізацією за допомогою *c'est ... que / qui* та відривом презентативного сегменту, що замінюється вказівним катафоричним займенником перед відносним займенником *qui / que* [6, с. 47]. У такому типі синонімічних висловлень конструювальне дієслово “розташовує” двічі один елемент своєї вербальної валентності (підмет та додаток): першого разу – в голові висловлення, у вигляді граматично значущої проформи (*ce qui / que*); іншого – в кінці висловлення у вигляді лексичної форми, що реалізується після дієслова *c'est*, яке дозволяє пов'язати, з одного боку, конструкцію з проформою *ta*, з іншого боку, проформу з виокремленими лексичними елементами, тобто встановити пропорційні

відношення: у псевдорозколотій структурі недостатньо специфікований елемент (*ce qui / que*) лексично специфікується у другій частині синонімічної структури (після *c'est*). Відношення специфікації між елементами псевдорозколотої структури встановлюються поступово, що дозволяє віднести їх до категорії “конструкцій з поступовою специфікацією” [8, с. 2162]. Найчастіше псевдорозколоті структури вживаються з евалюативними (типу *sembler, étonner, irriter* тощо), результативними (типу *engendrer, provoquer, produire, faire, augmenter* тощо) предикатами, або дієсловами, що представляють два факти, один з яких є наслідком іншого (*montrer, prouver* тощо).

ППВ із псевдорозколотою структурою поділяємо на такі модельні типи: а) *ce qui + P + c'est + CP / ce que + S + P + c'est + CP*; б) *ce qui + P + est + CP / ce que + S + P + est + CP*; в) *ce qui + P + c'est que + S + P / ce que + S + P + c'est que + S + P*;

(14) *Ce que le fard n'avait pas effacé en revanche, c'était sa gueule de bois monumentale.* [25, с. 217];

(15) *Ce qui est plus original dans notre ville est la difficulté qu'on peut y trouver à mourir* [26, с. 12].

Наведені ППВ із СС на рівні висловлення відносяться до першого та до другого структурних типів псевдорозколотих структур. Первинна пропозиція прикладу (14) з результативним дієсловом (*effacer*) має такий вигляд: *le fard n'avait pas effacé en revanche sa gueule de bois monumentale*; зворотна реконструкція денотативного ядра псевдорозколотих ППВ другого типу (приклад 15 із евалюативним складним предикатом *être original*) дозволяє зробити висновок, що в мовленні відбувається інверсування підрядного і матричного висловлень. Порівняймо:

Est plus originale dans notre ville est la difficulté qu'on peut y trouver à mourir (структура, що семантично та синтаксично не існує) $\neq$ *la difficulté qu'on peut y trouver à mourir est plus originale dans notre ville* (первинна пропозиція).

Актуалізація конклюдивної та експлікативної сем у певному ко(н)тексті, згідно зі стратегіями авторської мовної гри, пояснює пертинентність аналізованих ППВ із поступовою специфікацією прямого додатка (*sa gueule de bois monumentale*) та підмета (*la difficulté*):

(14) *Celle-ci s'était fait peur en découvrant son reflet dans le miroir ce matin. Elle s'était maquillée un peu plus que d'habitude pour reprendre des couleurs, dissimuler les cernes et animer son regard. Ce que le fard n'avait pas effacé en revanche, c'était sa gueule de bois monumentale* (*Le fard n'avait pas effacé en revanche sa gueule de bois monumentale* (констатація факту)).

(15) *Ce qui est plus original dans notre ville est la difficulté qu'on peut y trouver à mourir* (*La difficulté qu'on peut y trouver à mourir est plus originale dans notre ville* (констатація факту)). *Difficulté, d'ailleurs, n'est pas le bon mot et il serait plus juste de parler d'inconfort.*

Ко(н)текстуальна неадекватність денотативного ядра прикладу (15) зумовлена також різними режимами інциденції. У посттексті уточнюється значення фокалізованого референта (*la difficulté*), у той час як фокалізація складного предиката (*être plus original*) порушує когерентність дискурсивного фрагменту.

(16) *Ce qu'il disait au bout d'un moment, c'est qu'il construisait des cathédrales* [27, с. 7]

Особливістю третьої моделі псевдорозколотих структур є СС на рівні ППВ з двома підрядними частинами, одна з яких поступово специфікується (у прикладі 16: *qu'il construisait des cathédrales*). Первинна складнопідрядна пропозиція (*il disait au bout d'un moment qu'il construisait des cathédrales*) з дієсловом *dire*, яке представляє два факти, що витікають один з одного, є структурою з центральною констатувальною семою та

з фокалізацією фінального підрядного висловлення, що унеможлиблює її актуалізацію в такому ко(н)тексті:

Quand on demandait à Reeves quelle profession il exerçait dans la vie, il répondait qu'il ne savait pas comment cela s'appelait. Ce qu'il disait au bout d'un moment, c'est qu'il construisait des cathédrales. (Il disait au bout d'un moment qu'il construisait des cathédrales (констатувальна сема)).

En réalité, Reeves n'avait pas plus construit de cathédrales que de pyramides. Reeves mentait.

У посттексті міститься заперечення факту говоріння, але не того, що сказав герой роману (il disait *mais* il mentait, parce qu'il n'avait pas construit...), що пояснює вибір автором розширеної мовленнєвої інновації.

Конструкції типу *voici / voilà que* у дослідженні визначаємо як нефокалізуючі презентативи, оскільки вони не специфікують окремого нового (ко(н)текстуального) референта, але слугують ініціаторами-виокремлювачами всього синонімічного висловлення, які, на відміну від розколотих структур *voilà (voici) ... que / qui*, не мають дейктичного семантичного значення:

(17) *Voilà qu'un nouveau réseau s'organise et on désabille son équipe!* [21, с. 63].

Актуалізація первинної констатувальної пропозиції *un nouveau réseau s'organise* розширеного підрядного висловлення з експлікативно-конклюдивним ко(н)текстуальним семантичним значенням з експресивними відтінками залишається потенціальною в афективному інтерфрастичному ко(н)тексті: *Des résistants français, dans Toulouse, hors de la brigade, ça n'existait pas encore le mois dernier! Voilà qu'un nouveau réseau s'organise et on déshabille son équipe! (Un nouveau réseau s'organise et on déshabille son équipe).*

Розширення інверсивним екзистенційним зворотом *est-ce* реалізується в нетипових аграматизованих синонімічних ППВ, побудованих за індивідуальним авторським проектом, згідно з правилами мовної гри, що передбачає актуалізацію типових та нетипових аграматизованих структур з метою ускладнити інтерпретацію комунікативного наміру адресанта:

(18) – *Et il est où est-ce ? demande Béru.* [28, с. 36].

Письменник актуалізує нетипову структуру, що є преференціальною опцією денотативного ядра: *et il est où?*, для збереження особливостей мови персонажу, який вживає “аномальні” (граматично помилкові) синонімічні структури:

– *Et il est où (est-ce) ? demande Béru.*

– *Il fait une chose qui ne t'est pas arrivée depuis le jour où tu as dû enjamber le parapet d'un pont pour échapper à des poursuivants coriaces : il se baigne.*

Стратегії мовної гри адресата зі зворотної реконструкції трансформаційних ланцюжків дозволяють виявити ігрові елементи та розпізнати ідіостильові характеристики автора.

Отже, аналіз різних типів синонімічних розширених поліпредикативних преференціальних опцій-трансформів віртуальних первинних пропозицій зі зміною або (рідше) збереженням мовного режиму інцидентії з використанням методу зворотної реконструкції та правил мовної гри адресата дозволив визначити ступінь ко(н)текстуальної пертинентності первинних структур і мовленнєвих інновацій з СС та розпізнати стратегії авторської мовної гри.

Перспективним вважаємо дослідження полісинонімічних звужено-розширених моно- та поліпредикативних аграматизованих та аграматизованих висловлень з погляду синтаксису, семантики та прагматичного планування розповіді з метою визначити авторську тактику актуалізації складних синонімічних структур та особливості ідіостилу сучасних французьких прозаїків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hagège C. Les structures des langues / Claude Hagège. – P. : Presses universitaires de France, 1982. – 128 p.
2. Marsac F. Les constructions infinitives régies par un verbe de perception / F. Marsac // Thèse pour le doctorat en sciences du langage. – Strasbourg : Université Marc Bloch, 2006. – 191 p.
3. Gide A. Les nourritures terrestres / André Gide. – P. : Éditions Gallimard, 1971. – 256 p.
4. Touratier Ch. La sémantique / Christian Touratier. – P. : Armand Colin, 2001. – 192 p.
5. Nølke H. Quelques réflexions sur la structure sémantique des phrases clivées en français moderne / H. Nølke. – Revue romane, 1985. – n°20. – V. 1. – P. 117–140.
6. Pierrard M. “Il n’y a que X qui” : Remarques sur la syntaxe de “il y a” marquant l’exclusivité / M. Pierrard. – Revue romane, 1985. – n°20. – V. 1. – P. 46–55.
7. Pellet E. Les phrases ségmentées dans Le voyage au bout de la nuit de L.F. Céline / E. Pellet // L’Information grammaticale, 1994. – n°61. – P. 41–50.
8. Roubaud M.-N. Les Si-Constructions et la fonction sujet en français contemporain / M.-N. Roubaud, F. Sabio. – Congrès Mondial de Linguistique Française, Paris, 2010, Institut de Linguistique Française. – P. 2161–2172.
9. Perrot J. Éléments pour une typologie des structures informatives / Jean Perrot. – Paris : Armand Colin, 1994. – 347 p.
10. Moignet G. Systématique de la langue française / Gérard Moignet. – Paris: Klincksieck, 1981. – 346 p.
11. Dubois-Charlier F. Syntaxe anglaise / F. Dubois-Charlier, B. Vautherin. – Paris : Vuibert, 1997. – 341 p.
12. Simonay B. Les enfants du volcan / Bernard Simonay. – P. : Presses de la cité, 2009. – 456 p.
13. Giono J. Le serpent d’étoiles / Jean Giono. – P. : Éditions Bernard Grasset, 1973. – 176 p.
14. Gallay C. Les déferlantes / Claudie Gallay. – P. : Éditions du Rouergue, 2008. – 539 p.
15. Leroux G. Un homme dans la nuit / Gaston Leroux. – P. : Arthème Fayard, 1982. – 107 p.
16. Vialar P. Le voilier des îles / Paul Vialar. – P. : Éditions Denoël, 1984. – 140 p.
17. Boudard A. Mourir d’enfance / Alphonse Boudard. – P. : Robert Laffont, 1995. – 209 p.
18. Miličková L. Les fonctions syntaxiques des introducteurs au trait inanimé dans les relatives sans antécédent / L. Miličková // Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis Brunensis. – Brněnsk, 2000. – L. 21. – S. 15–22.
19. Simon C. Le sacre du printemps / Claude Simon. – P. : Calmann-Lévy, 1984. – 196 p.
20. Минкин Л.М. Единицы французской речевой системы : voici – voilà / Л. М. Минкин // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації : Міжвузовський збірник наукових праць. – Х. : "Константа", 1996. – С. 127–129.
21. Levy M. Les enfants de la liberté / Marc Levy. – P. : Éditions Robert Laffont, 2007. – 152 p.
22. Léard J.-M. Les Gallissimes. Étude syntaxique et sémantique / J.-M. Léard. – Paris-Louvaine la Neuve : Duculot, 1992. – 143 p.
23. Jeanjean C. Soit y’avait le poisson soit y’avait ce rôti farci. Étude de la construction il y a dans la syntaxe du français / C. Jeanjean // Recherches sur le Français Parlé, 1979. – n°2. – P. 121–162.

24. Beigbeder F. *L'amour dure trois ans* / Frederic Beigbeder. – P. : Grasset, 1997. – 195 p.
25. Sender E. *Le sang des dauphins noirs* / Elena Sender. – P. : Éditions XO, 2012. – 412 p.
26. Camus A. *La Peste* / Albert Camus. – P. : Gallimard, 1983. – 288 p.
27. Chabrier J.-E. *L'amour est toujours bleu* / Jean-Emmanuel Chabrier. – P. : Pierre Belfond, 1979. – 128 p.
28. San-Antonio *Bouge ton pied que je voie la mer* / San-Antonio. – P. : Éditions Fleuve noir, 1982. – 224 p.

REFERENCES

1. Hagège, Claude. *Les structures des langues*. Paris: Presses universitaires de France, 1982.
2. Marsac, Fabrice. “Les constructions infinitives régies par un verbe de perception”. Thèse pour le doctorat en sciences du langage, Université Marc Bloch, 2006.
3. Gide, André. *Les nourritures terrestres*. Paris: Éditions Gallimard, 1971.
4. Touratier, Christiane. *La sémantique*. Paris: Armand Colin, 2001.
5. Nølke, Henning. “Quelques réflexions sur la structure sémantique des phrases clivées en français moderne”. *Revue romane*, 20 (1) (1985): 117–140.
6. Pierrard, Michel. “«Il n’y a que X qui»: Remarques sur la syntaxe de «il y a» marquant l’exclusivité”. *Revue romane*, 20 (1) (1985): 46–55.
7. Pellet, Eric. “Les phrases ségmentées dans *Le voyage au bout de la nuit* de L.F. Céline”. *L’Information grammaticale*, 61 (1994): 41–50.
8. Roubaud, Marie-Noelle, et Sabio, Frederic. “Les Si-Constructions et la fonction sujet en français contemporain”. *Congrès Mondial de Linguistique Française*, Paris, 2010: 2161–2172.
9. Perrot, Jean. *Éléments pour une typologie des structures informatives*. Paris: Armand Colin, 1994.
10. Moignet, Gérard. *Systématique de la langue française*. Paris: Klincksieck, 1981.
11. Dubois-Charlier, Françoise, et Vautherin, Béatrice. *Syntaxe anglaise*. Paris: Vuibert, 1997.
12. Simonay, Bernard. *Les enfants du volcan*. Paris: Presses de la cité, 2009.
13. Giono, Jean. *Le serpent d’étoiles*. Paris: Éditions Bernard Grasset, 1973.
14. Gallay, Claudie. *Les déferlantes*. Paris: Éditions du Rouergue, 2008.
15. Leroux, Gaston. *Un homme dans la nuit*. Paris: Arthème Fayard, 1982.
16. Vialar, Paul. *Le voilier des îles*. Paris: Éditions Denoël, 1984.
17. Boudard, Alphonse. *Mourir d’enfance*. Paris: Robert Laffont, 1995.
18. Miličková, Ladislava. “Les fonctions syntaxiques des introducteurs au trait inanimé dans les relatives sans antécédent”. *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis Brunensis*, 21 (2000): 15–22.
19. Simon, Claude. *Le sacre du printemps*. Paris: Calmann-Lévy, 1984.
20. Минкин, Лев. “Единицы французской речевой системы: voici – voilà”. *Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації: Міжвузовський збірник наукових праць*. 1996: 127–129.
21. Levy, Marc. *Les enfants de la liberté*. Paris: Éditions Robert Laffont, 2007.
22. Léard, Jean-Marcel. *Les Gallissimes. Étude syntaxique et sémantique*. Paris-Louvaine la Neuve: Duculot, 1992.
23. Jeanjean, Colette. “Soit y’avait le poisson soit y’avait ce rôti farci. Étude de la construction il y a dans la syntaxe du français”. *Recherches sur le Français Parlé*, 2 (1979): 121 – 162.
24. Beigbeder, Frederic. *L'amour dure trois ans*. Paris: Grasset, 1997.
25. Sender, Elena. *Le sang des dauphins noirs*. Paris: Éditions XO, 2012.
26. Camus, Albert. *La Peste*. Paris: Gallimard, 1983.
27. Chabrier, Jean-Emmanuel. *L'amour est toujours bleu*. Paris: Pierre Belfond, 1979.
28. San-Antonio *Bouge ton pied que je voie la mer*. Paris: Éditions Fleuve noire, 1982.

УДК 398.2:821.161.1

БЫТИЙНЫЕ ГЛАГОЛЫ С АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИМ ЗНАЧЕНИЕМ В РЕГИОЛЕКТАХ НИЖНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ

Мацегора И. Л., к. филол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

ivanmatsehora212@gmail.com

Статья посвящена исследованию бытийных глаголов с антропоцентрическим значением в региолектах русского языка Нижнего Поднепровья. Описана концептуальная основа выделения глагольной лексики с подобным компонентом значения. Зафиксирована специфика словоупотребления, выявлены особенности синтагматических и парадигматических характеристик глаголов с бытийной семантикой.

В ходе исследования тематической группы бытийных глаголов в региолектах Нижнего Поднепровья были выявлены основные и второстепенные семантические подгруппы, описаны типы семантических отношений в парадигматических связях лексем, принадлежащих к данной семантической группировке.

Ключевые слова: региолект, глагол, семантическая группа, антропоцентрическое значение, бытийная семантика, валентность, парадигма.

БУТТЄВІ ДІЄСЛОВА ІЗ АНТРОПОЦЕНТРИЧНИМ ЗНАЧЕННЯМ У РЕГІОЛЕКТАХ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНИЦІНИ

Мацегора І. Л. к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

Статтю присвячено дослідженню буттєвих дієслів з антропоцентричним значенням у регіолектах російської мови Нижньої Наддніпряниці. Описано концептуальну основу виокремлення дієслівної лексики з таким компонентом значення. Зафіксовано специфіку їхнього слововживання, виявлено особливості синтагматичних та парадигматичних характеристик дієслів із буттєвою семантикою.

У ході дослідження тематичної групи буттєвих дієслів було виявлено головні та другорядні семантичні підгрупи, описано типи семантичних відношень у парадигматичних зв'язках лексем, які належать до згаданого семантичного угруповання.

Ключові слова: региолект, дієслово, семантична група, антропоцентричне значення, буттєва семантика, валентність, парадигма.

EXISTENTIAL VERBS WITH ANTHROPOCENTRIC MEANING AT THE REGIONAL VARIETIES OF LOWER DNIEPER REGION

Matsehora I. L., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky Street, 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article is devoted to existential verbs with anthropocentric meaning at the regional varieties of the Lower Dnieper Russian language. The conceptual basis of verbal lexicon selection with similar component meaning have been described. The specificity of word usage, peculiarities of syntagmatical and paradigmatic characteristics of verbs with existential semantics have been revealed.

The purpose of this article is to study the specifics of the functioning and compatibility properties of existent verbs in the Regions of the Lower Dnieper. The material of the study was the records of oral Russian speech, recorded during the dialectological expeditions in the Zaporozhye region during 2012–2016.

Examining the thematic group of existential verbs at the regional varieties of the Lower Dnieper region, major and minor semantic subgroups have been identified, the types of semantic relations in the paradigmatic connections of lexemes, which belongs to concrete semantic group have been described. The main models of usage, based on the specifics of the valence characteristics of existential verbs with anthropocentric meaning have been recorded.

In the study of the thematic group of existential verbs in the Regions of the Lower Dnieper, the main and secondary semantic subgroups were identified, the types of semantic relations in the paradigmatic links of lexemes belonging to this semantic grouping

The basic meaning of the subgroup of being anthropocentric verbs is expressed by lexemes with supporting senses being and living. The remaining (particular) values express the idea of being in some aspect and consist of a

common meaning in hypo-hyperonical relations. They are derived from the main one and are in it with private opposition, and with each other in equipollent oppositions. These are verbs with being-phase semantics, verbs of spatial position, verbs of absence / lack. The latter are opposed to the rest on the basis of a positive / negative modality. In all analyzed semantic paradigms non-causative vocabulary prevails, oppositions on the basis of non-causality / causality are irregular. A predicate is realized in semantic models with an animate subject / object, local and / or temporal concretizer.

Key words: regional dialect (regional variety), verb, semantical group, anthropocentric meaning, existential semantics, valence, paradigm.

Одной из важнейших проблем диалектологии современного русского языка является анализ и систематизация региональной языковой и речевой специфики. В настоящее время особую актуальность приобрели исследования говорів вторичного образования.

В настоящее время проводятся продуктивные исследования, в которых уделяется внимание характеристике уровней диалектного языка (фонетические процессы, системные отношения в лексике и отдельные семантические группы, деривационные модели, морфологические варианты, система глагольных времен, особенности управления, синтаксис словосочетания), выявлению в говоре вторичного образования диалектной основы и наслоений, связей с материнским говором, определению места говора в языковом континууме ареала и специфики взаимодействия с другими разновидностями языка.

Русскую диалектную речь на территории Украины исследовали Н.Л. Швецова [цит.по: 3], Е. Степанов (Одесская область [9], И. Ходыкина [10] (Северное Приазовье), В. Ищенко [5] (Нижнее Поднепровье), А. Манаенкова [цит.по: 3] (Днепропетровская область), Е. Самохвалова [8] (Киевская область, Житомирская область), Е. Владимирская [3; 4], М. Халанский [цит.по: 6] (Харьковская область) и др. Вместе с тем в указанных работах находим акцентирование внимания только лишь на отдельных сторонах языковых процессов, характерных для исследуемого типа речи (морфологических, фонетических). Явления, фиксируемые и анализируемые на уровне лексической системы, ограничены, как правило, лишь фактами фиксации и сопоставления с литературным языком.

Целью данной статьи является исследование специфики функционирования и валентностных свойств бытийных глаголов в региолектах Нижнего Поднепровья.

Материалом исследования послужили записи устной русской речи, зафиксированные в ходе диалектологических экспедиций в Запорожской области в течение 2012 – 2016 гг.

Антропоцентрические глаголы – это лексико-семантическая группа, в которой объединена глагольная лексика с интегральной семой “человек”. Идея процесса в наиболее общем виде выражена семантическими вариантами действия (*варить, беречь, объяснять*) и состояния (*выздоровливать, лежать, радоваться*). Таким образом, антропоцентрические глаголы характеризуют процессы – действия и состояния, связанные с различными проявлениями жизнедеятельности людей: *говорить, думать, помнить, строить, рисовать, помогать, печь, понимать, сочувствовать* и т.д.

Лексическая семантика антропоцентрических глаголов отражает связи человека с внешним миром (*воспитывать, исправлять, бегать, учиться, шуткашурить*), особенности его внутреннего мира и ментальной сферы (*мыслить, чувствовать, веселиться, переживать*) и обозначает процессы, в которых человек может выступать как производитель действия (*строить, чинить, поливать*) или как носитель состояния (*знобить, тошнить, першить*). На основе противопоставления этих компонентов значения возможна классификация исследуемых единиц. Так, например, Н. Красовская представляет лексико-семантическую группу антропоцентрических глаголов в виде умозрительной модели со сложной структурой, которая в ее терминологии названа “лексико-семантическим сферическим образованием” [7, с. 17]. В его состав входит два макрополя, которые в свою очередь состоят из лексико-семантических полей: глаголы физического действия и состояния (физического воздействия, физического состояния, движения) и глаголы интеллектуально-психического действия и состояния (говoreния, мышления, психоэмоционального действия и состояния, поведения и отношения).

Каждое лексико-семантическое поле объединяет в себе по несколько семантических зон, в которых происходит дальнейшая детализация общего значения [7, с. 19].

Антропоцентрические глаголы обозначают процессы, которые протекают при непосредственном участии человека. Антропоцентрическое значение может быть выражено синтетически (если оно содержится в структуре лексического значения глагола) и аналитически (при наличии валентностей одушевленного субъекта или объекта). Способностью синтетического выражения антропоцентричности обладает небольшое количество глаголов, например, это лексика, обозначающая некоторые виды трудовой деятельности (*штукатурировать, вышивать, отваривать*). Как правило, глаголы реализуют антропоцентрическое значение в контексте. Это определяется спецификой семантической структуры данных лексических единиц и влияет на их синтагматику. Способность к потенциальной вербализации внеязыковой ситуации (а не просто к выражению понятия) связана с наличием у валентностей для актантов со значением субъекта действия или носителя состояния. Формально это проявляется в возможности координации и управления одушевленными именами существительными в функции подлежащего или дополнения в двусоставных и односоставных личных и безличных синтаксических конструкциях.

Антропоцентрические глаголы вербализуют внеязыковые ситуации, в которых участие человека репрезентовано наличием субъектных валентностей с функциями агенса, каузатора, пациенса, реципиента, субъекта отсутствия / недостатка, квантитативного субъекта. Таким образом, взаимодействие лексической семантики и грамматических свойств исследуемой группы глаголов определяет ее синтагматические возможности.

Традиционная категоризация глагольной лексики, отраженная, в частности, в работах Ф. Данеша, Т. Кильдибековой, опирается на оппозицию семантики действия и состояния. Типологии значений глагола, представленные в исследованиях других лингвистов, в определенной степени являются производными от традиционной и, помимо названных рубрик, включают в себя и другие. В частности, У. Чейф выделяет глаголы состояния, действия, процесса, действия и процесса. Некоторые исследователи (В. Богданов, Р. Гайсина, Г. Золотова) [цит. по: 2, с. 141] в основу своих классификаций глагольной семантики кладут логическое противопоставление типов простых суждений – атрибутивных, экзистенциальных, реляционных – и в соответствии с этим рассматривают глаголы действия, состояния и отношения. Так, Р. Гайсина, помимо названных, различает также глаголы бытийности и становления. Г. Золотова выделяет реляционные, экзистенциальные, статуальные, акциональные классы [цит. по: 2, с. 141].

В “Русском семантическом словаре” под редакцией Н. Шведовой [8] представлена семантико-грамматическая классификация всей лексической системы современного русского литературного языка в виде четкой иерархической структуры. В этой системе глаголы занимают место в разряде слов именуемых (наряду с именами существительными, прилагательными, числительными, наречиями, предикативами), поскольку обозначают протекающий во времени процессуальный признак. В словаре выделены следующие группы глагольной лексики: 1) глаголы с ослабленной знаменательностью, неполнознаменательные: глаголы-связки и полузнаменательные, глаголы фазовые, модальные, глаголы связей, отношений и наименования, дейктические глаголы; 2) бытийные глаголы, а также глаголы, называющие существование самовыявляющееся и непосредственно воспринимаемое; 3) глаголы со значением собственно активных действий, а также со значением мыслительной и эмоциональной деятельности; 4) глаголы со значением неактивных процессуальных состояний; 5) слова собственно связующие [8, с. 451].

Таким образом, состав лексико-грамматических разрядов глаголов определяется с опорой на семантику и логику. Л. Васильев [2, с. 34] обосновывают необходимость комплексного применения в данном случае денотативного, парадигматического и синтагматического принципов. Отсутствие универсальной классификации основных типов значений глаголов

обусловлено (что также отмечает Л. Васильев) концептуальной и методологической уникальностью каждого лингвистического исследования [2, с. 39].

Семантическая группа антропоцентрических глаголов неоднородна с точки зрения формальных и содержательных характеристик ее компонентов. Это лексика с общими значениями экзистенциальности, акциональности, статуальности, реляционности. Семантическая дифференциация антропоцентрических глаголов связана с различиями их актантных рамок и синтагматической спецификой.

В ходе диалектологических экспедиций 2012 – 2016 гг., посвященных исследованию русской речи на территории Нижнего Поднепровья, зафиксированы такие семантические подгруппы: 1) бытийные глаголы; 2) глаголы движения; 3) глаголы физической деятельности; 4) глаголы психоэмоциональной деятельности; 5) глаголы речи; 6) глаголы физического состояния; 7) глаголы психоэмоционального состояния; 8) глаголы межличностных отношений; 9) модальные глаголы.

В первой подгруппе объединяется бытийная лексика с общим значением экзистенциальности; глаголы второй, третьей, четвертой и пятой подгрупп характеризуют различные виды деятельности человека и выражают различные акциональные значения; глаголы шестой и седьмой подгрупп характеризуют состояния и выражают статуальные значения; глаголы восьмой и девятой подгрупп характеризуют отношения людей друг к другу и к окружающей действительности и выражают реляционные значения.

В наиболее общем смысле **бытийное** значение выражает семантически универсальный глагол *быть*. Как и в литературном языке, он многозначен (здесь и далее значения указаны по СО):

1) Жить, существовать. Например: *У нее **будет** ребенок* (информант, 49 лет, Запорожье); *У нее **будет** племянница* (информантка, 36 лет, Запорожская обл.). В предложениях с бытийным предикатом в данном значении семантический субъект выступает в синтаксической функции подлежащего в форме именительного падежа.

2) Наличествовать, иметься, иметь место. Данное значение реализуется в следующих контекстах:

– Одушевленный субъект – бытийный предикат – одушевленный объект: *У меня **есть** очень хорошая подруга* (информант, 58 лет, Бердянск); *[звонил 8.05 – прямо сказала – не выйду] парень **есть!*** (информантка, 47 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район). Семантический субъект в функции непрямого дополнения в форме родительного падежа с предлогом *у*, одушевленный объект в функции подлежащего в именительном падеже.

Синонимом к данным контекстам являются конструкции с глаголом *держат* (о животных): *Она **держит** кошку* (информант, 27 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *Но курей допустим мы сейчас **не держим** – уже несколько лет...* (там же). Семантический субъект выступает здесь в функции подлежащего в именительном падеже, одушевленный объект в функции прямого дополнения в винительном падеже.

– Одушевленный субъект – бытийный предикат – неодушевленный объект: *[У бабушки] **есть** страничка ВКонтакте* (Днепр). Семантический субъект в функции непрямого дополнения в форме родительного падежа с предлогом *у*.

Синонимом к данным контекстам являются конструкции с глаголами *иметь*, *получать*: *Мама **имеет** минимальную пенсию* (информант, 58 лет, Бердянск); *Мама **получает** минимальную пенсию* (информант, 38 лет, Бердянск).

Данному контексту соответствуют каузативные значения глаголов *давать* (что-л.), *дарить* (что-л.), *создавать* (профиль на Фейсбуке), *заводить* (страничку ВК), *платить* (зарплату), *выплачивать* (алименты) и т.д.

– Одушевленный субъект – бытийный предикат – локализатор: *Разве что в больничке **есть** медичка* (информант, 27 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район). Семантический субъект в функции подлежащего в именительном падеже, локализатор выражен предложно-падежной формой существительного или наречием места.

Каузативным значением, соответствующим данному контексту, обладают глаголы *направлять, отправлять, посылать, присылать* и др.

Синонимом к глаголу *быть* в значении *наличествовать, иметься, иметь место* является глагол страдательного залога *найтись*: *У вас, наверняка, в радиусе, который тебе доступен, **найдется** тебе жена* (Бердянск).

Антонимом к глаголу *быть* в значении *наличествовать, иметься, иметь место* является слово *нет (нема)*: *Ну да, у тебя же **нет** моря* (Бердянск) – *Та хоть и **было бы** [море] – мне оно по колена* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

3) Присутствовать, находиться где-либо. Семантическая структура предложения с бытийным глаголом в данном значении такова:

– одушевленный субъект – бытийный предикат – локализатор: *[Они] **были** в реале* (Бердянск); *[Я] **была** в городе* (информантка, 35 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *О, я там **был** немного был в 2010* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *[Я] **был** на работе* (информант, 27 лет, Запорожье); *[Я] **был** там пару раз* (информант, 27 лет, Запорожье) – *[Ты] **был** пару раз и достаточно* (Бердянск); *а ты что в ЗНУ **будешь*** (информант, 27 лет, Запорожье).

Синтагматика глагола *быть* в данном значении допускает его употребление с обстоятельством времени *Сегодня в машинке [я] **буду** на 10* (информант, 27 лет, Запорожье) и с непрямым дополнением *[Я] **была** и с цветами, и с шоколадками* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Синонимом к данному лексико-семантическому варианту выступает глагол *бывает*, включающий в свое значение семы периодичности, непостоянства: *[Бабушка чаще] **бывает** в Фейсбуке[, чем ВКонтакте]* (информантка, 20 лет, Днепр).

4) В составе неглагольного сказуемого, а также некоторых односоставных предложений. Означает время, реальность или гипотетичность того, о чем сообщается: ***будешь** другом семьи* (Бердянск); ***будешь** 165–м, юбилейным!* [другом ВК] (информантка, 30 лет, Бердянск); *до сорока лет **буду** молодой человек* (информант, 27 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район). Таким образом, глагол *быть* реализует здесь свое лексическое значение не в полной мере, а лишь посредством принесения названных лексико-грамматических сем в общее значение предиката. Субъект в таких предложениях функционирует в форме именительного падежа как подлежащее.

Безличное употребление глагола *быть* возможно в контекстах с неактивным субъектом в косвенном падеже: *У меня иначе **было*** (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *[У меня] **было** уже всего в жизни* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Глагол *быть* с контекстуально-антропоцентрической семантикой может выражать модальные значения: *[нет – я ошибся]– так не должно **быть**...* (информант, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *[Правдиво сказано!] Оно так и **есть!*** (информант, 37 лет, Запорожье); *[Я лично понял, все это правда], так оно и **есть*** (Запорожье). Тем самым проявляется взаимодействие семантических подгрупп бытийных и реляционных (модальных) глаголов.

В подгруппе бытийных глаголов весьма многочисленна лексика со значением течения жизни и смены фаз жизненного цикла – рождения, течения жизни, смерти.

В наиболее общем и абстрактном виде идея течения жизни выражена глаголом *жить*, который реализует ее в нескольких значениях. В проанализированном лексическом материале зафиксированы следующие из них:

1) Существовать, находиться в процессе жизни, бытия. Синтагматика данного лексико-семантического варианта предполагает наличие одушевленного субъекта в именительном падеже и допускает сочетание с обстоятельственным конкретизатором времени и места. Например: *Как вы живете?* (информант, 47 лет, Днепр); *Живи дальше и не бойся перемен* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Синонимичным значением обладает глагол *поживать*, как правило употребляемый в вопросительных предложениях *Как поживаете?* (*Как дела?*), смысл которых определяется конситуативно. В одних случаях в данном вопросе полностью реализуется глагольное значение, и он предполагает развернутый ответ: *Как поживает бабушка?* (Бердянск) – *Периодически поднимается давление, но в целом все хорошо. Она все еще работает. Из больницы ушла, работает врачом в оптике. У нее, кстати, есть страничка ВК, но она не очень умеет им пользоваться, чаще бывает в FB* (информантка, 40 лет, Днепр).

В подобных конструкциях возможен эллипсис: *Как поживает тетя Оля? Как Борис Федорович?* (информант, 27 лет, Бердянск).

В других случаях этот вопрос функционирует как формула речевого этикета, фигура вежливости, он не предполагает развернутого ответа или ответа вообще: *Как поживаешь? Чего не пишешь мне?* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Субъектом данных конструкций, как правило, является первое и второе лицо. Употребление глагола *поживать* в первом лице воспринимается как прием языковой игры для создания комического эффекта: *Как ты там поживаешь?* (с. Новопетровка, Магдалиновский район) – *Поживаю* (информант, 27 лет, Бердянск).

К данным лексико-семантическим вариантам примыкает лексика со значением положения дел. Это личные и безличные глаголы, синтагматика которых допускает сочетаемость с одушевленным объектом или с одушевленным субъектом в косвенном падеже, и тем самым на передний план высказывания выдвигается сама денотативная ситуация.

Глагол *случаться / случиться* в значении (*1 и 2 л. не употр.*) *произойти, совершиться*; безл., с неопр. *прийтись, выпасть на чью-либо долю (разг.); оказаться, обнаружиться (разг.)* указывает на положение дел после чего-либо: *Что случилось?* (Бердянск). Синтагматика глагола допускает сочетание с семантическим одушевленным объектом в форме родительного падежа с предлогом *у*.

В контекстах, характеризующих результативность и качество жизни, используют глагол *складываться / сложиться* в значении *образоваться, создаться*: *Как ни странно это звучит, но так сложилась жизнь, к большому сожалению* (Кривой Рог); *Как сложилась жизнь у мамы?* (Днепр). Семантический субъект глагола может быть выражен имплицитно или эксплицитно, в форме родительного падежа существительного с предлогом *у*.

Глагольный фразеологизм *отстать от жизни* означает *быть старомодным*: *извиняюсь, но ты явно отстала от жизни ну я такой был лет так 5 еще назад* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Безличные глаголы *обходиться / обойтись, везти / повезти, попереть* указывают на благополучие в делах: *с котенком все обошлось* (информант, 27 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); [*у нас дождик был* (информант 20 лет, Запорожье)] – *везет* (Бердянск); *мне крупно повезло!* (информантка, 30 лет, Бердянск); *Поперло* (информантка, 30 лет, Бердянск).

2) Вести какой-либо образ жизни. Данный лексико-семантический вариант – результат сужения предыдущего значения посредством реализации указанных синтагматических

возможностей. Сочетаемость глагола допускает примыкание обстоятельства с качественной семантикой. Значение *вести какой-либо образ жизни* реализуется в личных, а также безличных и инфинитивных конструкциях. В первом случае семантический субъект выражен именительным падежом: *Покаместь [я] сам и живу в свое удовольствие* (информант, 27 лет, Запорожье). Во втором случае он принимает форму дательного падежа: *Так легче жить как-то [мне] становится* (информант, 27 лет, Запорожье); *Нельзя жить [кому-либо] в своё удовольствие постоянно. Надо и ради кого-то* (информант, 27 лет, Запорожье).

Синонимом к данному лексико-семантическому варианту является безличный возвратный глагол *житьяся*, употребляемый с качественным наречием для обозначения тех или иных условий жизни: *Трудно всем живется...* (информантка, 38 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

3) Проводить жизнь в каком-либо месте, среди кого-либо, обитать. Синтагматика данного лексико-семантического варианта предполагает одушевленный субъект в форме именительного падежа, локализатор (обстоятельство места), временной конкретизатор (обстоятельство времени) и объектный конкретизатор (непрямое дополнение), которые могут быть выражены эксплицитно или имплицитно: *Мы с сестрой вместе жили в общежитии среди художников* (информантка, 30 лет, Днепр); *Сестричка живет с родителями дома* (Бердянск); *Подруга с мужем живет в селе* (информант, 27 лет, Бердянск); *Она по-прежнему живет в Днепропетровске* (информантка, 30 лет, Кривой Рог); *Сейчас он живет в Днепропетровске* (информантка, 30 лет, Кривой Рог); *Ты же говорил, что вокруг тебя живут красивые корейские девушки, которые хорошо работают с овощами* (информант, 29 лет, Бердянск); *А жила в городке вообще не сельская* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Синонимичным значением обладает глагол *проживать* в значении *жить, пребывать где-либо*: *В городе проживаешь?* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Каузативным значением обладает глагол *поселиться*: *Основатель рода был сотником и при ликвидации сечи получил дворянский титул и земельный надел, поселился в Екатеринославе. Об этом даже упоминается в Малиновой Книге, которая хранится в историческом музее Днепропетровска* (информантка, 41 год, Кривой Рог).

4) Жить чем и на что, поддерживать свое существование чем-либо. Синтагматика данного лексико-семантического варианта предполагает сочетание глагола с одушевленным субъектом в именительном падеже и наличие валентности неодушевленного объекта. Объект может быть выражен непрямым дополнением в форме творительного, винительного падежа с предлогом *на* и – реже – падежа без предлога: *Она живет на свою пенсию* (информантка, 30 лет, Бердянск); *Они живут ее подработками* (информант, 27 лет, Бердянск). Синонимом к данному лексико-семантическому варианту является глагол *выживать*.

Значение *жить чем и на что, поддерживать свое существование чем-либо* может быть реализовано в контексте контактным употреблением глагола *жить* и глагола, обозначающего вид трудовой деятельности: *Они с мужем и с дочерью уже много лет живут в Англии, работают* (информант, 35 лет, Бердянск).

5) Глагол *жить* в сочетании с одушевленным субъектом и косвенным дополнением в творительном падеже реализует переносное значение *быть целиком занятым, поглощенным, увлеченным кем-чем-либо*: *Она сейчас полностью живет этими проблемами* (информантка, 30 лет, Бердянск).

6) Быть в каких-либо отношениях с кем-либо. Данное значение может реализоваться в конструкциях без семантического объекта, если речь идет о взаимоотношениях в коллективе: *Семья жила дружно* (информантка, 30 лет, Бердянск), а также в конструкциях с семантическим объектом – дополнением в форме творительного падежа с предлогом *с*, если

речь идет о взаимоотношении лиц и коллективов: *Они живут мирно с соседями по дому* (информантка, 30 лет, Бердянск).

7) Находиться в любовной связи с кем-либо (разг.). Они *не собирались жить вместе до свадьбы* (информантка, 30 лет, Бердянск).

Антонимическим значением по отношению к данному лексико-семантическому варианту обладают глаголы *расстаться, разойтись*.

Идея существования зачастую проявляется в каком-либо аспекте. Бытийно-фазовой семантикой обладают глаголы со значением появления, наличия (пребывания), завершения. План содержания данных лексем отражает процесс, ограниченный во времени и имеющий начало и / или конец.

В анализируемых речевых произведениях жителей Нижнего Поднепровья были обнаружены следующие антропоцентрические бытийно-фазовые глаголы.

Пограничные фазы жизненного цикла обозначены парой контрарных антонимов *родиться* и *умереть*. Синонимом к глаголу *умереть* является безличное отрицательное употребление глагола *стать*: *Дедушки не стало 1. Декабря 2013 года* (информант, 20 лет, Кривой Рог).

Облигаторными валентностями для указанных лексем являются:

– темпоральные валентности (когда?): *Он родился в Нижнем Тагиле в эвакуации* (информант, 47 лет, Днепр). Контексты с наречиями *ещё* и *уже* характеризуют описываемую ситуацию по отношению к моменту речи: *Вацлав Викентьевич, как я понимаю уже умер* (информант, 47 лет, Днепр);

– локальные валентности (где?): *Родилась - по старому стилю или по новому?* (информант, 27 лет, Бердянск); *Дедушка Петя умер в 1997 году, а бабушка Шура – в 2006 году* (информант, 26 лет, Бердянск).

Факты управления глагола *родиться* существительным в родительном падеже с объектной семантикой (у кого?) в проанализированном речевом материале не зафиксированы, однако потенциально возможны.

Каузативным значением обладает глагол *родить*, употребляемый по отношению к субъекту как женского, так и мужского пола: *В. и тот поздно женился и дочурку родил – чем то я хуже?!)* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Лексемы *родиться* и *умереть* зачастую связаны общим контекстом в тех случаях, когда говорящие ведут речь о третьих лицах: *Хотела ещё спросить: когда родилась бабушка и когда она умерла?* (информант, 27 лет, Бердянск) – *Бабушка родилась 13. 03. 1909 года, умерла 20. 05. 1982 г.* (информант, 47 лет, Кривой Рог).

Глагол *пережить* определяет смену жизненных событий в восприятии одушевленного субъекта, который имеет значения *прожить что-либо от начала до конца, испытать в жизни, изведать*: *Я лично пережил все то, о чем здесь сказано, и понял, все это правда, так оно и есть* (информант, 18 лет, Запорожье).

Синонимом к глаголу *пережить* является метафорическое употребление глагола *пройти* (что-либо или через что-либо), обозначающего перемену событий жизни субъекта как поступательного движения от одного события к другому. Например: *Я сама прошла через это* (Кривой Рог); *Я тоже через разное прошла...* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *Лично я через многое прошел и такое тоже – теперь и в другой район к девушке не согласен ехать...* (информант, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Глагол *дожить*, т.е. *прожить до какого-либо срока, события, дожидаться чего-либо*, при экспрессивном употреблении в форме прошедшего времени множественного числа синонимичен глаголам *дожиться, докатиться, доиграться*: *Порой девочки сами подходят*

знакомится к дядькам – **дожили!** (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Глагол *становиться* / *стать* содержит сему формирования бытия в широком смысле и обозначает (с неопр.) *вспомогательный глагол со значением начала действия или перехода от одного действия к другому, в буд. вр. - со значением собственно будущего; (кем – чем и безл.) сделаться, перейти из одного состояния в другое: легче жить как то **становится*** (информант, 47 лет, Запорожье); *И желаю тебе такого счастья поскорей (**стать** папой)* (Запорожье); ***стал** большим специалистом* (информантка, 30 лет, Бердянск); *Вообще все они нам **стали** действительно родными людьми* (Бердянск); *только далеко **не поеду** – старый стал* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район). Синоним – *осуществляться / осуществиться* (в значении *стать реальностью*): *Некоторые мечты **не осуществляются*** (информант, 47 лет, Запорожье). В семантической структуре глагола *осуществляться / осуществиться* содержится валентность одушевленного объекта. Конверсивным значением обладает глагол *осуществлять / осуществить*.

Лексемы, содержащие в своей семантической структуре компонент *начало*, обозначают “первый момент или первые моменты какого-либо действия, явления”.

Начинаться – проявить первые признаки какого-либо действия, состояния. Синтагматика данного глагола в безличном употреблении предполагает сочетание с семантическим субъектом в синтаксической функции дополнения, в форме родительного падежа с предлогом *у*, в то же время подлежащее в форме именительного падежа является семантическим объектом: *вспомнилось там старые чувства... и **начинается**...* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Антропоцентрические глаголы с семой *появления* обозначают возникновение одушевленного субъекта в широком смысле – в жизни, в реальном или виртуальном пространстве и т.д. Зачастую такую сему содержат глаголы движения, которые в метафорическом переосмыслении наделяются бытийным значением.

Зайти: *Подружки боятся **вк зайти*** (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Прийти: *не плач и он **прийдет** Это мой бывший классный руководитель всегда так говорил девочкам “Не грусти и он **придёт** (парень)”* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Попасть: *И как она туда **попала** и почему* (Запорожье); *когда ты **попал** в больницу* (информант, 47 лет, Бердянск).

Объявиться: *приветик!))) я очень рада, что ты **объявился*** (информант, 47 лет, Бердянск).

Глагол *брать* обладает каузативным значением: *где ты их **берешь?*** (информант, 47 лет, Бердянск).

Глагол *приносить* указывает на причинно-следственные связи между событиями, происходящими с одушевленным субъектом, обозначенным словоформой в дательном падеже: *нужно понимать – если девушка сразу на морозе, то это и через пол года ничего не **принесет** ни мне ни ей!* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

В анализируемом речевом материале обнаружены три глагола с общим бытийным значением, содержащие сему *продолжения, длительности действия / состояния*, – *делать, поделать* и *получаться*. Семантика этих глаголов предполагает наличие одушевленного субъекта – определенного (*делать, получаться*) или неопределенного (*поделать*), ср.:

Поделать: *О дедушке А. я знаю очень мало, тк мы с ним не общались, я с ним не виделась ни разу. Об этом сожалею, но уже ничего **не поделаешь!*** (информант, 38 лет, Кривой Рог);

Делать: Что здесь **делаю**... (Запорожье); *нечего **делать** там* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район). Лексема *делать* приобретает бытийную семантику в метафорическом переосмыслении ее основного значения физической деятельности. Синонимы – *находиться, пребывать*;

Получаться: Ничего не **получ[ится]** (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *Получается, что молодой человек постоянно **бредит** какой-то А. И это очень приятно*))) (Бердянск); *Как **получится*** (Бердянск); *Взаимно **не получится**, потому что я не электрик* (информант, 47 лет, Бердянск). Синтагматика данного глагола предполагает сочетание с семантическим субъектом в форме родительного падежа с предлогом *у*.

К данным глаголам примыкает глагол *оставаться / остаться* в значении *продолжить пребывание, нахождение где-либо*: *Женился и **остался** в городе* (информант, 47 лет, Кривой Рог); *Отказался **остаться*** (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *Надо было **оставаться!*** (Бердянск); *приехала учиться и **осталась** жить...* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Глагол *застрывать / застрять* (в значении *плотно войти, попасть во что-либо так, что трудно вынуть, высвободить*; в переносном значении (разг.) *задержаться, оставшись надолго где-либо*): *по лужам – риск **застрять** в машине* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Семантикой поощрения к продолжению действия обладает глагольный фразеологизм *так **держаться!*** (информант, 26 лет, Бердянск).

Глагольный фразеологизм *как ни в чем **не бывало*** (Бердянск) обозначает продолжение действия, невзирая на какие-либо обстоятельства в прошлом, затрудняющие способность совершения данного действия.

Глагол *оставить* (в значении *прекратить, перестать заниматься чем-либо*; в каузативном значении: *да будет лучше всё же **оставить** в друзьях* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район). Глагол *оставить* обладает субъектной валентностью (*кто?*) и объектной валентностью (*кого? что?* – винительный падеж). В предложениях с глаголом *оставить* формальный и семантический субъекты могут совпадать в одной синтаксеме (подлежащее, именительный падеж), например: *А сейчас я работаю книжным редактором. Уже 10 лет как **оставил** медицину* (Днепр). Модификация структурной схемы предложения с предикатом $Vf_{3s}V$ предполагает эксплицитное или имплицитное функционирование семантического субъекта в форме дательного падежа: *не хотят уезжать – вот и **оставить** пришлось* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район). Синонимы – *бросать / бросить, кидать, кыдать, кыдать*.

Бросать / бросить (в значении *выпустив из руки, заставить или дать полететь и упасть; то же, что выбросить; перен., быстро переместить, направить, послать куда-либо; (кого – что и с неопр.) уйдя, оставить, покинуть; прекратить делать что-либо; (безл., кого – что во что) охватить, пронизать чем-либо; брось(те), (также с неопр.) в значении перестань(те), не надо, достаточно (разг.)*): *Все **бросил** и ушел работать верстальщиком в газету* (информант, 35 лет, Днепр); *девчѣнки меня **бросили*** (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Кидать, кыдать, кыдать (в значении *то же, что бросать*): *та **кыдай** уже полоть, пошли есть* (информант, 27 лет, Бердянск).

Глаголы, содержащие в своем значении сему *конец*, обозначают завершение, прекращение действия / состояния. Глагол *заканчиваться* присоединяет семантический объект (*что? чем?*) и одушевленный субъект (*у кого?*): *нверное каждая девченка так хочет... но в жизни оно как то не всегда так бывает... зачастую всё так и **заканчивается** ничем...*

(информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *Скажу по опыту- родители вмешиваются- хорошим не заканчивалось, по крайней мере у меня так было не раз* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Глагол *разрулиться* обозначает благополучное завершение деятельности, ситуации (в значении *наладиться, устроиться*): *всё **розурился*** (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район). Конверсивным значением обладает глагол *разрулить*.

Частным случаем реализации антропоцентрической бытийной семантики являются глаголы со значениями положения в пространстве: *сидеть, лежать, стоять, настояться*.

В проанализированном речевом материале глагол *сидеть* употребляется в следующих значениях:

Глагол *лежать* в зафиксированных текстах имеет следующие значения:

1. Находиться всем телом на чем-либо в горизонтальном положении. Синтагматика предполагает заполнение валентностей одушевленного субъекта (существительное или местоимение в форме именительного падежа) и неодушевленного объекта с локальным значением: *Ляг!* (информант, 47 лет, Бердянск); *Ляж!* (информант, 47 лет, Бердянск).

Данный лексико-семантический вариант способен присоединять инфинитив с целевым значением: *Ложись пораньше спать, меньше втыкай в интернет* (Бердянск); *Ложись спать – утром на свежую голову придёт хорошая мысль* (Бердянск); *Сейчас доедай кашу, ложись отдыхать* (информант, 47 лет, Бердянск).

Антонимическим значением обладает глагол *встать* (*встаты, устать*): *Ба, саночки ломаются; устань!* (информант, 19 лет, Днепр).

2. О предметах: находиться на поверхности, в неподвижном положении (широкой своей частью, горизонтально): *лежит в гамаке, отдыхает* (информант, 47 лет, Днепр). Антропоцентрические переходные глаголы обладают каузативным значением к данному лексико-семантическому варианту: *Положи / Положь / Поклади на место* (информант, 27 лет, Бердянск).

3. Находиться, быть, храниться. Синтагматика предполагает наличие одушевленного семантического субъекта (существительное в родительном падеже с предлогом *у*, дополнение) и неодушевленного семантического объекта (существительное в именительном падеже, подлежащее): *У меня две [шоколадки] наготовлены **лежат!** Милка – для неё старался* (информантка, 30 лет, Новопетровка Магдалиновский район).

Кроме того, в анализируемом материале были обнаружены глагольные лексемы *стоять* (*находиться в вертикальном положении, уперевшись конечностями (ногами) в твердую опору, не передвигаясь*): *настояться (провести долгое время стоя)*.

Семантика отсутствия, недостатка производна от бытийной семантики и вступает с ней в антонимические отношения. Поэтому представляется целесообразным включение глаголов, содержащих в структуре своего лексического значения отрицательно-бытийные компоненты, в подгруппу бытийных глаголов.

Семантические предикаты со значением отсутствия, недостатка требуют наличия субъекта со значением отсутствия, недостатка и являются признаком отрицательных бытийных предложений. Необходимо отметить, что принадлежность предложения к бытийному логико-синтаксическому типу накладывает ограничения на лексическое значение предиката. Наиболее употребителен в таких предложениях предикат *нет* (*не было, не будет*) как отрицательный эквивалент утвердительного глагола *быть*, при котором “имя нереферентно, что соответствует статусу имени бытующего предмета” [8, с. 735], ср.: *У нас есть немного времени. – Времени у нас нет.*

Хватать (в значении *быть достаточным, иметься в необходимой мере, в нужном количестве*): *На лечение их не хватает* (Запорожье). Синтагматика глагола *хватать* предполагает наличие словоформы в родительном падеже с предлогом *у* или в дательном падеже со значением одушевленного объекта.

Глаголы *потеряться, пропадать (пропасть)* выражают антропоцентрическое значение в сочетании с одушевленным субъектом, выраженным словоформой в именительном падеже, или с одушевленным объектом, выраженным словоформой в родительном падеже с предлогом *у*. Синтагматика данных глаголов предполагает заполнение валентностей со значением локализации.

Потеряться (в значении *пропасть, исчезнуть, затеряться*): *Всё им устроил – а они потерялись тина* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район).

Пропадать / пропасть (в значении *отсутствовать где-либо и длительно, постоянно проводить время в другом месте*): *Только не пропадай больше в реале – никто не придет и не будет искать* (Новопетровка, Магдалиновский район); *А ты где пропала?* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *Ну почему пропала вк и чего ждешь?* (информантка, 30 лет, с. Новопетровка, Магдалиновский район); *Мыши есть? – Вечер добрый) пропали... [мыши]* (информант, 29 лет Запорожье).

Итак, основное значение подгруппы бытийных антропоцентрических глаголов выражено лексемами с опорными семами *быть* и *жить*. Остальные (частные) значения выражают идею бытия в каком-либо аспекте и состоят с общим значением в гипо-гиперонимических отношениях. Они являются производными от основного и состоят с ним в привативных оппозициях, а друг с другом – в эквиолентных оппозициях. Это глаголы с бытийно-фазовой семантикой, глаголы пространственного положения, глаголы отсутствия / недостатка. Последние противопоставлены остальным по признаку положительной / отрицательной модальности.

Во всех проанализированных семантических парадигмах преобладает некаузативная лексика, противопоставления по признаку некаузативности / каузативности нерегулярны.

Бытийное антропоцентрическое значение предикаты реализуют в семантических моделях с одушевленным субъектом / объектом, локальным и / или темпоральным конкретизатором.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антипов, Алексей. “Деривационная морфонология русских говоров: аспекты функционального описания”. *Русский язык: исторические судьбы и современность*. Москва: Издательство МГУ, 2010.
2. Васильев, Леонид. *Семантика русского глагола*. Москва: Высшая школа, 1981
3. Владимирская, Елена. “Из истории изучения русских говоров на Украине”. *Русское языкознание* (1994): 55–59.
4. Владимирская, Елена. “Словообразование глаголов в русском островном говоре на Украине”. *Русское языкознание* (1993): 68–76.
5. Ищенко, Виктор. Безударный вокализм первого предударного слога в русских говорах Нижнего Поднепровья. “*Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки*”. (2002) 63–64.
6. Красовская, Наталья. “Глаголы движения в тульских говорах”. *Известия ВГПУ. Серия: Филологические науки*. (2012): 108–111.
7. Красовская Наталья. Организация и функционирование диалектных антропоцентрических глаголов (на материале тульских говоров). *Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора филологических наук*. Курск: Курский государственный университет, 2013.

8. Шведова, Нинель. *Русский семантический словарь*. Москва: Азбуковник, 1998
9. Самохвалова, Елена. “О формировании русских говоров на Украине”. *Русское языкознание* (1993): 48–55.
10. Степанов, Евгений. “Национальные варианты русского языка или русские территориальные койне?”. *Мова* (2010): 9–14.
11. Ходыкина, Ирина. “Перспектива научного изучения говоров Северного Приазовья”. *Язык. Культура. Общество*. 2011: (46–48).

REFERENCES

1. Antipov, Aleksej. “Derivacionnaja morfonologija russkih govorov: aspekty funkcional'nogo opisanija”. *Russkij jazyk: istoricheskie sud'by i sovremennost'*. Moskva: Izdatel'stvo MGU, 2010.
2. Vasil'ev, Leonid. *Semantika russkogo glagola*. Moskva: Vysshaja shkola, 1981
3. Vladimirskaja, Elena. “Iz istorii izuchenija russkih govorov na Ukraine”. *Russkoe jazykoznanie* (1994): 55–59.
4. Vladimirskaja, Elena. “ Slovoobrazovanie glagolov v russkom ostrovnom govore na Ukraine ”. *Russkoe jazykoznanie* (1993): 68–76.
5. Ishhenko, Viktor. Bezudarnyj vokalizm pervogo predudarnogo sloga v russkih govorah Nizhnego Podneprov'ja. “*Visnik Zaporiz'kogo derzhavnogo universitetu: Zbirnik naukovih statej. Filologichni nauki*”. (2002) 63–64.
6. Krasovskaja, Natal'ja. “Glagoly dvizhenija v tul'skih govorah”. *Izvestija VGPU. Serija: Filologicheskie nauki*. (2012): 108–111.
7. Krasovskaja Natal'ja. *Organizacija i funkcionirovanie dialektnyh antropocentricheskikh glagolov (na materiale tul'skih govorov)*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie nauchnoj stepeni doktora filologicheskikh nauk. Kursk: Kurskij gosudarstvennyj universitet, 2013.
8. Shvedova, Ninel'. *Russkij semanticheskij slovar'*. Moskva: Azbukovnik, 1998
9. Samohvalova, Elena. “O formirovanii russkih govorov na Ukraine”. *Russkoe jazykoznanie* (1993): 48–55.
10. Stepanov, Evgenij. “Nacional'nye variant russkogo jazyka ili russkie territorial'nye kojne?”. *Mova* (2010): 9–14.
11. Hodykina, Irina. “Perspektiva nauchnogo izuchenija govorov Severnogo Priazov'ja”. *Jazyk. Kul'tura. Obshhestvo*. 2011: (46–48).

УДК 81'23 /316.6 + 811.133.1 (304)

ЯЗЫКОВАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ПЕРЦЕПЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ “ПОДПИСАНИЕ ДОГОВОРА” И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В ДНЕВНИКОВЫХ ЗАПИСЯХ “NOTES SUR LE JAPON, LA CHINE ET L’INDE”

Машкина Е. Н., к. филол. н., ст. преподаватель

*Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова
ул. Пирогова, 9, г. Киев, Украина*

sakenael@gmail.com

Статья посвящена проблеме исследования языковой реализации процесса перцепции на материале дневниковых записей секретаря французской дипломатической миссии. В статье утверждается о взаимодействии восприятия и коммуникации, на основании чего выделяется единица исследования – коммуникативная ситуация. В исследовании рассматриваются основные характеристики феномена перцепции, дневниковых записей как способа вербализации перцептивного процесса и особенности языковой реализации коммуникативной ситуации “Подписание договора”.

Ключевые слова: перцепция, дневниковые записи, коммуникативная ситуация, вербализация, дарообмен.

**МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕРЦЕПЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ “ПІДПИСАННЯ ДОГОВОРУ” ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСАХ
“NOTES SUR LE JAPON, LA CHINE ET L’INDE”**

Машкіна О. М., к. філол. н., ст. викладач

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна*

Статтю присвячено проблемі дослідження мовної реалізації процесу перцепції на матеріалі щоденникових записів секретаря французької дипломатичної місії. В статті стверджується про взаємодетермінованість сприйняття та комунікації, на основі чого виокремлюється одиниця дослідження – комунікативна ситуація. У дослідженні розглядаються основні риси феномена перцепції, щоденникових записів як способу вербалізації перцептивного процесу та особливості мовної реалізації комунікативної ситуації “Підписання договору”.

Ключові слова: перцепція, щоденникові записи, комунікативна ситуація, вербалізація, дарообмін.

**VERBAL REALIZATION OF PERCEPTION OF COMMUNICATIVE SITUATION
“THE SIGNING OF A TREATY” AND ITS REFLECTION
IN DIARY NOTES “NOTES SUR LE JAPON, LA CHINE ET L’INDE”**

Mashkina O.M., Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer

*National Pedagogical Dragomanov University
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine*

The article deals with the problem of perception process verbalization on the material of diary notes of French diplomatic mission secretary. The issue is the investigation of the problem of perception peculiarities in linguistics on the material of diary notes verbal realization results. The investigation of the phenomenon of perception, initially ascends to psychology, however in modern science perception is the object of not only psychology but also linguistics, and such contiguous disciplines as psycholinguistics and cross-cultural communication. For linguists research of the phenomenon of perception is possible only on condition of its verbal realization. The statement about the interdeterminateness of perception phenomenon and communication is of prime importance for this work. Perception takes place in the process of communication, determined by it. Exactly the theme of communication determines direction of perceptual process. The process of communication expands in time and, undoubtedly, it is not monolithic – a communicative situation in this research is its basic discrete unit. In our paper communicative situation is determined as the completed segment of communicative process, united by a certain theme, in a body with all related to the process material and non-material contexts. Thus, perception, realized in the form of communication, comes forward the complex of situations of communication, or communicative situations. Research material is presented by diary notes, which are stated to be a special material for the perceptual process investigation, regarding such specialities of perception phenomenon as procedurality and dynamics, which, in the meantime, correlate with such special characteristics of the diary notes, as periodicity and consistency. Regarding that diary notes are gradual language realization of perception it is possible to express opinion that diary notes is the most appropriate material that befits for the study of process of perception..

Verbalized in diary notes process of perception of communicative situation "Signing of a treaty" is a logical completion of negotiation process between French and Japanese diplomats. It is necessary to mark that diary notes reflecting the perception of this situation are one of the shortest records sanctified to the negotiation process.

The considered communicative situation is characterized by the special attention of author to the context of communication: local, temporal and material, that testifies about its high importance for an author. The perception of the act of exchanging gifts, preciseness in enumeration and description of gifts and their estimation deserves special attention . On the whole, analysis of diary notes about a communicative situation, "Signing of a treaty" allow to educe both national and cultural divisions in the comprehension of communicative situation and to come to conclusion about the national determinedness of the phenomenon of perception.

Key words: perception, diary notes, communicative situation, verbalization, exchanging gifts.

В свете того, что новая коммуникативно-когнитивная парадигма в лингвистике характеризуется интегративностью, опорой на теорию речевой деятельности, выдвиганием текста и языковой личности как основных понятий, ростом интереса к экстралингвистическим факторам общения и экспланаторностью [3, с. 132], абсолютно логичным представляется интерес лингвистов к традиционно психологическим проблемам как восприятие в целом, так и языковая реализация процесса восприятия в частности, что и определяет *актуальность* нашего исследования.

Для изучения лингвисту доступно, собственно, только уже реализованное в языке, для языкознания именно “исследование вербализованной метаязыковой деятельности языковой личности позволяет “заглянуть” в “черный ящик” сознания, реконструировать различные этапы речемыслительного процесса” [4, с. 35].

Традиции изучения перцепции заложены в философских трудах М. Мерло-Понти, Э. Гуссерля, И. Канта. Вклад в разработку данной проблемы внесли психологи А. Леонтьев, Дж. Андерсон, Л. Выготский, А. Лурия, У. Найссер, С. Рубинштейн. Особо отметим труд В. Барабанщикова “Психология восприятия” и совместную работу В. Барабанщикова и В. Носуленко “Системность. Восприятие. Общение”, в которых характеризуется понятие “перцептивный комплекс”.

Отметим, что ранее интерес лингвистов к вопросам восприятия фокусировался преимущественно на исследованиях проблем перцепции речи (С. Бернштейн, М. Гордина, З. Джапаридзе, Н. Евчик, Л. Зиндер, В. Касевич, Дж. Фланеган, А. Штерн, Т. Чугаева и др.), однако в последнее время проблема отражения результатов перцепции в тексте стали объектом изучения языковедов (Л. В. Лаенко, И. Г. Оконешникова и мн. др.).

Цель данной статьи – рассмотреть дневниковые записи секретаря французского посольства в Японии как результат вербализации перцепции коммуникативной ситуации “Подписание договора”. Реализация поставленной цели предполагает решение следующих **задач**: 1) рассмотреть предпосылки изучения феномена перцепции как объекта междисциплинарных исследований; 2) обосновать изучение перцепции в комплексе с коммуникацией и выделить единицу исследования; 3) изучить дневниковые записи как результат вербализации коммуникативного процесса; 4) исследовать особенности вербализации коммуникативной ситуации “Подписание договора” во французских дневниковых записях.

Основополагающим для изложенного в данной статье подхода является утверждение о взаимосвязи перцепции и коммуникации: “в социальной ситуации, когда необходимо установить или реализовать непосредственное (“лицом к лицу”) отношение между людьми, перцептивная активность принимает форму общения” [1, с. 185]”. Восприятие происходит в процессе коммуникации, определяется ею. Именно тема коммуникации детерминирует направление процесса восприятия. Развертывающийся во времени процесс коммуникации, безусловно, не является монолитным – в данном исследовании основной его дискретной единицей выступает коммуникативная ситуация.

Поскольку очевидно, что процесс коммуникации неоднороден, важным вопросом является выделение его дискретной единицы. В данной работе мы предлагаем считать таковой коммуникативную ситуацию. Современные исследователи выделяют ряд дискретных единиц коммуникации: коммуникативный акт, дискурс, коммуникативное событие [7, с. 56], коммуникативную ситуацию [13].

В исследованиях, посвященных восприятию текста, ситуация выступает “важнейшей опорой” [6, с. 137] для построения проекции восприятия. В сознании индивида хранится определенный образ ситуации, выступающий эталоном при восприятии и помогающий восстановить определенные выпавшие элементы ситуации, опираясь на данный образ. Ф. Бацевич указывает на “прагматическую зависимость воплощения и восприятия иллюкативной силы высказывания (речевого акта) от конкретной ситуации общения” [2, с. 113].

Исследователь В. Барабанщиков выделяет такое понятие, как объект-ситуация. По замечанию ученого, “в качестве объекта восприятия выступает **система обстоятельств**, непосредственно определяющая актуальное поведение, деятельность и общение индивида” [1, с. 112] (выделение наше. – Е. М.). Это “...объективная действительность, взятая в определенном отношении к воспринимаемому ее субъекту и включающая его в качестве одного из своих компонентов” [1, с. 112]. И. Стернин выделяет среди коммуникативных

ситуаций *стандартную КС* [14]. В. Маслова определяет *коммуникативную ситуацию* как “набор основных параметров коммуникативного события, помогающий ориентироваться в коммуникации и отличать одно коммуникативное событие от другого; обобщенная модель условий и обстоятельств, обуславливающих речевое поведение в коммуникативном событии” [8, с. 65]. В нашем исследовании понятие *коммуникативная ситуация* (далее – КС) *определяется как завершенный отрезок коммуникативного процесса, объединенный определенной темой, в совокупности со всеми имеющими отношение к процессу материальными и нематериальными контекстами.*

Таким образом, восприятие, реализуясь в форме общения, выступает комплексом ситуаций общения, или коммуникативных ситуаций.

Материалом данного исследования выступают дневниковые записи Шарля Густава Мартина де Шассирона “Notes sur le Japon, la Chine et l’Inde”, а точнее их часть, посвященная посещению берегов Японии в середине XIX века – период “открытия” Японии после долгого периода изоляции страны. Барон Шарль Густав Мартин де Шассирон (1818 – 1871) был членом французской дипломатической миссии в Японии 1858 года, начал дипломатическую карьеру в 1848 году, в переговорах между Францией и Японией был первым секретарем посольства.

Результатом рассматриваемых переговоров стало заключение договора о дружбе – одного из ряда договоров о дружбе (называемых иногда Ансэйскими договорами), заключенных в рассматриваемый период с Америкой, Россией и другими европейскими державами [10, с. 61]. Это один из наиболее ранних франко-японских контактов и первый пример успешной межкультурной дипломатической коммуникации между Францией и Японией.

Материал исследования представлен дневниковыми записями (далее – ДЗ), характерной особенностью которых является периодичность. Дневник фиксирует впечатления автора, как правило, в хронологическом порядке, он периодичен (в отличие, например, от мемуаров). В рассматриваемом материале ДЗ характеризуются также и регулярностью, что свойственно далеко не всем дневникам, поскольку дневниковая деятельность может быть как регулярной, так и нерегулярной [173, с. 150–158], а “установка на регулярность может конкретизоваться как установка либо на ежедневность, либо на периодичность” [12, с. 150]. В данном дневниковом материале присутствует целевая установка “**зафиксировать** то, что кажется интересным, заслуживает внимания” [12, с. 147] (выделение наше. – Е. М.), это и обуславливает регулярность ведения дневника. В работе используются только те ДЗ, которые отражают пребывание у берегов Японии, то есть объединены отдельной темой, темпусом и локусом.

Опираясь на мнение исследователей о том, что “восприятие, динамично по своей природе,” [1, с. 185] и протяженно во времени [9, с. 26], можно высказать мнение о том, что, поскольку ДЗ представляют собой ***постепенную языковую реализацию результатов перцепции в тексте***, именно данный материал наилучшим образом подходит для изучения процесса восприятия.

Вербализованный в ДЗ процесс восприятия КС “Подписание договора” является логическим завершением переговорного процесса между французской и японской сторонами. Надо отметить, что ДЗ, отражающая восприятие данной ситуации, – одна из самых коротких записей, посвященных переговорному процессу.

Отметим также, что закрепление переговорного процесса подписанием договора – важная часть переговорного процесса и данная ситуация до самых мелких подробностей жестко протоколируется [5, с. 152].

Прежде всего, отметим очень внимательное отношение автора и к самому факту подписания договора, и к обстановке: *le Traité a été signé entre les parties contractantes, sans nul apparat, dans la chambre du baron Gros; il s'appellera Traité de Yeddo.* В данной КС автор проявляет большое внимание к материальному контексту места, указывая не только общее местоположение – корвет “Лаплас”, но и конкретизирует, что это была комната барона Гро, французского посла, что, вероятно, воспринимается как не слишком подходящее место для

коммуникативного события такого уровня. Шассирон проявляет также особое внимание к темпоральному контексту. Такое внимание к обстановке подписания соглашения свидетельствует об особом значении, придаваемом документу. Автор отмечает отсутствие торжественной обстановки, ориентируясь на нормы собственной культуры: *sans nul apparat*, подчеркивая это отсутствие употреблением сразу двух лексем со значением недостаточности, что говорит о восприятии данного условия как нарушения нормы.

Шассирон пишет о праздновании подписания договора французской стороной. Соглашение он оценивает и как общее коммуникативное достижение всей миссии, и как личное карьерное достижение главы миссии: *C'est, depuis son entrée dans la carrière diplomatique, le huitième Traité qu'il signe. C'est une carrière bien remplie.*

Отдельной частью данной КС и достаточно обособленным элементом всего коммуникативного комплекса можно назвать **дарообмен**. **Данный феномен** принадлежит к одному из древнейших способов контактоустановления. По мнению исследователей, дар “заключает в себе представление о благе (добре) и является материализацией этого блага” [11]. Таким образом, подарок можно рассматривать как особую форму репрезентации **добрых намерений дарителя**, что и указывает на контактоустанавливающую функцию этого материального объекта. Поэтому на подарок, с точки зрения культуры, необходим “отдарок” – демонстрация хорошего отношения должна быть взаимна. Важно отметить, что дар – это одновременно и **материальный предмет**, и **концепт**; кроме того, нельзя забывать и о том, что процесс обмена подарками – это также система представлений, правил и предписаний, отражающих культурные ценности общества.

Необходимо уточнить, что дарообмен может происходить как по вертикали, так и по горизонтали, в зависимости от статусов дарителя и одариваемого. Таким образом, видим, что дарообмен имеет одну из важнейших характеристик коммуникативной ситуации – направление общения. Отметим также, что в ситуациях, где коммуникация происходит между относительно равных сторон и дарообмен происходит по горизонтали, последний, как правило, тяготеет к равноценности (равноценность подарков свидетельствует о симметрии в отношениях и подтверждает их взаимность, что особенно актуально для дипломатической коммуникации). Именно поэтому французский путешественник отрицательно оценивает неравноценность подарков японской стороны с подарками Франции: *des rouleaux de damas brochés de fabrique indigène de divers tons, assez brillants de couleur, mais en somme inférieurs à nos tissus de Lyon*. Японцы дарили традиционные подарки, которые достаточно высоко ценились в японской системе ценностей, однако во французской культуре ценность подарков японцев была оценена ниже, чем предполагали японцы. Японские ткани француз сравнивает с тканями, производимыми в Лионе – эталоном качества для Франции. На оценку французам оказывает влияние интерференция восприятия.

Подарок французского посольства – 12 карабинов Минье. Отметим, что карабины системы Клода Минье, сделавшего прорыв в оружейном деле, – особая конструкция пули позволяла вести более точную стрельбу, были приняты на вооружение во Франции в 1848 году [15, с. 99]. Это было последнее достижение военного искусства, поэтому подарок был действительно ценным. Таким образом, можем заключить о непонимании между сторонами в данной КС, что приводит к неадекватному восприятию другой культуры. Как видим, **высокая знаковость материальных объектов может иметь очень важные последствия для коммуникации, особенно в такой высококонтекстной коммуникации, как дипломатическая.**

Следует отметить особое внимание автора к формальной, этикетной стороне события. Наблюдается недовольство тем, что японцы обставили его с недостаточной торжественностью (эксплицируется лексемами со значением недостаточности *sans nul apparat*), это, как известно, объясняется значительно меньшей заинтересованностью их в коммуникации. Данное событие трактуется автором как коммуникативное достижение миссии и личный карьерный успех главы посольства, барона Гро.

Интерес к локальному контексту низок, это вызвано тем, что действие происходит на французском корабле.

Важным элементом КС выступает дарообмен. Оценка подарков невысокая. Отметим обращение автора к прецедентному имени “Лион”, указываются и подарки французской миссии (современное оружие – карабины Минье).

Таким образом, принимая во внимание выше сказанное, можно сделать следующие **выводы**: изучение феномена перцепции изначально восходит к психологии, однако в современной науке восприятие является объектом не только психологии, но и лингвистики, и таких смежных дисциплин, как психолингвистика и межкультурная коммуникация. Для лингвистов исследование феномена перцепции возможно только при условии его языковой реализации. Взаимодетерминация перцепции и коммуникации позволяет рассматривать процесс восприятия как комплекс коммуникативных ситуаций. Наиболее наглядно процесс языковой реализации перцепции представлен именно в дневниковых записях, которые представляют собой ***постепенную вербализацию результатов перцепции в тексте***, а потому позволяют рассмотреть процесс вербализации процесса перцепции в *динамике*. Рассмотренная коммуникативная ситуация характеризуется особым вниманием автора к контексту общения: локальному, темпоральному и материальному, что свидетельствует о высокой важности их для автора. Особого внимания заслуживает восприятие акта дарообмена, точность в перечислении подарков и их нейтрально низкая оценка. В целом анализ дневниковых записей о коммуникативной ситуации “Подписание договора” позволяет выявить как национально-культурные различия в осмыслении коммуникативной ситуации, так и сделать вывод о национальной детерминированности феномена восприятия.

Предполагается также разработка методик исследования вербализованных результатов перцепции на различных материалах с возможным привлечением методов смежных дисциплин — принимая во внимание междисциплинарный характер объекта исследования, что открывает достаточно широкие перспективы для дальнейшей работы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барабанщиков, Валерий, Валерий, Носуленко. Системность. Восприятие. Общение. М. : Институт психологии РАН, 2004.
2. Бацевич, Флорій. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів: ПАІС, 2010.
3. Болотнова, Наталия. Коммуникативная стилистика текста: словарь-тезаурус. Москва: Флинта: Наука, 2009.
4. Вепрева, Ирина. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005.
5. Егоров, Виктор. Дипломатический протокол и этикет: учебное пособие. Москва: Юридический институт МИИТа, 2013
6. Залевская, Александра. Текст и его понимание. Тверь: Изд-во Тверского гос. ун-та, 2001.
7. Кашкин, Вячеслав, Людмила, Квасова. Введение в теорию коммуникации: учебное пособие. Воронеж : Издательство ВГТУ, 2000.
8. Маслова, Валентина. Современные направления в лингвистике: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва: Издательский центр “Академия”, 2008.
9. Мерло-Понті, Моріс. Феноменологія сприйняття. Пер. с франц., післямова та прим. О. Йосипенко, С. Йосипенко. Київ: Український центр духовної культури, 2001.
10. Мещеряков, Александр. Император Мэйдзи и его Япония. Москва: Наталис: Рипол Классик, 2006.
11. Агапкина, Татьяна. Дар. Мифологический словарь. <http://www.pagan.ru/slowar/d/dar8.php>.
12. Радзієвська, Тетяна. Текст як засіб комунікації. Київ: НАН України, Ін-т укр. мови, 1998.

13. Стернин, Иосиф. Оценочность слова в языке и речи. Исследования по семантике. Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1990.
14. Стернин, Иосиф. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования. Русское и финское коммуникативное поведение. Воронеж: Изд-во ВГТУ, (2000) 4–20. <http://commbehavior.narod.ru/RusFin/RusFin2000/Sternin1.htm>.
15. Шокарев, Юрий. Большая энциклопедия оружия . Москва: ЗАО “РОСМЭН-ПРЕСС”, 2008.

REFERENCES

1. Barabanschikov, Valeriy, Valeriy, Nosulenko Sistemnost. Vospriyatie. Obschenie. M. : Institut psihologii RAN, 2004.
2. Batsevych, Florii. Narysy z lnhvistychnoi prahmatyky: monohrafiia. Lviv: PAIS, 2010.
3. Bolotnova, Nataliya. Kommunikativnaya stilistika teksta: slovar-tezaurus. Moskva: Flinta: Nauka, 2009.
4. Vepreva, Irina. Yazyikovaya refleksiya v postsovetkskuyu epohu. Moskva: OLMA-PRESS, 2005.
5. Egorov, Viktor. Diplomaticheskii protokol i etiket: uchebnoe poso-bie. Moskva: Yuridicheskii institut MIFTa, 2013.
6. Zalevskaya, Aleksandra. Tekst i ego ponimanie. Tver : Izd-vo Tverskogo gos. un-ta, 2001.
7. Kashkin, Vyacheslav, Lyudmila, Kvasova. Vvedenie v teoriyu kommunikatsii: uchebnoe posobie. Voronezh : Izdatelstvo VGTU, 2000.
8. Maslova, Valentina. Sovremennyye napravleniya v lingvistike: uchebnoe posobie dlya studentov vyisshih uchebnyih zavedeniy. Moskva: Izdatelskiy tsentr “Akademiya”, 2008.
9. Merlo-Ponti, Moris. Fenomenolohiia spryniattia. Per. s frants., pisliamova ta prym. O. Yosypenko, S. Yosypenko. Kyiv: Ukrainyskiy tsentr dukhovnoi kultury, 2001.
10. Mescheryakov, Aleksandr. Imperator Meydzi i ego Yaponiya. Moskva: Natalis: Ripol Klassik, 2006.
11. Agapkina, Tatyana. Dar. Mifologicheskii slovar. <http://www.pagan.ru/slovar/d/dar8.php>.
12. Radziievska, Tetiana. Tekst yak zasib komunikatsii. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ukr. movy, 1998.
13. Sternin, Iosif. Otsenochnost slova v yazyike i rechi. Issledovaniya po semantike. Ufa : Izd-vo Bashkirskogo un-ta, 1990.
14. Sternin, Iosif. Ponyatie kommunikativnogo povedeniya i problemy ego issledovaniya. Russkoe i finskoe kommunikativnoe povedenie. Voronezh: Izd-vo VGTU, (2000) 4–20. <http://commbehavior.narod.ru/RusFin/RusFin2000/Sternin1.htm>.
15. Shokarev, Yuriy. Bolshaya entsiklopediya oruzhiya . Moskva: ZAO “ROSMEN-PRESS”, 2008.

УДК 801.5+802.0

ПОЛІТИЧНІ АФЕКТИВИ ЯК ЗНАКИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Мельниченко І. С., викладач

*Житомирський державний технологічний університет
вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, Україна*

irene_8@mail.ru

Стаття присвячена аналізу функціонування політичних афективів у політичному дискурсі для вираження вербальної агресії до політичного опонента, приниження його статусу, завдання шкоди його позитивному іміджу. Політичні афективи покликані змінювати суспільний світогляд, спотворюючи при цьому певні аспекти реальності. Зрозумілість, доступність нейтральної лексики, що становить базу для політичних афективів, робить її універсальним засобом вираження вербальної агресії.

Ключові слова: політичний афектив, вербальна агресія, політичний дискурс.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АФФЕКТИВЫ КАК ЗНАКИ ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Мельниченко И. С., преподаватель

*Житомирский государственный технологический университет
ул. Чудновская, 103, г. Житомир, Украина*

Статья посвящена анализу функционирования политических аффективов в политическом дискурсе для выражения вербальной агрессии к политическому оппоненту, умаления его статуса, нанесения вреда его позитивному имиджу. Политические аффективы призваны менять общественное мировоззрение, искажая при этом определенные аспекты реальности. Понятность, доступность общей лексики, которая составляет базу для политических аффективов, делает ее универсальным средством выражения вербальной агрессии.

Ключевые слова: политический аффектив, вербальная агрессия, политический дискурс.

POLITICAL AFFECTIVES AS SIGNS OF VERBAL AGGRESSION IN POLITICAL DISCOURSE

Melnichenko I. S.

*Zhytomyr State Technological University
Chudnivska str., 103, Zhytomyr, Ukraine*

The article deals with political affectives functioning in political discourse in order to express verbal aggression against a political opponent, to discriminate against him, to derogate his status, to threaten his positive face. Political affectives aim at changing public outlook by distorting certain aspects of reality. The transparency, availability of common vocabulary which is the basis of political affectives makes them a universal means of expressing verbal aggression. Linguistic studies investigate political affectives as “loaded” language and characterize them as units with a wide spectrum of condensed notional, emotive and political connotations. We understand this notion as a core unit of an utterance the main notion of which is the reduction of descriptive matter that puts the emotional and attitudinal component first. Political affectives can activate strong emotions needed to change the audience’s point of view on important issues. They can be considered an economical and effective means of verbalizing and modifying political reality. As shown by the research, participants of political communication employ these signs to express disapproval of the political opponent’s actions, to accuse him of antisocial and antihuman policies. Speakers tend to use political affectives to express their hostile attitude to the opponent thus contributing to creating his negative image. In many cases these lexical units change and distort facts in order to influence the addressee’s attitude towards the political rival.

Key words: political affective, verbal aggression, political discourse.

Політичний дискурс останніх десятиліть характеризується вкрай агресивним ставленням політичних сил і опонентів один до одного. Незважаючи на той факт, що політична мова є особливою знаковою системою, призначеною саме для політичного дискурсу, на сьогоднішній день спостерігаємо тяжіння учасників політичної комунікації до нейтральної лексики загального вжитку. Така тенденція пов’язана з намаганням політичних опонентів змінити, понизити статус свого супротивника, використовуючи при цьому зрозумілі широкій аудиторії лексичні одиниці. Саме така “розмитість” кордонів між політичною і нейтральною лексикою сприяє активному дослідженню політичних афективів як особливого пласту лексики з чіткою негативною оцінністю в роботах таких учених, як Т. Бережна, Т. Куранова, О. Шейгал.

Актуальність дослідження зумовлена тим фактом, що в переважній більшості сучасні дослідження політичних афективів присвячені дослідженню реалізації їх маніпулятивного потенціалу, тоді як їх агресивному потенціалу не приділяється увага з боку дослідників. **Метою** статті є дослідження функціонування політичних афективів у політичному дискурсі для вираження вербальної агресії в бік політичного опонента, з метою створення загрози його позитивному іміджу. **Необхідність** аналізу вживання політичних афективів для вираження вербальної агресії зумовлена діалектикою агресивності, яка виступає невід’ємним складником сучасної політичної діяльності. **Завданням** є вивчення структури і функцій політичних афективів у політичній комунікації, простежити їх агресивний потенціал і зв’язок з інтенціями мовця під час реалізації в мовленні.

Політичні афективи аналізуються у представленому дослідженні з опорою на лінгвістичні розвідки “навантаженої мови”, знаків-конденсатів [4], [6, с. 33], [1], [3, с. 142]. Поняття знаку-конденсату знаходимо в М. Едельмана, який у межах політичних вербальних знаків виокремлює референтні знаки (referential symbols) і знаки-конденсати (condensation symbols) [5]. Знаки-конденсати, за О. Шейгал, викликають потужну афективну реакцію, яка асоціюється з позначуваною реалією; вони концентрують у собі патріотичну гордість, пам’ять про минулу славу або приниження, тривогу й занепокоєння, надію на майбутню велич і т. п. [3, с. 141]. Інші науковці досліджують це явище, використовуючи для нього термін “навантажена мова”, під яким розуміють мовні засоби, що характеризуються наявністю широкого спектру конденсованих змістовних, емотивних, ідейно-політичних конотацій [1]. У представленому дослідженні використовуватимемо, слідом за О. Шейгал, термін *політичний афектив*. У найзагальнішому розумінні афективом є емотив, значення якого для такого слова є єдиним способом відображення емоції, не називаючи її [2]. Визначаємо політичний афектив як ядерну одиницю висловлювання, що характеризується редуцією дескриптивного змісту, у зв’язку з чим на перший план виходить емоційно-оцінний компонент.

На думку Д. Грейбер, значимість політичних афективів у політичній комунікації зумовлена їх властивістю:

створювати образні асоціації, викликати з пам’яті яскраві картини минулого досвіду;

активізувати сильні емоції, провокувати бажану реакцію і, тим самим, виступати сильним мобілізаційним засобом;

забезпечувати швидку категоризацію поняття (входження до мовної картини політичного світу), пропускаючи його через той чи інший “оцінний фільтр”;

виступати економним, зрозумілим масам, а отже, ефективним позначенням складних політичних реалій, що значно полегшує процес комунікації [7, с. 291–294].

Водночас Д. Грейбер справедливо зауважує, що наведені переваги політичних афективів мають й інший бік, внаслідок чого їх використання в ситуаціях конфлікту може мати негативні наслідки:

вони спрощують і спотворюють картину реальної дійсності через встановлення хибних казуальних зв’язків;

денотативна розпливчастість і двозначність таких знаків може призвести до серйозних політичних розбіжностей між соціальними групами;

вони притуплюють здатність політичних агентів до раціональних дій, до критичного осмислення дійсності [7, с. 308].

Саме такі характерні риси політичних афективів дають можливість ототожнювати їх з лозунгами або лозунговими словами. Підтвердженням цього виступають лозунгові слова, які порівняно з нейтральною лексикою поширених висловлювань апелюють до вже наявних у свідомості слухача образів і змінюють його сприйняття в найкоротші строки. Наприклад:

Democracy In Iraq? Let The Iraqis Vote On The Occupation!

U.S. Supreme Court: MODERN INQUISITION.

Pray For Impeachment!

I support our troops not Bush’s Vietnam.

Jail to the Chief.

Усі зазначені лозунги швидко категоризують понятійний апарат і активізують створення яскравого образу ворога (Джорджа Буша), який у наведених прикладах руйнує істинні засади демократії.

Однак політичний дискурс не обмежується лозунгами як найбільш економними, редукованими мовними засобами для негативізації політичного опонента. Загальновживані нейтральні лексичні одиниці створюють набагато більшу базу для порушення норм мовленнєвої поведінки, зміну політичної реальності і впливу на свідомість адресата.

Викривлення дійсності шляхом використання політичних афективів, які вживаються з метою вербальної атаки на опонента, його дискримінації, а також зручну підміну політичних реалій, апелювання до емоційного стану електорату знаходимо далі:

I voted for Justice Breyer and Justice Ginsburg. Not because I agreed with their ideology, but because I thought they were qualified and that elections have consequences when presidents are nominated. This is a very important issue we're talking about.

Senator Obama voted against Justice Breyer and Justice Roberts on the grounds that they didn't meet his ideological standards. That's not the way we should judge these nominees. Elections have consequences. They should be judged on their qualifications. And so that's what I will.

Центральним аргументом наведеного докору є хибність позиції (тоді ще) сенатора Обама в оцінці відповідності будь-якої особи тій посаді, яку вона займає. Агресивність з боку адресанта проявляється за рахунок вживання заперечень (*against, didn't, not*), за допомогою яких відбувається атака на позитивний імідж адресата. Крім того, політичний опонент Барака Обама оперує поняттям “ідеологічні стандарти” для акцентування уваги на відмінності останніх від стандартів усього суспільства, оскільки на їх основі Обама приймає помилкові рішення.

Докір-відповідь з боку сенатора Обама відображено в наступному прикладі, де кандидат у президенти дає різку негативну оцінку політичному опоненту сенатору МакКейну та його недалекоглядності у сфері реформ освіти:

OBAMA: But the – but here's the thing, is that, even if Senator McCain were to say that vouchers were the way to go – I disagree with him on this, because the data doesn't show that it actually solves the problem – the centerpiece of Senator McCain's education policy is to increase the voucher program in D.C. by 2,000 slots.

That leaves all of you who live in the other 50 states without an education reform policy from Senator McCain.

Ядром висловлювання є прийменник *without* (*use to indicate that someone or something does not have or use the thing mentioned* [8, с. 1754]), який констатує невиконання певних обіцянок і, відповідно, пониження адресатом власного авторитету в очах американського населення, оскільки реформа освіти завжди була пріоритетним аспектом їхнього життя.

Застосування в мовленні політичних афективів допомагає в більшості випадків досягти мети і сформувати негативний образ опонента через зображення його в непривабливому образі, виразити несхвалення й навіть обвинувачення у неприйнятних для аудиторії діях. Далі знову простежуємо критику Джона МакКейна, висловлену на адресу сенатора Обама через неналежне ставлення до суспільного майна. Ядром висловлювання є словосполучення *spread the wealth around*, що вживається двічі з метою справити на аудиторію більше враження, наголосити на безвідповідальності опонента:

Seeking to suggest that Mr. Obama would hurt the economy and many entrepreneurs, Mr. McCain said, “The whole premise behind Senator Obama’s plans are class warfare – let’s spread the wealth around.”

“Why would you want to do that – anyone, anyone in America – when we have such a tough time, when these small-business people like Joe the Plumber are going to create jobs unless you take that money from him and spread the wealth around,” Mr. McCain said.

Звинувачення в наведеному прикладі підсилено за рахунок протиставлення опонента (Барака Обама) простим американцям (*people like Joe the Plumber*).

Негативна оцінність наступного прикладу покликана сформувати певне ставлення до політичного опонента через сугестивний вплив на слухачів:

What we got were empty platitudes. We won't be "buried under a mountain of debt," Obama declared. Heck, we're already buried. We will "win the future." Not by deluding ourselves, we won't. Americans think deficits are someone else's problem that can be cured by taxing the rich (say liberals) or ending wasteful spending (conservatives). Obama indulged these fantasies.

Інтенція докору, яка пронизує увесь наведений фрагмент, спрямована проти невиконання діючим президентом США своїх обіцянок у сфері врегулювання фінансових проблем та погашення зовнішнього та внутрішнього боргів. Уживання розмовного вигуку *heck* (евфемізм одиниці *hell* [8, с. 725]) – “*exclamation of surprise, sorrow, fatigue*” [8, с. 725], знижує комунікативний статус опонента і, отже, підсилює зневажливе ставлення до нього. Подібну функцію виконує й еліптичне речення з подвійним запереченням – *Not by deluding ourselves, we won't*. Завдяки його розмовному стилю створено ефект рівності автора й героя статті, що дає можливість висловлювати докір у бік останнього.

Вираження ідеї несхвалення й недовіри до політичних дій президента Обама знаходимо далі:

Not only did Obama avoid choices, but he failed to frame the debate in a way that clarified what the choices are. So public opinion remains muddled, and politicians – sensitive to public opinion – remain stalemated.

Дієслова *avoid* (*to prevent something from happening; to keep away from something* [8, с. 91]), *failed* (*to be unsuccessful in achieving something; to neglect or be unable to do something* [8, с. 547]) підкреслюють нерішучість Барака Обама у впровадженні адекватної внутрішньої політики. Підсилення думки про неспроможність політичного об'єкта здійснити певні дії відбувається за рахунок вживання інтенсифікатора – дієслова *did*.

Приєм “підтасовки карт”, що полягає у відборі лише певної інформації й представлення її односторонньо, має в основі інтенцію звинувачення:

*Palin also fumed over the denouncing of Rush Limbaugh, saying there was a double standard in Obama accepting money from Bill Maher, who Palin said has made misogynistic remarks about her. "Our president is one who is trying to **divide our country**," Palin said. "He is **not** in this to **unify** America and to **solidify** our place as the exceptional nation in the world. He is trying to **divide us based along lines of gender, of religion, of income, even of race.**"*

Кодування інформації в наведеному прикладі відбувається за рахунок повторів (*divide*) й заперечення, які покликані сформувати у свідомості аудиторії негативний образ президента Обама, підірвати його авторитет серед прихильників. Важливим є останнє речення прикладу, оскільки в ньому привертається увага до спроб Барака Обама роз'єднати суспільство через порушення найважливіших засад американського суспільства, толерантність до яких будувалася століттями: релігія, стать, расова належність.

Установкою мовця далі є виклик в аудиторії сумніву щодо політичних здібностей адресата:

*MCCAIN: Senator Obama, as a member of the Illinois State Senate, **voted** in the Judiciary Committee **against a law** that would provide immediate medical attention to a child born of a **failed abortion**. He **voted against that**.*

Then there was another bill before the Senate Judiciary Committee in the state of Illinois not that long ago, where he voted against a ban on partial-birth abortion, one of the late-term abortion, a really – one of the bad procedures, a terrible. And then, on the floor of the Illinois State Senate, he voted present. I don't know how you vote "present" on some of that. I don't know how you align

yourself with the extreme aspect of the pro-abortion movement in America. And that's his record, and that's a matter of his record.

Стилістичний прийом повторення використовується мовцем для привернення уваги до поглядів і дій опонента. Прийменник *against (in opposition to* [8, с. 28]) вживається для віднесення політичного опонента (Барак Обама) до табору ворогів, інакодумців. У такий спосіб увага електорату концентрується на негативних, з точки зору адресанта, діях. Політичний афектив *the pro-abortion movement* демонструє розбіжність когнітивних контурів (термін Ч. Елдера й Р. Кобба [6, с. 33]) різних комунікантів. Наприклад, на думку Джона МакКейна, такий рух є неприйнятним, тоді як його опонент, Барак Обама, підтримує його.

Отже, необхідно наголосити, що застосування політичних афективів у політичній комунікації є ефективним способом контролю й управління свідомості аудиторії та потенційного електорату, оскільки такі одиниці підривають авторитет політичного опонента, принижують його статус, загрожують репутації адресата. Основною метою політичного дискурсу є, як відомо, боротьба за владу, в межах якої агресивна поведінка, на жаль, є швидше нормою, ніж винятком. У цьому контексті політичні афективи виступають продуктивним інструментом вираження агресивного ставлення до опонента.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережная Т. М. Президентская риторика в системе пропагандистского манипулирования общественным сознанием / Т. М. Бережная // *Язык и стиль буржуазной пропаганды*. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 135–166.
2. Кустова Л. С. Тайна национального характера / Л. С. Кустова. – М.: Изд-во “Икар”, 2003. – 164 с.
3. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2004. – 326 с.
4. Bolinger D. *Language – the Loaded Weapon: the Use and Abuse of Language Today*. – London and New York: Longman, 1980. – 214 p.
5. Edelman M. *The Symbolic Uses of Politics*. – Urbana: University of Illinois Press, 1964. – 164 p.
6. Elder C. D., Cobb R.W. *The Political Uses of Symbols*. – New York: Longman, 1983. – 173p.
7. Graber D. A. *Verbal Behavior and Politics*.– Urbana: Univ. of Illinois Press, 1976. – 361 p.
8. Hornby A. S. *Oxford Advanced Learner’s Dictionary*. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 1780 p.

REFERENCES

1. Бережная, Татьяна. “Президентская риторика в системе пропагандистского манипулирования общественным сознанием.” *Язык и стиль буржуазной пропаганды*: 135–166.
2. Кустова, Людмила. *Тайна национального характера*. Москва: Изд-во “Икар”, 2003.
3. Шейгал, Елена. *Семиотика политического дискурса*. Москва: ИТДГК “Гнозис”, 2004.
4. Bolinger, Dwight. *Language – the Loaded Weapon: the Use and Abuse of Language Today*. London and New York: Longman, 1980.
5. Edelman, Murray. *The Symbolic Uses of Politics*. Urbana: University of Illinois Press, 1964
6. Elder, Charles D., Robert W. Cobb. *The Political Uses of Symbols*. New York: Longman, 1983.
7. Graber, Doris A. *Verbal Behavior and Politics*. Urbana: University of Illinois Press, 1976
8. Hornby, Albert S. *Oxford Advanced Learner’s Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

УДК: 070:164.02:001.4

ТРИХОТОМІЯ “СИМВОЛ” – “АРХЕТИП” – “АРХЕТИПНИЙ СИМВОЛ”: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ

Микитів Г. В., старший викладач

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

gmykytiv@ukr.net

Поняття “символ”, “архетип” та “архетипний символ” на сьогодні недостатньо досліджені в науковій літературі в їх взаємозв’язку. У статті конкретизовано дефініції цих термінів, запропоновані представниками різних наук, окреслено взаємозв’язок символу з архетипом, розкрито співвідношення, у якому перебуває трихотомія “символ”, “архетип” та “архетипний символ”.

Символ розглянуто як категорію пізнання, мислення, мови й художньої творчості, що має глибокі корені і сягає ще античної філософії та риторики. Поняття “архетип” витлумачується крізь призму колективного несвідомого. Архетипна символіка загалом є простою та відзначається архаїчним характером, що відображає індивідуально-неповторний досвід суб’єкта.

Ключові слова: символ, архетип, архетипний символ, образ, трихотомія.

ТРИХОТОМІЯ “СИМВОЛ” – “АРХЕТИП” – “АРХЕТИПИЧЕСКИЙ СИМВОЛ”: ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ И КОРЕЛЯЦИЯ ПОНЯТИЙ

Мыкытив Г. В., старший преподаватель

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковського, 66, г. Запорожье, Украина*

Понятия “символ”, “архетип” и “архетипический символ” сегодня недостаточно исследованы в их взаимосвязи. В статье конкретизированы дефиниции этих терминов, предложенные представителями различных наук, выявлена взаимосвязь символа с архетипом, раскрыто соотношение, в котором находится трихотомия “символ”, “архетип” и “архетипический символ”.

Символ рассмотрено как категорию познания, мышления, речи и художественного творчества, которая имеет глубокие корни и берет свое начало еще в античной философии и риторике. Понятие “архетип” истолковывается сквозь призму коллективного бессознательного. Архетипная символика простая и наделена архаичным смыслом, отражает индивидуально-неповторимый опыт субъекта.

Ключевые слова: символ, архетип, архетипический символ, образ, трихотомия.

TRICHOTOMY "SYMBOL" – "ARCHETYPE" – "ARCHETYPICAL SYMBOL": DIFFERENTIATION AND CORRELATION OF CONCEPTS

Mykytiv H.V., senior lecturer

*Zaporizhzhia National University
street Zhukovsky, 66, Zaporozhye, Ukraine*

The article is dedicated to the problem of determination of the concepts "symbol", "archetype" and "archetypalsymbol" in scientific literature. The study also reviews the question of archetypal ideas about the world and suggests the difference between archetype in the philosophical conception and archetype as literary term and archetypal symbol.

Scientific theoretical discourse studies the categories of symbol and archetype, however there are not enough clarified correlations between them. This fact has defined the subject of the research.

The article elaborates definitions of the concepts "symbol", "archetype", "archetypal symbol" suggested by different sciences. The research reveals correlation of trichotomy "symbol", "archetype" and "archetypal symbol".

A symbol is considered as a category of cognition, thinking, language and artistic work that has deep roots goes back to ancient philosophy and rhetoric.

In widespread interpretation a symbol is conditional denotation of some concepts and phenomena. It has specific integrity that deeply expresses certain sociocultural meaning. Also symbol is vivid presentation of idea, that on the one hand has internal definiteness and on the other hand - potential endlessness of semantic perspectives that are never limited by any fixed interpretation.

An archetype stands in the form of subconscious mean of transferring of the most valuable human experience from one generation to another. Such experience is ingrained in a language and myth as a component of collective memory and it accumulates wisdom of humanity.

An archetype gives an opportunity to explain a symbol. If all people interpret words-symbols in the same way and such words denote the universal phenomena of nature we call them archetypical.

Archetypical symbology on the whole is simple and marked with archaic character that represents individually unique experience of a person. Long existence and reproducibility of archetypical and traditional symbols is explained by an associative complex that accompanies these symbols. Also on the certain national basis an archetypical symbol can be modified.

Keywords: symbol, archetype, archetypical symbol, image, trichotomy.

Реальний світ постає перед індивідом таким, яким його усвідомлює етнос. Він відтворюється в мовній картині світу, зокрема, у словах, вербальних образах, якими етнос позначає його реалії. Будь-яка реалія сприймається першочергово як щось матеріальне, а вже потім у процесі сприйняття, осмислення та мовотворення одухотворюється, тобто відбувається процес суб'єктивної об'єктивної знання про предмет.

Результатом взаємодії фізичного та духовного у свідомості людини постає образне мислення, яке відіграє важливу роль у процесах символізації та архетипізації предметного світу.

Символи формуються упродовж тривалого часу, їм властиві глибинні витоки, вкорінені в язичницьких поглядах на природу. Вони супроводжують людину з найдавніших часів. З їх допомогою вона намагається донести свої ідеї, зробити їх доступними для розуміння.

Вчення про символ як категорію пізнання, мислення, мови й художньої творчості має глибокі корені і сягає ще античної філософії та риторики. Давні мудреці вважали, що думка зароджується й передається в образах і символах. Основні аспекти уявлень про символи, знаки, архетипи, архетипні символи та смисли, закладені в них, викладені в працях М. Дмитренка, І. Євтушенко, О. Лосева, О. Потебні, Н. Слухай, В. Топорова, К. Юнга та інших. Окремі фрагменти вивчення символізації реалій навколишнього світу як рушійного чинника становлення етнічної культури, а також символіки національно маркованих мовних одиниць з огляду на їх етнокультурні смисли, представлено в працях А. Белого, В. Буряка, В. Кононенка, М. Костомарова, М. Маковського, А. Мойсеєнка, Н. Мотрич, Н. Слухай та ін.

Багато термінів, пов'язаних з образною реалізацією слова в тексті, відзначаються і в лінгвістиці, і в літературознавстві надзвичайно широким, однак недостатньо визначеним змістом. До таких дефініцій належить трихотомія “символ” – “архетип” – “архетипний символ”.

Це пов'язане передусім із багатозначністю самих термінів. Зокрема, архетипний символ, як одне з центральних понять у філософії та естетиці, набув широкого дослідження в лінгвістиці, літературознавстві й віднедавна в соціальних комунікаціях.

Метою статті є систематизація наявних у теоретичному дискурсі різновекторних думок щодо розуміння понять “символ”, “архетип”, “архетипний символ” та їх деталізація.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати **завдання**: 1) окреслити основні теоретичні положення щодо дефініцій “символ”, “архетип”, “архетипний символ”; 2) диференціювати визначення цих понять представниками різних наук; 3) виявити, у якому співвідношенні перебувають поняття “архетип” та “архетипний символ”.

Дослідники зосереджувалися на різних аспектах дослідження символу. М. Костомаров розглядав символ як поняття художнього мислення, зокрема поетичного, акцентував увагу на національно-культурній та релігійній основі символів, вважаючи, що саме в символіці виявляється сутність національного духу, національна специфіка мови, народнопоетичної творчості, літератури [10, с.41].

О. Потебню цікавило виникнення символів. Їх зародження він вбачав у первинній образності слів, яка в процесі лексичного зростання мови часом затемнювалася, ознаки в кожному новому слові діставали якісь особливі відтінки. О. Потебня вважав, що “потреба відновлювати забуті власні значення була однією з причин утворення символів. Близькість основних ознак, яка помітна в постійних тотожностівних виразах, була й між назвами символу й позначуваного предмета” [16, с. 206].

Велику увагу природі символу та його ролі в мистецтві приділяв О. Лосєв. Він вважав, що символ є відображенням речей, явищ, подій, але “не пасивним, не мертвим, а таким, що несе в собі силу і міць самої дійсності, тому що одного разу одержане відображення переробляється у свідомості, аналізується в думці, очищається від усього випадкового й несуттєвого та доходить до відображення не просто чуттєвої поверхні речей, а їх внутрішньої закономірності” [11, с. 65]. О. Лосєв провів структурно-семантичний аналіз символу, виявляючи його відмінність від суміжних семіотичних, естетичних і наукових категорій. Він вважає, що в символі виокремлюються як раціональні, так і “позараціональні” аспекти, які необхідно враховувати при побудові теорії символу. Аналізуючи “конструкцію свідомості”, учений наголошує на тому, що символ, виступаючи самою дійсністю і дозволяючи зрозуміти її, наділений великою пізнавальною силою. При цьому дослідник зазначає, що символ завжди виступає символом реальності, яка в ньому закладена, він є тотожною відмінністю між позначуваним і означенням, являє собою модель, яка породжує подібні одиниці.

Саме завдяки тому, що символ має “силу і міць самої дійсності”, виражає внутрішню закономірність, сутність явища, він є таким, що постійно живе у свідомості народу, нації. Найвиразніший представник символізму А. Бєлий вважав, що зміст символу невичерпний. Будучи в основі своїй реальним, символ є художнім образом, спрямованим на пізнання невираженого і, можливо, на непізнаване, надчуттєве: “Символ є межею усіх пізнавальних, творчих та етичних норм” [2, с. 63].

Проблему вираження змісту несвідомого завдяки символам досліджувала І. Євтушенко, яка стверджувала, що “Реальне значення символів недоступне свідомості і стає відомим через сновидіння чи малюнок, які піддаються інтерпретації. Символи, з одного боку, прагнуть бути зрозумілими, а з іншого – слугують для маскуванню неусвідомлюваного змісту. Однією з важливих рис символів є полізначність, тобто в процесі інтерпретації символ виражає кілька змістів, які не виключають один одного” [7, с. 12].

Символ як основний знаковий атрибут культури розглядають М. Дмитренко, Л. Іваннікова та Г. Лозко. Вони стверджують, що “на думку філософів, символічне відношення людини до світу є набагато ширшим, аніж поле вербальної комунікації, бо мова дає людині розчленований образ світу, а символ формує його цілісне бачення в єдності чуттєвих та раціональних сторін” [19, с. 15].

На об’єктивованій природі символу наголошував і М. Маковський: “Символ не проста умовність, він має величезне значення та глибокий смисл і, відповідно, не суб’єктивний, а об’єктивний, загальнозначущий. Шлях до пізнання світу лежить через пізнання символів, їхнього утаємниченого значення” [12, с. 31].

Лінгвофілософська природа символу хвилювала В. Гумбольдта. Він вважав, ніби все, що людина бачить навколо, вона сприймає тільки органами чуття, а “справжня сутність речей ніде не відкривається їй безпосередньо; саме те, що сильніше за все запалює її любов, огорнуте непроникним покривалом; упродовж усього життя її діяльність зводиться до прагнення проникнути крізь цей покрив, її насолода – до передчуття істини в загадковому символі, до надії на можливість безпосереднього споглядання в інших стадіях його існування” [5, с. 68].

Отже, символ – це специфічна однороздільна цілісність, яка концентровано виражає певний соціокультурний смисл. Також – це образне уявлення ідеї, з одного боку, яке має внутрішню визначеність, а з іншого – потенційну безкінечність смислових перспектив, які ніколи не вичерпуються тією чи тією зафіксованою інтерпретацією.

Сутність символу полягає в єдності протилежностей, змінності й постійності, форми і змісту, тотожного і різного, одиничного й загального, руху і спокою, конкретного й абстрактного, кінцевого та безкінечного (М. Рубцов).

Символічно означене слово, що стає таким на основі колективного досвіду поколінь, культурно-історичного, суспільного розвитку, здатне виконувати конститутивну, знакову функцію в комунікативному, мовно-образному світі, репрезентуючи не лише чільні загальнолюдські поняття, а й виразно характеристичні ознаки окремих націй, етносів [14, с. 15].

Саме символи поглиблюють змалювання емоційного стану людини, її безпосереднього зв'язку з довкіллям. Вони підкреслюють, що людина є частиною природи, і в її житті відбуваються такі ж зміни, як і в природі. Представники аналітичної психології розглядають символ не як атрибут свідомої діяльності, а як можливість опосередкованого вияву підсвідомого змісту не лише в індивідуальній психіці, а й в етнічній культурі. К. Юнг походження символів виводив від колективного несвідомого, порівнюючи символ із міфом. Він запропонував надзвичайно широку концепцію виникнення і розвитку символів. У ній багато уваги приділяється ролі несвідомого (підсвідомого) індивідуального й колективного, що впливає на появу та формування символів.

На думку К. Юнга, саме вираження **архетипу** є основною роллю, місією символу.

Архетип як первинна схема образів, у яких узагальнено досвід людства, є одним зі змістів колективного несвідомого. Досить активно архетипи колективного несвідомого виявляють себе у фольклорних образах-символах. Саме архетипи є своєрідним джерелом для появи пісенної символіки, яка впливає на нашу свідомість, бо “дія архетипу, незалежно від того, чи має вона форму безпосереднього досвіду, а чи відображається через слово, сильна тому, що в ньому говорить голос, потужніший від нашого власного” [24, с. 337]. Архетипи, за К. Юнгом, є вродженими, а здатність до їх символічного вираження формується з дитинства під впливом контактів із світом і пов'язана зі сприйняттям міфів та казок.

Термін “архетип” (“первинний стародавній текст”, “первинна модель”, “оригінал, прообраз” – лат.) став центральною ланкою юнгіанського психоаналізу. У різний час К. Юнг визначав “архетип” по-різному: як образ, несвідомі форми, схеми, що мають міфологічний зміст як інстинкт [22].

К. Юнг остаточно утвердив цей термін, розглядаючи його як основний позасвідомий засіб передавання найціннішого людського досвіду від покоління до покоління у формі підсвідомих символів, як закорінений у мові та міфі складник колективної пам'яті, у якому акумульована мудрість людства. Прадавні архетипи колективної підсвідомості людства знову й знову постають у міфах, релігіях, снах і фантазіях, проникаючи у всі види мистецтва, у літературу і в народну творчість. Повторюючись тисячі разів, вони формують певні сталі моделі, здатні відроджуватись і виявляти себе в різні епохи в різних образах. Тому “архетип як ідеальна формотворчість виявляється у матеріалі свідомого досвіду через архетипний образ. Саме тоді спадщина предків, яка зберігається в кожній індивідуальній душі формально і несвідомо, має змогу “прозріти” через життєву конкретику. Будь-яка людина наділена інстинктами і запасом архетипних образів, які їх відображають. Отже, у кожній людині функціонує колективне неусвідомлене, утворене зі сфери інстинктів і їх відповідників – архетипів” [8, с. 134].

Архетипи формуються внаслідок діяльності соціуму в певних культурно-історичних умовах і відбиваються на способі, меті та напрямку діяльності представника соціуму, формуванні нових цінностей, уявлень, стереотипів [13, с. 25]. Однак це історично сформований образ, який за короткий час не може змістити межі уявлень про предмет чи явище. Соціум формує ці уявлення віками, які можуть бути “кристалізовані” у народній символіці. Архетипи ближчі за своєю природою до констант мови, це “інформація на всіх рівнях свідомої обробки, яка не змінює своє інформаційне ядро (першооснову)” [3, с. 98].

Лінгвісти тлумачать архетип як проформу, прототип, первинну форму пізніших утворень [1, с. 56]; як “інваріантну структуру, що пронизує всю історію розвитку

об'єктивного світу і яка має символічний характер” [15, с. 119]; універсальні прообрази, проформи поведінки і мислення, система установок і реакцій, що визначає життя людини, як “сталі схеми колективного позасвідомого” (К. Юнг) [26]; як “ключ до коду міфологічної свідомості” (Е. Кассіер); “схеми людського духу” (П. Флоренський); як зв'язки між уявленнями, враженнями, образами, що переходять із покоління в покоління (М. Холодна) [21, с. 242]; психоповедінкові константи колективного позасвідомого (Е. Нейман); повторюваний образ-символ індивідуального і водночас загального досвіду (Н. Фрай); прототип, проформу, первообраз, прадавню категорію-філософему (Н. Слухай) [17, с. 110].

Цікавим є твердження вчених щодо визначення понять та видів архетипів. Автори енциклопедії культурознавства наводять такі різновиди архетипів – загальнолюдські архетипи, етнічні, культурні архетипи та архетипи етнічної й національної свідомості, при цьому визначаючи власне архетипи як “сукупність етнічно-культурних символів”, етнічні архетипи – “сукупність духовно-культурних символів та образів буття”, так би мовити етнічна “душа в собі”, культурні різняться тим, що формуються з урахуванням культурної традиції етносу [6, с. 43].

У лінгвістичній науці панує погляд на національні архетипи, які на шляхах взаємних асоціацій зберігають своєрідність “етнічного субстрата”. Архетип визначає характер і особливості розвитку протягом цілого періоду становлення української нації [9, с. 119].

Н. Слухай розрізняє предметні архетипи, похідні від універсального символу, й архетипи-мотиви, що відповідають позиції як процесу в структурі ситуації. Специфікою предметних архетипів є те, що “етнічна своєрідність окремих сфер міфопоетичної мови обумовлюється певними світоглядними константами етносу, що функціонують як категорійні архетипи у світі міфопоетичного універсуму” [17, с. 104]. За словами вченої, категорійний архетип (поняття, яке не так давно було введене в науковий обіг) – “це семантико-функціональний інваріант системи взаємопов'язаних предметних архетипів” [17, с. 104].

Як стверджує К. Юнг, у чистому вигляді архетип не існує у свідомому реальному світі, він приєднується до будь-яких уявлень досвіду і піддається свідомій обробці, внаслідок чого утворюються архетипні образи. Вчений вказує, що “архетипні образи завжди супроводжують людину, є джерелами міфології, релігії, мистецтва. У цих культурних утвореннях відбувається поступове шліфування сплутаних та химерних образів, вони перетворюються в символи, більш прекрасні за формою та всезагальні за змістом” [23, с. 57].

Архетип – це душевний орган, який є у кожній людини, він постійно змінює свій вигляд, окремий архетип тісно пов'язаний з іншими архетипами, разом вони утворюють ціле.

У “Філософському енциклопедичному словнику” подається таке визначення поняття “архетип”: “...у широкому розумінні наскрізні – символічні структури історії культури, асоціюють певний тематичний матеріал свідомого та підсвідомого функціонування людських цінностей. Символіка архетипу співвіднесена з ідейним чи образним змістом так, що при усіх конкретно-історичних варіаціях цього змісту інваріантним, незмінним залишається сама лематизація через архетипні символи тих чи тих цінностей... Із символічного боку архетип є пресупозицією, тобто схильністю до реалізації певних образів чи ідей, прототипами чи можливостями їх здійснення в культурних процесах... Аналіз архетипу є евристичним засобом дослідження культур і національної свідомості” [20, с. 39].

Філософи та психологи (В. Гумбольдт, З. Фрейд, К. Юнг, А. Бергсон, Е. Кассіер) шукали природу символів у межах взаємодії підсвідомості та свідомості, невидимого й видимого, значення й функції, реальності й умовності. У цьому плані їх більше цікавили **архетипні символи** та їх вплив на розвиток культури, цивілізації. Значна кількість мовних символів має архетипний характер.

Слова-символи, які називають поняття, що однаковою мірою сприймаються усіма людьми, оскільки вони вказують на універсальні явища природи, називаємо архетипними [4, с. 177]. Вони, на думку К. Юнга, “супроводжували людину споконвіку, були зумовлені самим життям, культурою, лягли в основу міфології, релігії, мистецтва, філософії” [25, с. 48].

Символ як носій трансцендентної функції має суперечливу природу: це посередник між ідеєю, втіленою в архетипному образі, та почуттям, яке виникає від переживання цієї ідеї.

Психолог Т. Яценко зазначає, що архетипи – це не лише здатність психіки передавати зміст в образах, а й можливість слідувати за внутрішнім порядком психічного. Зміст несвідомого виражається за допомогою архетипів, які мають символічну природу, її лише потрібно дешифрувати в процесі діалогічної взаємодії з респондентом та інтерпретації її результатів [27, с. 27].

Архетип є одним із вроджених інстинктів, що забезпечує образну передачу змісту за допомогою символів, візуалізація яких задається колективним несвідомим. Архетипна символіка загалом є простою та відзначається архаїчним характером, що відображає індивідуально-неповторний досвід суб'єкта.

Архетипна символіка пов'язана, у своєму візуалізованому і смисловому ракурсах, з колективним несвідомим, що при усій універсалізації несе індивідуалізоване навантаження. Важливо підкреслити, що символ можна інтерпретувати по-різному, проте звуження полізначності здійснюється завдяки виявленню логічних ланцюгів у поведінковому матеріалі, що й “висікають” параметри визначеності символічного змісту образів конкретної особи.

Оскільки архетип відтворюється несвідомо, значить, він не пізнається безпосередньо, раціонально, а відтак відіграє вагомую роль у художньому моделюванні. Символ, як і архетип, виникає й відтворюється несвідомо, але причини виникнення архетипу більш глибинні, бо він пов'язаний із міфом, ритуалом, табу. Архетип – спільний для груп людей (сім'ї, нації) та всього людства. Інтерпретація ж символу залежить від культурного рівня індивіда, який цей символ відтворює. Архетип дає змогу пояснити символи. Він спроектований і в минуле, і в майбутнє, рухаючись у просторі й часі, а символ може втрачати свою актуальність залежно від історичних умов. На певному національному ґрунті архетипний символ модифікується. Тривале існування й відтворюваність архетипних і традиційних символів пояснюється тим, що асоціативний комплекс, який супроводжує ці символи, також модифікується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова, Ольга. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1969.
2. Белый, Андрей. Символизм как миропонимание. Москва: Республика, 1994.
3. Буряк, Володимир. Архетипно-інтелектуальний феномен національної свідомості ідентифікації і публіцистичне мислення. *Вісник Львівського університету*. Львів: Вид-во Львівського нац. ун-ту, 25 (2004): 97-111.
4. Гнатюк, Ганна. Семантична характеристика архетипних слів-символів у поезії Лесі Українки. *Мова і культура*. Том III. Ч.2. *Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту*. Київ: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2003.
5. Гумбольдт, Вильгельм. Идеи к опыту, определяющему границы деятельности государства. *Язык и философия культуры*. Москва: Прогресс, 1983.
6. *Енциклопедія етнокультурознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи*, уклад. Ю. І. Римаренко, В. Г. Чернець, Ю. С. Шемшученко та ін.: Ч. II. Кн. I. К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2000- 2001.
7. Євтушенко, Ірина. “Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі дослідження міфів, казок та психомалюнків)”: Дис. канд. психол. наук, Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2004.

8. Зборовська, Ніла. Психологія і літературознавство. Київ: Академвидав, 2003.
9. Кононенко, Віталій. Концепти українського дискурсу. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004.
10. Костомаров, Михайло. Слов'янська міфологія. Київ: Либідь, 1994.
11. Лосев, Алексей. Проблема символа и реалистическое искусство. Москва: Искусство, 1976.
12. Маковский, Марк. Удивительный мир слов и значений. Москва: Высшая школа, 1989.
13. Минский, Марвин. Фреймы для представления знаний. М.: Энергия, 1979.
14. Мойсієнко, Анатолій. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань: Софія, 2008.
15. Мотрич, Н. “Архетип слова в украинской культуре”. *Язык и культура*. 3(1997): 119-122.
16. Потебня, Олександр. 1985. Про деякі символи в слов'янській народній поезії. *Естетика і поетика слова*. Київ: Мистецтво.
17. Слухай, Наталія. Етноконцепти і міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005.
18. Топоров, Владимир. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического. Москва: Прогресс-Культура, 1995.
19. Українські символи. Уклад. М. Дмитренко, Л. Іванникова, Г. Лозко та ін. За ред. М. К. Дмитренка. Київ: Народознавство, 1994.
20. Філософський енциклопедичний словник. Гол. редколегії В. Шинкарук. – Київ: Абрис, 2002.
21. Холодная, Марина. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. Санкт-Петербург: Питер, 2002.
22. Юнг, Карл. Архетип и символ. Пер. с англ. А. В. Мантов. – Санкт-Петербург: Ренесанс, 1991.
23. Юнг, Карл. Божественный ребенок: аналитическая психология и воспитание. Москва: Олимп, 1997.
24. Юнг, Карл. Избранное. Минск : Попурри, 1988.
25. Юнг, Карл. Подход к бессознательному. *Архетип и символ*. Москва: Ренесанс, 1991.
26. Юнг, Карл. “Об архетипах коллективного бессознательного”. *Вопросы философии*. 1(1988): 133–150.
27. Яценко Тамара. Проблема пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки в контексті психодинамічної теорії. *Актуальні проблеми психології*, Т. 1. Київ: Вид. “А.С.К.”, 2010.

REFERENCES

1. Akhmanova, Ol'ga. Slovar' lingvisticheskikh terminov. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1969.
2. Belyy, Andrey. Simvolizm kak miroponimaniye. Moskva: Respublika, 1994.
3. Buryak, Volodymyr. Arkhetypno-intelektual'nyy fenomen natsional'noyi svidomosti identyfikatsiyi i publitsystychno myslennya. *Visnyk L'vivs'koho universytetu*. L'viv: Vyd-vo L'vivs'koho nats. un-tu, 25 (2004): 97-111.
4. Hnatyuk, Hanna. Semantychna kharakterystyka arkhetyvnykh sliv-symvoliv u poeziyi Lesi Ukrayinky. *Mova i kul'tura*. Tom III. CH.2. *Linhvokul'turolohichna interpretatsiya tekstu*. Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 2003.
5. Gumbol'dt, Vil'gel'm. Idei k opytu, opredelyayushchemu granitsy deyatelnosti gosudarstva. *Yazyk i filosofiya kul'tury*. Moskva: Progress, 1983.
6. *Entsyklopediya etnokul'turoznavstva. Ponyatiyno-terminolohichnyy instrumentariy, kontseptual'ni pidkhody*, uklad. YU.I. Rymarenko, V.H. Chernets', YU.S. Shemshuchenko ta in.: CH.II. Kn.I. K.: Derzhavna akademiya kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv, 2000- 2001.
7. Yevtushenko, Iryna. “Rol' arkhetyvnoyi symvoliky u vyrazhenni intymnykh pochuttiv sub'yekta do blyz'kykh yomu lyudey (na osnovi doslidzhennya mifiv, kazok ta psykhomalyunkiv)”: Dys. kand. psykhol. nauk, Instytut psykholohiyi im. H.S.Kostyuka APN Ukrayiny, 2004.
8. Zborovs'ka, Nila. Psykhoanaliz i literaturoznavstvo. Kyiv: Akademydav, 2003.

9. Kononenko, Vitaliy. Kontsepty ukrayins'koho dyskursu. Kyiv; Ivano-Frankivs'k: Play, 2004.
10. Kostomarov, Mykhaylo. Slov'yans'ka mifolohiya. Kyiv: Lybid', 1994.
11. Losev, Aleksey. Problema simvola i realisticheskoye iskusstvo. Moskva: Iskusstvo, 1976.
12. Makovskiy, Mark. Udivitel'nyy mir slov i znacheniy. Moskva: Vysshaya shkola, 1989.
13. Minskiy, Marvin. Freymi dlya predstavleniya znaniy. M.: Energiya, 1979.
14. Moysiyenko, Anatoliy Mova yak svit svitiv. Poetyka tekstovoykh struktur. Uman': Sofiya, 2008.
15. Motrich, N. "Arkhetip slova v ukrainskoy kul'ture". *Yazyk i kul'tura*. 3(1997):119-122.
16. Potebnya, Oleksandr. 1985. Pro deyaki symvoly v slov'yans'kiy narodniy poeziyi. U *Estetyka i poetyka slova*. Kyiv: Mystetstvo.
17. Slukhay, Nataliya. Etnokontsepty i mifolohiya skhidnykh slov'yan v aspekti linhvokul'turolohiyi. K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr "Kyiviv's'kyu universytet", 2005.
18. Toporov, Vladimir. Mif. Ritual. Simvol. Obraz: Issledovaniya v oblasti mifopoeticheskogo. Moskva: Progress-Kul'tura, 1995.
19. Ukrayins'ki symvoly. Uklad. M. Dmytrenko, L. Ivannykova, H. Lozko ta in. Za red. M. K. Dmytrenka. Kyiv: Narodoznavstvo, 1994.
20. Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk. Hol. redkolehiyi V. Shynkaruk. – Kyiv: Abrys, 2002.
21. Kholodnaya, Marina. Psikhologiya intellekta. Paradoksy issledovaniya. Sankt-Peterburg: Piter, 2002.
22. Yung, Karl. Arkhetip i simvol. Per. s angl. A. V. Mantov. Sankt-Peterburg: Renesans, 1991.
23. Yung, Karl. Bozhestvennyy rebenok: analiticheskaya psikhologiya i vospitaniye. Moskva: Olimp, 1997.
24. Yung, Karl. Izbrannoye. Minsk : Popurri, 1988.
25. Yung, Karl. Podkhod k bessoznatel'nomu. U *Arkhetip i simvol*. Moskva: Renesans, 1991.
26. Yung, Karl. "Ob arkhetykakh kollektivnogo bessoznatel'nogo". *Voprosy filosofii*. 1(1988): 133–150.
27. Yatsenko Tamara. Problema piznannya indyvidual'noyi nepovtornosti arkhetypnoyi symboliky v konteksti psykhodynamichnoyi teorii. *Aktual'ni problemy psykhologiyi*, T. 1. Kyiv: Vyd. "A.S.K.", 2010.

УДК 81'255.4:[811.111:811.161.2

ИНДИВИДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ АНАТОЛІЯ ОНИШКА (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕЗІЙ Е. А. ПО)

Науменко О. В., аспірант, викладач

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, Україна*

olga.naumenko@chdu.edu.ua

У статті розглядається категорія індивідуального стилю перекладача. Пояснюється різниця між поняттями "стиль перекладача" та "стиль перекладу". Визначаються домінуючі параметри індивідуального стилю А.Онишка на матеріалі його українських перекладів віршів Е. А. По.

Ключові слова: стиль перекладача, стиль перекладу, фоностилістика.

ИНДИВИДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ АНАТОЛИЯ ОНЫШКО (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕРЕВОДОВ ПОЕЗИЙ Э. А. ПО)

Науменко О. В., аспирант, преподаватель

*Черноморский национальный университет имени Петра Могилы
ул. 68 Десантников, 10, г. Николаев, Украина*

В статье рассматривается категория индивидуального стиля переводчика. Объясняется разница между понятиями "стиль переводчика" и "стиль перевода". Определяются доминантные параметры индивидуального стиля А. Онышко на материале его украинских переводов стихотворений Э. А. По.

Ключевые слова: стиль переводчика, стиль перевода, фоностилистика.

INDIVIDUAL STYLE OF ANATOLII ONYSHKO (BASED ON TRANSLATIONS OF E.A.POE'S POEMS)

Naumenko O. V., postgraduate student, teacher

*Petro Mohyla Black Sea National University
68 Paratroopers str, 10, Mykolaiv, Ukraine*

Anatolii Onyshko is a famous Ukrainian translator. He was the most devoted admirer and popularizer of Edgar Allan Poe's poetic heritage in Ukraine. In 2004 A. Onyshko collected Ukrainian translations of this American author's poems in one book – "Eldorado: Poetic works". The biggest part of this collection was presented by his own translations. The given article is considered to be topical, because the problem of translator's individual style is a part of contemporary researches on Translation Studies. The subject of the article is peculiarities of A. Onyshko's individual style. The object of the article is Ukrainian translations of E. A. Poe's poems performed by A. Onyshko. The research is based on translations of E. A. Poe's poems, because poetic works of this author are very interesting from translational point of view. Such popularity is connected with perfect phonostylistics which is a great challenge for translators. Practicians face a lot of contradictive tasks working with these poems. Famous masterpieces – "A Dream Within a Dream", "Eldorado" and "The Raven" – are analyzed in the given paper. The article is aimed at discovering of peculiarities of A. Onyshko's individual style. The tasks of the article are the following: 1) to characterize the category of translator's individual style; 2) to explain the difference between notions "translator's style" and "translation's style"; 3) to define dominant features of A. Onyshko's individual style. In the article there were used such methods: 1) systematization method; 2) descriptive method; 3) contrastive method etc. Translator's individual style is an integral part of translation process. It shouldn't be mixed with the style of translation. According to researchers K. Malmkjaer and J. Boase-Beier, the style of translation is the style of the source text as perceived by the translator and how it is conveyed or changed or to what extent it is or can be preserved in translation. The scientist M. Baker defines the style of translator as a kind of a thumb-print that is expressed in a range of linguistic – as well as non-linguistic – features, including open interventions, the translators' choice of what to translate, their consistent use of specific strategies, and especially their characteristic use of language, their individual profile of linguistic habits, compared to other translators. Without any doubt it can be stated that A. Onyshko had an exclusive talent to render peculiarities of E.A.Poe's poetry successfully. As for the sense, A. Onyshko managed to preserve it in his translations as accurately as it was possible. All poems which were translated by A. Onyshko are written in a rather simple metre. Translator tried to preserve the author's metre, but sometimes he changed it in a certain way: translations seem to be more rhythmical than originals. Rhyme is also sometimes changed, but such modifications don't spoil the general impression about translations. A. Onyshko's translations have an evident aesthetic and informative value. They convey lexical, semantic, stylistic peculiarities of E. A. Poe's artistic manner, that's why we consider them to be talented and of high quality.

Key words: translator's style, translation's style, phonostylistics.

А. Онишко (1940 – 2006) – відомий український перекладач. Його друкованим дебютом був вірш Е. А. По "The Raven", який з'явився у 1972 році в тодішньому львівському часописі "Жовтень" (сучасна назва – "Дзвін"). А. Онишко був найбільшим шанувальником і найвідданішим популяризатором поетичної спадщини Е. А. По в Україні. У 2004 році він зібрав українські переклади віршів цього американського поета в одне видання під назвою "Ельдорадо: Поетичні твори" [1]. Переважну більшість становили його власні переклади.

Актуальність дослідження полягає в тому, що проблема індивідуального стилю перекладача перебуває в центрі сучасних перекладознавчих розвідок.

Предметом статті слугують особливості індивідуального стилю А. Онишка.

Об'єктом – українські переклади А. Онишка поезій Е. А. По.

Матеріалом обрано переклади віршів Е. А. По, адже поетичні твори цього автора є цікавими з перекладацької точки зору. Хоча вони вже перекладені багатьма мовами та включені до багатьох антологій, нові версії та інтерпретації продовжують з'являтися [2, с. 169]. Така популярність віршів, які давно стали класикою, пов'язана з тим, що завдяки бездоганній, математично прорахованій фоностилістиці вони кидають виклик практикам, ставлячи перед ними суперечливі завдання. У статті аналізуються переклади поетичних текстів, які є найбільш типовими репрезентантами різних періодів творчості поета, а саме: "A Dream Within a Dream" ("Сон у сні"), "Eldorado" ("Ельдорадо"), "The Raven" ("Крук").

Метою дослідження є виявлення особливостей індивідуального стилю А. Онишка.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) схарактеризувати усталене та дискусійне у визначенні індивідуального стилю перекладача; 2) пояснити різницю між поняттями “стиль перекладача” та “стиль перекладу”; 3) визначити домінуючі параметри індивідуального стилю А. Онишка.

У статті застосовуються такі методи: 1) метод систематизації, який допоміг узагальнити напрацювання дослідників з розглядової теми; 2) метод суцільної вибірки, на якому базується добір матеріалу для практичного розділу роботи; 3) описовий метод, за допомогою якого було пояснено основні складники стилістики оригіналу; 4) мовностилістичний аналіз першотворів, під час якого було виявлено засоби, що сприяють створенню естетичного та емоційного ефекту; 5) зіставний метод, за допомогою якого було порівняно особливості перекладів творів Е. А. По українською.

Останнім часом науковці все частіше акцентують увагу на існуванні індивідуального стилю не лише в письменників, а й у перекладачів. Пояснення цьому доволі просте: перекладачі – такі самі люди, вони не можуть повністю абстрагуватися від своєї особистості і “залізти у шкіру автора” [3, с. 378].

Стиль перекладача не варто плутати зі стилем перекладу. Послідовниці науки “стилістика перекладу” (translation stylistics), англійські дослідниці К. Малмк’єр (K. Malmkjaer) та Дж. Боуз-Бейер (J. Voase-Beier) дають таке визначення:

Стиль перекладу – це стиль тексту-оригіналу в сприйнятті перекладача, тобто те, як цей текст передається у процесі перекладу, а саме, як він змінюється чи зберігається [4, с. 5].

Пояснення стилю перекладача знаходимо у М. Бейкера (M. Baker):

Стиль перекладача – це так званий “відбиток” (thumb-print), що виражається рядом лінгвістичних та нелінгвістичних рис, включаючи відкриті втручання, вибір перекладача щодо того, що саме перекладати, постійне використання певних стратегій, а також характерні мовні уподобання [5, с. 245].

Визначення поняттю “індивідуальний стиль перекладача” також можна дати за аналогією з визначенням індивідуального стилю письменника, запропонованим М. Шортом (M. Short). У такому випадку воно матиме вигляд: індивідуальний стиль перекладача – особлива манера письма перекладача, що відрізняється від манери письма інших, присутня в різних перекладах, незалежно від їх тематики та комунікативної мети [6]. Проте таке визначення є недосить об’єктивним, тому краще простежувати стиль перекладача на перекладах творів не одного, а різних авторів.

Справді, терміни “індивідуальний стиль письменника” та “індивідуальний стиль перекладача” зовнішньо подібні, але вони описують зовсім різні поняття: перше явище складається з трьох компонентів (“задум – реальність – реалізація задуму”), друге – з чотирьох (“оригінал – його оцінка перекладачем – створення перекладу – порівняння створеного перекладу з оригіналом для відшліфування перекладу”) [7, с. 137].

Як зазначає А. Науменко, поняття індивідуального стилю перекладача складається з трьох компонентів. У межах першого складника перекладач виступає як особистість із різноманітними іпостасями (ликами): як етнографічна, історична, соціальна, етнічна тощо істота. Другим складником є лінгвістичні, професійні пристрасті перекладача. Третьою – формально-змістовна, суб’єктивно-критична оцінка оригіналу перекладачем.

Цікаве дослідження було проведено кафедрою перекладу фінського Університету Тампере (University of Tampere). Вчені мали на меті дослідити, чи мають перекладачі власні “стилістичні відбитки” (stylistic fingerprints), які властиві письменникам. Матеріалом слугували російські художні твори та їх переклади фінською. Дослідники дійшли висновку, що перекладачі приймають багато індивідуальних рішень у процесі перекладу. Ці рішення в основному полягають у розширенні чи звуженні оригіналу, інтеграції чи фрагментації речень та абзаців, виборі граматичних форм, модальних дієслів, часток, союзів тощо. Проте, на

думку вчених, це скоріше свідчить про наявність індивідуального набору інструментів та стилістичних засобів, а не про індивідуальний стиль чи манеру. Власний стиль та манера, що виявляються у багатстві словника та улюблених засобах, – це характеристика автора [3, с. 383]. З одного боку, в дослідженні вистачає доказів цієї думки, але, з іншого боку, висновки фінських вчених здаються трохи суб'єктивними.

Таку ж думку поділяє й А. Науменко. Він переконаний, що категорія “індивідуальний стиль перекладача” є не лише неминучим, а й необхідним складником перекладу [7, с. 138]. Учений вважає, що “уникнути руйнівної діяльності цих трьох складників індивідуального стилю перекладача [філософської, індивідуальної та професійної] неможливо, їх можна лише притишити, бо переклад без цих трьох компонентів індивідуального стилю перекладача існувати не може” [8, с. 141].

Найкраще явище індивідуального стилю перекладача можна спостерігати на зразках перекладів творів художньої літератури. Саме тому матеріалом дослідження було обрано поетичні твори.

Характерною особливістю поезій Е. А. По, а відповідно і його індивідуального стилю, є яскрава фоностилістика. Вона прикрашає художні твори, робить їх глибокими, запам'ятними та емоційними. Якщо вилучити з творів Е. А. По усі фоностилістичні прийоми, то вірші втратять свою оригінальність та неповторність, також суттєво постраждає адекватне сприйняття змісту. Тож при перекладі неодмінно варто зберегти фоностилістику оригіналу, зберегти індивідуальний стиль Е. А. По та дати читачам можливість отримати цілісне та правильне враження від прочитання його творів. Але передача фоностилістики становить певні труднощі при перекладі.

Переклад вірша “**The Raven**” (“**Крук**”) є доленосним у творчому доробку А. Онишка. Про цей переклад Г. Кочур писав: “Наскільки мені відомо, це четверта спроба відтворити українською мовою цю річ. Мені, що й сам колись робив таку спробу, більш ніж будь-кому, відомо, які труднощі виникають у перекладача цієї поезії. Тим приємніше, що Онишкові пощастило дати цікаву інтерпретацію, не позбавлену яскравості, поетичності й винахідливості”. Перекладач висловив переконання, що вірш Е. А. По в перекладі А. Онишка “матиме гідне місце серед інших версій “Крука”.

Вірш Е. А. По насичений алітераціями та асонансами, які А. Онишко намагався дбайливо зберегти в перекладі. Прикладів майстерного насичення рядків асонансами та алітераціями в А. Онишка чимало: *Once upon a midnight dreary, while I pondered, weak and weary – В тихий час глухої ночі вабили ослаблі очі; And the silken, sad, uncertain rustling of each purple curtain – І непевність висне німо, в шовку штор живе незримо; Open here I flung the shutter, when, with many a flirt and flutter, In there stepped a stately Raven of the saintly days of yore – Розчинив вікно я сміло – з шумом розгорнувши крила, Увійшов статечний Ворон, мов минувшина сама.*

Перекладач також вдало відтворив внутрішню риму. Розглянемо першу строфу:

*Once upon a midnight dreary, while I pondered, weak and weary,
Over many a quaint and curious volume of forgotten lore –
While I nodded, nearly napping, suddenly there came a tapping,
As of some one gently rapping, rapping at my chamber door.
“‘Tis some visitor,” I muttered, “tapping at my chamber door –
Only this and nothing more”.*

*В тихий час глухої ночі вабили ослаблі очі
Дивовижні та урочі книги давнього письма.
Я дрімав уже з утоми, та нараз почувся в домі*

*Тихий стукіт незнайомий. “Незнайомого пітьма
То застала у дорозі, – прошептав я. – Так, пітьма,
Більш нікого тут нема”.*

Перекладач уникнув двох рим, проте задля збереження загального ефекту він вдався до компенсації лексичного та звукового повтору *rapping, rapping*, використавши хоч і не римовані, але однокореневі слова – *незнайомий, незнайомого*.

У другій строфі внутрішню риму максимально точно збережено:

*Ah, distinctly I remember it was in the bleak December;
And each separate dying ember wrought its ghost upon the floor.
Eagerly I wished the morrow; –vainly I had sought to borrow
From my books surcease of sorrow–sorrow for the lost Lenore –
For the rare and radiant maiden whom the angels name Lenore –
Nameless here for evermore.*

*Ах, у пам'яті упертій – грудня зимні круговерті;
Вуглик на порозі смерті клаптик мороку вийма.
Кличу світанкову пору, душить розпач душу хвору,
Не зарадять книги горю, горю, що Ленор нема,
Діви чистої й святої на землі давно нема,
Вкрила те ім'я Пітьма.*

Критики погоджуються, що найвдаліший український переклад вигуку крука належить А. Онишку. Підібраний ним варіант “дарма” перегукується з семантикою тексту оригіналу. Цей переклад адекватно відтворює звукову композицію, символізм та зміст першотвору.

Переклад вірша “**Eldorado**” (“**Ельдорадо**”) доволі точно відбиває образний рівень оригіналу. Не дивлячись на втрату наскрізної рими (*rado – владу – пада – громади – Ельдорадо*), переклад не поступається оригіналу на рівні звукопису, і кожна пара рим має фонетичний відповідник. Ритмомелодику оригіналу також передано бездоганно, збережено ритм, схему римування, ритмічні перебивки.

Варіант запитання у третій строфі, запропонований А. Онишком, дає так само багато можливостей для інтерпретації, як і в Е. По:

*Where can it be –
This land of Eldorado?*

*О, де той край –
Щасливе Ельдорадо?*

Дуже вдало знайдено й початок четвертої строфи:

*Over the Mountains
Of the Moon,*

Пройди Долинами Імли...

У цих рядках вдало відтворено внутрішню риму і разом з тим збережено змістовно важливий образ *Valley of the Shadow* – *Долина тіней*.

Усе вищезгадане свідчить про творче прочитання А. Онишко як формального, так і змістовного рівнів оригіналу та майстерного відтворення їх у перекладі.

Чи не найвідповідальнішим завданням при перекладі вірша “**A Dream Within a Dream**” (“**Сон у сні**”) є відтворення двох перших та двох останніх рядків, адже саме в них міститься основна ідея, вони передають настрій усього твору. Змістовно та функціонально важливими є алітерація та асонанс, використані в цих рядках. А. Онишко добре впорався із цим завданням. Порівняємо на початку твору:

All that we see or seem

Is but a dream within a dream.

Все, що примариться мені,

І все, що бачу, – сон у сні!

Та наприкінці:

Is all that we see or seem

But a dream within a dream?

Чи ж все, що мариться мені,

Що бачу, – сон у сні?..

Перекладач частково передав яскравий рефрен оригіналу. У ньому присутні й алітерація (*примариться мені; сон у сні*), і асонанс (*Все, що примариться мені, / І все, що бачу, – сон у сні!*). Проте розділові знаки в кінці строф було змінено: замість крапки в першій строфі – знак оклику, замість знаку питання у другій строфі – знак питання з трьома крапками. Знаки, які використав перекладач, набагато емоційніші за ті, що вжив автор, тож переклад цих рядків, і твору загалом, вийшов виразнішим та експресивнішим, що змінило загальне враження від прочитання поезії українськомовним читачем.

У повторі *While I weep – while I weep* А. Онишко використав граматичну заміну, але ні повтор, ні його функція не були втрачені.

... і терза

Мене сльоза, сльоза!

Анафору оригіналу було відтворено в перекладі частково (лише перша частина):

O God! can I not grasp

Them with a tighter clasp?

O God! can I not save

One from the pitiless wave?

О Боже, як в руках

Утримати цей прах?

О Боже, хоч одну

Піщинку не віддати дну!

Перекладач знову змінив пунктуацію вихідного тексту, тому уривок не справляє на читача того враження, що оригінал.

Проте А. В. Онишку вдалося точно відтворити паралельну конструкцію, що сприяє милозвучності та музичності твору, а тим самим і поезику першотвору.

In a night, or in a day?

In a vision, or in none.

Нехай це вдень, чи в темі нічній,

Нехай це яв, чи марні сни

А. Онишко дуже близько до оригіналу відтворив вірш. Він передав усі вищезгадані стилістичні прийоми. Проте через зміну пунктуації його переклад вийшов значно емоційнішим за оригінал, і це є вагомим недоліком.

А. Онишко відомий своїм талантом вдало відтворювати особливості поезії Е. А. По. Що стосується змісту, то в перекладах А. Онишка зміст першотвору, зазвичай, досить скрупульозно дотриманий. За рахунок економного використання мовних ресурсів у поєднанні з їх максимальною концентрацією в рядках та строфах перекладач досягає мало не стовідсоткового охоплення ідей та семантики оригіналу в деталях. Іноді точність та повнота образів, які перекладач переносить у строфи своїх інтерпретацій, просто вражає. І це не поодинокий випадок майже повної адекватності строфи, а цілком типовий приклад.

Усі вірші, які переклав А. Онишко, написані досить простими розмірами, зазвичай ямбічними метрами, окремі поезії написані хореєм. Перекладач дотримувався обраного автором розміру, проте з деякими відхиленнями: ритм перекладу набагато чіткіший, ніж у першотворі, тобто А. Онишко дотримувався стрункішої ритмо-метричної організації.

В А. Онишка трапляються певні відхилення в системі римування (чоловічі рими подекуди замінюються жіночими і навпаки) та вони не псують загального позитивного враження від перекладів.

Переклади А. В. Онишка мають безумовну естетично-пізнавальну цінність. Вони залишають враження обдуманих, виважених, виконаних майстерно і талановито, з максимальним урахуванням усіх лексичних, семантичних, метричних особливостей творчої манери Е. А. По.

ЛІТЕРАТУРА

1. По Е. А. Ельдорадо: Поетичні твори / Упоряд. А.Онишко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 304 с.
2. Андреев В. С. Динамика стиля Э. А. По (на материале лирики) / В. С. Андреев // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – СПб, 2008. – № 11 (72). – С. 168–174.
3. Mikhailov M.; Villikka M. Is there such a thing as a translator's style? [Електронний ресурс] // M.Mikhailov, M.Villikka. – Режим доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org>
4. Boase-Beier J. Stylistic Approaches to Translation / J. Boase-Beier. – Manchester: Routledge, 2014. – 184 p.
5. Baker M. Towards a Methodology for Investigating the Style of a Literary Translator // Target. – 12:2. – Amsterdam: John Benjamins B. V. – 2000. – Pp. 241–266.
6. Short, Michael H. Exploring the Language of Poems, Plays, and Prose / Michael H. Short. – London and New York: Longman, 1996. – 399 p.
7. Науменко А. М. Зібрання творів у 7 т. / А. М. Науменко. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2014. – Т.4. Перекладознавство. – 472 с.
8. Науменко А. М. Складові індивідуального стилю перекладача // Новітня філологія. – 2010. – С. 141–152.

REFERENCES

1. По, Едгар Аллан. *Ельдорадо: Поетичні твори*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004.
2. Андреев, Вадим. “Динамика стиля Э.А. По (на материале лирики).” *Известия Российского государственного педагогического университета им.А. И. Герцена*. 11 (2008): 168–174.
3. Mikhailov, Mikhail, and Villikka, Miia. “Is there such a thing as a translator’s style?” *Semanticscholar.org*. March 15, 2017. <https://pdfs.semanticscholar.org>
4. Boase-Beier, Jean. *Stylistic Approaches to Translation*. Manchester: Routledge, 2014.
5. Baker, Michael. “Towards a Methodology for Investigating the Style of a Literary Translator.” *Target*. 12:2 (2000): 241–266.
6. Short, Michael H. *Exploring the Language of Poems, Plays, and Prose*. London and New York: Longman, 1996.
7. Наumenко, Анатолій. *Зібрання творів у 7 т. Т.4., “Перекладознавство”*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2014.
8. Наumenко, Анатолій. “Складові індивідуального стилю перекладача.” *Новітня філологія* (2010): 141–152.

УДК 159.942:316.472

ТАКТИКИ ЕМОЦІЙНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ІНІЦІАТОРА ПРИМИРЕННЯ

Передон Н. О., асистент

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
просп. Воли, 13, м. Луцьк, Україна*

natalia.peredon@ukr.net

Виокремлено та проаналізовано особливості застосування тактик переконування, спрямованих на емоційну сферу сприйняття та осмислення інформації. Встановлено, що з метою відновлення комунікативного балансу з об'єктом примирення ініціатор примирення послуговується тактиками емоційної аргументації, до яких належать тактика демонстрації власного емоційного стану, тактика апеляції до попереднього позитивного досвіду спілкування, тактика самоосуду, тактика надання позитивної оцінки якостям та діяльності об'єкта примирення, тактика жарту і тактика посилення на авторитетні джерела.

Ключові слова: тактики емоційної аргументації, ініціатор примирення, об'єкт примирення.

ТАКТИКИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ АРГУМЕНТАЦИИ В КОММУНИКАТИВНОМ ПОВЕДЕНИИ ИНИЦИАТОРА ПРИМИРЕНИЯ

Передон Н. А., ассистент

*Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки
просп. Воли, 13, г. Луцк, Украина*

Определены и проанализированы особенности использования тактик убеждения, направленных на эмоциональную сферу восприятия и осмысления информации. Установлено, что с целью восстановления коммуникативного баланса с объектом примирения инициатор примирения использует тактики эмоциональной аргументации, к числу которых относятся тактика демонстрации собственного эмоционального состояния, тактика апелляции к предыдущему позитивному опыту общения, тактика самоосуждения, тактика предоставления позитивной оценки качеств и деятельности объекта примирения, тактика шутки и тактика ссылки на авторитетные источники.

Ключевые слова: тактики эмоциональной аргументации, инициатор примирения, объект примирения.

EMOTIONAL ARGUMENTATION TACTICS OF COMMUNICATIVE BEHAVIOUR OF THE INITIATOR OF RECONCILIATION

Peredon N. O., Assistant Lecturer

*Lesya Ukrainka Eastern European National University
Voli Avenue, 13, Lutsk, Ukraine*

The focus of this article is to explore the nature and peculiarities of the emotional argumentation tactics used by the party who is seeking to be the initiator of restored harmonious relations with the interlocutor who is the object of the initiative for reconciliation. It has been determined that emotional argumentation is an important part of the speech behaviour of the interlocutor who initiates reconciliation. The author comes to the conclusion that within the process of conflict resolution emotional argumentation is an effective means of influence as it helps to persuade the object of reconciliation to change his / her negative attitude towards the initiator of reconciliation and interact harmoniously. It has been determined that the tactics of emotional argumentation are represented in the speech of the interlocutor who is seeking reconciliation by: 1) the tactic of demonstrating initiator's emotional state; 2) the tactic of appeal to the previous experience of harmonious interaction; 3) the tactic of self-condemnation; 4) the tactic of appreciating the interlocutor's personal qualities and behaviour; 5) the tactic of joking; 6) the tactic of making references to authoritative sources. The tactic of demonstrating initiator's emotional state is used by him to show regret and shame aroused by his maleficent deed which has caused conflict with the object of reconciliation. The aim of the tactic of appeal to the previous experience of harmonious interaction is to de-escalate the conflict by referring to the feelings of love, affection and mutual understanding the interlocutors used to have before the conflict arising. The tactic of self-condemnation expresses the initiator's critical attitude to his mental abilities and maleficent deed. The tactic of appreciating the interlocutor's personal qualities and behaviour helps to show the initiator's positive attitude to the object of reconciliation. Joking as a tactic is meant to reduce tension between the initiator and the object of reconciliation. The tactic of making references to authoritative sources contributes to the conflict resolution by making the request for forgiveness more meaningful and significant. The theoretical foundations of the article are illustrated by the examples representing the communicative situation of reconciliation. All of the examples are taken from the works of fiction written in the English language from 2000 onwards.

Key words: emotional argumentation tactics, initiator of reconciliation, object of reconciliation.

Характерною рисою мовленнєвої діяльності комуніканта, який ініціює примирення, є здійснення впливу на свідомість партнера по комунікації (об'єкта примирення) з метою зміни / коригування його оцінки та ставлення до ситуації й малефактивного вчинку ініціатора примирення, який призвів до виникнення конфлікту.

Вплив через **переконування** є одним із найдієвіших засобів, які сприяють ефективній міжособистісній комунікації. У сучасних лінгвістичних розвідках персуазивність осмислюється як ментально-мовленнєва взаємодія комунікантів, у ході якої адресантом здійснюється спроба впливу на ментальну сферу реципієнта з метою зміни його поведінки (спонукання до здійснення або ж відмови від здійснення певних дій) [4, с. 3].

Переконувальний вплив є стратегічним завданням **аргументації**. Особливість аргументації як процесу полягає у створенні переконливості, в настанові на переконування адресата [3, с. 9]. У сучасній лінгвістичній науці аргументація поділяється на **раціональну** (логічну) та **емоційну** (прагматичну, риторичну) [2, с. 23; 3, с. 11; 8, с. 36].

Мета статті полягає в аналізі тактик емоційної аргументації, що застосовуються ініціатором примирення в процесі комунікативної взаємодії з об'єктом примирення, та визначенні їх характерних рис і особливостей.

Мета передбачає виконання таких завдань: виокремити тактики емоційної аргументації в структурі мовленнєвої діяльності ініціатора примирення; з'ясувати характерні риси кожної з тактик; здійснити опис тактик на основі аналізу фрагментів ілюстративного матеріалу, що репрезентують комунікативну ситуацію "примирення" в англійськомовному неофіційному діалогічному дискурсі.

У мовленні ініціатора примирення емоційна аргументація представлена такими тактиками:

- 1) тактика демонстрації власного емоційного стану;
- 2) тактика апеляції до попереднього позитивного досвіду спілкування;

- 3) тактика самоосуду;
- 4) тактика надання позитивної оцінки якостям та діяльності об'єкта примирення;
- 5) тактика жарту;
- 6) тактика посилення на авторитетні джерела.

Використовуючи **тактику демонстрації власного емоційного стану**, ініціатор примирення вербалізує почуття жалю, каяття, переживання та сорому через скоєний малефективний вчинок. Мета застосування аналізованої тактики полягає не тільки в експлікації пригніченого емоційного стану, а й у намаганні викликати у співрозмовника емпатію та співчуття.

Ursula was crying, "I feel so miserable. [...] I have done a dumb and terrible thing. I feel awful because I have lied to you and love and lies do not mix. [...] Can you please forgive me?"

I looked into her frightened blue eyes, and when I saw her pain, I took her into my arms and kissed [11, с. 270–271].

У наведеному фрагменті комунікант, який ініціює примирення, вдається до застосування тактики демонстрації власного емоційного стану – почуття жалю, каяття через вчинок, що став причиною конфліктної ситуації (*I feel so miserable. I have done a dumb and terrible thing. I feel awful because I have lied to you and love and lies do not mix*). Бажаний перлокутивний ефект висловлень, що реалізують цю тактику, – зміна ставлення об'єкта примирення до ініціатора примирення та скоєного ним малефективного вчинку з категоричного на поблажливе. Застосування аналізованої тактики є в представленій комунікативній ситуації успішним. Про це свідчить невербальна реакція мовця, який є об'єктом примирення (*I looked into her frightened blue eyes, and when I saw her pain, I took her into my arms and kissed*). Отже, обрана ініціатором примирення лінія поведінки є ефективною та допомагає спрямувати комунікацію в русло гармонізації міжособистісної взаємодії.

Тактика апелювання до попереднього позитивного досвіду спілкування використовується ініціатором примирення для того, щоб нагадати об'єкту примирення про успішний попередній досвід гармонійної, безконфліктної комунікативної взаємодії, приязне ставлення співрозмовників один до одного та почуття, що їх пов'язують. Тактика апеляції до попереднього позитивного досвіду спілкування допомагає нейтралізувати негативні емоції, викликані в об'єкта примирення конфліктною ситуацією та малефективним вчинком ініціатора примирення, змушує комуніканта, що є об'єктом примирення, засумніватися в доцільності подальшої дисгармонізації чи розриву стосунків з партнером по спілкуванню.

Наведений далі фрагмент репрезентує розмову двох сестер-підлітків. З вини Роксі Джейн запізнюється на важливу для неї конференцію, від виступу на якій залежить навчання в престижному університеті. Намагаючись заспокоїти сестру, Роксі пояснює свою провину бажанням проводити з Джейн більше часу.

"I was sort of thinking that..."

"That what?" Jane asked, still impatient.

"Well, that it's been years since we've actually spent a whole day together. You know, just you and me." [...]

"The point is, you were right. We haven't spent a day together in a long time. And I've really missed that," Jane said.

"I've missed you too," Roxy said [16, с. 113–169].

У кульмінаційний момент суперечки ініціатор примирення нагадує комуніканту-об'єкту примирення про те, що вони давно не проводили разом багато часу (*Well, that it's been years since we've actually spent a whole day together. You know, just you and me*). Завдяки застосуванню цієї тактики у свідомості об'єкта примирення актуалізується чинник попереднього безконфліктного досвіду спілкування з ініціатором примирення. Це викликає

почуття ностальгії, нагадує про близькі родинні стосунки та допомагає відновити гармонійну інтеракцію.

Вдаючись до використання **тактики самоосуду**, ініціатор примирення критикує свої розумові здібності чи вчинки, експлікуючи тим самим жаль та каяття через свій малефективний вчинок і дисгармонізацію взаємин з об'єктом примирення. Така комунікативна поведінка дозволяє вплинути на емоції партнера по спілкуванню та викликати в нього співчуття й співпереживання.

Аналізована тактика вербалізується за допомогою негативно маркованих самооцінних висловлень.

“Bitty, darling, it’s me. I’m here. I’m an idiot. [...] Will you ever be able to forgive me?” I begged desperately. Her tiny arms reached out to me. [...]

“It’s all right.” She patted me. “It’s all right John,” she whispered [15, с. 205].

У наведеному прикладі тактика самоосуду вербалізована ініціатором примирення за допомогою інвективи, що експлікує негативну оцінку його розумових здібностей (*I’m an idiot*). Вербальна та невербальна реакція об'єкта примирення засвідчують, що обрана тактика сприяє зміні ходу комунікації з конфліктної на гармонійно-спрямовану (*“It’s all right.” She patted me. “It’s all right John,” she whispered*).

Тактика надання позитивної оцінки якість та діяльності об'єкта примирення втілюється в комунікативній ситуації “примирення” переважно у формі компліменту.

Комплімент, адресований партнеру по комунікації, є одним із найсильніших вербальних засобів здійснення впливу, оскільки сприяє виникненню атмосфери взаємної довіри, знижує напругу в спілкуванні, створює передумови для приязної, приємної кооперації [10, с. 132].

Наведений далі уривок демонструє використання компліменту з метою налагодження кооперації. Предметом розмови між Ларою та її матір'ю є майбутнє побачення доньки із нареченим. Лара повідомляє, що не має наміру готувати вишукану вечерю, а обмежиться простою стравою, інгредієнти для приготування якої купить у супермаркеті. Це викликає обурення у матері, і, як наслідок, вона звинувачує Лару в марнотратстві. Однак правильно обрана донькою тактика надання позитивної оцінки якість та діяльності об'єкта примирення, що реалізується за допомогою компліменту, дає змогу перевести спілкування зі стадії ескалації конфлікту в стадію його вирішення.

(Lara): “I’ll do roast potatoes or something. I’ll have a look round M & S tomorrow.”

“M & S!!! M & S!!! Sheesh, Lara!!! No wonder you are nowhere nearer getting a mortgage. You are spending all your money on ready-peeled spuds.”

“I’m a busy career girl, Mum. I haven’t got time to work wonders in the kitchen like you do.”

Something had obviously flattered her. “No, I suppose you are right. And we are very proud of your career ambitions, your father and I” [13, с. 246].

Як видно з наведеної комунікативної ситуації, початкова поведінка об'єкта примирення є конфліктно-спрямованою. Про це свідчить значна кількість окличних речень (*“M & S!!! M & S!!! Sheesh, Lara!!!*), вигук несхвалення та роздратування (*Sheesh*), звинувачення у неспроможності своєчасно оплачувати іпотеку (*you are nowhere nearer getting a mortgage*) та в марнотратстві (*You are spending all your money on ready-peeled spuds*).

Однак вдало застосований комплімент щодо непересічних кулінарних здібностей матері (*I haven’t got time to work wonders in the kitchen like you do*) кардинально змінює хід комунікації: лінія поведінки об'єкта примирення змінюється на кооперативно-спрямовану. Про це свідчить авторська ремарка (*Something had obviously flattered her*) та вербальна реакція матері, яка приймає рішення відновити гармонійне спілкування з донькою, що виражена експліцитним визнанням правоти доньки (*I suppose you are right*) та вказівкою на позитивне

ставлення до бачення матір'ю професійного майбутнього доньки (*And we are very proud of your career ambitions, your father and I*).

Отже, комплімент є ефективним засобом емоційної аргументації, оскільки створює сприятливу атмосферу спілкування, формує позитивне ставлення партнера по комунікації й, відтак, сприяє відновленню втраченого балансу в стосунках між ініціатором та об'єктом примирення.

Застосування ініціатором примирення **тактики жарту** допомагає зменшити психологічну дистанцію між співрозмовниками та робить комунікативний процес невимушеним. Жарт є засобом мовленнєвого впливу на комунікативну поведінку учасників спілкування, виконує фатичну і регулятивну функції. Комунікативною метою використання жарту є позитивний вплив на психоемоційну сферу адресата [9, с. 44–46]. У ситуації відновлення комунікативного балансу жарт є одним із засобів деінтенсифікації конфронтації між співрозмовниками. Хороше почуття гумору, вміння доречно пожартувати в поєднанні з невербальними елементами (наприклад, усмішкою) дозволяють досягти успіху в мовленнєвій комунікації будь-якого рівня [1, с. 146].

Варто зауважити, що в ситуації примирення тактика жарту є доречною та ефективною лише у випадках, коли малефективний вчинок, що призвів до конфлікту, не сприймається об'єктом примирення як суттєвий, а провина ініціатора примирення не є серйозною.

Важливу роль у досягненні бажаного перлокутивного ефекту від використання жарту з метою відновлення кооперативної взаємодії відіграє реакція партнера по комунікації. За умови, що обом учасникам спілкування притаманне почуття гумору, а жарт достатньо вдалий, він допомагає розрядити обстановку та зняти напругу, що виникла в процесі суперечки [5, с. 113].

У фрагменті, який наведений нижче, хлопець просить пробачення у дівчини, з якою зустрічається, за те, що фліртував з іншою.

He came over near where we sat and went down on his knee.

“I ask for your forgiveness, Gabriella. Please say you forgive me or I’ll stay down here and – I’ll soil my pants.” He looked so sincere, yet so ridiculous, I started to giggle and took his hand.

“Never let it be said I caused a gentleman to muss his trousers. I forgive you” [14, с. 70–71].

Комічний ефект у наведеній ситуації створюється завдяки чиннику неочікуваності. На те, що розмова повинна бути серйозною, вказує попередня ситуація спілкування (закохані сперечались) і поведінка ініціатора примирення в момент прохання про пробачення (*went down on his knee*). Тому дівчина очікує відповідної поведінки коханого. Проте аргумент, який наводить Мануель задля відновлення гармонійних стосунків, виявляється настільки кумедним та невідповідним ситуації (*I’ll soil my pants*), що це змушує дівчину розсміятись і забути про образу. Про те, що тактика жарту виявилась успішною, свідчить жартівлива манера, у якій об'єкт примирення формулює респонсивну репліку (*Never let it be said I caused a gentleman to muss his trousers. I forgive you*).

У ситуації примирення тактика жарту застосовується на фінальній стадії комунікації. Аналізована тактика допомагає викликати позитивну реакцію об'єкта примирення, сприяє налагодженню доброзичливих стосунків між мовцями та поверненню до гармонійної моделі міжособистісної інтеракції.

Для переконання об'єкта примирення в необхідності відновити втрачений баланс у стосунках ініціатор примирення може послуговуватися **тактикою посилення на авторитетні джерела**. Аналізована тактика є ефективною, оскільки звернення до відомих персоналій, друзів, авторитетних джерел змушує слухачів прийняти запропоновану мовцем тезу [7, с. 316].

Тактика посилення на авторитетні джерела реалізується в мовленні ініціатора примирення за допомогою цитат – прецедентних висловлень, які є засобом “... підключення тексту-джерела

до авторського тексту, модифікації й змістового збагачення авторського тексту за рахунок асоціацій, пов'язаних із текстом-попередником” [6, с. 51–52].

Hartford calmed down and finished off the liquor in the glass next to his hand. “To err is human. To forgive is divine. Craig, can you find it within yourself to forgive me? I wasn't thinking straight. And I am truly and deeply sorry for what I put you and your wife through” [12, с. 314].

Персуазивний вплив на комуніканта, що є об'єктом примирення, здійснюється за допомогою використання ініціатором примирення відомої цитати із твору «Досвід критики», що належить перу англійського поета Александра Поупа, *“To err is human. To forgive is divine”*. Застосування ініціатором примирення наведеного прецедентного висловлення має на меті актуалізувати усвідомлення об'єктом примирення власної недосконалості, викликати бажання бути поблажливішим до помилок інших і, відтак, спонукати до зміни поведінки та відновлення комунікативного балансу з партнером по спілкуванню.

Отже, застосовувані ініціатором примирення **тактики емоційної аргументації** спрямовані на оптимізацію комунікативної взаємодії з об'єктом примирення за допомогою аргументації, що орієнтована на емоційну сферу сприйняття та осмислення інформації. До тактик емоційної аргументації належать тактика демонстрації власного емоційного стану, тактика апеляції до попереднього позитивного досвіду спілкування, тактика самоосуду, тактика надання позитивної оцінки якостям та діяльності об'єкта примирення, тактика жарту і тактика посилення на авторитетні джерела.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі вербальних та невербальних засобів реалізації проаналізованих тактик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балыхина, Татьяна. “Традиции и новации в стратегиях и тактиках делового коммуникативного взаимодействия”. В *Известия Юго-Западного государственного университета*. 2011. № 2 (35). С. 145–148.
2. Безменова, Наталья, Белянин, Валерий и Богомолова, Нина. *Оптимизация речевого воздействия*. Москва : Наука, 1990. 239 с.
3. Белова, Алла. *Лингвистические аспекты аргументации*. Киев : Киев. ун-т им. Тараса Шевченко, “Астрей”, 1997. 310 с.
4. Голоднов, Антон. *Лингвопрагматические особенности персуазивной коммуникации (на примере современной немецкоязычной рекламы)* : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки”. Санкт-Петербург, 2003. 23 с.
5. Иванова, Дарья. *Речевые способы преодоления конфликта (на материале русского и английского языков)* : дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка”. Саратов, 2010. 182 с.
6. Козицкая, Екатерина. *Цитата в структуре поэтического текста* : дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.08 “Теория литературы”. Тверь, 1998. 237 с.
7. Майерс, Дэвид. *Социальная психология*. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 688 с.
8. Олянич, Андрей. *Презентационная теория дискурса*. Москва : Гнозис, 2007. 407 с.
9. Самохіна, Вікторія. *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США*. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 360 с.
10. Трофимова, Нелли. *Экспрессивные речевые акты в диалогическом дискурсе. Семантический, прагматический, грамматический анализ*. Санкт-Петербург : Изд-во ВММ, 2008. 376 с.
11. Arndt, Edmund. *Dogs on My Heels*. Bloomington : Author House, 2011. 328 p.
12. Lennon, Sean. *Print*. Bloomington : AuthorHouse, 2011. 336 p.
13. Manby, Chris. *Second Prize*. London : Coronet Books, 2001. 378 p.

14. Oakes, Dellani. *Indian Summer*. Kernersville : Second Wind Publishing, 2008. 336 p.
15. Seibert, Virginia. *Nurturing Journeys from Both Sides of the Veil*. New York : Dog Ear Publishing, 2009. 252 p.
16. Willard, Eliza. *New York Minute*. Los Angeles : Dualstar Entertainment Group, 2004. 182 p.

REFERENCES

1. Balyihina, Tatyana. "Traditsii i novatsii v strategiyah i taktikah delovogo kommunikativnogo vzaimodeystviya". V *Izvestiya Yugo-Zapadnogo gosudarstvennogo universiteta*. 2011. № 2 (35). S. 145–148.
2. Bezmenova, Natalya, Belyanin, Valeriy i Bogomolova, Nina. *Optimizatsiya rechevogo vozdeystviya*. Moskva : Nauka, 1990. 239 s.
3. Belova, Alla. *Lingvisticheskie aspekty argumentatsii*. Kiev : Kiev. un-t im. Tarasa Shevchenko, "Astreya", 1997. 310 s.
4. Golodnov, Anton. *Lingvopragmaticheskie osobennosti persuazivnoy kommunikatsii (na primere sovremennoy nemetskojazychnoy reklamy)* : avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 "Germanskije yazyki". Sankt-Peterburg, 2003. 23 s.
5. Ivanova, Darya. *Rechevye sposoby preodoleniya konflikta (na materiale russkogo i angliyskogo yazykov)* : diss. na soiskanie uch. stepeni kand. filol. nauk: spets. 10.02.19 "Teoriya yazyka". Saratov, 2010. 182 s.
6. Kozitskaya, Ekaterina. *Tsitata v strukture poeticheskogo teksta* : diss. na soiskanie uch. stepeni kand. filol. nauk: spets. 10.01.08 "Teoriya literatury". Tver, 1998. 237 s.
7. Mayers, Devid. *Sotsialnaya psihologiya*. Sankt-Peterburg : Piter, 2003. 688 s.
8. Olyanich, Andrey. *Prezentatsionnaya teoriya diskursa*. Moskva : Gnozis, 2007. 407 s.
9. Samokhina, Viktoriia. *Zhart u suchasnomu komunikativnomu prostori Velykoi Brytanii ta SShA*. Kharkiv : KhNU im. V. N. Karazina, 2012. 360 s.
10. Trofimova, Nelli. *Ekspressivnyie rechevye aktyi v dialogicheskom diskurse. Semanticheskij, pragmaticheskij, grammaticheskij analiz*. Sankt-Peterburg : Izd-vo VMM, 2008. 376 s.
11. Arndt, Edmund. *Dogs on My Heels*. Bloomington : Author House, 2011. 328 p.
12. Lennon, Sean. *Print*. Bloomington : AuthorHouse, 2011. 336 p.
13. Manby, Chris. *Second Prize*. London : Coronet Books, 2001. 378 p.
14. Oakes, Dellani. *Indian Summer*. Kernersville : Second Wind Publishing, 2008. 336 p.
15. Seibert, Virginia. *Nurturing Journeys from Both Sides of the Veil*. New York : Dog Ear Publishing, 2009. 252 p.
16. Willard, Eliza. *New York Minute*. Los Angeles : Dualstar Entertainment Group, 2004. 182 p.

УДК: 811. 16: 81276.6: 336. 22

НАЙМЕНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

Рибак К. Б., аспірант

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

katyarybak26@gmail.com

Розглянуто найменування податкової сфери праслов'янського мовного фонду. Виокремлено групи найменувань на позначення видів податків та мита, місця їхнього збору грошового чи натурального еквіваленту, суб'єктів процесу оподаткування тощо. Основний акцент робиться на аналізі найменувань податкової сфери у праслов'янській мові та їхніх складниках. Проаналізовано етимологію зазначеної групи слів у контексті мовознавчих досліджень.

Ключові слова: праслов'янська мова, найменування податкової сфери, податок, мито, суб'єкти оподаткування.

НАИМЕНОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СФЕРЫ В ПРАСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Рыбак К. Б., аспирант

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Рассмотрены наименования налоговой сферы праславянского языкового фонда. Выделены группы наименований для обозначения видов налогов и пошлин, места их сбора денежного или натурального эквивалента, субъектов процесса налогообложения и тому подобное. Основной акцент делается на анализе наименований налоговой сферы в праславянском языке и их составляющих. Проанализирована этимология указанной группы слов в контексте языковедческих исследований.

Ключевые слова: праславянский язык, наименование налоговой сферы, налог, пошлина, субъекты налогообложения.

NOMINATIONS OF TAX SPHERE IN PROTO-SLAVIC LANGUAGE

Rybak K. B., postgraduate student

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article devoted to the nominations of tax sphere in Proto-Slavic language. *It gives a detailed analysis of words that indicate the nominations of the process taxation. Specifically addresses the question their etymology and their division into thematic groups.*

Recently, in modern linguistics, the attention of scholars to the structure and semantics of words belonging to the vocabulary of the respective spheres of human life and the presentation of linguistic units of various time slices has increased considerably. Scientists studied nominations of tax, including J. Varbot, V. Nimchuk, P. Bilousenko etc. The attention of researchers attracted only some partial issues related titles taxes. But there are still a number of questions about the history of tax nomination nominations that need to be explored.

The work allocated to the following groups nominations of tax sphere in Proto-Slavic language: nominations of taxes – group, which covers the types of compulsory collection of objects of taxation from the population to the state treasury or in favor of the prince for various services, including transportation of goods across the border or internal customs bonds taxes for the government, taxes on the conquered population), toll; types of taxes for payment (payment agricultural products and cash taxes); nominations subjects of taxation covering vocabulary, which indicates the persons related tax issues, which are the subject of or transfer tax (collectors and taxpayers); places of collection of obligatory payments – premises, institutions or territory in which the process of direct taxation; action name associated with the process of taxation – words indicating activity in the tax process; appellations of tax collection and characteristics of the process of taxation.

Specifically addresses the question how each nominations formed, from the words which it originates and what it means. Often, the nominations of tax sphere in this language period derived from verbs and nouns. Morphological derivation method used most often, mostly using suffixes. Common features of word formation nominations of tax sphere considered. The development of trade and economic relations affects the composition of this lexical group. The nominations of tax sphere and fees reflect the progress of mankind at a certain historical stage. The obtained results enable further investigation of the peculiarities the creation of tax nominations and their further historical analysis.

Key words: Proto-Slavic language, nominations of the tax sphere, tax, toll, subjects of taxation.

Останнім часом у сучасному мовознавстві помітно зросла увага науковців до структури й семантики слів, котрі належать до лексики відповідних сфер людського життя та презентують мовні одиниці різних часових зрізів.

Податкові найменування є важливим складником лексичної системи української мови, оскільки відображають реалії виробничих відносин та суспільно-державного устрою, характеризуються динамічністю та регулярними перехідними процесами, а тому дослідження найменувань податкової сфери праслов'янського мовного фонду набуває особливої актуальності.

До вивчення лексики праслов'янської мови звертається ряд науковців, зокрема Ж. Варбот [1], В. Німчук [2], О. Трубочов [3] та ін. Історія словотвірної структури назв податків праслов'янської мови описана в працях П. Білоусенка [4], окремі податкові найменування проаналізовано в працях П. Білоусенка та В. Німчука [5], колективній праці П. Білоусенка,

І. Іншакової, К. Качайло, О. Меркулової, Л. Стівбур “Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)” [6], Т. Цимбал досліджує еволюцію поняття “податок” [7] тощо. Увагу вчених привертало лише окремі часткові питання, що стосувалися назв податків, однак залишається низка невирішених питань щодо історії формування найменувань податкової сфери праслов’янської мови загалом.

Мета дослідження – проаналізувати податкові найменування у праслов’янській мові, що передбачає виявлення тематичних груп, словотвірної структури як вихідної системи для опису зазначених лексем у наступних етапах розвитку мови.

“Протягом багатьох тисячоліть початкового етапу розвитку суспільства відносини між людьми, які ще не були захищені перед природою та неспроможні були забезпечити собі поодинокі найпримітивніші умови існування, базувалися на общинній власності та спільній праці” [8, с. 14]. Розклад первіснообщинного ладу відкривав нові шляхи для розвитку виробничих сил і організації суспільства. Поступово слов’яни вступили в добу воєнної демократії, усвідомлюючи свою спорідненість і необхідність об’єднання сил для оборони територій, “...перебували на завершальній стадії розкладу первіснообщинного ладу, коли ще панувала патріархальна община, пізніше – на етапі формування станово-класового суспільства і протодержавних об’єднань” [9, с. 68]. Починають формуватися політико-адміністративні, ремісничо-торговельні, культурні центри тощо. Проте нестабільність територіальних меж у зв’язку з війнами породжує необхідність первісних державних утворень наповнювати власні скарбниці за рахунок контрибуції, яку змушені були сплачувати переможені племена, чи шляхом збору матеріальних благ із власного населення для забезпечення потреб війська.

Відсутність регулювання процесу оподаткування сприяє збільшенню видів податків та мита, введенню посад для їхнього збирання, організації місць збору податків грошового чи натурального еквіваленту. Тому виникають найменування на позначення відповідних реалій податкової сфери: найменування податків та зборів за характером сплати та видом оплати; найменування суб’єктів оподаткування; дій, що пов’язані із процесом оподаткування; найменування місць збору податків та найменування, що характеризують процес оподаткування.

Найменування податків та зборів вказують на встановлений владою обов’язковий збір:

- з населення за різноманітні послуги, які громадянин самотужки не може собі забезпечити, але потребує їх;
- з населення території, зайнятої ним під час війни;
- за перевезення товарів, прогін худоби через кордон чи внутрішні митні застави. Слід виокремити такі їхні різновиди: за характером сплати (податки на користь влади, податки з підкореного населення, мито) та предметом сплати (податки сільськогосподарськими продуктами, податки грошима).

Податки на користь влади стягуються з платників податків з метою фінансового забезпечення їхньої діяльності на благо суспільства певної території, а саме: **birь* (ЕССЯ II 98) ‘податок’, похідне з суфіксом від **birati* зі збереженням вокалізму, менш імовірно, пояснення походження слова від **bir* із угорської *ver* ‘плата’, також близьке значення до словенського *bira* ‘збір для священника’; **dymьnica* (V 203–204) ‘податок з диму’, ‘податок від диму (=хати)’ (ЕСУМ II 71), співвідносне з прикметником **dymьнь*; **lqьno* (ЕССЯ XVI 149) ‘податок’, утворення на *-ьno* від **lqь*, первинне значення “щось зігнуто”, пізніше – “корзина, дерев’яний посуд різного виду”, проте існує й інша думка, що **lqь(ь)no* походить від **lqьiti* (Ф II 532, 537–538) ‘мітити, потрапляти, отримувати’; **danina* (ЕССЯ IV 187–188) ‘данина’, співвідносне з **danь* із суфіксом *-ina*; **dumь* (V 203) ‘житло, господарство як податкова одиниця’ (ЕСУМ II 71), подібно до індоєвропейського **dhūmo*, латинське *dūmai*; **obrokь* (ЕССЯ XXIX 98–101) ‘натуральна чи грошова подать феодалу’, від **obrekt’i* з

характерним для цього типу іменників чергуванням голосних у корені – вокалізмом у ступені *o, первинна мотивація – ‘те, що обумовлено’, звідки значення ‘обіцянка, умова, податок, оброк’; *berъna (I 201) ‘податок, збір’, утворення із суфіксом -ъna від основи -be- (*bьrati, *berq), первісного ад’єктивного походження.

Поява військової контрибуції ‘грошового або натурального податку, який бере переможець із населення території, зайнятої ним під час війни’ [10, т.4, с. 271] розширює спектр **податків з підкореного населення**: *danь (ЭССЯ IV 188) ‘податок, який збирав переможець з переможеного племені’, якщо простежити зв’язок з формами давньоіндійського *danam* ‘дар’, латинського *dōnum* та слов’янського *darь ‘дар’, то ймовірно, що в основі на -ї- *danь представлено розширення первинної основи на голосний індоєвропейського *dōn-, Бернекер говорить про утворення із суфіксом -ni- від *dati (Berneker I 179), Фасмер виводить ще зі слов’янського, що, ймовірно, запозичені з латиської *dāna*, *dānis* теж і, без сумніву, від литовського *donis* (і зазначає, що литовське *duonis* не існує, всупереч Бернекеру) (Ф I 484); *danькъ (ЭССЯ IV 187–188) ‘данок, дар’, від твірної основи *danь, за допомогою суфікса -ькъ; *danьje (188–189) ‘дар, подарунок’ (<*danь (*dati) та суфікса -ьje); *dara (189) ‘те, що підноситься, жертвується, подарунок’ [10, т.2, с. 211], продовження з індоєвропейської *dōra; *datькъ ‘дар, пожертвування’ [10, т.2, с. 214], походить від пасивного дієприкметника минулого часу *datь від дієслова *dati із суфіксом -ькъ.

На відміну від податків, стягнення мита є умовою для здійснення певних дій їхнім платником. “Мито – оплата за перевезення товарів через кордон” (ЕСУМ III 467). Така плата могла здійснюватись за перевезення товарів, прогін худоби через кордон чи внутрішні митні застави. “Більшість становили торговельні мита – “вага” і “міра”; “мито” – за провезення товарів через міські застави; “перевіз” – перевезення товарів через річку. “Гостинне” і “торгове” мито стягувалося за право мати склади й організацію торжищ. Внутрішня торгівля велася переважно на торгах у певних місцях і в певний час” [8, с. 74]. У праслов’янських реконструкціях маємо такі назви **мита**: *myto (ЭССЯ XXI 81–82) ‘оплата за перевіз товарів через кордон’ (ЕСУМ III 467), *myto (Ф III 26) запозичення із давньоверхньонімецької *mūta*; *myтькъ (ЭССЯ XXI 84) ‘митний податок’, утворення із суфіксом -ькъ від *myть ‘податок, нагорода’; *mьzda (176–178) ‘плата, винагорода за що-небудь’, *mьzda (Ф II 618) індоєвропейська основа на -ō ж. р., близьке значення до давньоіндійського *mīdhām* ‘приз’, авестійського *miždām* ‘нагорода, виграш’, осетинського *mīzd* ‘нагорода’. Важливим джерелом прибутків слід вважати **мостове** ‘податок за проїзд через міст’ [10, т.4, с. 809], тобто платня з проїжджих купців чи торговців за перевіз через річки чи територію певної громади: *mostovina (ЭССЯ XX 27–28) ‘мостовий збір, плата за мостовий перехід чи перевіз’, походить від *mostovьjь ‘який відноситься до мосту’ чи *mostь ‘міст’, що відмінюється за зразком основ на -й- із суфіксом -ina.

Сплата податку передбачає передачу матеріальних благ платника відповідним структурам, які здійснюють процес оподаткування. “Спочатку податки існували у вигляді безсистемних платежів, що мали переважно натуральну форму. Піддані мали повинності особистого характеру (участь у походах, робота на полях) або сплачували податки продовольством, фуражем, спорядженням для армії” [8, с. 53]. Серед них **податки сільськогосподарськими продуктами**: *otьsьpь/*otьsьpь (ЭССЯ XXXVIII 212) ‘плата, яку віддавали сільськогосподарськими культурами, особливо хлібним зерном’, співвідносне із основою форми теперішнього часу *otьsьpь дієслова *otьsьpiti ‘відсипати, відплатити’; *otьsьpь/*otsypь (217–218) ‘відсип, плата частиною продукту за обвалення пшона’, похідне від дієслова *otьsьpiti (215) ‘відсипати, відкладати’; *dadjе (IV 182) ‘дань – те саме, що данина, кількість молочних продуктів, що віддають як податок’ (ЕСУМ II 13), утворення з -j- суфіксальним від редукованої основи *dad-*, с.р. тепер. ч. *dadь (*dati); *kosovica (ЭССЯ XI 152) ‘подать зі скошеного сіна’ (<*kosa, *kositi із суфіксом -ov, -ica).

З розвитком торгівлі починає формуватися й грошова система. Тому поступово податки натуральними формами замінюються **податками грошима**: *nakladь/*naklada/*nakladь

(ЭССЯ XXII 125–126) ‘податкові витрати’, назви на *-о-, *-а-, *-ї- основ, похідні від дієслів **naklasti*, **nakladati* ‘накладати’, **obplata*/**obplatъ* (XXVIII 205–206) ‘грошовий податок, затрати’ найменування від дієслів **obplatiti*/**otplatiti* ‘повернути борг, заплатити, відплатити, нагородити’.

Отже, найменування податків найчастіше утворюються на базі дієслів (**birъ* – **birati*, **datъкъ* – **dati* тощо) та іменників (**danina* – **danъ*, **myтъкъ* – **myтъ*), за допомогою суфіксів -ьна, -ьје, -ькъ, -ов, -іса та ін.

Найменування суб’єктів процесу оподаткування охоплюють групу лексики, яка вказує на осіб, які пов’язані податковими відносинами, котрі отримують чи передають предмет оподаткування.

Збирачі податків – особи, на яких покладено обов’язок отримувати від платників гроші чи продукти та вносити їх до загального бюджету: **berъсь* (ЭССЯ I 201) ‘збирач податків’, віддієслівна назва діяча, утворення з суфіксом -ьсь від презентної основи *ber-* (**bъrati*); **berixъ* (194) ‘збирач податків’, назва діяча з суфіксом -ixъ від основи *ber-* (**bъrati*); **berica* (193) ‘та, що збирає податки’ (<*ber-* (**bъrati*) з суфіксом -іса); **berъса* (200) ‘той, хто бере’, назва діяча, утворене від *ber-* (**bъrati*) з суфіксом -ьса; **daniborъ* (IV 187) ‘збирач’, іменне складання основ **danъ* та **borъ*; **mъzdojътьсь* (XXI 82) ‘митар, той, хто бере мито’ складання основ **myto*, **jътьсь* ‘поручитель, хабарник’; **myтъникъ* (87) ‘митний чиновник, збирач податків’, утворене від прикметника **myтънъjъ* із суфіксом -ікъ або від **myto* за допомогою суфікса -ьникъ; **mytarъ* (73–74) ‘збирач мита’, від **myto* із суфіксом -аръ, **mytarъ* (Ф III 25) запозичення з давньоверхньонімецької *mūtârî* чи готської *mōtareis*; **mytojътьсь* (ЭССЯ XXI 178) ‘митар’, складання **myto* і **jътьсь* ‘поручитель, хабарник’.

Платники податків – особи, які передають об’єкт оподаткування за різноманітні послуги, оборону і захист, виконання інших обов’язків, пов’язаних з такою сплатою: **datelъ* (ЭССЯ IV 193–194) ‘той, хто дає’, назва діяча, що формально представляє собою похідне на -telъ від дієслова **dati*, хоча допустиме пряме зведення з індоєвропейської **dōtel-*; **davaць* (197) ‘той, хто дає податки’, утворення з суфіксом -(a)ць від дієслова **davati*; **davъсь* (IV 200) ‘той, хто дає’, від дієслова **davati* чи від дієприкметника минулого часу **davъ* з суфіксом -ьсь, -ьса; **danъникъ* (189) ‘той, що платить дань’, від **danъ* із суфіксом -ьникъ чи шляхом субстантивації за допомогою суфікса -ікъ і прикметника **danънъjъ*; **mъzďьникъ* (XXI 178) ‘той, хто платить’, (<**mъzďa* із суфіксом -ьникъ чи від прикметника **mъzďьнъ* (179) ‘грошовитий’ з суфіксом -ікъ).

Отже, назви суб’єктів процесу оподаткування походять від дієслів (**datelъ* – **dati*), іменників (**mъzďьникъ* – **mъzďa*), що творяться суфіксальним способом, шляхом субстантивації (**danъникъ* від **danънъjъ*; **myтъникъ* від **myтънъjъ*), рідше основоскладанням (**daniborъ* від **danъ* та **borъ*; **mъzdojътьсь* від **myto*, **jътьсь* тощо). Окремі із найменувань мають спільну твірну основу, наприклад, від **bъrati* утворені **berъсь*, **berixъ*, **berъса*, **berica*.

Найменування дій, пов’язаних із процесом оподаткування, охоплюють лексику на позначення операцій, процесів, що відбуваються за податкових взаємовідносин: **dajati* (ЭССЯ IV 183–184) ‘давати’, вторинний інфінітив, що оформився у процесі імперфективації слов’янського дієслова і тісно пов’язаний із основою (теж інноваційною, що виникла на базі йотованого розширення афористичної основи типу давньоіндійського *ádāt*) теперішнього часу **dajō*; **dati* (194–195) ‘дати’, атематичне дієслово, подібне до давньоіндійського *dādāti*, індоєвропейці старшого покоління виводять зі слов’янського **damъ* із **dōdmi*; **davati* (197–198) ‘давати’, форма недоконаного виду, співвідносна з дієсловом **dati*, що продовжує індоєвропейське **dō-у-* з лабіальним розширенням; **jъmati* (*se*) (VIII 224–225) ‘збирати’, дієслова на -ati (ітератив-дуратив), утворене від **ęti*, **jъmъ* на основі презентних форм останнього; **jъmanъje* (223–224) ‘процес збирання’, назва дії, похідне із суфіксом -(a)нъje від дієслова **jъmati* ‘брати, збирати’; **gъrtnōti* (VII 214–215) ‘збирати’, дієслово на -nōti, співвідносне з **gъrtati* ‘згрібати’; **mytarъstvo* (XXI 75) ‘збір податків’, утворення від дієслова

*mytariti (se) із суфіксом *-stvo*. Більшість найменувань дій, пов'язаних із процесом оподаткування, є похідними від дієслів на *-ati* (*davati – *dati; *ъманъје – *ъмати).

Найменування місць збору податків називають приміщення, установи чи території, де безпосередньо відбувається процес оподаткування, серед них такі: **mytъn'a* (ЭССЯ ХХІ 87) 'митний дім', субстантивація форми короткого прикметника *mytъnъjъ 'митний' або *mytъnica (74) 'митниця'; *mytarъnica (74) 'місце збору податків', співвідносно з *mytarъnъjъ 'митний'. Шляхом субстантивації форми короткого прикметника *mytъnъjъ утворено щонайменше два найменування (**mytъn'a*; *mytъnica), від *mytarъnъjъ – *mytarъnica. У цих випадках використано суфікс *-ica*.

Найменування ознак, що характеризують процес оподаткування, вказують на взаємовідносини у сфері справляння податків і зборів, описують суб'єкти та об'єкти податкової сфери. Це прикметники, утворені від іменників чи дієслів за допомогою суфіксів:

-ьнъ: *naložъnъjъ (ЭССЯ ХХІІ 177) 'обтяжливий', похідне від *nalogъ, *naloga 'податок'; *тъздънъjъ (ХХІ 179) 'грошовитий', утворений від *тъзда; *danъnъjъ (IV 189) 'податковий', від *danъ; *datъnъjъ (197) 'який потрібно давати', від інфінітива *dati; *obplatъnъjъ/*otplatъnъjъ (ХХVІІІ 207–208) 'нагороджений, відплатний', від дієслова *obplatiti/*otplatiti чи від *obplata/*otplata; *otъplatъnъjъ (ХХХVІІІ 31) 'оплачуваний', від дієслова *otъplatiti чи іменника *otъplata/*otъplatъ;

-ьн-: *berъnъjъ (I 201) 'прийнятий (про гроші)', утворений від дієслівної основи *ber-* (*ьрати); *mytъnъjъ (ХХІ 87–88) 'митний' (< *myto, *myтъ);

-ьск-: *mostъskъjъ (ХХ 37) 'мостовий', похідне від *mostъ; *mytarъskъjъ (ХХІ 74) 'митарський', співвідносно з *mytarъ;

-ов-: *mytavъjъ (75) 'підкупний', (< *myto);

-ав-: *mytovъjъ (82) 'митний', утворений від *myto тощо.

Найменування цієї групи співвідносні з іменниками чи дієсловами та мають у своєму складі суфікси *-ьнъ*, *-ьн-*, *-ьск-*, *-ов-*, *-ав-*.

Отже, у лексичній системі праслов'янської мови вагоме місце займають найменування податкової сфери, серед яких чітко виокремлюються найменування: а) різних видів податків та зборів (податки на користь влади, податки з підкореного населення, мито); б) форм оплати (сільськогосподарськими продуктами, податки грошима тощо); в) суб'єктів оподаткування (збирачі чи платники податків); г) дій, що пов'язані із податковою системою; д) місць збору податків. Нерідко трапляються найменування, що характеризують процес оподаткування.

Серед праслов'янських податкових найменувань – субстантивовані прикметники; іменники та дієслова, утворені складанням основ та суфіксальним способом. Значна частина аналізованих найменувань сформована від дієслів та іменників морфологічним способом, здебільшого за допомогою суфіксів.

Отримані результати відкривають можливості для подальшого вивчення податкових найменувань, їхнього історичного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варбот Ж. Ж. Этимологизация славянской лексики и реконструкция праславянского лексического фонда // Сравнительно-историческое языкознание на современном этапе: Конф. памяти В. М. Иллич-Свитыча. 6–9 февраля 1990 г.: Тез. докл. – М., 1990. – С. 16–18.
2. Німчук В. В. Праслов'янська лексика. Лексика давньоруської мови // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 15–163.
3. Трубочов О. М. Про склад праслов'янського словника. Проблеми та завдання // Слов'янське мовознавство. V Міжнародний з'їзд славистів. Доповіді радянської делегації. М., 1963. – С. 159–196.

4. Білоусенко П. І. Назви податків з суфіксами -ина та -щина (-чина) в історії української мови // Відображення історії та культури народу в словотворенні / Доповіді XII Міжнародної наукової конференції зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів / П. І. Білоусенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – С. 346–354.
5. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина). – Запоріжжя – Ялта – Київ: ЛПКС, 2009. – 251 с.
6. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стівбур. – Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2010. – 480 с.
7. Цимбал Т. Я. Еволюція поняття “податок” // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – Ірпінь, 2004. – №2 (24). – С. 141–145.
8. Ярошенко Ф. Історія податків та оподаткування в Україні / Ф. О. Ярошенко, В. В. Павленко, В. П. Павленко. – К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2012. – 416 с.
9. Давня історія України: У 2 кн. / Толочко П. П., Козак Д. Н., Крижицький С. Д. та ін. – К. : Либідь, 1995. – Кн. 2 / Толочко П. П., Козак Д. Н., Моця О. П. та ін. – 224 с.
10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- ЕСУМ   Етимологічний словник української мови // [за ред. О. С. Мельничука]: у 7 т. – Т.1–6. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
- ЭССЯ   Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. – Вып. 1–39. – М.: Наука, 1974–2014.
- Ф   Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: пер. с нем. и дополнения О. Н. Трубачёва. – М.: Прогресс, 1986–1987.
- Berneker   Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908–1913.

REFERENCES

1. Варбот, Жанна. “Этимологизация славянской лексики и реконструкция праславянского лексического фонда”. *Сравнительно-историческое языкознание на современном этапе: конф. памяти В. М. Иллич-Свитыча*, Москва, Февраль 6–9, 1990.
2. Німчук, Василь. Праслов'янська лексика. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія*, відп. ред. Русанівський В.М., 15–163, Київ: Наукова думка, 1983.
3. Трубочов, Олег “Про склад праслов'янського словника. Проблеми та завдання”. *Слов'янське мовознавство. V Міжнародний з'їзд славистів. Доповіді радянської делегації*, Москва, 1963.
4. Білоусенко, Петро. “Назви податків з суфіксами -ина та -щина (-чина) в історії української мови”. Доповіді XII Міжнародної наукової конференції зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів, Київ, 2010.
5. Білоусенко, Петро та Василь Німчук. *Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина)*. Запоріжжя – Ялта – Київ: ЛПКС, 2009.
6. Білоусенко, Петро, Ірина Іншакова, Ксенія Качайло, Оксана Меркулова та Любов Стівбур. *Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)*. Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2010.
7. Цимбал, Тетяна. “Еволюція поняття “податок”. *Науковий вісник Національної академії ДПС України*. №2 (2004): 141–145.
8. Ярошенко, Федір, Віталій Павленко та Василь Павленко. *Історія податків та оподаткування в Україні*. Київ: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2012.
9. Толочко, Петро, Денис Козак та Олександр Моця. *Давня історія України*. У 2 кн. Кн.2. Київ.: Либідь, 1995.
10. *Словник української мови*. За ред. І. К. Білодіда. 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

CONDITIONAL SYMBOLS

- ЕСУМ *Етимологічний словник української мови*. За ред. О. С. Мельничука. 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
- ЭССЯ *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Вып.1–39. Москва: Наука, 1974–2014.
- Ф Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. 4 т. Пер. с нем. О. Н. Трубачёва. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Berneker Berneker, Erich. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1908–1913.

УДК 811.111'373.6:821.111(410+73)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “SUN” У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ США ТА АНГЛІЇ)

Розвод Е. В., аспірант

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна*

elina_rozvod@mail.ru

У статті йдеться про дослідження концепту на рівні художнього тексту. Визначено два основні типи концептів (за С. Аскольдовим-Алексєєвим): художні та пізнавальні, а також окреслено їхні основні диференційні ознаки. На прикладах англійської й американської літератур проілюстровано та проаналізовано особливості вербалізації досліджуваного концепту в художніх текстах.

Ключові слова: концепт, вербалізація, художня література, диференційні ознаки, образ, менталітет.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА “SUN” В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ США И АНГЛИИ)

Розвод Э. В., аспирант

*Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки
пр. Воли, 13, г. Луцк, Украина*

В статье идет речь об исследовании концепта на уровне художественного текста. Определены два основных типа концептов (за С. Аскольдовым-Алексеевым): художественные и познавательные, а также указаны их основные отличительные признаки. На примерах английской и американской литературы проиллюстрированы и проанализированы особенности вербализации исследуемого концепта в художественных текстах.

Ключевые слова: концепт, вербализация, художественная литература, отличительные признаки, образ, менталитет.

VERBALIZATION OF THE CONCEPT “SUN” IN FICTION LITERATURE (BASED ON AMERICAN AND ENGLISH LITERATURE)

Rozvod E. V., Postgraduate Student

*Lesya Ukrainka Eastern European National University
Volia avenue, 13, Lutsk, Ukraine*

The article deals with the study of the concept in the literary texts. Two main types of concepts (pointed out by S. Askold-Alexejev) – artistic and cognitive – are described, their main features are described. Peculiarities of the verbalization of the researched concept are illustrated on the basis of the examples taken from English and American literature. The study of the fiction literature at the conceptual level opens prospects for understanding individual worldviews of writers from the standpoint of their national culture, national and universal values. Y. Holoborodko suggested that the investigation of a separate fiction system allows us to find general and specific features to a particular fragment. A concept in literary texts is usually implemented in images, but images are not involved in the creation of concepts. A concept must have an invariant meaning and wear a “name”, reflect a nation’s mentality, be

of constant, iterative nature (an image can be isolated) and manifest a significant phenomenon in the culture. The study of literary texts through the prism of the basic concepts of culture involves a combined application of synchronic and diachronic approaches, a comparison of works of various writers, and the analysis of the corresponding real life issues. This allows us to see what events are constants for a given national culture and which images of the world occur in it. The study of the concept SUN from the point of view of its cultural significance and understanding, means of its verbalization made it possible to find out the main distinctive features that are reflected in the works of American and English writers.

Key words: concept, verbalization, fiction, national culture, feature, image, mentality.

У сучасному мовознавстві широкого застосування набуває використання концепту як когнітивної категорії для вивчення та полівекторного аналізу мовних явищ. Слід зазначити, що актуальним є також використання категорії ‘концепт’ у комплексних дослідженнях у межах філософії, логіки, психології, лінгвокультурології, фольклору, літературознавства.

Постановка наукової проблеми та її зв'язок із науковими завданнями. У сучасній науковій літературі можна виокремити сім аспектів інтерпретації концепту: *логіко-філософський* (Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге), *власне філософський* (Ж. Дельоз, Ф. Гаватарі), *лінгвістичний* (В. Гак, В. Звєгінцев, Л. Резников, О. Тараненко, П. Чесноков), *лінгвокультурологічний* (А. Вежбицька, Д. Гудков, І. Захарченко, Л. Іванова, В. Іващенко, В. Красних, В. Маслова), *когнітивний* (В. Дем'янков, О. Кубрякова, З. Попова, Й. Стернін), *психолінгвістичний* (О. Залевська, О. Селіванова, О. Цапок, І. Штерн, Л. Лисиченко) та *літературно-культурологічний* (Л. Грузберг, Л. Іванова, О. Кагановська) [7, с. 67]. Усі ці аспекти свідчать про значущість концепту для мовознавчих розвідок і підтверджують його складну й неоднозначну природу, але водночас указують на необхідність поліаспектного та інтегрованого підходу до його комплексного аналізу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження художніх творів на концептуальному рівні відкриває перспективи розуміння індивідуального авторського стилю письменника з позицій національної культури народу чи суспільства загалом та загальнолюдських духовних цінностей. О. Кагановська зауважує, що “концептуальний підхід до дослідження художнього тексту як до багаторівневого процесу встановлення смислу, “закодованого” автором, зумовлює відповідне його “розкодування” й вимагає входження до певних ментальних структур, розгорнутих у часі” [6, с. 114]. На думку Ю. Голобородька, “дослідження кожного окремого концепту авторської художньої системи дає змогу віднайти узагальнене й специфічне у тому чи іншому фрагменті” [4, с. 28].

Визначаючи концепт як одиницю художнього дискурсу з культурно зумовленими уявленнями суспільства про дійсність, ми ставимо собі за мету проаналізувати засоби вербалізації концепту SUN на матеріалі художньої літератури США та Англії. **Мета статті** полягає в дослідженні особливостей вербалізації концепту SUN та його представлення в художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасному літературознавстві термін ‘концепт’ уживається переважно для когнітивного аналізу художнього тексту. Важливо враховувати те, що концепт може розглядатися і як наукова категорія, і як художнє явище, котре існує в літературі. На думку Н. Володіної, визначити сутність концепту як літературознавчої категорії можна, “звернувшись до трактувань цього явища, наявних у сучасному науковому дискурсі” [3, с. 5].

Концепт у літературі завжди реалізований в образах, проте не кожен образ бере участь у створенні концепту. Він повинен володіти інваріантним змістом і нести в собі віддзеркалення ментальності народу, мати ‘ім'я’, бути наділеним повторюваним характером (частина образів можуть бути одиничними) і маніфестувати знакові явища в культурі. У літературному концепті, на відміну від образу, домінантним є саме інваріантний зміст, який отримує в кожному конкретному випадку індивідуально-творчу реалізацію. Концепт створюється за участю автора, але реконструюється читачем (критиком, дослідником) [3, с. 11].

Зупинимося детальніше на окремих ознаках літературного концепту. Як і будь-який інший, він є ментальним утворенням. Ментальність (від лат. *mentalis* – розум, мислення) – це “сукупність уявлень, понять, розумових структур, способів сприйняття світу...” [5]. Поняття менталітету зазвичай співвідносять з особливостями сприйняття світу певною спільнотою чи групою людей з колективними уявленнями; найчастіше народом, нацією, суспільством певного періоду (менталітет французів, англійців, німців і т. д.). Менталітет нерідко протиставляється раціональній розумовій діяльності й ідеології як “сфера невідрефлексованої, стихійно розвиненої думки, невідокремленої від емоцій, звичок, прийомів пізнання” [2]. Менталітет, проявляючись безпосередньо у сфері думки, способі мислення, позначається також на поведінці людей і, як зазначає Є. Фаріно, на “мовній концептуалізації” [8].

С. Аскольдов-Алексєєв визначив два різновиди концептів – *пізнавальні* й *художні*, підкресливши їхню єдність і водночас розмежувавши за певними ознаками [1, с. 274–275].

Пізнавальний концепт має такі диференційні ознаки:

суспільний;

психологічно простий;

не домішуються почуття, бажання, взагалі щось ірраціональне;

стосується множинної предметності, ідеальної або реальної;

невизначені можливості, підпорядковані законам логіки або вимозі відповідати реальній дійсності;

скерований на конкретні уявлення, що є складниками його логічного ‘родового’ обсягу;

виконує номінативну або дефінітивну функцію, не має ніякої (або малу) внутрішньої спорідненості зі своїми внутрішніми смислами.

Художній концепт можна окреслити такими ознаками:

індивідуальний;

психологічно складний;

становить собою комплекс почуттів, бажань, ірраціонального;

не завжди стосується множинної предметності;

у ньому наявний зв’язок елементів, скерований на прагматику художньої асоціативності;

тяжіє до потенційних образів і скерований на них, вільний від рамок логічного визначення;

це символи, які мають внутрішній органічний зв’язок зі своїми значеннями.

Не дивлячись на здійснену диференціацію цих концептів, остаточної межі між ними вчений не проводив, оскільки пізнавальні концепти можуть відображати елементи поетичного сприйняття дійсності, а художні – містити в собі логічно організовану інформацію. Отже, художній концепт визначається більшою індивідуальністю та психологічною складністю, а найсуттєвіша його ознака – здатність до художньої асоціативності – визначає естетичну цінність концепту в художній літературі. На думку В. Зусмана, художні концепти мають діалогічну природу, бо свідомість, яка їх породжує (авторська), і свідомість, яка їх сприймає (читацька), у цьому аспекті рівноцінні, тому кожне сприйняття концептів є варіантом нового породження.

Огляд літератури крізь призму базових концептів культури передбачає зіставлення творчості різних письменників, поєднання синхронічного і діахронічного аспектів, а також вихід за межі літератури у сферу дійсності. Це дає змогу побачити, які явища є константами для певної національної культури, який образ світу в ній виникає [3, с. 14].

Для встановлення семантики концепту SUN як художнього концепту ми проаналізували фрагменти 18 художніх творів США та Англії, а саме Henry Miller 'Tropic of Cancer' (USA), William Golding 'Lord of the Flies' (England), Ray Bradbury 'Dandelion Wine' (USA), Virginia Woolf 'Mrs Dalloway', 'The Waves' (England), James Joyce 'A portrait of the artist as a young man' (Ireland, England), D. H. Lawrence 'Lady Chatterley's Lover' (England), Joseph Conrad 'Typhoon', 'Lord Jim' (England), John Fowles 'The Ebony Tower' (England), Richard Bach 'Jonathan Livingston Seagull' (USA), Herman Melville 'Moby-Dick or the White Whale' (USA), Ernest Hemingway 'The old man and the sea', 'The snows of Kilimanjaro' (USA), John Galsworthy 'The Man of Property', 'Indian Summer of a Forsyte' (England), John Steinbeck 'The Grapes of Wrath', 'The Pearl' (USA).

На цьому етапі дослідження детально розглянемо та проаналізуємо приклади із трьох романів: 'Tropic of Cancer' by Henry Miller (USA), 'Lord of the Flies' by William Golding (England), 'Dandelion Wine' by Ray Bradbury (USA).

Здійснений аналіз свідчить про те, що в романі Генрі Міллера 'Tropic of Cancer' сонце є образом спокою : *"The sun is setting. I feel this river flowing through meits past, its ancient soil, the changing climate. The hills gently girdle it about: its course is fixed"* [9].

У наступному прикладі: *"I am a free man — and I need my freedom. I need to be alone. I need to ponder my shame and my despair in seclusion; I need the **sunshine** and the paving stones of the streets without companions, without conversation, face to face with myself, with only the music of my heart for company. What do you want of me? When I have something to say, I put it in print. When I have something to give, I give it. Your prying curiosity turns my stomach! Your compliments humiliate me! Your tea poisons me! I owe nothing to anyone. I would be responsible to God alone — if He existed"* [9] ми спостерігаємо трансформацію вербалізованої лексеми **sun** → **sunlight**, яка символізує не лише саме небесне світило, а й світло і тепло, що є додатковими та уточнювальними ознаками.

Варто зазначити, що цей приклад яскраво символізує **швидку зміну стану Сонця, його кольорового спектру**: *"The sun is setting fast. The colors die. They shift from purple to dried blood, from nacre to bister, from cool dead grays to pigeon shit"* [9].

У романі Вільяма Голдінга 'Lord of the Flies' усі події, які відбуваються, пов'язані зі спекою та сонцем: *"...then they broke out into the **sunlight** and for a while they were busy finding and devouring food as they moved down the scar toward the platform and the meeting..."*, зазначимо, що в цьому прикладі використовується також лексема '*sunlight*'. Подальші приклади описують та підтверджують загальні ознаки Сонця як небесного світила, котрі існують у свідомості людини: характеристики **обіднього сонця** – *"the afternoon sun slanted in from the other side of the platform and most of the children, feeling too late the smart of sunburn, had put their clothes on"*; **особливості розташування** – *"...the silence was so complete that they could hear the unevenness of Piggy's breathing. The sun slanted in and lay golden over half the platform"*; *"In the west, and unheeded, the sun lay only an inch or two above the sea. Their faces were lit redly from beneath. Piggy fell against a rock and clutched it with both hands"*. Наступний приклад показує, що Сонце викликає позитивні емоції та відчуття задоволення: *"they accepted the pleasures of morning, the bright sun, the whelming sea and sweet air, as a time when play was good and life so full that hope was not necessary and therefore forgotten"*; *"At midday the illusions merged into the sky and there the sun gazed down like an angry eye. Then, at the end of the afternoon; the mirage subsided and the horizon became level and blue and clipped as the sun declined. That was another time of comparative coolness but menaced by the coming of the dark. When the sun sank, darkness dropped on the island like an extinguisher and soon the shelters were full of restlessness, under the remote stars"*; *"There was a small pool at the end of the river, dammed back by sand and full of white water-lilies and needle-like reeds. Here Sam and Eric were waiting, and Bill. Jack, concealed from the sun, knelt by the pool and opened the two large leaves that he carried"* [11].

Слід зазначити, що в романі Рея Бредбері ‘Dandelion Wine’ також спостерігається так званий зв’язок ‘літо–сонце–світло’. Наведемо декілька прикладів із роману: “...*the courthouse clock boomed. Birds leaped from trees like a net thrown by his hand, singing. Douglas, conducting an orchestra, pointed to the eastern sky. The sun began to rise*”; “... *he folded his arms and smiled a magician’s smile. Yes, sir, he thought, everyone jumps, everyone runs when I yell. It’ll be a fine season. He gave the town a last snap of his fingers. Doors slammed open; people stepped out. Summer 1928 began*” [10].

Наступні приклади свідчать про те, що сонце виступає як символ життя: “*The world slipped bright over the glassy round of his eyeballs like images sparked in a crystal sphere. Flowers were sun and fiery spots of sky strewn through the woodland. I’m really alive! he thought. I never knew it before, or if I did I don’t remember!*” [10]; “*And there, row upon row, with the soft gleam of flowers opened at morning, with the light of this June sun glowing through a faint skin of dust, would stand the dandelion wine. Peer through it at the wintry day—the snow melted to grass, the trees were reinhabitated with bird, leaf, and blossoms like a continent of butterflies breathing on the wind. And peering through, color sky from iron to blue*” [10].

Ще однією ознакою досліджуваного концепту є те, що сонце представлено як джерело енергії: “*Well, as anyone knew, the hills around town were wild with friends putting cows to riot, playing barometer to the atmospheric changes, taking sun, peeling like calendars each day to take more sun. To catch those friends, you must run much faster than foxes or squirrels. As for the town, it steamed with enemies grown irritable with heat, so remembering every winter argument and insult. Find friends, ditch enemies! That was the Cream-Sponge Para Litefoot motto. Does the world run too fast? Want to catch up? Want to be alert, stay alert? Litefoot, then! Litefoot*” [10]; “*One moment, the door to Sanderson’s Shoe Emporium was empty. The next, Douglas Spaulding stood clumsily there, staring down at his leather shoes as if these heavy things could not be pulled up out of the cement. The thunder had stopped when his shoes stopped. Now, with painful slowness, daring to look only at the money in his cupped hand, Douglas moved out of the bright sunlight of Saturday noon. He made careful stacks of nickels, dimes, and quarters on the counter, like someone playing chess and worried if the next move carried him out into sun or deep into shadow. “Don’t say a word!” said Mr. Sanderson*” [10].

Наведемо приклади, цитати з яких стали популярними виразами й широко використовуються в комунікативних процесах: “*I’ve always known that the quality of love was the mind, even though the body sometimes refuses this knowledge. The body lives for itself. It lives only to feed and wait for the night. It’s essentially nocturnal. But what of the mind which is born of the sun, William, and must spend thousands of hours of a lifetime awake and aware? Can you balance off the body, that pitiful, selfish thing of night against a whole lifetime of sun and intellect? I don’t know. I only know there has been your mind here and my mind here, and the afternoons have been like nine can remember*”; “*Sunsets we always liked because they only happen once and go away*”, “*But, Lena, that’s sad*”, “*No, if the sunset stayed and we got bored, that would be a real sadness*”; “*For John was running, and this was terrible. Because if you ran, time ran. You yelled and screamed and raced and rolled and tumbled and all of a sudden the sun was gone and the whistle was blowing and you were on your long way home to supper. When you weren’t looking, the sun got around behind you! The only way to keep things slow was to watch everything and do nothing! You could stretch a day to three days, sure, just by watching!*” [10]. У наведених прикладах спостерігаємо чітке вираження важливості **Сонця – небесного світила**. Також зазначимо, що Сонце відіграє важливу роль у процесах виникнення та еволюції життя суспільства.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, проаналізувавши особливості вербалізації концепту SUN на основі його вираження в художньому дискурсі, можемо вважати досліджуваний концепт художнім. Щодо вербалізаторів концепту в зазначених творах художньої літератури Англії та США, то лексика, яка його відображає, є досить малочисельною.

Подальші розвідки, які проводитимуться на матеріалі англійськомовної біблійної літератури, дадуть змогу простежити репрезентацію й розуміння концепту SUN у біблійному дискурсі та з'ясувати його контекстуальні особливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : [антология]. – М. : Академия, 1997. – С. 267–279.
2. Большакова А. И. Менталитет / А. И. Большакова // Западное литературоведение XX в. : энциклопедия. – М. : Intrada, 2004. – С. 251.
3. Володина Н. В. Концепты, универсалии, стереотипы в сфере литературоведения : монография / Н. В. Володина. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 256 с.
4. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту / К. Ю. Голобородько // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2002. – № 32. – С. 27–30.
5. Гуревич П. С. Психологический словарь / П. С. Гуревич. – М. : Олма Медиа Групп; ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2007. – С. 365.
6. Кагановська О. М. Проблема інтерпретації текстових концептів у художньому прозаїчному творі / О. М. Кагановська // Мова і культура. – 2001. – Т. IV, вип. 3. – С. 114–121.
7. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Термінополе КОНЦЕПТ / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67–79.
8. Фарыно Е. Менталитет / Е. Фарыно // Идеи в России. – Лодзь, 2000. – Вып. 3.– С. 234.
9. Miller H. Tropic of Cancer [Electronic resource] / Henry Miller. – Mode of access : [<https://archive.org/details/HenryMillerTropicOfCancer>]
10. Bradbury R. Dandelion Wine [Electronic resource] / Ray Bradbury. – Mode of access : [<https://archive.org/details/RayBradburyDandelionWine>]
11. Golding W. Lord of the Flies [Electronic resource] / William Golding. – Mode of access : [http://royallib.com/read/Golding_William/Lord_of_the_Flies.html]

REFERENCES

1. Аскольдов, Сергей. Концепт и слово. У *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста*: антология, 267–279. Москва: Академия, 1997.
2. Большакова, Алла. Менталитет. У *Западное литературоведение XX в.*: энциклопедия, 251. Москва: Intrada, 2004.
3. Володина, Наталья. *Концепты, универсалии, стереотипы в сфере литературоведения*. Москва: Флинта: Наука, 2010.
4. Голобородько, Константин. “Лінгвістичний статус концепту”. *Культура народов Причерноморья* (32) 2002: 27–30.
5. Гуревич, Павел. *Психологический словарь*. Москва: Олма Медиа Групп; ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2007.
6. Кагановська, Олена. “Проблема інтерпретації текстових концептів у художньому прозаїчному творі”. *Мова і культура* (IV, 3) 2001: 114–121.
7. Краснобаєва-Чорна, Жанна. “Термінополе КОНЦЕПТ”. *Українська мова* (3) 2006: 67–79.
8. Фарыно, Ежи. Менталитет. У *Идеи в России*, 234. Лодзь, 2000.
9. Miller, Henry. *Tropic of Cancer*. <https://archive.org/details/HenryMillerTropicOfCancer>.
10. Bradbury, Ray. *Dandelion Wine*. <https://archive.org/details/RayBradburyDandelionWine>.
11. Golding, William. *Lord of the Flies*. http://royallib.com/read/Golding_William/Lord_of_the_Flies.html.

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ Й ПРАВОПИСНОГО ВІДТВОРЕННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У РУКОПИСАХ Т. ШЕВЧЕНКА

Сабліна С. В., к. філол. н., доцент
Стовбур Л. М., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

sablina_sv@meta.ua, basya100@ukr.net

У статті проаналізовано закономірності вживання окремих займенникових форм і динаміка їх правописних варіантів у мові автографів Т. Шевченка (за збірками “Мала книжка” та “Більша книжка”) на тлі еволюції українського правопису ХІХ ст. Доведено, що мінлива лінгвопрактика поета у відтворенні займенників свідчить не тільки про невиробленість граматичної й правописної норми української мови середини ХІХ століття, а й про серйозні зовнішні впливи на формовану тогочасну мовну норму хоча б на прикладі відтворення шевченкових займенників: мова фольклору, говіркові норми південно-західного діалекту, граматичні староукраїнізми й церковнослов’янізми, вплив авторитетних ідіолектів (П. Куліша). Авторська правка займенників поетом є переконливим прикладом самооцінки мовостилю. Обмежена вибірковість уживання займенників у мові Т. Шевченка (здебільшого особових і вказівних) може цілком свідчити на користь висновків про початковий період формування їх стилістичної функції в художньому контексті нової української мови.

Ключові слова: автографи Т. Шевченка, займенник, правописний варіант, фонетичний принцип правопису, діалектні особливості.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ И ПРАВОПИСАНИЯ МЕСТОИМЕННИЙ В РУКОПИСЯХ Т. ШЕВЧЕНКО

Сабліна С. В., к. філол. н., доцент
Стовбур Л. Н., к. філол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье проанализированы закономерности употребления отдельных форм местоимений, определена динамика их орфографических вариантов в языке автографов Т. Шевченко (в рукописях “Малая книжка” и “Большая книга”) на фоне эволюции украинского правописания ХІХ века. Доказано, что переменчивая лингвопрактика поэта в воспроизведении местоимений свидетельствует не только о невыработанности грамматической и правописной нормы украинского языка середины ХІХ века, но и о серьезном внешнем воздействии на формируемую языковую норму хотя бы на примере воспроизведения автором местоимений: язык фольклора, диалектные нормы, грамматические староукраинизмы и церковнославянизмы, влияние авторитетных идиолектов (П. Кулиша). Авторская правка местоимений поэтом является убедительным примером самооценки языкового стиля. Ограниченная избирательность употребления местоимений в языке Т. Шевченко (в основном личных и указательных) может вполне свидетельствовать в пользу выводов о начальном периоде формирования их стилистической функции в художественном контексте новоукраинского языка.

Ключевые слова: автографы Т. Шевченко, местоимение, правописный вариант, фонетический принцип правописания, диалектные особенности.

THE FEATURES OF USE AND SPELLING OF PRONOUNS IN THE MANUSCRIPTS BY T. SHEVCHENKO

Sablina S. V., Candidate of Philological Sciences, lecturer
Stovbur L. M., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article analyzes the patterns of use of certain pronominal forms and the dynamics of their spelling variations in the language of autographs by T. Shevchenko (by the collections “Little Book” and “Bigger book”) on the background of the evolution of Ukrainian orthography of the 19th century. The graphic-orthographic aspect of the variability of pronominal forms is considered, and its causes are found out. The stylistic function of Shevchenko’s

pronouns is accentuated. The dialectal-stabilizing effect on the formation of system of pronouns of a new Ukrainian language implemented in Shevchenko's linguistic practice is revealed.

Draft and fair versions of the poet's manuscripts enabled comparative statistical analysis of mostly personal and index pronouns, which often penetrated into Shevchenko's language from colloquial language. It is revealed that the nominative and stylistic assimilation of personal and demonstrative pronouns in Shevchenko's literary samples took place at the same time: the dialectal-conversational and Old Ukrainian variants of analyzed pronouns' categories executed both functions according to the context.

It is proved that variable Shevchenko's linguistic practice in reproduction of pronouns reflects not only that the grammatical and spelling norms of Ukrainian language were unregulated in the middle of the nineteenth century, but serious external impacts that formed the linguistic norm of that period, on example of reproduction of pronouns by Shevchenko: the language of folklore, dialectal norms of south-west dialect and grammatical Old Ukrainian and Church Slavonic lexemes, the influence of authoritative idiolect (by P. Kulish). Author editing of pronouns by the poet is a cogent example of self-identity.

Limited selectivity of use of pronouns in T. Shevchenko's language (mostly personal and index) may well attest in favor of the conclusions about the initial period of formation of their stylistic function in an artistic context. For contextual advantage of expressive nuance the personal pronouns rank first as far as they contribute to the creation of the story author's subjection, they are the markers of high style. The stylistically limited use of demonstrative, index and interrogative pronouns is still appreciable as their stylistic application had been just planned in artistic language in the first half of the 19th century.

Key words: autographs by T. Shevchenko, pronoun, orthographic variant, phonetic principle of orthography, dialectal

Актуальність пропонованої розвідки визначається необхідністю вивчення особливостей граматичного, стилістичного, правописного функціонування займенникових форм, оскільки вони, незважаючи на поширеність у творах Т. Шевченка, досить не системно, а часом і суперечливо, висвітлені в науковій літературі. Вибір теми зумовлений відсутністю в сучасному мовознавстві засадничого порівняльно-історичного дослідження правопису Т. Шевченка.

Для аналізованої проблеми важливими є праці А. Москаленка “Особливості правопису збірки автографів поезій Т. Шевченка “Три літа”» (1971), “Правопис автографів поезій Шевченка” (1968), “Правопис першого видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка” (1964), І. Олійника “Особливості правопису першого видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка у зв'язку з фонетичною системою української літературної мови” (1964), К. Цілуйка “З правописної спадщини Т. Г. Шевченка” (1961), “Місце правописної практики Т. Г. Шевченка в історії українського правопису” (1962), О. Гузар “Правописна система Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.” (1994), Т. Сисоєвої “Варіантність правопису Т. Г. Шевченка (за рукописною збіркою “Три літа”)” (2007), у яких мовознавці аналізують правопис приголосних та голосних звуків в автографах Т. Шевченка.

Мета цієї розвідки полягає у виявленні закономірностей уживання форм займенників та відстеженні динаміки їхнього правопису в рукописах Т. Шевченка. Джерелами дослідження стали факсимільні видання рукописних збірок Т. Шевченка “Три літа”; автографи поезій 1843–1845 рр.; “Мала книжка”; автографи поезій 1847–1850 рр.; “Більша книжка”; автографи поезій 1847–1860 рр.

Особові займенники. З особливостей правописного відтворення особових займенників у мові автографів Т. Шевченка особливу увагу привертає форма давального та місцевого відмінків однини першої особи *мени*. У ХІХ ст. більшість письменників замість етимологічного *мені* писали фонетичні *міні*, *міні* (за тодішніми авторськими правописними системами графічно цей займенник міг виглядати як *минѣ*, *мыни*, *мини*), що відповідало діалектній вимові цієї займенникової форми. Тому цілком закономірно, що Т. Шевченко обрав для передачі цієї форми на письмі фонетичний варіант *мыни*: “У ранніх творах Тараса Шевченка знаходимо такі народнорозмовні риси Середньої Наддніпрянщини: реалізація фонему /e/ в ненаголошеній позиції звуком [и], що засвідчують дослідники в сучасних середньонаддніпрянських говірках, хоча в досліджуваних творах ця риса представлена спорадично” [3].

До середини 40-х років ХІХ століття правописна форма *мени* в Шевченковому письмі реалізувалася дуже повільно. У збірці автографів “Три літа” (1843 – 1845) поет уживає 21 раз форму *мыни* і лише тричі *мени*. Однак із 1846 р. у рукописах Т. Шевченка превалує форма

мени. В автографі поеми “Лілея”, датованому 25 липня 1846 р., засвідчуємо тільки форму *мени*, а в циклі поезій “В казематі”, написаних поетом упродовж квітня – травня 1847 р., натрапляємо на форму *мени* 8 разів, а *мыни* вживається лише раз. У збірці автографів поета “Мала книжка” на 120 написань з формою *мени* зафіксовано лише 3 приклади з *мыни* (аналогічно і в “Більшій книжці”: 60 прикладів з *мени* і один контекст із формою *мыни* (у поезії “Мені однаково...”)).

Отже, очевидно під впливом говірки, або інших авторських правописних систем, правописна форма *мыни* в автографах поезій Т. Шевченка майже зникає, хоча змішування ненаголошених *е* та *и* (*ы*) в інших формах повнозначних слів зберігаються.

На переконання П. Тимошенка, в окремих українських поетів першої половини XIX ст., наприклад, у І. Котляревського, М. Костомарова, інколи з’являється з вимог римування архаїзм *мні* (графічно *мни*, *мнѣ*); зрідка трапляється він і в тодішніх записах усної народної творчості, наприклад, у “Малороссийских песнях” М. Максимовича 1827 р. [12, с. 107]. Однак у мові автографів Т. Шевченка такий варіант не трапляється навіть у стилізованих творах.

Часто змішуючи на письмі ненаголошені *е* й *и* (*ы*), поет усе ж послідовно у збірках поезій “Три літа”, “Мала книжка” та “Більша книжка” писав у першій особі однини в родовому відмінку форму *мене* [13, с. 1, 14, 26, 35, 44, 50, 54, 58, 62, 67, 83, 85], що, очевидно, відповідало його усній вимові. Крім того, Т. Шевченко при написанні *мене* з *е*, напевно, намагався уникнути омонімічного зближення з дієслівною формою *мине* (від минути).

Займенникові форми другої особи в мові автографів Т. Шевченка не мають відхилень у відмінюванні порівняно з нормами сучасної української мови і виявляються досить послідовно. Займенники третьої особи в поетичній мові Т. Шевченка цікаві своїм нерівномірним співвідношенням між варіантами з початковим *н-* та без нього в сполученнях цих форм із прийменниками. Поет послідовно писав *до его* / *його* [13, с. 64], *зъ ёго* [14, с. 5, 36, 101; 13, с. 164], *коло его* / *його* [14, с. 26; 13, с. 54; 15, с. 136], *кругомъ ёго* / *його* [13, с. 186; 15, с. 101], *обокъ ёго* [14, с. 43]; *на ёму* [14, с. 116]; *до ихъ* [14, с. 25; 13, с. 21], *коло ихъ* [14, с. 39; 13, с. 76], *кругомъ ихъ* [13, с. 103]. В інших формах займенників, ужитих поетом, так само послідовно виступає епентетичний *н-*: *до неи* / *неі* [14, с. 44; 13, с. 16, 80, 85], *за неі* [13, с. 48], *коло неі* [14, с. 32, 60], *съ пидъ неі* [14, с. 77]; *зъ нею* [14, с. 117; 13, с. 11, 71; 12, с. 42], *за нею* [14, с. 37, 58], *передъ нею* [13, с. 78]; *зъ нымъ* [14, с. 25; 13, с. 75; 15, с. 191], *за нимъ* [14, с. 36]; *з ными* [14, с. 40], *передъ ными* [14, с. 115], *межъ ными* [14, с. 41, 47].

А. Могила, досліджуючи говірки середньої Черкащини, стверджує, що в сучасних говірках батьківщини поета наведені вище займенникові форми можуть виступати як з епентетичним *н*, так і без нього [8, с. 55–56]. Тим часом В. Ільїн зауважує, що “вживання відмінкових форм особового займенника 3-ої особи без епентетичного *н* в прийменникових конструкціях не становить індивідуальної риси мови Шевченка або відображення особливої специфіки місцевого діалекту...” [6, с. 239].

Одним із засобів стилізації під стару книжну мову в поета трапляється архаїчна займенникова форма *ю* (її): “И растли ю Тую Рогнѣду молодую И прожене ю, и княжна, Блукае по свиту одна” [13, с. 187; 14, с. 102]. З цього приводу П. Тимошенко зауважує, що на Звенигородщині функціонує діалектна форма *ню*; цю ж форму вживали й деякі письменники II половини XIX – початку XX ст. [12, с. 108]. Однак ця займенникова форма в автографах поета не зафіксована.

Вказівні займенники. В українських говірках варіанти займенників *цей*, *ця*, *це* і *сей*, *ся*, *се* поширені неоднаково. Первісні варіанти з *с-* широко вживаються в багатьох південно-західних говірках і донедавна, за словами П. Тимошенка, досить послідовно фіксувалися в західноукраїнській друкованій продукції [12, с. 109]. Варіанти з *ц-* є порівняно пізнішими і притаманні переважно південно-східним діалектам. Однак і тут ще фіксуються *сей*, *ся*, *се*, особливо в сполученнях, близьких до фразеологічних, на означення часу, місця та у сталих

виразах зі словом *той*. Досить послідовно *ц* виступає в займенникових формах *цей, оця, оце*, що пояснюється умовами їхнього виникнення.

Більшість наддніпрянських письменників I половини XIX ст. (І. Котляревський, Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко) дотримувалися займенникових форм *сей, ся, се*, що якоюсь мірою пояснюється давніше виробленими книжними традиціями. Однак у поезіях П. П. Гулака-Артемовського виявляються вже й форми *цей, ця, це*, але переважно при передачі контексту розмовності [12, с. 109].

У творах поета вказівні займенники з *с-* і *ц-* у названих займенникових формах розподіляються паритетно – на кожний припадає по 154 вживання. Крім того, в автографах Т. Шевченка натрапляємо й на частки займенникового походження: *се* – 52 приклади і *це* – 24, у вживанні яких, як бачимо, відчутна кількісна специфіка.

У поезіях Т. Шевченка, написаних до арешту (“Сліпий”, “Великий льох”), фіксуємо переважне вживання займенників *сей, ся, се* (27 прикладів), тоді як форми *цей, ця, це* засвідчуємо лише в 15 контекстах, здебільшого в синтаксичних конструкціях, що тяжіють до розмовності. У поезіях, створених на засланні, кількість варіантів із *ц-* зростає й переважає варіанти з *с-* удвічі (44 приклади проти 21). Однак і тут форми *сей, ся, се* фіксуються у сталих виразах на означення часу й місця. У творах поета, написаних після заслання, знову переважають займенники з *с-*, причому ще більше, ніж у поезіях 1843–1845 рр. до заслання. Порівняно з формами на *ц-*, їх більше втричі і вони все частіше проникають у розмовні конструкції. Переписуючи й доопрацьовуючи раніше написані поезії, Т. Шевченко виправляє написання *цей, ця, це* на *сей, ся, се*.

Отже, можна припустити, що усній мові Т. Шевченка були притаманні обидва фонетичні варіанти вказівних займенників, причому форми з *с-* досить послідовно виступали у виразах на означення часу й місця, у сполученнях з *що* (*шо*), у нестягнених формах (*сяя, сее*), у виразах з *той, та, те*. В усьому іншому віддавалася перевага формам *цей, ця, це*.

У поезіях, написаних наприкінці життя, у 1858–1861 рр., Т. Шевченко тяжіє до написання в поезіях форм *сей, ся, се*. Це можна пояснити кількома причинами. По-перше, поет не міг не піддаватися мовному впливові тогочасної української літератури, у якій переважали вказівні займенники з *с-*. Крім того, саме в цей час активну творчу й видавничу діяльність розгорнув П. Куліш, до мовних і літературних порад якого Т. Шевченко прислухався і який писав і друкував *сей, ся, се*. По-друге, поет орієнтувався на усну народну творчість, у якій варіанти з *с-* могли бути поширенішими, ніж у розмовній мові (дослідник П. Тимошенко стверджує, що в друкованих збірках пісень і дум 1–ої половини XIX ст. вживалися звичайно форми *сей, ся, се*) [12, с. 112].

В автографах Т. Шевченка натрапляємо на цікаве з погляду історичної діалектології поєднання *тоте* (*то те*), причому двічі з підсилювальною часткою *ж*: “...Сады рясни похилылысь Тополи по воли Стоять соби мовъ сторожа Розмовляють съ полемъ. И все *то те* вся краина Повита красою... И все *то те*...” [15, с. 38], “Въ червонныхъ штаняхъ аксамитныхъ Матнею улыцю мете Иде козакъ. – Охъ лита! лита! Що вы творите? – На *то тежъ* Старый ударивъ въ закаблуки Ажъ встала курява! Отак! Та ще й приспивуе козакъ” [14, с. 50]; (у “Меншій книжці” маємо – на *тоте жъ* [13, с. 112]), “.. не втичете И не сховаетесь, всуди Васъ найде правда-мста, а люде Підстережуть васъ на *тотежъ*, Уловлять. И судить не будутъ, Въ кайдани туго окують...” [14, с. 285] (переписано В. Лазаревським). П. Тимошенко вважає, що це сполучення південно-західного діалектного походження [12, с. 113]. Можливо, поет вживав його під впливом якихось фольклорних зразків, однак не факт, що така форма була властива й усній мові Т. Шевченка як вузькоговіркова риса.

Дуже часто в мові автографів поезій Т. Шевченка натрапляємо на контамінований варіант займенника (*о*) *тїї* [15, с. 5]. Улюбленими поетовими формами цих займенників у родовому відмінку однини жіночого роду є (*о*) *мієї* [15, с. 5], (*о*) *цієї* [13, с. 62], *сієї* [15, с. 37], але

жодного разу в автографах не знаходимо форм (о) *тої*, (о) *цеї*, *сеї*. В орудному ж відмінку однини панівними в мові поезій Т. Шевченка є форми жіночого роду *тією* [15, с. 6], *сією* [15, с. 112]. У говірках сучасної Звенигородщини, крім варіанта *тих*, зафіксовано й діалектизм *тих*. Однак в автографах поета знаходимо лише послідовне написання *тыхъ* [15, с. 5], що, очевидно, було й нормою поетової вимови.

Інші розряди займенників. В автографах поезій Т. Шевченка займенники інших розрядів із погляду словозміни особливої специфіки не виявляють, варіантність спостерігаємо хіба що в правописному їх відтворенні. У родовому відмінку однини присвійні займенники чоловічого роду переважно мають форми *мого* [15, с. 20, 51], *твого* [15, с. 54; 14, с. 214], *свого* [15, с. 29]. Давніші варіанти *твойого*, *свойого* (графічно – *твоего* [14, с. 246], *своего* [14, с. 215]) у мові поета фіксуються досить рідко. Аналогічні варіантні форми займенників, за свідченням дослідника А. Могили, побутують і в сучасній говірці села Кирилівки [8, с. 56].

Означальний займенник жіночого роду *вся* в родовому відмінку однини має варіанти *всієї* (*усієї*) (графічно в автографах поета – *всиєї*, *усієї* / *усієї* [15, с. 28, 52, 63, 82]), поодинокі *усії* [14, с. 135]. Форми орудного відмінка цього займенника в автографах відсутні.

Усього тричі в автографах знаходимо старослов'янський означальний займенник *иный* у різних відмінкових формах: “Тойди бъ и въ Парижи и *иному* краи Нашъ братъ хуторянынъ себе показавъ” [14, с. 11; 13, с. 14], “А я такъ думаю *инеє*, Шо випьемъ та поснемо” [13, с. 136].

В автографах поезій Т. Шевченка 1843 – 1860 рр. ми помітили цікавий факт приблизно співвідносного поширення неозначених варіантних займенників *щось* (45 прикладів) і *що-небудь* (40 прикладів), *хтось* (11) і *хто-небудь* (10). Тим часом в “Енеїді” І. Котляревського, за спостереженнями П. Тимошенка, виявляється значна перевага займенника *щось* (19 прикладів проти одного *що-небудь*), а *хтось* і *хто-небудь* у поемі вжито лише разово [12, с. 114].

В автографах поезій Т. Шевченка нами зафіксована відсутність означального займенника *кожний* (*кожен*). На його місці в мові поета домінує *всякий* (*всяк*), що трапився 34 рази. Це явище характерне й для “Енеїди” І. Котляревського, у якій займенник *всякий* фіксується у 78 випадках [12, с. 114].

Проаналізувавши основні особливості вживання займенникових форм та динаміку їх правописних варіантів у мові автографів Т. Шевченка, засвідчуємо факт, що поет загалом орієнтувався на широке коло говірок, порівняно з його сучасниками, та вдало залучав вільну від вузьких діалектизмів фольклорну стихію. Крім того, уживання Т. Шевченком тих чи тих займенникових форм та їх правописних варіантів викликане еволюцією фонетичного правопису в тодішньому українському письменстві взагалі та авторському правописі Т. Шевченка зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / Степан Пилипович Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 247 с.
2. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Леонід Арсенійович Булаховський. – К.: Вид-во АН УРСР: Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1956. – С. 8.
3. Гримашевич Г. Середньонадніпряньський діалект як основа творчості Тараса Шевченка / Галина Гримашевич // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – № 21. – С. 225–231. – Режим доступу : http://library.zu.edu.ua/vz/21/Vg_2010_21_32.pdf
4. Гузар О. В. Правописна система Галичини другої половини ХІХ – початку ХХст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Гузар. – Львів, 1994. – 18с.

5. Історія українського правопису XVI –XX століття. Хрестоматія / [упор. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва]. – К.: Наукова думка, 2006. – 580с.
6. Курс історії української літературної мови: у 2 т. / За ред. І. К. Білодіда. – К.: АН УРСР, 1958. – Т. 1. – 594 с.
7. Москаленко А. А. Особливості правопису збірки автографів поезій Шевченка “Три літа”/А. А. Москаленко // Збірник праць вісімнадцятої наукової Шевченківської конференції [відповід. редактор Є. Кирилюк]. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 207–212.
8. Могила А. П. Словозміна в говірках середньої Черкащини / Андрій Пахомович Могила // Середньонадніпрянські говори (збірник статей) / відп. ред.: Ф. Т. Жилко. АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні . – Київ : Вид-во АН УРСР, 1960 . – С. 44–64 .
9. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.
10. Сабліна С. В. Особливості правопису збірок поезій Т. Г. Шевченка “Мала книжка” та “Більша книжка” / С. В. Сабліна // Тарас Шевченко і сьогодні. Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Сімферополь: РВНЗ “КІПУ”, 2012. – С. 211–219.
11. Сисоєва Т. Ю. Варіантність правопису Т. Г. Шевченка (за рукописною збіркою “Три літа”)” / Т. Ю. Сисоєва // Вісник Запорізького національного університету. Сер.: Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 2. – С. 168–173.
12. Тимошенко П. Морфологічні риси мови творів Шевченка (займенник) / П. Тимошенко // Збірник праць Шістнадцятої наукової Шевченківської конференції [відп. ред. Євген Прохорович Кирилюк] . – Київ : Наукова думка, 1969 . – С. 104–114.
13. Шевченко Т. Г. Більша книжка. Автографи поезій 1847 – 1110 рр. [Текст. Факсимільне видання] / Т. Г. Шевченко. [Ред. М. Л. Мандрика] – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 336 с.
14. Шевченко Т. Г. Мала книжка. Автографи поезій 1847–1850 рр. [Текст. Факсимільне видання] / Т. Г. Шевченко. [Ред. М. Л. Мандрика] – К. : АН УРСР, 1963. – 431 с.
15. Шевченко Т. Г. Три літа. Автографи поезій 1843–1845 років [Текст] / Т. Г. Шевченко. – К. : Наукова думка, 1966. – 148 с.

REFERENCES

1. Бевзенко, Степан. *Українська діалектологія*. Київ: Вища школа, 1980.
2. Булаховський, Леонід. *Питання походження української мови*. Київ: Радянська школа, 1956.
3. Гримашевич, Галина. *Середньонадніпрянський діалект як основа творчості Тараса Шевченка*. <http://yandex.ru/clck/jsredir?from=yandex.ua%3Byandsearch%3Bweb%3B%3B&text=Гримашевич%20Галина.%20Середньонадніпрянський%20=2.3219280948873626>
4. Гузар, Олена. “Правописна система Галичини другої половини XIX – початку XX ст.” Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук, Львів, 1994.
5. *Історія українського правопису XVI –XX століття. Хрестоматія*. Упорядники: В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Київ: Наукова думка, 2006.
6. *Курс історії української літературної мови*. Т. 1. За ред. І. К. Білодіда. Київ: АН УРСР, 1958.
7. Москаленко, Артем. “Особливості правопису збірки автографів поезій Шевченка “Три літа”». *Збірник праць вісімнадцятої наукової шевченківської конференції*. Київ: Наукова думка, 1971.
8. Могила, Андрій. Словозміна в говірках середньої Черкащини. *Середньонадніпрянські говори*, 44–64. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960.
9. Русанівський, Віталій. *Історія української літературної мови*. Київ: АртЕк, 2002.

10. Сабліна, Світлана. “Особливості правопису збірок поезій Т. Г. Шевченка “Мала книжка” та “Більша книжка”». *Тарас Шевченко і сьогодні. Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Сімферополь: РВНЗ “КІПУ”, 2012.
11. Сисоєва, Тетяна. “Варіативність правопису Т. Г. Шевченка (за рукописною збіркою “Три літа)””. *Вісник Запорізького національного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2(2007): 168–173.
12. Тимошенко, Петро. “Морфологічні риси мови творів Шевченка (займенник)”. *Збірник праць дев'ятнадцятої наукової шевченківської конференції*. Київ: Наукова думка, 1972.
13. Шевченко, Тарас. *Більша книжка. Автографи поезій 1847 – 1860 рр.* Київ: Вид-во АН УРСР, 1963.
14. Шевченко, Тарас. *Мала книжка. Автографи поезій 1847–1850 рр.* Київ: АН УРСР, 1963.
15. Шевченко, Тарас. *Три літа. Автографи поезій 1843–1845 років.* Київ: Наукова думка, 1966.

УДК 811.112

ВАРІАТИВНІСТЬ СЛОВА І МОВНА ЕКСПРЕСІЯ У МОВНО-ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ В. ЧАБАНЕНКА

Сірик С. В., к. філол. н., доцент

*Медичний коледж ЗДМУ
вул. Космічна, 2в, м. Запоріжжя, Україна*

siryk_svitlana@i.ua

У статті зроблено спробу проаналізувати характерні для мовотворчості В. Чабаненка експресивні засоби, побудовані на варіативності лексичних одиниць. Досліджується експресивність на ґрунті семантичних, акцентологічних, фонетичних, морфологічних, дериваційних варіантів слова.

Ключові слова: варіативність слова, мовна експресія, ідіостиль.

ВАРІАТИВНОСТЬ СЛОВА И ЯЗЫКОВАЯ ЭКСПРЕССИЯ В ЯЗЫКОВО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ В. ЧАБАНЕНКО

Сирьк С. В., к. филол. н., доцент

*Медицинский колледж ЗГМУ
ул. Космическая, 2в, г. Запорожье, Украина*

В статье сделано попытку проанализировать характерные для творчества В. Чабаненко экспрессивные средства, построенные на вариативности лексических единиц. Исследуется экспрессивность на почве семантических, акцентологических, фонетических, морфологических, деривационных вариантов слова.

Ключевые слова: вариативность слова, языковая экспрессия, идиостиль.

THE WORD VARIETY AND LANGUAGE EXPRESSION OF V. CHABANENKO LANGUAGE-LITERAL SYSTEM

Siryk S. V., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Medical College ZSMU
Kosmichna str., 2v, Zaporizhzhya, Ukraine*

In the article is made an attempt to analyze the expressive means based on the variability of lexical units, characteristic of V. Chabanenko's language creation. Expressiveness on the basis of semantic, accentological, phonetic, morphological, derivative variants of the word is explored.

Research of poetry by V. Chabanenko's "Oratania", "Sich spiritual", "In eternal combat" allows us to speak about the widespread use by the author of semantic, accentological, phonetic, morphological, derivative variants of the word in order to create an expression of a powerful force.

Chabanenko actively uses the valuable from the linguistic-stylistic point of view the ability of the word to the semantic variation, of serving as one of the basics of the language expression. The linguistic colors of the semantic

variant are distinguished on the background of its complex connections with all other values of the polysemic word. Secondary values of polysemy lexical item are implemented in context.

External expressiveness is extracted by the author due to collision of the main variant with the secondary one. The general expressiveness of the expression can be amplified by the secondary stylistically colored version, and this is observed and when the secondary meaning is perceived figuratively as a one-component metaphor.

The vast majority of the accentological variants of the word, fixed on the investigated poetic material, is stylistically bulleted components that have folk-like origins. At the expense of other accentological options, fixed in the poetic works of Chabanenko, expanding the composition of poetic vocabulary, increasing its expressive-stylistic resources, creates the possibility of the most complete using of the expressive potential of poetic lexemes.

Extremely active, Chabanenko uses in the poetical works genetically heterogeneous phonetic word variants, which are as a rule stylistic synonyms is. The favorite method of the author is the introduction into the poetic language of the phonetic variants of the words, which at the present stage are archaisms, which gives expression to the sublime and solemn tone.

The morphological variability of words (especially word forms), in particular adjectives, verbs, noun parallels, is widely represented in the studied poetic writings. The most numerous morphological variants, fixed in the studied collections of poetry, are adjective and the verbs parallels. Among the adjective morphological variant of the word, the most popular is the variation of the complete nestyagneny form of adjectives. The degree of intensified expressiveness of the full nestyagneny forms is greatly enhanced by amplification.

For Chabanenko's idiosyle is characteristic by the active use of noun derivation variants, less represented by adjectives, verbal and adverbial derivative variants.

Consequently, the explored poetic material allows us to talk about the wide, active, virtuoso use of Chabanenko of the variation of the word at all structural levels to create a powerful linguistic expression. The words used by the poet exist in the form of a complex system of linguistic opposition (correlations). For idiosyle of the poet, characteristic is the use of the Word options as a powerful means of amplified expression, for new forms of emotionally-evaluative expression of thought.

Key words: variation of the word, language expression, idiosyle.

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених поетичній мовотворчості вченого і письменника В. Чабаненка, його новаторству в пошуку незвичних форм, образів, вмінню експериментувати з поетичною мовою, розширенню словесної палітри за рахунок виражально-зображальних, експресивних засобів української мови.

Метою статті є виявлення та аналіз особливостей поетичного ідіостилю відомого мовознавця та поета В. Чабаненка, зокрема дослідження експресивності, побудованої на використанні варіантів слова як потужного резерву мови, що забезпечує її функціональну поліфонічність, з'ясування експресивного потенціалу цих одиниць.

Варіювання мовних засобів привернуло увагу вчених порівняно недавно. Дослідженню варіантів слова в різних аспектах присвячені роботи таких вчених, як С. Самійленко, В. Семиряк, Н. Сологуб, В. Поставний, М. Карп'юк, Н. Семенюк, А. Воронов, К. Горбачевич, В. Чабаненко та інші. Зокрема, В. Чабаненко в науковій праці "Стилістика експресивних засобів української мови" виокремлює "такі залучувані у сферу української лінгвостилістики варіанти слова, як-от: семантичні, акцентологічні, фонетичні, морфологічні, дериваційні та комбіновані" [1, с. 50]. Вказавши на особливе місце варіантності з-поміж суттєвих ознак слова як основної одиниці мови, В. Чабаненко констатує: "це не просто явище, <...> а й одна з важливих основ мовної (мовленнєвої) виразності, одна з міцних підвалин української лінгвостилістики" [1, с. 91]. Такого висновку учений дійшов, розглянувши, зокрема, фонетичні варіанти, що "глибоко й міцно вросли в лексичну будову сучасної української мови, надали їй не тільки зовнішньо структурного розмаїття, а й додаткових виражально-зображальних можливостей" [1, с. 59–60].

Як академічний вчений, ґрунтовно дослідивши виражально-зображальні, експресивні засоби української мови у зв'язку з тими основами, на яких вони виникають у мовленнєвій практиці людини, В. Чабаненко як митець подав приклад віртуозного володіння поетичним словом.

Дослідження віршів поетичних збірок В. Чабаненка "Оратанія", "Січ духовна", "У вічному двобої" дає змогу говорити про широке використання автором семантичних, акцентологічних, фонетичних, морфологічних, дериваційних варіантів слова з метою створення експресії потужної сили.

В. Чабаненко активно використовує цінну з лінгвостилістичної точки зору здатність слова до семантичного варіювання, що виступає однією з основ мовленнєвої експресії. “Лінгвостилістичні барви семантичного варіанту виокремлюються на тлі його складних зв’язків з усіма іншими значеннями полісемічного слова” [1, с. 54]. Другорядні значення полісемічної лексеми реалізуються у контексті. Зовнішня експресивність видобувається автором за рахунок зіткнення головного варіанта з другорядним: *Ти червонієш-червонієш Од великого сорому! Вона (книжка) також почервоніла Од великого сорому!* [2, с. 41].

Загальна експресивність вислову може підсилюватися за рахунок другорядного стилістично забарвленого варіанта: *Не стало предковічних берегів, Потоплено старі дороговкази. Коли сколочений, стрімкий життя потік Понищить нам усі дороговкази* [2, с. 8]; *Безжалісні, жадібні люди,— Вони ж як прибудуть із думкою злого, То й лихо за ними прибуде* [2, с. 14]. Це ж спостерігається і тоді, коли вторинне значення сприймається образно, як однокомпонентна метафора: *Ти (вітре) плачеш, що вільний; я плачу, що скутий* [3, с. 45]; *Бачиш, як дівчинка ген обережно відерце несе? Так ось і я у натрудженім серці несу Чисту-пречисту бентегу любові...* [2, с. 87]; *Усе вдихай, чим доля наша диха* [4, с. 18].

У аналізованих поезіях фіксуємо досить активне використання автором одного із найефективніших прийомів експресивно-стилістичного використання семантичної варіантності слова – прийому зіткнення образних фразеологічно зв’язаних варіантів: *Благословенний батьківський поріг! Пропащий син, що ... зайдою ступа дурноголово На зчовганий чужий йому поріг* [2, с. 79].

Цікавим є введення у канву поетичного твору дієслівної форми ожиемо: *А ми на зло сатрапам ожием!* [2, с. 24]. Зазначена форма вжита відомим лінгвістом не випадково. У пам’яті читача постає вірш І. Франка “Товаришам із тюрми”. В. Чабаненко називає І. Франка “пророче великий, мій названий тату” [4, с. 47], і своє слово-зброю він кує саме у Франковій кузні: “Я у Франковій кузні меч собі кував” [4, с. 46]. Зрозуміло, чому саме ця лексема обрана митцем і має експресивну силу надзвичайної потужності.

Тонкий знавець мови, В. Чабаненко надзвичайно розважливо, завжди стилістично вмотивовано використовує в поетичних творах акцентологічні варіанти слів. Переважна більшість зазначених варіантів слова є стилістично маркованими компонентами, які мають народнопісенне походження. Дуже показним щодо цього є введення митцем форм типу **я’сний, висо’ко, серде’нько**. *Де я’сні зорі й тихі води* [2, с. 2]; *Прийде час – я здіймусь, полечу У безмір’я висо’ко-висо’ко* [3, с. 7]; *О, як би я хотів, серде’нько, Щоб час на хвилю зупинивсь!* [2, с. 82]. У порівнянні із формами **ясни’й, ви’соко, се’рденько** названі лексеми мають значно більші експресивно-стилістичні можливості, використані автором для стилізації під фольклор.

За рахунок інших акцентологічних варіантів, зафіксованих у поетичних творах В. Чабаненка, розширюється склад поетичної лексики, збільшуються її експресивно-стилістичні ресурси, створюється можливість найповнішого використання виразового потенціалу поетичних лексем. *Боронім нашу волю, братове, Поки три’зуб святий не поник!* [2, с. 29]; *І вдарив кінь потужно копита’ми* [3, с. 27]; *В бою кривавому не згину я із ним Під нашим стягом синьо-злотним, осяйни’м* [2, с. 72]; *В полі-морі здіймає Смарагдо’вий бурун.* [3, с. 42]; *Вмили дощі її краплями срібними, Впали й на землю срібло’м* [2, с. 20]; *В кухлі’ нам місяць заглядав щербатий* [3, с. 66]; *А гі’лля зів’яле спалили* [2, с. 44].

Надзвичайно активно В. Чабаненко використовує в поетичних творах генетично неоднорідні фонетичні варіанти слова, які, як правило, є стилістичними синонімами: *Червона куля – й небо засіяло* [3, с. 18]; *І враз засяяв дивною, святою, Лелійною красою-чистотою* [2, с. 84]; *Крик відчаю* [2, с. 25]; *І як із цього вирватись одчаю?!* [2, с. 7]; *На лжу осоружную!* [3, с. 13]; *Ми штурмуємо Альпи олжі* [2, с. 59]. Зазначені паралелі, структурно урізноманітнюють синонімічні ряди мови, роблячи їх стилістично гнучкішими.

Для мовотворчості В. Чабаненка характерним є залучення фонетичних варіантів слів, що виникли на ґрунті історичного чергування **о-і**. Наприклад, активно вживаною автором зі стилістичною метою є стара форма прикметника **вольний**. *Що там звучать, на вольному просторі* [2, с. 13]; *Я думав: ти вільний, то й плакать не вмієш...* [2, с. 70]

Улюбленим прийомом автора є введення у поетичну мову фонетичних варіантів слова, які на сучасному етапі є архаїзмами, що надає висловлюванню піднесено-урочистої тональності: *Цілує волю Припонтида Вустами сивого Дніпра* [3, с. 8]. Якщо зархаїзовані варіанти слова надають поетичній мові піднесеної тональності, то варіанти, які належать до активного шару лексики, використані, як правило, для передачі негативного ставлення до зображуваного: *Громами-блисками – провісниками мсти* [2, с. 30]; *Їх помста собача* [2, с. 73].

Аналіз поетичної лексики досліджуваних збірок дозволяє стверджувати, що В. Чабаненко активно звертається до традиційного засобу стилістичного увиразнення поетичної мови – використання старослов'янських варіантів українських лексем: *Ще лицар волі при забралі* [3, с. 9]; *Щити черлені у траві, Відкриті сонцю заборолі* [3, с. 16]; *Злим врагам-катам отим* [2, с. 62]; *Славути рать зеленоглава* [2, с. 4].

Для мовотворчості В. Чабаненка характерним є вживання варіантів-старослов'янізмів поруч із фразеологізмами, чим досягається знижено-глузлива тональність: *Та знайте, пам'ятайте, що ваш глас – Горох, яким ударили об стінку* [2, с. 75].

Одним із улюблених прийомів автора є надзвичайно часте використання слів варіантного ряду *золото-злато-злото*, утвореного українською та старослов'янською фонетичними модифікаціями, розширеним і стилістично збагаченим за рахунок іншомовних елементів: *В закови кована Над щирим золотом* [3, с. 6]; *Спадає злотом в холодні роси* [2, с. 18]. Характерною особливістю ідіостилію В. Чабаненка є утворення від зазначеного варіантного ряду цілої низки яскравих поетизмів (переважно слів-комполітів): *стяги злото-сині* [2, с. 3]; *дзвони злотодзвонні* [2, с. 32]; *злотосяйна краса* [2, с. 79]; *в тому світі злотогомінкому* [2, с. 82]; *Златоглаво над світом звелись* [2, с. 59].

З метою евфонізації поетичної мови автор широко використовує фонетичні варіанти, що ґрунтуються переважно на чергуванні звуків: *у безмір'я, ув Око Всесвіту, в закови кована, в нім згорять всі космічні орбіти спізнаю... я здолаю усі манівці* [3, с. 7]. Окрім того, деякі з них стали стилістично маркованими: *Край укряний нам – Українонька*. [3, с. 5] *Крайнонька-Вкраїнонька* [2, с. 22]; *Поки сонце само для покари іскопитьсь* [2, с. 11]; *Скотилось вогниво утомлено згори* [2, с. 11]; *Тепер моя зотліла віра* [2, с. 68]; *Лягла у землю, щоб зітліть* [3, с. 40].

Широко представлена в досліджуваних поетичних творах морфологічна варіантність слів, зокрема прикметниковими, дієслівними, іменниковими паралелями. Найбільш численними морфологічними варіантами, зафіксованими в досліджуваних збірках поезій, виступають прикметникові та дієслівні паралелі.

Серед прикметникової морфологічної варіантності слова найулюбленішою є варіантність повної нестягненої форми прикметників: *Веснянії вітри...* [3, с. 57]; *лжа осоружная, диво дивнее* [3, с. 13]; *мечі новії* [3, с. 14]; *синівськії сльози* [2, с. 6]; *заплаканії очі, сонячная бранка* [3, с. 18]; *небесную чашу, навислії тучі* [3, с. 25]; *браття січовії* [3, с. 34]. Введення таких форм у канву поетичного твору робить його дуже близьким до народної пісні, надає йому лірико-урочистого тонування. Ступінь інтенсифікованої виразності повних нестягнених форм значно підсилюється за допомогою ампліфікації: *золотії тризубці, срібнозвукії сурми* [3, с. 11]; *Ой Оратаніє, Ти зоре ранняя, Ти пам'ять вічная* [3, с. 6].

Широко використовуються митцем паралельні форми прикметників місцевого відмінка одними. Поруч із міжстильовими, міжжанровими формами на **-ому** В. Чабаненко

використовує форми на **-ім**, характерні для народнопісенної мови, завдяки чому віршовані рядки набувають певної експресії та забезпечують ритмомелодійну виразність віршованого вислову: *на білім світі* [2, с. 68]; *Ще мало прожив я на білому світі* [2, с. 72].

Неабиякий експресивний потенціал мають і варіанти дієслівних форм, зафіксовані в аналізованих творах. Для поезій В. Чабаненка характерним є однаково активне вживання форм інфінітива як на **-ти**, так і на **-ть**. Форми на **-ть** використовуються автором як для надання віршованій мові певного ритму, так і для забарвлення мови місцевим діалектним колоритом: *Синам те ймення не забудь!* [2, с. 3]; *Ступить не здужають сюди Посухи чорні яничари* [2, с. 4]; *Та їх чумна катівська зброя Лягла у землю, щоб зітліть* [2, с. 32]

Дієслівні варіації з частками-афіксами **-ся**, **-сь**, що не закріплені за якимись певними стилями і жанрами, використані в поезії для евфонізації та ритмізації віршованої мови. *Вдома я лишуь... І весни діждусь!..* [3, с. 56]; *Закрутились, завертілись, Над узліссям опинились.* [3, с. 59]

Серед морфологічних варіантів дієслівних форм 1–ої особи множини теперішнього часу фіксуємо широке вживання поруч із формами на **-о** форми на **-м**. Ці паралелі мають різний виразовий потенціал. Форми на **-м** автор використовує для надання вислову особливої експресивності, категоричності, енергійності: *Торуєм злу до душі своїх дорогу* [2, с. 27]; *Тепер же ми сонно блукаєм по стернях торішніх І тихо збираєм в торби остюки недопрілі...* [2, с. 28]. На проаналізовані вище паралелі схожі варіантні форми 3-ої особи однини дієслів теперішнього часу. Стягнені варіанти не втратили відтінку розмовності, тому є широко використовуваними автором для експресивних стилізацій. *В земні тони небесний уліта?* [3, с. 46]; *Твій вінець у всесвітнім огромі сія* [2, с. 2]; *Що все горить – і не згора* [2, с. 2]; *Дріма земля широка* [3, с. 61]; *нехай гуля по зоряних світах* [3, с. 15].

З лінгвостилістичною метою використовує митець і бінарні опозиції дієслівних форм 1–ої особи множини наказового способу. Міжстильовому, стилістично нейтральному варіантові на **-імо** різко протиставляється експресивний варіант на **-ім**, що має відтінок архаїчності та народнопісенності і є засобом створення урочистого тону та стилізації під фольклор: *Гострімо заіржавлені мечі, Гострім об серце Матері гранітне!* [3, с. 16].

Певні виражально-зображальні можливості мають морфологічні варіанти, що пов'язані з немотивованістю роду деяких іменників: Їх синій сум у чорний **глиб** угруз [2, с. 8].

Для надання вислову трагічного тонування використовує митець і архаїчні паралелі, що виникли у зв'язку тривалого розвитку словозміни: Впилися **кровію** кати [2, с. 24].

Зумовлена як інтралінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками, дериваційна варіантність підтримується виражально-зображальними потребами. Для ідіостилію В. Чабаненка характерним є активне вживання іменникових дериваційних варіантів: *вись – високость, глиб – глибина, даль – далі – далина, майбуть – майбутнє. ватаг – ватажок, брати – браття, сором – осором, вістар – олтар, наймення – ймення, жайвір – жайворон – жайворонок, вої – воїни.* Менше представлені прикметникові, дієслівні та прислівникові дериваційні варіанти: *Вечерять теплим запахуцим молоком!* [3, с. 66]; *Упаду у твої запашині чебреці!* [2, с. 2]; *Зіходжу я на хортицьке узвишся* [3, с. 18]; *На могилу я сходжу – І стаю неземним* [3, с. 18]; *А побіч неї німує висока скіфська могила* [3, с. 10]; *А скрізь цвіли обабіч чорнобривці* [2, с. 67].

Зафіксовані в поетичній мові дериваційні варіанти слова поділяємо на три групи, причому автор надає перевагу варіантам останньої: 1) пари і ряди, що складаються лише із стилістично нейтральних одиниць: *Над безміром суєтного буття...* [2, с. 84]; *У безмір'я високо-високо.* [3, с. 7]; 2) пари і ряди, до складу яких входять стилістично нейтральні та стилістично марковані одиниці: *“Вкраїна!” – лине у майбуть* [3, с. 9]; *Зверта на шлях у*

сонячне *майбутнє* [2, с. 43]; 3) пари і ряди, що складаються тільки із стилістично виразних одиниць: *Тут віщий батько наш Орій / Із неба вчув гучне наймення* [3, с. 9]; *Синам те ймення не забудь!* [3, с. 9].

Отже, досліджений поетичний матеріал дозволяє говорити про широке, віртуозне використання В. Чабаненком варіативності слова на всіх структурних рівнях. Використані для створення потужної мовної експресії варіанти слова існують у вигляді складної системи мовних опозицій (кореляцій). Загальна експресивність вислову підсилюється за рахунок другорядного стилістично забарвленого варіанта. Досить активно використовує автор прийом зіткнення образних фразеологічно зв'язаних одиниць.

Переважає більшість акцентологічних варіантів слова, зафіксованих у мовотворчості В. Чабаненка, є стилістично маркованими компонентами, які мають народнопісенне походження. Вони використовуються автором для стилізації під фольклор і мають вагомий емоційно-змістовий навантаження.

Для мовотворчості В. Чабаненка характерним є залучення фонетичних варіантів слів, що виникли на ґрунті історичного чергування. Широко вживаним є введення у поетичну мову зархаїзованих фонетичних варіантів слова, чим досягається піднесено-урочиста тональність. Одним із улюблених прийомів автора є часте використання слів варіантного ряду, утвореного українською та старослов'янською фонетичними модифікаціями, розширеними за рахунок іншомовних елементів та утворення від них яскравих поетизмів (переважно слів-комполітів).

Активно застосовувана автором і морфологічна варіантність слів. Найбільш численними морфологічними варіантами виступають прикметникові та дієслівні паралелі.

Для ідіостилю В. Чабаненка характерним є активне вживання іменникових дериваційних варіантів. Менше представлені прикметникові, дієслівні та прислівникові дериваційні варіанти.

Використані митцем марковані варіанти слова часто стають стрижневими пунктами в складній образотвірній канві поетичного твору, засобами емоційно-експресивного тонування. Варіанти слова надають поезії стилістичної гнучкості, милозвучності і ритмічності. За їх допомогою творяться експресивно насажені стилістичні фігури, які здатні викликати у читача глибокі естетично-художні враження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : [монографія] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2002. – 351 с.
2. Чабаненко В. А. Січ духовна : поезії / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2007. – 220 с.
3. Чабаненко В. Оратанія : [поезії] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя : Стат і К°, 2004. – 70 с.
4. Чабаненко В. У вічному двобої : [поезії, поетичні переклади] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя : Стат і К°, 2000. – 100 с.

REFERENCES

1. Чабаненко, Віктор. *Стилістика експресивних засобів української мови*. Запоріжжя, 2002. 351 с.
2. Чабаненко, Віктор. *Січ духовна*. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2007. 220 с.
3. Чабаненко, Віктор. *Оратанія*. Запоріжжя: Стат і К°, 2004. 70 с.
4. Чабаненко, Віктор. *У вічному двобої*. Поезії, поетичні переклади. Запоріжжя: Стат і К°, 2000. 100 с.

УДК 811.112.2'373.46(045)

ПРОБЛЕМА ЗВ'ЯЗКУ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНОЇ ЛЕКСИКИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЮ

Слюсаренко О. В., асистент

*Донецький національний медичний університет
бул. Шевченка, 80, м. Маріуполь, Україна*

oxana.petrenko@outlook.de

Стаття є спробою розглянути проблеми співвідношення загальновживаної та спеціальної лексики; виявити їхні особливості та відмінності одна від одної; проаналізувати особливості спеціальної лексики, теоретичний опис основних її підкласів (терміни, професіоналізми); визначити функціональні, стилістичні відмінності загальної та спеціальної лексики та проаналізувати їх взаємозв'язок.

Ключові слова: загальновживана лексика, спеціальна лексика, термінологія, терміни, професіоналізми.

ПРОБЛЕМА СВЯЗИ ОБЩЕУПОТРЕБИТЕЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ СО СПЕЦИАЛЬНОЙ

Слюсаренко О. В., асистент

*Донецкий национальный медицинский университет
бул. Шевченко, 80, г. Мариуполь, Украина*

Статья является попыткой рассмотреть проблемы соотношения общеупотребительной и специальной лексики; выявить их особенности и отличия друг от друга; проанализировать особенности специальной лексики, теоретическое описание основных ее подклассов (термины, профессионализмы); определить функциональные, стилистические различия общей и специальной лексики и проанализировать их взаимосвязь.

Ключевые слова: общеупотребительная лексика, специальная лексика, терминология, термины, профессионализмы.

PROBLEM OF COMMUNICATION OF THE COMMON WITH SPECIAL LEXIC

Slusarenko O.V., assistant

*Donetsk National Medical University
Shevchenko Avenues, 80, Mariupol, Ukraine*

The article is an attempt to consider the problems of the common and special vocabulary; to identify their features and differences from each other; to analyze the features of the special vocabulary, the theoretical description of its main subclasses; to define functional, stylistic differences of general and special vocabulary and to analyze their interconnection.

The problem of separating the special from the common vocabulary is due to the fact that they are closely interconnected. The process of transforming the terms into the word of common use and the use of general words for the formation of terminology has a permanent character.

Domestic and foreign linguists have a great interest to the problem of the special vocabulary's features, a theoretical description of its main classes and subclasses, the study of their similarities and differences between the common vocabularies. Although not all the differences and features of the influence of these lexical types on each other have been studied.

According to the dictionary of linguistic terms, "special vocabulary is a collection of words or phrases that denote the concept of a special field of knowledge or activity: 1) terms; 2) professionalism (professional jargon). 2. The same as terminology."

In general, the special vocabulary of the science's language is characterized by such important features as: 1) the secondary use of lexical units, which develops on the basis of their original universal use; 2) special formations of artificial signs; 3) limited scope of use; 4) impossibility of direct translation into other languages; 5) the impossibility of arbitrary substitutions of individual elements without harmonization with the industry's tradition; 6) a peculiar attitude to such linguistic phenomena as polysemy, antonym; 7) increased denotative bond.

Common vocabulary in contrast to the special one – stylistically neutral words and lexical combinations of words used by anyone who speaks a certain language.

The language is often used for common purpose vocabulary. It makes communication more effective. Each special text includes a common vocabulary that is used in its conceptual meaning. This is because texts in certain occupations have a relationship with human activity and are often used in discourse. In this regard, linguists speak of the constant influence of terminology and other types of lexical units. There is another vocabulary of a certain

stylistic color, that is influenced by the usage of the special vocabulary – book and neutral one. During vocabulary selection, one must take into account factors such as the genre, the subject matter and its purpose.

Thus, special and common vocabulary simultaneously interact with each other, but they also have their own peculiarities that make them unique. Without both types of vocabulary, it is impossible to operate any specialized type of text or discourse.

Key words: common lexis, special lexis, terminology, terms, professionalisms

У наш час спеціалізована лексика відіграє важливу роль при комунікації людей певної галузі науки чи техніки. Саме в спеціальній лексиці можна простежити вплив суспільства на мову, що дає можливість проаналізувати як культурний, так і науковий розвиток окремо взятої єдності. Спеціальна лексика визначає ступінь знання професійної чи іншої діяльності людини. Так само лексичний склад будь-якої мови включає не тільки спеціальні, а й загальноживані лексичні одиниці.

Проблема зв'язку спеціальної лексики із загальноживаною визначена тим, що вони дуже взаємозв'язані. Сам процес формування термінології із загальноживаної лексики та використання термінів для утворення слів загального вжитку має постійний характер. Водночас спеціальна лексика стає одним із джерел поповнення лексичного складу літературної мови. Це зумовлене тим, що межа між спеціальною (термінологічною) і загальноживаною лексикою дуже нестабільна і має не історичний, а функціональний характер, тому їх розмежування спричиняє об'єктивні труднощі.

Великий інтерес у науковців викликає проблема особливостей спеціальної лексики, теоретичний опис основних її класів і підкласів, вивчення їх подібностей і відмінностей між загальноживаною лексикою (В. Виноградов, Г. Винокур, С. Гриньов, Б. Головін, В. Даниленко, З. Комарова, В. Лейчик, О. Реформатський, А. Хаютін, С. Шелов, М. Шанський, М. Степанова, І. Чернишова, В. Портянникова, В. Прохорова, В. Жирмунський, О. Калінін, Н. Фоміна, В. Сергеев, Н. Медведева, О. Трубочов та ін.). Дослідженню поставленої проблеми присвячені праці: В. Акуленко, В. Іванова, І. Квитко, А. Крижанівської, Л. Симоненко, Е. Скороходько, О. Суперанської, Г. Філімонової та ін. Раніше лінгвісти гостро досліджували проблему зв'язку спеціальної та загальноживаної лексики, але з часом дослідники почали все менше приділяти уваги цьому питанню. Хоча до кінця ще не вивчено всіх відмінностей та особливостей впливу один на одного таких лексичних типів.

Мета статті – зіставити спеціальну (СЛ) та загальноживану лексику (ЗЛ), виявити їх функціональні, стилістичні відмінності та проаналізувати їх взаємозв'язок.

Мета зумовлює необхідність виконання таких практичних **завдань**: 1) виокремити спеціальні та загальноживані прошарки лексики; 2) виявити та описати засоби функціонування ЗЛ та СЛ; 3) з'ясувати, чи існує зв'язок між цими одиницями; 4) проаналізувати відмінності та особливості впливу ЗЛ та СЛ.

Об'єктом безпосереднього аналізу стали німецькі науково-технічні терміни галузі робототехніки та загальноживана лексика.

Згідно зі словником лінгвістичних термінів, “спеціальна лексика – це сукупність слів чи словосполучень, що позначають поняття спеціальної галузі знання або діяльності: 1) терміни; 2) професіоналізми (професійні жаргонізми). 2. Те саме, що термінологія”. [3, с. 359]. Інакше кажучи, спеціальна лексика – це слова чи словосполучення, які позначають наукові поняття і є стійкими, відтворюваними елементами в системі спеціального знання, посідаючи в ній певні класифікаційні місця [2, с. 176].

Загалом спеціальна лексика мови науки характеризується такими важливими особливостями: 1) вторинним використанням лексичних одиниць, яке розвивається на основі їх первісного загального застосування; 2) спеціальним утворенням штучних позначень; 3) обмеженістю сфери використання; 4) неможливістю прямого перекладу іншими мовами; 5) неможливістю довільних заміन окремих елементів без узгодження з традицією галузі; 6) своєрідним

ставленням до таких мовних явищ, як полісемія, антонімія; 7) підвищеним денотативним зв'язком [5, с. 42].

На думку Є. Кузнецова, спеціальну лексику часто протиставляють загальноновживаній лексиці на основі того, що вона відрізняється, по-перше, своєю змістовою пов'язаністю з об'єктами певної галузі, по-друге, тим, що в межах фахового спілкування має високу частотність, а з погляду словникового складу загалом лише незначною мірою входить до сфери достатньо частотної. Однак більшість науковців вважає, що чітко протиставити спеціальну лексику загальноновживаній (нетермінологічній) неможливо. Між ними лежить широка смуга, у якій терміни існують ніби в постійному коливанні між ідеальними вимогами (однозначність, нейтральність, відсутність синонімів) і реальними законами живої та динамічної лексичної системи. Саме в цій “перехідній” смузі відбувається активна взаємодія між термінами й нетермінами, тому користувачі у власній мовленнєвій діяльності вживають їх нарівні. Внаслідок таких взаємодій відбуваються системні переходи лексики з одних царин в інші: термінів у царину загальної лексики (детермінологізація) і навпаки – поповнення термінів за рахунок ресурсів загальної лексики (термінологізація) [6, с. 17].

Існує велика кількість визначень поняття *термін* як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Наприклад, основну функцію терміна В. Виноградов вбачає у визначенні певного поняття. Б. Головін визначає термін як “окреме слово чи утворене на базі іменника підрядне словосполучення, що означає професійне поняття та призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії...” [1, с. 276]. Такої ж думки дотримуються С. Бурдін, Я. Климовицький, О. Суперанська. Т. Жеребило, у свою чергу, виокремлює декілька визначень терміна “[лат. *terminus* ‘межа’]: 1) слово або словосполучення, що точно означає певне поняття, яке застосовується в науці, техніці, мистецтві. Особливістю терміна є його спрямованість на спеціальне поняття і закріпленість за певною терміноситемою; 2) слово або словосполучення спеціальної (наукової, технічної тощо) мови, створене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів. Виокремлюються дві групи термінів: а) загальнонаукові: зв'язок, функція, система і б) вузькоспеціальні: ареал, місце проживання, хребетні (біол.); валентність (хім.); іменник, союз (лінгв.). Терміни зазвичай використовуються в науковій мові для створення точності висловлювання.” [3, с. 359]. Приклади термінів у галузі робототехніки: *der Roboter – робот; die Robotertechnik – робототехніка; der Transformator – трансформатор; die Mechanik – механіка.*

У роботі ми дотримуватимемося такого узагальненого визначення: термін – це слово або словосполучення, яке виражає специфічне поняття науки та техніки і функціонує здебільшого в конкретній сфері.

Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти (Б. Головін, В. Даниленко, В. Лейчик, Д. Лотте, О. Реформатський, Л. Симоненко, Е. Скороходько та інші) активно досліджують основні ознаками, які можна використати у процесі виокремлення термінів у складі спеціальної лексики:

- 1) системність – кожний термін входить до певної терміносистеми, у якій має термінологічне значення, а за межами своєї терміносистеми він може мати зовсім інше значення. Критерій системності в термінознавстві відбиває два аспекти: по-перше, системність як особлива організація поняттєвого апарату визначеної галузі знання, і по-друге, системність як особливі лінгвістичні зв'язки між термінологічними одиницями певної термінологічної системи;
- 2) точність – термін повинен як найповніше й найточніше передавати зміст поняття, яке він позначає, неточний термін може бути джерелом непорозуміння між фахівцям;
- 3) однозначність – у межах своєї терміносистеми – якщо більшість слів загальноновживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, це зумовлено їх призначенням, але повністю усунути багатозначність (найчастіше двозначність) не вдається;

4) наявність дефініції – кожний науковий термін має дефініцію (означення), яка чітко окреслює, обмежує його значення. Найбільш точні терміни – це ті, у структурі яких чітко вказані зміст та головні ознаки поняття. Це одні з головних відмінностей між термінами та загальноживаними словами;

5) відсутність синонімії – терміни не мають слів однієї частини мови, у яких дуже близьке або тотожне лексичне значення. Значення одного терміна не може збігатися зі значенням іншого. Відношення конкретного терміна з іншими терміносистемами повинно чітко вказуватися за допомогою точної дефініції;

б) короткість або стислість – терміни повинні за структурою бути стислими, незалежно від того, що повинні передавати точне визначення. Цього можна досягнути за допомогою вживання лексичних скорочень, скорочень-символів або абрєвіації.

Прагнучи теоретично осмислити сутність терміна як мовної одиниці, деякі термінознавці називають і такі ознаки (або вимоги) до терміна: а) нейтральність, відсутність емоційно-експресивного забарвлення; б) незалежність від контексту; в) інтернаціональний характер; г) деривативність (термін має характеризуватися дериваційним потенціалом, тобто бути зручним для утворення нових термінологічних номінацій; д) відкритість і динамізм системи, що виявляється у процесах термінологізації, ре- і детермінологізації, постійному поповненні системи новими термінами; е) прозорість внутрішньої форми терміна, що поліпшує його сприйняття і збереження в терміносистемі [7, с. 513–515].

Із термінами лінгвісти традиційно об'єднують в один розряд спеціальної лексики професіоналізми. Утім, навіть ті, хто вважає доцільною диференціацію термінів та професіоналізмів, наголошують на тому, що чітко окресленої межі між ними немає, вона мобільна й умовна, оскільки між указаними двома шарами спеціальної лексики існує постійний взаємообмін. Певний час уважали, що професійна лексика – це лексика, що розвинулася й досягла розвитку в період ремісничого виробництва. Сьогодні чимало лінгвістів, зокрема, Н. Книшенко, В. Лейчик, О. Павлова, О. Покровська, С. Шелов та ін. визначають професіоналізми як слова та мовленнєві звороти, характерні для мови людей певних професій. Вони вживаються на позначення спеціальних понять лише у сфері тієї чи іншої професії й не завжди відповідають нормам літературної мови. Професіоналізми виступають як неофіційні (експресивно забарвлені) синоніми до термінів. На думку І. Ковтун, слова-професіоналізми розпізнають за тими ж ознаками, що й терміноодиниці, але з підкресленням їхньої невідповідності тим основним критеріям, що їх висувують до термінів. На відміну від термінів, професіоналізми не мають чіткого наукового визначення, строгої дефініції, не становлять системи. Професіоналізми не зафіксовані у словниках та довідниках. Якщо терміни – це зазвичай абстрактні поняття, то професіоналізми – конкретні, тому що детально диференціюють ті предмети, дії, якості, що безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності відповідної професії. Наприклад, професіоналізми працівників галузі робототехніки: *Roboterorientierte Programmierung* – програмування орієнтоване на роботів; *повітряні м'язи* – простий, але потужний пристрій для забезпечення сили тяги; *п'єзодвигун* – є сучасною альтернативою двигунам постійного струму, також відомі як *ультразвукові двигуни*.

Більшість термінознавців (Т. Кияк, В. Прохоров, С. Шелов) вважають, що терміни та професіоналізми слід розрізняти на підставі того, що перші є цілком офіційними номінаціями наукових понять і мають упорядкований та нормалізований характер, другі – це напівофіційні лексичні одиниці, позначені ненормативністю вживання, стилістичним маркуванням (розмовним характером) та наявністю емоційно-експресивного забарвлення. З. Комарова також наголошує на тому, що терміни, порівняно з професіоналізмами, характеризуються більш вираженими системними зв'язками, є більш абстрактними одиницями, призначеними для вираження передусім базових понять і утворення на їхньому ґрунті видових; в основу номінації у термінів покладено здебільшого глибокі й суттєві

ознаки поняття [4, с. 17]. Професіоналізми на відміну від термінів зазвичай емоційно забарвлені, є переосмисленими словами загального вжитку. Вони можуть бути незрозумілі людям, які не належать до певної сфери. Професіоналізми можуть використовуватися в неофіційному професійному спілкуванні, проте вони є ненормативними у професійних документах, текстах, в офіційному усному мовленні.

Щодо положення спеціальної лексики, а саме – терміна в термінологічній системі, лінгвісти вважають, що термін належить до загального класу лексичних одиниць. Лише потім додається до нього особлива характеристика, яка протиставиться загальноновживаній лексиці. На думку Т. Кияка, не можна знайти істотної різниці ні у формі, ні у змісті між словами загальної лексики та словом термінологічної лексики. П. Дудик вважає, що загальноновживана лексика на відміну від спеціальної – стилістично нейтральні слова й лексичні сполучення слів, якими користується кожен, хто володіє певною мовою. А. Крижанівська, у свою чергу, говорить про те, що основна відмінність терміна від загальноновживаної лексики – це специфіка вживання. Термін відносять до спеціальної сфери вживання, беручи до уваги найменування ним спеціальних понять.

У мові дуже часто використовується загальноновживана лексика для спеціальних цілей. Вона робить спілкування більш ефективним. Кожний спеціальний текст включає в себе загальну лексику, яка використовується в її понятійному значенні. Це відбувається тому, що тексти з певних професій мають взаємозв'язок із людською діяльністю та часто використовуються в дискурсі. З цього приводу лінгвісти говорять про постійний вплив термінології та інших видів ЛО. На використання спеціальної лексики впливає й інша лексика певного стилістичного забарвлення – книжна та нейтральна. Під час вибірки лексики необхідно враховувати такі чинники, як жанр, тематику матеріалу та його завдання.

За функціональною ознакою ЗЛ у мові варто відзначити, що характерним для неї є застосування лексем у неспеціальному значенні, незважаючи на те, що має термінологічний складник.

Загальноновживані слова у спеціалізованих текстах використовуються в їх номінативному значенні, що дозволяє об'єктивно визначити сутність поняття чи явища. Але в конкретному тексті вони можуть змінювати свою семантику.

Отже, спеціальна та загальноновживана лексика одночасно взаємодіють між собою, але й мають свої особливості, що роблять їх унікальними. Без обох видів лексики неможливе функціонування будь-якого спеціалізованого типу тексту, дискурсу. Центральною семіотичною одиницею спеціальної лексики є термін. До конституювальних ознак терміна відноситься поняттєва співвіднесеність, системність, наявність наукової дефініції, інформативність; до додаткових – однозначність, точність, незалежність та байдужість до контексту, конвенціональність, стислість, відсутність синонімів і омонімів, стилістична нейтральність, деривативність.

У подальшому необхідно більш докладно вивчати питання зв'язку та відмінностей спеціальної та загальноновживаної лексики на прикладі окремо взятого типу дискурсу в галузі робототехніки, що дозволить більш детально проаналізувати особливості цих типів лексики та їх вплив на застосування один одного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головин, Борис. *Основы культуры речи*. Москва : Высшая школа, 1980.
2. Гречко, Виктор. *Теория языкознания : учебное пособие для студентов вузов*. Москва : Высшая школа, 2003.
3. Жеребило, Татьяна. *Словарь лингвистических терминов*. Назрань: Пилигрим, 2010.
4. Комарова, Зоя. “Ненормативная терминологическая лексика в отраслевой терминосистеме и терминологическом словаре.” *IV Житниковские чтения: “Актуальные проблемы лексикографирования научных исследований.”* 4 (2000): 15–24.

5. Суперанская, Александра, Наталья Подольская и Наталия Васильева. *Общая терминология: Терминологическая деятельность*. Москва: Едиториал УРСС, 2005.
6. Томіленко, Людмила. *Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови*. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015.
7. Шевчук, Світлана. *Українська мова за професійним спрямуванням*. Київ: Алерта, 2014.

REFERENCES

1. Golovin, Boris. *Osnovy kulturyi rechi*. Moskva : Vysshaya shkola, 1980.
2. Grechko, Viktor. *Teoriya yazykoznanija : uchebnoe posobie dlya studentov vuzov*. Moskva : Vysshaya shkola, 2003.
3. Zhrebilo, Tatyana. *Slovar lingvisticheskikh terminov*. Nazran: Pilgrim, 2010.
4. Komarova, Zoya. "Nenormativnaya terminologicheskaya leksika v otraslevoy terminosisteme i terminologicheskom slovare." IV Zhitnikovskie chteniya: "Aktualnyie problemyi leksikografirovaniya nauchnyih issledovaniy." 4 (2000): 15–24.
5. Superanskaya, Aleksandra, Natalya Podolskaya i Nataliya Vasileva. *Obschaya terminologiya: Terminologicheskaya deyatel'nost*. Moskva: Editorial URSS, 2005.
6. Tomilenko, Liudmyla. *Terminolohichna leksyka v suchasni tлумачni leksykohrafii ukrainskoi literaturnoi movy*. Ivano-Frankivsk : Foliant, 2015.
7. Shevchuk, Svitlana. *Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam*. Kyiv: Alerta, 2014.

УДК 811.111'373.2'374.3

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ АУДІАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ У ТЕКСТАХ ДЕФІНІЦІЙ ЗООНІМІВ

Шевчук А. В., к. філол. н., викладач

*Луцький національний технічний університет
вул. Львівська, 75, м. Луцьк, Україна*

shevchuk.nastia@gmail.com

Статтю присвячено проблемі семантизації лексичних одиниць – назв представників тваринного світу в лексикографічних джерелах. Проаналізовано словниковий опис однієї зі сфер емпіричного досвіду людини, а саме: аудіальної. Визначено кількісне співвідношення дефініцій із зазначенням компонента “звук”. Описано основні способи представлення емпіричного компонента аудіальної сфери сприйняття, а також розглянуто його змістове наповнення.

Ключові слова: лексикографія, тлумачний словник, словникова стаття, дефініція, зоонім, емпіричний компонент, англійська мова.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ АУДИАЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ В ТЕКСТЕ ДЕФИНИЦИЙ ЗООНИМОВ

Шевчук А. В., к. филол. н., преподаватель

*Луцкий национальный технический университет
ул. Львовская, 75, г. Луцк, Украина*

Статья посвящена проблеме семантизации лексических единиц – названий представителей животного мира в лексикографических источниках. Проанализировано словарное описание одной из сфер эмпирического опыта человека, а именно: аудиальной. Определено количественное соотношение дефиниций с указанием компонента “звук”. Описано основные способы представления эмпирического компонента аудиальной сферы восприятия, а также рассмотрено его содержательное наполнение.

Ключевые слова: лексикография, толковый словарь, словарная статья, дефиниция, зооним, эмпирический компонент, английский язык.

LEXICOGRAPHIC PRESENTATION OF AUDITORY PERCEPTION RESULTS IN DEFINITIONS OF ZOONYMS

Shevchuk A. V., Ph.D., lecturer

*Lutsk National Technical University
75 Lvivska Str., Lutsk, Ukraine*

The article deals with the semantisation problem of lexical units – the names of animal world representatives in the lexicographical sources of the Modern English language. Regardless the fact that information about one and the same feature of an object can pass through several sensor channels and consolidate itself as a set of several sensations, the study analyzes the dictionary description of one of the spheres of the human empirical experience, namely, the auditory one. The current research reveals the determined quantitative correlation of the definitions with the indication of the “sound” component. Despite the fact that almost all animals produce certain sounds, it is represented only in the definitions of several zoonyms that is traced rather as an exception. The study shows not only the quantitative but also the qualitative difference concerning the indication of the investigated auditory component. The article describes main ways of representing the empirical component of the auditory sphere of perception. In the texts of the definitions it is usually explained by the verbal definition and through the reference to other similarly sounding referents. Our findings show that the definitions of well-known representatives of the animal world such as cow, cat, dog, goat, sheep and others do not contain audible features what can be explained by their closeness to the human as domestic animals or pets. The research describes also the content of the investigated empirical component. Besides the ability of the animal to produce the specific sound, the lexicographers often indicate its certain characteristics such as force, height and timbre. Moreover the paper shows that the auditory component in the zoonym definition can be combined with linguistic or encyclopaedic information. The absence of an empirical part, actually an auditory component in the vocabulary definitions, however does not indicate its absence. The logical explanation for such a phenomenon is the defining complexity of that component that is characterized by certain ambiguity and subjectivity. Regardless the fact that all people possess the ability of sound physical perception, each representative has his own concept about certain sounds. In addition, the description of the perceived information through the auditory analyzer requires some confirmation referring to the facts, the measurement accuracy, the reliability and repeatability of observation. Since it forms a sensory image, its main disadvantage is a weak variation and significant subjectivity that causes considerable difficulties in lexicographing the relevant data. The results of the study show that in general the description of perceived by ear information is insufficient to identify the differential features and often do not contribute to the adequate identification of the referent object of the real world.

Key words: lexicography, explanatory dictionary, dictionary article, definition, zoonym, empirical component, English.

Постановка наукової проблеми та її значення. Людина отримує інформацію про навколишній світ за допомогою різних аналізаторів. Відтак увесь сенсорний досвід людини формується за допомогою зорових, слухових, тактильних, смакових і нюхових відчуттів, на основі синтезу яких у людській свідомості формується чуттєвий образ, а згодом і його узагальнене уявлення. Можна, отже, говорити про візуальні, аудіальні, тактильні, смакові та нюхові перцептивні образи. Зазвичай відчутними постають труднощі у вербальному описі таких перцептивних образів, особливо якщо у свідомості людини ще не сформовано відповідного первинного чуттєвого образу.

Кожна людина сприймає та обробляє інформацію про навколишній світ спираючись переважно на власний емпіричний досвід. Звичайно, вона послуговується не одним перцептивним каналом, а цілим сенсорним комплексом, що включає сукупність різних відчуттів, одне з яких обов'язково превалює над іншими. Проблема опису перцептивного компонента семантики є частиною вже традиційної фундаментальної для лінгвістики проблеми встановлення співвідношення між мовою та сприйняттям. Перцептивна інформація в семантичній структурі слова представлена саме емпіричним компонентом, який включає найхарактерніші, сприйняті чуттєво, особливості позначуваного об'єкта – у нашому випадку референтного представника тваринного світу.

Коло представленого наукового пошуку обмежене дослідженням одного із п'яти перцептивних модусів, а саме: аудіального. Наша розвідка націлена на вивчення власне специфіки лексикографічного опису, сприйнятої на слух, інформації, оскільки відомо, що майже усі тварини володіють здатністю продукувати звуки, а слуховий аналізатор людини займає друге місце за обсягом сприйняття інформації після зорового.

Зважаючи на чималий доробок науковців у сфері різноаспектного дослідження компонентів лексичного значення та звукономінативних одиниць, певні питання все ж лишилися поза увагою. Так, **актуальність пропонованого дослідження** визначається недостатньою розробкою питання про закономірності вербалізації відчуттів, результатів власне аудіальної сфери перцептивного досвіду, потребою всебічного аналізу словникових дефініцій лексем із чітко вираженим емпіричним компонентом, оскільки точно передати відомості аудіального змісту про тварин засобами мови майже неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливої ваги емпіричний компонент лексичного значення слова отримав у дослідженнях С. Кацнельсона [2], Й. Стерніна [5], Л. Васильєва [1] та інших мовознавців. Описати емпіричний компонент значення лексичної одиниці доволі складно, оскільки він має чуттєву природу й часто не піддається вербалізації. На думку Й. Стерніна, непрямим шляхом дослідження емпіричного компонента є аналіз словникових дефініцій у тлумачних словниках, які часто вміщують його словесний опис [5, с. 132].

Емпіричний компонент – важливий складник словникового тлумачення, що пояснюється як пізнавальною функцією тлумачення, так і наявністю двостороннього зв'язку між словом та предметом. Опис емпіричного компонента значення слова є обов'язковим у дефініціях об'єктів конкретної тематичної групи саме через надання можливості швидшої та легшої диференціації денотатів із вагомим чуттєво-наочним компонентом значення [4, с. 219].

Порушене питання почасти розглянуто Е. Кузнецовою, яка стверджує, що: “У цьому компоненті найсильніше проявляються особисті, індивідуальні знання, за допомогою яких зміст значень одних і тих самих слів у різних людей відрізняється в певних подробицях, але понятійна, основна частина, залишається однаковою” [3, с. 25].

Мета та завдання статті – виявити аудіальний компонент у змісті дефініцій зоонімів, визначити способи його вираження та встановити ступінь доцільності та інформативної достатності відповідних даних у текстах тлумачень лексем-зоонімів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Пропонована розвідка базується на матеріалі, екстрагованому із тлумачних словників сучасної англійської мови, які є надійними та авторитетними джерелами вивчення лінгвальних феноменів. У досліджуваних словниках, а саме: “The Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English” (OALDCE), “The Webster’s Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged” (WNID₃), “The Collins COBUILT English Dictionary for Advanced Learners” (CCEDAL), “The Longman Dictionary of Contemporary English” (LDOCE), “The Collins English Dictionary” (CED) та “The Merriam-Webster’s Learner’s Dictionary” (MWLD), компонент “звук” представлено нерівномірно (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Кількісне співвідношення дефініцій зоонімів з аудіальним компонентом у реєстрах розглянутих словників

Словник	Загальна кількість досліджуваних дефініцій зоонімів	Відсоток дефініцій з аудіальним компонентом, %
OALDCE	271	0,74
WNID ₃	2286	0,74
CCEDAL	217	1,38
LDOCE	282	1,06
CED	1074	0,56
MWLD	283	1,06

Спостерігаємо дуже рідкісне явище включення в словникові визначення інформації, сприйнятої на слух. Незважаючи на те, що майже всі тварини видають певні звуки, представлення у дефініціях їхнього опису простежуємо радше як виняток, про що свідчать дані, наведені в таблиці 1.

Варто зауважити, що досліджувані словники відрізняються не лише кількісними показниками, а й якісними. Цікаво, що найпоширенішими зоонімами, дефініції яких містять аудіальний компонент, є *rattlesnake* ‘гримучник’ (OALDCE, WNID₃, CCEDAL, LDOCE, CED, MWLD), *bullfrog* ‘жаба-бик’ (WNID₃, CCEDAL, LDOCE, CED, MWLD) та *hyena* ‘гієна’ (OALDCE, CCEDAL, LDOCE, CED, MWLD).

Емпіричний компонент аудіальної сфери сприйняття у текстах дефініцій есплікується за допомогою: 1) вербального визначення, наприклад: *bullfrog* “... *frog that makes a loud, deep sound*” [MWLD] – ‘... жаба, яка видає гучний, низький звук’, *puff adder* ‘гадюка шумлива’ “...*viper ... that ... hisses loudly when disturbed*” [WNID₃, с. 1838] – ‘...гадюка...,...яка голосно сичить, коли стривожена’; та 2) посилання на подібність до інших референтів, наприклад: *hyena* “*animal that ... makes a sound which is similar to a human laugh*” [CCALED, с. 770] – ‘тварина, яка ... видає звук, схожий на сміх людини’, *ferreiro* ‘райка-коваль’ “...*frog ... that produces notes resembling measured beating on a copper plate*” [WNID₃, с. 839] – ‘... жаба ..., кумкання якої нагадує ритмічне биття на мідній тарілці’, *carpenter frog* ‘жаба-тесля’ “*frog ...having a loud hammerlike call and large vocal sacs...*” [WNID₃, с. 253] – ‘жаба ..., гучний крик якої подібний до ударів молота, і яка має великі голосові мішки...’, *robber frog* ‘листова жаба’ “*any of several frogs ... with a call like the bark of the dog ...*” [WNID₃, с. 1964] – ‘одна з жаб ..., чиє квакання нагадує гавкіт пса...’.

В окремих випадках уже з лексичного входу можна здогадатися про характер продукованого відповідною твариною звуку, наприклад: *laughing frog* ‘жаба озерна’ “*an edible European frog (Rana rdibunda)*” [WNID₃, с. 1278] – ‘європейська їстівна жаба (*Rana rdibunda*)’, однак словникове тлумачення виключає емпіричний аудіальний складник.

Цікаво, що дефініції загальновідомих представників тваринного світу (*cow* ‘корова’, *cat* ‘кіт’, *dog* ‘пес’, *goat* ‘коза’, *sheep* ‘вівця’) не вміщують аудіальних ознак. Очевидно, аргументуючи це тим, що такі тварини дуже близькі до світу людини й не потребують розширеного опису, вказівки на додаткову диференційну ознаку. Наприклад: *cat* “*small animal with four legs that people often keep as a pet. Cats sometimes kill small animals and birds*” [LDOCE, с. 230] – ‘маленька тварина з чотирма ногами, яку люди часто тримають як домашнього улюбленця. Коти іноді полюють на маленьких тварин і птахів’. Автори словника LDOCE не зазначають здатності означуваної тварини м’явкати, оскільки це всесвітньо відомий представник тваринного світу, який легко піддається ідентифікації, навіть без додаткових відмітних ознак.

Зазначимо, що жоден з досліджуваних словників електронної форми, попри наявну можливість, не застосовує аудіопіктограм для програвання звуків, які продукують тварини. На нашу думку, стримувальним чинником для цього є значна суб’єктивність такого феномена.

Розглянемо інформаційне наповнення аудіального компонента дефініцій зоонімів на прикладі визначеної в кожній з досліджуваних лексикографічних праць лексеми *rattlesnake*:

“...*snake that makes a rattling noise with its tail*” [OALDCE, с. 192] – ‘...змія, яка брязкотить своїм хвостом’;

“... *snake which can make a rattling noise with its tail*” [CCALED, с. 1273] – ‘...змія, яка може брязкотіти своїм хвостом’;

“... *snake with a group of hard, loose pieces (called scales) at the end of its tail that it shakes to make a noise*” [MWLD] – ‘... змія з твердими, вільнороташованими утворами (лусочками) на кінці хвоста, якими вона трясє, щоб видавати шум’;

“... *snake that shakes its tail to make a noise when it is angry*” [LDOCE, с. 1360] – ‘змія, яка у стані гніву трясє своїм хвостом, утворюючи брязкіт’;

“...*They have a series of loose horny segments on the tail that are vibrated to produce a buzzing or whirring sound*” [CED] – ‘... Вони мають набір вільнорозташованих ороговілих сегментів на хвості, які при вібрації продукують дзижчання або гуркіт’;

“... *any of ... pit vipers that have a series of horny interlocking joints at the end of the tail which make a sharp rattling sound when vibrated ...*” [WNID₃, с. 1886] – ‘... одна з ... гадюк, на кінці хвоста якої розташована низка ороговілих взаємонакладних пластин, які видають різкий гуркітливий звук при вібрації’.

Усі без винятку дефініції наголошують на тому, що референтний об’єкт видає специфічний звук своїм хвостом, однак певні з тлумачень вказують на варіативність звуку (CED), інші на особливість брязкальця (CED, WNID₃) та причину брязкання (LDOCE). Зауважимо, що здатність гримучника видавати специфічний звук брязкальцем, розташованим на кінці хвоста, є важливою диференційною ознакою для ідентифікації змії в родині Гадюкових.

Крім того, аудіальний компонент може комбінуватися з інформацією лінгвокультурного чи енциклопедичного змісту, наприклад: *rain toad* ‘райка мінлива’ “*toad ... whose call is popularly supposed to predict rain*” [WNID₃, с. 1876] – ‘жаба ... чиє кумкання, вважається, передбачає дощ’; *howler monkey* ‘ревун’ “*any of ...monkeys having ... a peculiar enlargement of the hyoid and laryngeal apparatus enabling them to make remarkable howling noises ...*” [WNID₃, с. 1098] – ‘одна з ... мавп зі ... своєрідним збільшенням гіюїду та гортанного апарату, що дозволяє їй видавати ревучі звуки...’. У першому випадку спостерігаємо фіксацію певних народних уявлень, заснованих на даних безпосереднього сприйняття та предметно-практичного досвіду без жодної вказівки на власне характер звуку, а в другому – опис особливостей анатомічної будови голосового апарату, які важко буде досягнути пересічному користувачеві, не володіючи інформацією специфічної наукової сфери.

Іноді емпіричний компонент аудіальної сфери сприйняття емотивно забарвлений, як, наприклад, в дефініції зооніма *water dragon* ‘легуан водяний’ “*lizard ...that ... is reported to make an uncanny sound by means of inflated cheek pouches*” [WNID₃, с. 2582] – ‘ящірка ..., яка, за розповідями, видає дивний звук за допомогою надутих повітрям защічних мішків’.

Все ж окрім власне здатності продукувати характерний звук, лексикографи нерідко зазначають його певні характеристики, такі як силу (гучність), висоту та тембр, наприклад, у дефініціях *bullfrog*, *spring peeper* ‘райка свистунка’ та *hound* ‘мисливський пес’ відповідно: “...*frog which makes a very loud noise*” [CCALED, с. 196] – ‘...жаба, яка видає дуже гучний звук’, “*toad ...that has a shrill piping call*” [WNID₃, с. 2210] – ‘жаба...з пронизливим високим криком’ та “*dog ...that have ... a deep voice*” [WNID₃, с. 1095] – ‘пес ... з...низьким голосом’.

Автори CED та WNID₃ для зооніма *basenji* ‘басенджі’ “... *breed of dog ... having ...an inability to bark*” [CED] – ‘... порода собак, яка... не може гавкати’ та “*breed of ... dogs that rarely bark*” [WNID₃, с. 181] – ‘...порода ... собак, які... рідко гавкають’ вказали дуже важливу ознаку слухової чутливості, оскільки це єдина порода собак, яка не гавкає або дуже рідко видає звуки. Проте вбачаємо в цьому певний недолік стосовно неоднозначності того, чи дійсно представники цієї породи не можуть гавкати загалом, чи гавкають дуже тихо.

Цікаво, що для зооніма *hammerheaded bat* ‘молотоголовий крилан’ вказана лише можливість видавати характерний звук без опису його окремих параметрів, наприклад: “... *bat ...with greatly enlarged larynx and distinctive voice*” [WNID₃, с. 1025] – ‘... кажан...зі значним збільшенням гортані та специфічним голосом’. Достатність та адекватність опису аудіального компонента таким способом зводиться до мінімуму, оскільки це малоінформативна частина дефініції, яка не містить визначальної диференційної ознаки.

У словникових тлумаченнях також часто вказується причина, яка провокує видачу звуку, наприклад *basset* ‘басет’ “... *breed of ... dogs that ... are noted for the depth and quality of their voice when trailing*” [WNID₃, с. 183] – ‘... порода ... собак, які ... виділяються глибиною та якістю голосу, коли йде слідом’, *hognose snake* ‘вуж свиноносий’ “*any of ... snakes that ... hiss and blow when startled ...*” [WNID₃, с. 1077] – ‘одна зі ... змій, яка ... шипить та видуває повітря, у стані переляку...’.

Елімінація емпіричної частини, власне аудіального компоненту, в словникових дефініціях, однак, жодним чином не свідчить про відсутність можливості видавати певні звуки референтом об'єктивної реальності. Логічним поясненням такого явища вважаємо складність дефініціювання компонента такого типу, яка полягає в його неоднозначності, певній суб'єктивності. Незважаючи на те, що усі люди володіють фізичним сприйняттям звуків, для кожного представника характерне власне бачення певних звуків. Крім того, опис сприйнятої слуховим аналізатором інформації вимагає певного підтвердження думок посиленнями на факти, ретельність вимірювання, надійність і повторюваність спостереження.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Представлення лексичного значення в словниковій дефініції традиційно орієнтоване на опис набору його базових компонентів. Пропонована розвідка присвячена дослідженню емпіричного компонента аудіальної сфери сприйняття, незважаючи на те, що інформація про одну й ту саму ознаку об'єкта може проходити через кілька сенсорних каналів і закріпитися як комплекс кількох відчуттів.

Аналіз словникових статей зоонімів тлумачних словників сучасної англійської мови показав кількісне та якісне варіювання стосовно лексем – назв фаунопредставників, обраних для дослідження аудіального компонента, що можна пояснити класифікаційними особливостями лексикографічних праць.

Параметр “звук” отримує переважно вербальне вираження із додатковим поясненням через подібність до звуків, які видають інші об'єкти, може доповнюватися специфічними характеристиками, такими як сила, висота та тембр, вказівкою на причину виникнення. Оскільки це чуттєвий образ, основним його недоліком постає слабка варифікованість та значна суб'єктивність, що викликає значні труднощі при лексикографуванні відповідних даних. Загалом представлений у словникових дефініціях опис сприйнятої на слух інформації є недостатнім для виявлення диференційних ознак значень лексичних одиниць та часто не сприяє адекватній ідентифікації референтного об'єкта реального світу. Перспективу наступних досліджень вбачаємо в докладному аналізі емпіричного компонента інших сфер сприйняття та вивчення можливостей уніфікації лексикографічного опису конкретних груп лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: Учебное пособие для вузов / Л. М. Васильев. – Москва: Высшая школа, 1990. – 176 с.
2. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. – Москва – Ленинград: Наука, 1965. – 112 с.
3. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Э. В. Кузнецова. – Москва: Высшая школа, 1989. – 216 с.
4. Новак В. Р. Структура дефініцій назв овочів у тлумачних словниках англійської мови / В. Р. Новак // Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал / редколегія : Н. М. Костусяк (головний редактор) та інші ; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2014. – № 1. – С. 212–221.
5. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж, 1979. – 156 с.

6. Collins English Dictionary. [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (accessed on September 25, 2017) – Title from the screen.
7. Hornby A. S. The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby. – V. 1, 2. – М. : Рус. Яз., 1982.
8. Longman Dictionary of Contemporary English. – Pearson Education, 2005. – 1950 p.
9. Merriam-Webster's Learner's Dictionary. [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.learnersdictionary.com> (accessed on September 25, 2017) – Title from the screen.
10. Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged / Editor in chief: Philip Babcock Gove. – Massachusetts, Springfield : Merriam-Webster Inc., 1986. – 2662 p.

REFERENCES

1. Васильев, Леонид. Современная лингвистическая семантика: Учебное пособие для вузов. Москва: Высшая школа, 1990.
2. Кацнельсон, Соломон. Содержание слова, значение и обозначение. Москва – Ленинград: Наука, 1965.
3. Кузнецова, Эра. Лексикология русского языка. Москва: Высшая школа, 1989.
4. Новак, Вікторія. “Структура дефініцій назв овочів у тлумачних словниках англійської мови” Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал. Редколегія: Н.М. Костусяк (головний редактор) та інші. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 1 (2014): 212-221.
5. Стернин, Иосиф. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж, 1979.
6. Collins English Dictionary. Accessed on September 25, 2017. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.
7. Hornby, Albert Sidney. The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. 2 т. Москва: Русский Язык, 1982.
8. Longman Dictionary of Contemporary English. Pearson Education, 2005.
9. Merriam-Webster's Learner's Dictionary. Accessed on September 25, 2015. <http://www.learnersdictionary.com>.
10. Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged. Editor in chief: Philip Babcock Gove. Massachusetts, Springfield: Merriam-Webster Inc., 1986.

РОЗДІЛ 3. РЕЦЕНЗІЇ

СИСТЕМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІДРОНІМІЇ ДНІСТРА РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ С. ВЕРБИЧА “ГІДРОНІМІЯ БАСЕЙНУ ДНІСТРА” (ЛУЦЬК: ТЕРЕН, 2017. – 544 с.)

Білоусенко П.І., д. філол. н., професор

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

pbilousenko@gmail.com

Назви водойм посідають особливе місце серед численної онімної лексики. Гідрооб'єкти, як, до речі, і гори, хребти, горби, долини, плато, низовини, гірські ущелини та ін., не змінюють, як правило, своє місцезнаходження. Мешканці, які належали до слов'янського чи неслов'янського населення, давали ім'я цим водоймам, і ці назви з часу їх виникнення в панівній більшості випадків збережено донині. Гідронімна система басейну Дністра формувалася впродовж тривалого часу, що зумовило появу в її складі генетично й хронологічно різних шарів назв гідрооб'єктів. З огляду на це С. Вербич накреслив здійснити етимологічний аналіз назв річок, потоків, балок (мокрих), озер, інших мікрогідрооб'єктів у різних частинах басейну Дністра – верхній (адміністративно-територіальні межі Львівської обл.), середній (адміністративно-територіальні межі Івано-Франківської, Чернівецької, Вінницької, Тернопільської та Хмельницької обл.) і нижній (адміністративно-територіальні межі Одеської обл. та Молдовської Наддністрянщини), з'ясувати роль різночасових слов'янських і неслов'янських елементів у становленні гідронімікону досліджуваного ареалу.

Перебування в регіоні басейну Дністра й на суміжних територіях північних фракійців, іллірійців, давніх іранців, кельтів і германців спонукає до припущення про відбиття мовних реліктів цих етнічних груп у гідронімії басейну Дністра. Розв'язати цю проблему сьогодні можна лише за допомогою лінгвістичного порівняльно-історичного дослідження системи гідронімів цього регіону. Тому С. Вербич у вступній частині монографії, ідучи за течією Дністра в межах двох держав – України й Молдови, спираючись на праці істориків, археологів, етнографів, описав процес освоєння берегів Дністра та його допливів різними слов'янськими й неслов'янськими народами, не оминаючи й етнічної історії Наддністрянщини. Тут, як переконливо довів автор, стикалися різні етноси періоду як давньої, так і пізнішої історії Наддністрянщини. Це була зона активних контактів населення Центральної, Східної та Південно-Східної Європи й Азії, які вплинули на мову багатьох народів, зокрема фракійців, іранськомовних племен (скіфів і сарматів) і праслов'ян, а згодом і давніх українців, і східних романців, а також деяких тюркськомовних народів.

У першому розділі монографії окреслено проблему виявлення мовного субстрату в гідронімії Дністра. Ця проблема досить складна з огляду на відсутність мовних фактів, представлених у словникові місцевого населення, які можна було б сьогодні чітко ідентифікувати як іранські,

іллїрійські, фракійські, кельтські і давньогерманські. Найбільшу проблему становить аналіз тих назв, які відбивають у своїй формальній структурі елементи вимерлих мов. Зокрема, мова в минулому географічно розгалуженого й численного фракійського етносу нині реально не засвідчена (див. підрозділ 1.1.). Така взаємодія праслов'янського і фракійського етносів, зрозуміло, супроводжувалася проникненням у мову етносу-переможця лексичних елементів із мови фракійського населення – гетів і даків, але вірогідних підтверджень цього сьогоднішня наука не знає.

До складних питань етномовної історії Українських Карпат і Прикарпаття, крім фракійської проблеми, з тих же причин додається ще й іллїрійська (підрозділ 1.2.). С. Вербич цілком резонно стверджує, що “перевірити ймовірну наявність іллїрійського та фракійського елементів в українському (карпатському) топоніміконі можна способом: 1) порівняння географічних поміра проргіа Карпатського ареалу, зокрема наддністрянського Прикарпаття, з тими теренами Балкан, де історично засвідчене перебування іллїрійців і фракійців; 2) суцільного вивчення топонімії Українських Карпат із вилученням тих назв, які можна етимологізувати на ґрунті палеобалканських мов” (с.21).

Іншою етнічною групою індоєвропейців, яка в давні часи, ймовірно, впливала на становлення слов'янської людності в Карпатському регіоні, були кельти, адже дослідники вважають, що Українські Карпати разом із Чехією та Південною Польщею належали до зони слов'яно-кельтських контактів. До складної проблеми міжетнічних взаємин останніх століть до н. е. й перших століть н. е. у Дністерсько-Карпатському регіоні треба віднести праслов'янсько-германські контакти та їх імовірне відбиття в мові праслов'ян, які в цей період починають освоювати прикарпатські терени.

С. О. Вербич дотримується думки, що іншомовна гідронімія формується на відповідному етнічному підґрунті протягом тривалого часу, тобто мовний субстрат передбачає етнічний. Становлення гідронімікону Дністра відбувалося в регіоні, де слов'янський етномовний елемент нашарувався на неслов'янський, часом на неіндоєвропейський. З огляду на це дослідник вирішив проаналізувати весь гідронімічний реєстр басейну Дністра, врахувавши дані найновіших історичних і лінгвістичних досліджень, щоб підтвердити або спростувати своїх попередників щодо належності конкретного гідроніма до субстратних, адже, як засвідчують спеціальні етимологічні студії С. Вербича з гідронімії, у розряд іншомовних потрапляли архаїчні слов'янські назви гідрооб'єктів із затемненою семантикою твірних основ. Їх він називає псевдофракійськими, псевдоіллїрійськими, псевдокельтськими та псевдогерманськими.

Зокрема, автор подає зразки власних реконструкцій онімів, які його попередники зазвичай відносили до фракійських. Наприклад, він не відкидає праслов'янського походження назви Карпати. Його твердження, оперті на знання історії, ґрунтовні, їх важко заперечити, тим більше, що автор подає свій варіант як імовірний. Щоправда, тут дослідник виходить за межі теми роботи, бо оронім Карпати не належить до гідронімів. Але цілком переконливими нам видаються його міркування з приводу генетично слов'янського походження гідронімів Опір, Хрустів, Зубря, Лімна, Совтань та ін. Тут же поряд дослідник аналізує гідроніми із ймовірними фракійськими основами, умовно зараховуючи до них назви Муха, Серет, Сорока. Після кваліфікованого етимологічного аналізу цих гідронімів він розглядає їх як такі, що могли розвинутися на фракійськомовному ґрунті або ж на слов'янському.

У такому ж ключі С. Вербич розглянув псевдоіллїрійські гідроніми. Зауважимо, що він сміливо веде дискусії з досить знаними, авторитетними в усьому світі етимологами, наводячи неспростовні факти слов'янського походження низки розглянутих онімів. До них, на думку дослідника, належать гідронім Багінка (Багонка), Барбара, Бутельський, Бутивля, Гериня, Джурин, Дуба, Дустрів, Жван, Занів, Жон, Липа, Орава, Стривігор, Стрий, Черхава та ін.

Водночас дослідник аналізує гідроніми, які можна вважати іллірійськими. Серед них номен Бая, який не має аналогів в інших регіонах України, зате має відповідники в іллірійському топоніміконі, зокрема в басейні Вісли, з огляду на локалізацію іллірійців у цьому регіоні. Святослав Олексійович не виключає того, що цей етимон є назвою-метафорою (< псл. *bajati ‘говорити, балакати’). Не вдалося однозначно встановити й мовну належність (слов’янське й іллірійське походження) також гідроніма Кудавець.

Докладний аналіз торкнувся й найменувань водойм, що їх мовознавці відносили до кельтських (Бакота, Бібрка, Сукіль, Щирець). Викладені автором монографії вагомі аргументи стосовно формальної структури, ареальних зв’язків цих гідронімів зі спорідненими топонімами на інших слов’янських теренах дають підстави спростувати думки мовознавців про еволюцію цих гідронімів із кельтських етимонів і обґрунтувати їхню слов’янську етимологію.

Підтвердити або спростувати висновки своїх попередників щодо германської генези гідронімів Молода, Мурафа, Піскава, Снивода, Спи́на, Стінава, Тибр допоміг С. О. Вербичу докладний етимологічний аналіз цих назв із залученням нових лінгвістичних фактів. Це дало підставу дослідникові відмежуватися від інших версій інтепретації структурно-семантичної природи їхніх основ (зовнішньої та внутрішньої форми) й констатувати для них вагому слов’янську ресурсну базу.

С. Вербич не знайшов пояснення для ймовірних кельтських гідронімів, але окремий параграф присвячує гідронімам із можливими германськими основами. Зокрема, він тут переглянув етимологію гідроніма Піскава як континуант герман. *fisk-a(h)wa ‘рибна річка’. Не задовольнила його й так звана “піщана” етимологія гідроніма (*піскова ‘яка містить пісок’). Дослідник припускає, що згадана назва – континуант псл. *piskava з різною семантикою залежно від значення твірного *piskati ‘видавати різкий звук-писк’ чи ‘текти, струмувати’. На цій підставі гідронім Піскава можна розглядати в системі слов’янського лексичного матеріалу.

Етнічна історія Нижньої Наддністрянщини (адміністративно-територіальні межі сучасних України (Одеська обл.) і Молдови старої ери формувалася переважно під впливом ірансько-та фракійськомовного населення. У регіоні Нижнього Дністра й суміжного Нижнього Наддунав’я мешкали переважно фракійці, східна межа розселення яких тривалий час пролягала течією Дністра. Із-поміж численних фракійських племен дослідники локалізують тут гетів і даків. На цьому тлі С. Вербич розглядає назву Дністер, яку найдавніші писемні джерела фіксують у різних формах. Більшість дослідників етимологізує різні назви Дністра на неслов’янському ґрунті. Автор рецензованої праці, розглянувши ірано-фракійські (фракійсько-дакійські) погляди на походження цієї назви, досить аргументовано стверджує, що гідронім Дністер – це генетично неслов’янська назва, її слов’яни успадкували від етносів, що населяли досліджуваний регіон раніше, але вона настільки міцно закріпилася в праслов’янській мові, що сьогодні фактично втратила свою формальну іншомовність.

Найповнішим у рецензованій праці є третій розділ “Слов’янська гідронімія басейну Дністра: структура, донімна семантика, етимологія”. Розпочато цей розділ із розгляду архаїчних гідронімів праслов’янського рівня. Виявляючи глибоку обізнаність із літературою з проблеми, майстерність аналізу гідронімів на широкому тлі мовних слов’янських і неслов’янських мовних фактів, С. Вербич впорався із поставленими в підрозділі завданнями. Цілком справедливим є твердження автора, що важливим показником архаїчної слов’янської гідронімії (топонімії) є словотвірна структура як самого гідроніма, так і твірного для нього місцевого географічного терміна.

Слід схвально оцінити й прагнення автора удокладнити аналіз груп гідронімів за формантами. Першими він розглянув номени із формантом -ava, тут його етимологічні розвідки не викликають заперечень. Далі в рецензованій праці проаналізовано купно понад

50 назв на -іса та -есь. Автор виробив критерії віднесення гідронімів зі згаданими суфіксами до давніх назв й дотримуючись їх, ґрунтовно проаналізував номени з цими формантами, вивівши їх із праслов'янських етимонів, переважно апелятивів. Словотвірна структура усіх суфіксальних похідних виписана добре.

С. Вербич окремих підрозділ присвятив топонімічним дублетам, тобто омонімам у сфері власних назв, з'ясуванню первинності / вторинності складників онімно-омонімічних пар, визначення ролі мовних і позамовних чинників у встановленні первинності / вторинності онімів у межах омонімічної пари. Із цим завданням автор успішно впорався й перейшов до розгляду давніх українських найменувань гідрооб'єктів. У цьому підрозділі автор розглянув гідроніми, утворені від праслов'янських основ, але які сформовані вже після розпаду праслов'янської етномовної єдності впродовж давньо- і середньоукраїнського періодів. Це зумовлено тим, що фонетичні зміни відбуваються протягом тривалого часу й часто не завершуються в якийсь один період розвитку мови. Тому хронологія гідроніма на підставі лише фонетичних змін, відбитих у його структурі, відносна. До зазначеної групи віднесено також ті назви гідрооб'єктів, які не мають загальнослов'янських паралелей і зафіксовані лише в межах України (за умови, що це не праслов'янський лексичний регіоналізм, відбитий у власній назві гідрооб'єкта) або мають співвідносні потапоніми тільки в гідроніміконах близькоспоріднених білоруської та російської мов та мають у своїй структурі певний словотвірний формант, що вказує на певні хронологічні межі появи гідроніма. На цих засадах проаналізовано гідроніми Вівня < Вовня < *Вовна < вовна 'хвиля' < вълна, Бѣрний < псл. *dǫbъgъpъ(jь), Вовк < *Вългъкъ < псл. *vǫlgъкъ, Збір < *сѣборъ, Коросниця < псл. *korstьnica, Лосниця < псл. *lъskъnica, Черлений < д.-укр. чървленъни з дальшими фонетичними змінами на українському ґрунті, зумовленими занепадом зредукованих.

Найбільшу групу з-поміж генетично слов'янських гідронімів у басейні Дністра становлять найменування, які виникли на власне українському ґрунті. Такі гідроніми, до речі, найчисленніші, порівняно з іншими групами назв гідрооб'єктів, і в інших регіонах України. Основним критерієм, на підставі якого дністерські гідроніми автор кваліфікує як пізньоукраїнські, є словотвірний. Це назви, утворені в результаті трансонімізації місцевих мікротопонімів чи ойконімів (напр.: Вільшаник, Грушка, Дубрівка, Суходіл); лексико-семантичним способом від етимологічно прозорих апелятивів, часто поширених лише в межах українськомовного ареалу (напр.: Брідок, Гуркало, Ріг, Рудачка, Фоса), а також унаслідок метафоричного переосмислення загальноновживаної лексики на основі різних асоціацій (напр.: Блукайло, Грішний, Кожушний); суфіксальним способом від суміжних гідронімів, оронімів, назв поселень чи мікротопооб'єктів (напр.: Антонівка, Баковецький, Жукотинець, Недільнянка); способом лексикалізації та онімізації применниково-іменникових сполучень (напр.: Замлачки, Межихати, Надглинище, Підбереза); поєднанням компонентів в атрибутивному (описовому) словосполученні (напр.: Великий Малявський, Довгий Потік, Долина-Попова, Зимна Вода, Монастирська Вода; З Керничок, Коло Школи, Під Каменем; Потік з Кичірки, Потік з-за Полонинки, Потічок із-під Укерника); також гідроніми, похідні від поширених християнських антропонімів, місцевих прізвиськ (прізвищ) (напр.: Букачева, Деманів, Кирилове, Луциків, Никифорове, Фіренчин).

Південнослов'янські мовні впливи на топонімічну систему Нижньої Наддністрянщини й прилеглих земель історично не такі давні. Їхній слід датується кінцем XVIII – початком XIX ст. Цей період позначений активною міграцією в пониззя Дністра й на суміжні території болгар, які заселили терени, де до них проживали переважно татари. До назв гідрооб'єктів Нижньої Наддністрянщини болгарського походження, які сформувалися в місцевому мовному середовищі, зазнавши східнослов'янського (українського, почасти російського) мовного впливу, С. Вербич після ґрунтового аналізу цілком резонно відносить гідроніми (переважно назви мокрих балок) Булгарка, Главан, Голямата Свиная, Граменова Балка,

Данчувата Балка, Довбока, Долина Пояна, Заплази, Куньова Балка, Кустадинчена Балка, Марциянската Балка, Матка, Мурлова Балка, Подкоренската тощо.

Окремий підрозділ у монографії присвячено слов'янським гідронімам, трансформованим унаслідок іншомовних впливів, адже в гідроніміконі багатокультурного ареалу певну частину становлять назви, які у своїй структурі відбивають елементи різних мовних систем, що зумовлено дією такого явища, як інтерференція. Сміливо дискутуючи з досить поважними дослідниками, С. Вербич показує, як слов'янські гідроніми зазнавали інтерферентного впливу інших мов, що дало підстави деяким дослідникам виводити ці назви з тих мов. Автор майстерно "очищає" ці гідроніми від іномовних нашарувань, розкриваючи їхнє слов'янське походження.

У четвертому розділі книги проаналізовано неслов'янські гідроніми басейну Дністра хронологічно пізнішого походження, поява яких у басейні Дністра історично зумовлена. Розпочинає автор огляд неслов'янських назв з гідронімів зі східнослов'янськими мовними рисами, де йдеться насамперед про українсько-румунську культурну взаємодію, про румунські мовні впливи.

С. О. Вербич виявив, що кількісно найбільшу групу назв у дністерському гідроніміконі зі східнороманськими формальними ознаками становлять утворення, що перейшли від апелятивів в оніми або виникли внаслідок трансонімізації суміжних топонімів (мікротопонімів, оронімів), похідних від лексем із переважно географічною семантикою. Ці слова (загальні назви) автор кваліфікує як прямі запозичення в тих українських діалектах у межах Наддністрянщини (буковинських, подільських, бойківських, наддністрянських, степових), які безпосередньо контактували зі східнороманським мовним середовищем.

У прикарпатській частині басейну Дністра автор відзначив низку генетично східнороманських гідронімів, що виникли способом трансонімізації ідентичних назв орооб'єктів, мотивованих відповідними географічними апелятивами. Етимологічні студії цього підрозділу С. Вербича вивершені, їм можна вірити.

У коло неслов'янських за походженням гідронімів потрапили й номени з суфіксально ускладненою основою типу Ардзялуша, Боулуй, Брезой, Лунгуця та ін. Кількісно меншу групу становлять назви гідрооб'єктів, похідні від молдавських (румунських) власних особових назв. Здебільшого такі гідроніми позначали невеликі об'єкти, сигналізуючи про належність території, де вони локалізовані, певному власникові. Дослідник виявив, що ця належність виражалася за допомогою афіксів – словотвірна адаптація за допомогою суфікса **-ов-**, **-ул-**, **-ой** тощо (Боборязове, Пражеловак, Дикул) або без формальних ознак належності (Драган, Кантемир).

Явище структурної адаптації іншомовних слів (на слов'янському ґрунті) досить поширене в апелятивній лексиці, проте на сьогодні в українському мовознавстві малодосліджене. Йдеться про те, що запозичене слово оформлюється українським (слов'янським) суфіксом. Яскрава ілюстрація такого лінгвоконтактування – апелятивний і онімний словники. У регіоні басейну Дністра наявні гідроніми, у структурі яких поєднані східнороманський і слов'янський мовні (діалектні) елементи. До них належать назви гідрооб'єктів із румунськими твірними основами, оформлені слов'янськими афіксами. Це здебільшого суфікси **-ець**, **-ин**, **-ка**, **-н-**, **-ськ-**.

Окремий підрозділ у книзі присвячено тюркським гідронімам. Тюркські вкраплення гідронімного рівня дослідник виявив на території Середньої Наддністрянщини. Однак ідентифікувати їх надто складно, оскільки відсутня чітка співвіднесеність гідронімів із апелятивною лексикою конкретної тюркської мови з огляду на те, що пласт тюркської гідронімії на території України формували численні тюркські племена (наприклад, печеніги, половці, ногайські та кримські татари). До того ж наука не має у своєму розпорядженні

достатньої кількості відомостей про давні тюркські мови, які функціонували в досліджуваному регіоні.

За будовою гідроніми тюркського походження поділяють на три групи: 1) прості (одноосновні); 2) складні (двохосновні); 3) складені (назви-словосполучення). С. О. Вербич розуміє, що такі назви важко етимологізувати, тому, вивчивши думки інших учених, він наводить версію, яка видається йому найбільш переконливою.

Підрозділ переповнений цікавими знахідками, етимологіями. Зокрема, гідронімооснову Іккель мотивувала, найімовірніше, ознака *‘сторона озер (водойм)’. На підтвердження запропонованого пояснення гідроніма автор подає споріднені тюркські назви (річки й озера) Ік у басейні Ками, Іртишу, на півночі Уралу, в Башкирії й Татарстані, а також двохосновний гідронім Акколь (Аккуль) у Казахстані – типологічна паралель до Іккель. Проте зв’язок гідроніма Мар’яна з відповідним антропонімом неоднозначний. Автори монографії “Гідронімія Нижнього Подністров’я” відносять цю назву до тюркських за генезою, припускаючи її мотивацію тюрк. *maγan* ‘змійний бік’, що, на думку Святослава Олексійовича, загалом можливо. На ймовірність такої етимології вказують типологічно споріднені паралелі – укр. назви б. Змієва та яру Зміїв у басейні Сіверського Дінця, б. Зміїна в басейні Дніпра.

Досить оригінальним є розділ про гідроніми з імовірною альтернативною етимологією, у яких іноді складно однозначно визначити її словотвірну й семантичну мотивацію. Це зумовлено тим, що в основу номінації водойми могли бути покладені різні ознаки – властивості самої річки (поток, озера, балки тощо) або прикметні риси навколишньої місцевості, як-от: певні особливості її топографії, етнічної історії чи відношення до конкретної особи, наприклад, власника. В одному випадку на етимон гідроніма чітко вказує його словотвірна структура. У другому – твірну основу гідроніма могли мотивувати однакові за формою апелятиви або оніми в межах однієї мови або з різною мовною належністю. У цьому разі С. Вербич вважає за необхідне наводити обидві версії як однаково ймовірні, наприклад, пот. Жапár можна трактувати як лексико-семантичний дериват від гіпотетичного жапар < жап-ар (пор. формант **-ар** у гідрографічних апелятивах тюрк. бунár ‘джерело, фонтан, колодязь’, кайнар ‘джерело’, < тюрк. жап ‘великий арик, зрошувальний канал’. З іншого боку, Жапар, можливо, є фонетично видозміненою формою від *Джапар ~ Джафар, мотивованою відповідним антропонімом.

Завершує книгу підрозділ про структурно адаптовані (на слов’янському ґрунті) гідроніми. Автор виявив, що найчастіше до тюркських назв гідрооб’єктів, які функціонують у слов’янській топонімосистемі, приєднується релятивний суфікс **-ськ-**. Це можна пояснити продуктивністю цього дериваційного типу назв у слов’янській топонімії. Крім цього, у басейні Дністра представлені гідроніми, твірні основи яких мотивовані тюркськими лексемами, але оформлені слов’янськими суфіксами **-ськ-**, **-ець**, **-ина**, **-к-а**, **-ов**. Карагліцька Бálка, Аджидирка, Карáєць.

Дослідник також виявив, що, входячи в слов’янську топонімну систему, афіксальні гідроніми тюркського походження зазнають фонетичної адаптації, наприклад, тюрк. суфікс *-ly* змінювався на **-ла** (**-ля**), **-лея**, **-лія**, суфікс *-ça* на **-джа**. Відантропонімі деривати (Алкази від антропоніма *Alğazi*, Муртаза від імені Муртаза та ін.) не мають суфіксів належності. Автор виявив також гідроніми, пов’язані з конкретною етнічною назвою, на позначення того чи того тюркського племен.

Ця оригінальна, новаторська праця, здійснена з урахуванням досягнень сучасної вітчизняної й зарубіжної лінгвістики, по праву займе почесне місце в низці зразкових досліджень, які торують шлях до вивчення гідронімікону всієї України.

РЕЧЕННЄВІ ЗАЛЕЖНОСТІ І ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ТЕТЯНИ ЄВГЕНІВНИ МАСИЦЬКОЇ
“ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ РЕЧЕННЄВИХ
ЗАЛЕЖНОСТЕЙ” (ЛУЦЬК, 2016. – 416 с.)

Христіанінова Р. О., д. філол. н., професор

Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

khrystianinova@gmail.com

На сучасному етапі розвитку граматичної науки активно запитуваними постають дослідження, спрямовані на вивчення закономірностей побудови речення як форми вияву думки. Проблеми семантичного поєднання структуровальних компонентів простих і складних речень перебувають у полі зору як зарубіжних, так і українських дослідників. Із огляду на це актуальність монографії Т. Масицької не викликає сумнівів, оскільки вона якраз і репрезентує результати аналізу реченневих залежностей із послідовним установленням їхньої взаємодії та взаємоперетину, первинності та похідності. Тетяна Євгенівна вперше в українському мовознавстві представила типологію семантико-синтаксичних залежностей у реченневих структурах під новим кутом зору – з опертям на концепцію функційно-категорійної граматики, яку обґрунтував І. Вихованець та успішно розвивають його учні й послідовники.

Звернемо увагу на широке охоплення матеріалу: до наукового аналізу залучено семантично елементарні прості речення, прості ускладнені речення, складнопідрядні та складносурядні речення, що вможливило системність дослідження семантико-синтаксичних залежностей у різних реченневих структурах.

Цілком умотивованою постає структура роботи. Йдучи від форми до значення, авторка послідовно розглядає субстанційні семантико-синтаксичні залежності в семантично елементарних простих реченнях, вихідні предикатні і прислівні семантико-синтаксичні залежності в складнопідрядних реченнях, похідні предикатні семантико-синтаксичні залежності в простих ускладнених реченнях, семантико-синтаксичні взаємозалежності в складносурядних реченнях та присвячує їм окремі розділи.

Неспростовна новизна розгляданої монографічної праці, чільними аспектами якої є здійснене вперше в українському мовознавстві розмежування формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних залежностей, вихідних та похідних семантико-синтаксичних залежностей, виокремлення семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних реченнях, типологія субстанційних та вихідних і похідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей.

Надійним підґрунтям дослідження постає перший розділ монографії “Теоретико-методологічні засади дослідження семантико-синтаксичних залежностей у сучасному мовознавстві”, у якому Т. Масицька демонструє глибоку обізнаність із теоретичними напрацюваннями українських та зарубіжних учених у царині теорії синтаксичних залежностей, семантико-синтаксичної та формально-граматичної структур речення. Розв’язуючи конкретні завдання стосовно семантико-синтаксичних реченневих залежностей,

Тетяна Євгенівна водночас поглиблює й виструнчує теорію синтаксичних залежностей загалом. Зокрема, вона чітко розмежовує поняття “сполучуваність”, “дистрибуція”, “інтенція”, “валентність” (Підрозділ 1.1. Основні аспекти вивчення семантико-синтаксичних залежностей); зважаючи на багатовимірність речення, доходить висновку про необхідність диференціації синтаксичних залежностей на формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні та темо-ремні (Підрозділ 1.2. Речення як багатоаспектна синтаксична одиниця). Вирізняємо також як важливе досягнення авторки виокремлені нею різновиди семантико-синтаксичних залежностей – субстанційні в простих семантично елементарних реченнях, вихідні предикатні в складнопідрядних реченнях, похідні предикатні в семантично неелементарних простих реченнях та взаємозалежності у складносурядних реченнях. Отже, констатуємо, що внесок Тетяни Євгенівни в розроблення теорії синтаксичних залежностей є вагомим і безперечним.

Водночас маємо й певні завваги до цього розділу, які аж ніяк не спрямовані на заперечення поглядів дослідниці, а швидше мають характер побажання. Рецензована праця присвячена вивченню семантико-синтаксичних реченневих залежностей, тому, на нашу думку, розлогий аналіз формально-синтаксичних залежностей у структурі простих і складних речень (с. 45–53, с. 65–78) є надмірним.

Відзначимо логічність структурування другого розділу монографії – “Класи предикатів і система субстанційних семантико-синтаксичних залежностей в елементарних простих реченнях”. Оскільки субстанційні компоненти в названих реченнях та їхні семантико-синтаксичні функції визначені предикатом, то цілком виправданим є глибокий аналіз предикатів, що формують ці речення (Підрозділ 2.1. Предикат як визначальна синтаксема в семантико-синтаксичній структурі речення). Вивчивши розглядані в науковій літературі класи предикатів, дослідниця уточнює й систематизує їх. Вона пропонує насамперед розрізняти предикати дії, процесу і стану, а з-поміж останніх виокремлювати предикати всеохопного стану, якісного стану, кількісного стану та стану-відношення (с. 110 – 126). Кожен із названих класів детально проаналізовано з боку семантики предикатних лексем та їхнього валентного потенціалу, визначено типи реченневих структур, формованих ними. Загалом матеріал підрозділу не викликає заперечень. Проте, на нашу думку, опис предикатів всеохопного стану постає дещо розмитим. Зокрема, цілком слушно авторка роботи наголошує, що предикати всеохопного стану формують реченнєву конструкцію з лексично не вираженим суб’єктом (с. 110), репрезентують незалежну ознаку, не співвіднесену з дієчем (с. 113), яка стосується всього довкілля, а не конкретних предметів у ньому (с. 115), та поділяє їх на три семантичні групи – ті, що визначені порами року (*весніти, завесніти, осеніти* тощо), ті, що пов’язані з часовими проміжками доби (*вечоріти, дніти, засвітати, завечоріти* та ін.), та предикати на позначення стану природи (*вигодувати, вигодуватися, віхолити, дощити* й под.) (с. 111). Водночас на с. 115 йдеться про два різновиди реченневих конструкцій із предикатом всеохопного стану: 1) речення з нульовим суб’єктом, що позначають природні явища: *А тим часом весніє, весніє...* (О. Гончар); *За вікнами ледь сіріло* (В. Слапчук) і 2) речення з варіантним суб’єктом, що позначає природні явища чи ті, що властиві особі: *У другій половині квітня теплішає і в Забайкаллі...* (Б. Антоненко-Давидович); і *...йому наче теплішає в холодній темряві* (О. Гончар); *От проясніло в небі і полі* (Василь Барка) і *...ясніє Володимир* (“Україна молода”, 2010); *...а мій зір тільки яснішає* (В. Слапчук), а на с. 152 (Підрозділ 2.2.3.1. Семантико-синтаксична залежність суб’єкта всеохопного стану) авторка проголошує: “...в сучасній українській мові функціонують конструкції, у яких семантико-синтаксична залежність всеохопного стану представлена чітко сформованим суб’єктом, напр.: *Ясніє небо...* (О. Гончар); *...а море штормить* (Ю. Мушкетик)”. Тому, варто було б чіткіше й логічно послідовніше виписати ознаки предикатів всеохопного стану. Можна погодитися з тезою, що в генетично первинних конструкціях семантико-синтаксична залежність суб’єкта всеохопного стану мала лексичне вираження, проте важко припустити, що в реченнях сучасної української мови на взірць *...хай хурделить воно...* (І. Драч), *...а воно як завіяло...* (О. Гончар), *Воно давно дощить*

лексема *воно* виконує формально-синтаксичну роль підмета та позначає суб'єкта всеохопного стану (с. 112). На нашу думку, в реченнях такого зразка займенникове слово *воно* зазнало транспозиції у сферу часток.

Матеріал підрозділу 2.2 “Різновиди субстанційних семантико-синтаксичних залежностей” перегукується з попереднім підрозділом, що закономірно. Тетяна Євгенівна розглядає в ньому семантико-синтаксичні залежності суб'єкта дії, процесу, всеохопного, якісного, кількісного стану та стану-відношення, а також об'єктну, адресатну, інструментальну, локативну семантико-синтаксичні залежності. Загалом цей підрозділ цікавий, змістовний, але видається зайвим дублювання семантичної класифікації предикатів у підрозділі 2.2, оскільки її подано в попередньому підрозділі. Наприклад, на с. 102 – 105 (Підрозділ 2.1.2. Предикат процесу) та с. 111 (Підрозділ 2.1.3.1. Предикат всеохопного стану) виокремлено семантичні групи зазначених предикатів. Ці самі семантичні групи перераховано і на с. 143 – 145 (Підрозділ 2.2.2. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу) та с. 150 (Підрозділ 2.2.3.1. Семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану). Отже, у підрозділі 2.2 можна було лише покликатися на класифікації, подані в підрозділі 2.1.

У третьому розділі монографії проаналізовано семантико-синтаксичні залежності в складнопідрядних реченнях. Дослідниця концентрує свою увагу на вихідних предикатних семантико-синтаксичних залежностях у складнопідрядних реченнях із детермінантними підрядними частинами, із-поміж яких виокремлено такі: темпоральну, причинову, мети, умови, допустову, порівняльну, наслідкову, відповідності / невідповідності. На жаль, авторка монографії оминула увагою прислівні семантико-синтаксичні залежності в складнопідрядних реченнях із прислівними та займенниково-співвідносними підрядними частинами.

Назагал диференціація семантико-синтаксичних залежностей збігається із диференціацією складнопідрядних речень, що є цілком правомірним. Аналіз кожного типу розгляданих залежностей авторка проводить виважено, обґрунтовуючи свої міркування та зазвичай вдало підкріплюючи їх прикладами. Однак можна посперечатися з твердженням про те, що в складнопідрядних реченнях із темпоральною семантико-синтаксичною залежністю **Після того як до мого рідного міста вступили чужі війська, кожен, хто до них належить, мій ворог** (П. Загребельний); **Після того як було забрано сміття, відчинилась кормушка й перед нею став роздатчик хліба з величезним кошиком** (Іван Багряний); **Відтоді як із Києва ізійшла Ольгова рать, у граді настала якась легка, прозора тиша** (Р. Іванчук) підрядна частина вказує на швидку зміну послідовних дій або станів (с. 211 – 212). Складнопідрядні речення зі сполучником *після того як* справді передають послідовні події чи стани, але вказівки щодо їхньої швидкої зміни вони не містять, а підрядні частини конструкцій зі сполучником *відтоді як* указують на початкову часову межу тривання дії головної частини. Натомість швидку зміну подій репрезентують речення зі сполучниками *ледве, лиш, лишень, тільки, щойно* та похідними від них, пор.: **Тільки-но в готелі зав'язався бій, капітан Чумаченко кинув итурмові групи в атаку** (О. Гончар), які, до речі, авторка монографії не розглядає. Так само не виражає порівняльної семантико-синтаксичної залежності між підрядною і головною частиною *буцім* у реченні **Дивлюся: так буцім сова Летить лугами, берегами та нетрями, Та глибокими ярами, Та широкими степами, Та байраками** (Т. Шевченко) (с. 232). Певні застереження викликає твердження про те, що сполучник *бо* здатен формувати власне-причинову залежність у препозиції, підкріплене прикладом **Бо матеріали для цього неодмінно мають бути натуральні, музичний інструмент пластмаси не любить, усе штучне глушить, убиває в ньому звук** (О. Гончар) (с. 217). Сполучник *бо* може приєднувати лише постпозиційні та зрідка інтерпозиційні підрядні частини, препозиційних частин він ніколи не приєднує. А наведений Тетяною Євгенівною приклад являє собою парцелят.

Висловимо свої роздуми і з приводу інтерпретації в монографії семантико-синтаксичної залежності відповідності / невідповідності у складнопідрядних реченнях (Підрозділ 3.1.8). Авторка ретельно проаналізувала реалізацію семантико-синтаксичної залежності відповідності, але, на жаль, оминула увагою залежність невідповідності в цих реченнях. А

вона є, хоч спеціалізовані сполучники для її реалізації відсутні. Семантико-синтаксичну залежність невідповідності репрезентують складнопідрядні речення з асемантичним сполучником *що*, транспонованим зі сфери цільових відношень сполучником *щоб* і транспонованим зі сфери причинових відношень сполучником *бо*, у яких простежуємо невідповідність змістів головного й підрядного компонентів, наприклад: *Чи я ж своїх суміжників турбую, що напосілись гамузом?* (Л. Костенко); *Ми не дикі коні, щоб усе топтати...* (О. Гончар); *Сподіваюся, ми станемо справжніми друзями, бо байдужі один до одного...* (П. Загребельний). Водночас зауважимо, що в наступному розділі серед похідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей у простих ускладнених реченнях, що трансформаційно пов'язані зі складнопідрядними реченнями та переважно зберігають відповідний різновид семантико-синтаксичної залежності, Тетяна Євгенівна цю залежність розглядає, указуючи, що “морфолого-синтаксичним варіантам зі значенням залежності відповідності протиставлена прийменниково-відмінкова форма у *розріз з + ор. в.*, що представляє залежність із семантикою невідповідності” (с. 279).

Привертає увагу глибоке витлумачення похідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей у простих ускладнених реченнях, запропоноване в четвертому розділі монографії. Услід за І. Вихованцем, К. Городенською, Н. Гуйванюк, О. Кульбабською та ін., авторка переконливо умотивовує похідність простих ускладнених речень від складних, унаслідок чого в структурі простих ускладнених речень вирізняють основне (немодифіковане) елементарне просте речення та вторинний член речення (або вторинні члени речення), витворений (витворені) з вихідного елементарного простого речення (або вихідних елементарних простих речень) (с. 242). Ці думки підтверджено аналізом широкої палітри похідних залежностей у розглянутих реченнях із погляду їхнього витворення, значення та засобів репрезентації.

Окремо хочемо відзначити підрозділи 2.2.8. “Семантичне ускладнення субстанційних семантико-синтаксичних залежностей” (с. 198–203), 3.2. “Функційно-семантичне ускладнення вихідних семантико-синтаксичних залежностей” (с. 238–240) та 4.2. “Семантичне ускладнення похідних семантико-синтаксичних залежностей” (с. 280–288), у яких Тетяна Євгенівна найскрупульозніше обстежила причини, різновиди ускладнення семантико-синтаксичних залежностей та типи конструкцій, у яких реалізовані ускладнені семантико-синтаксичні залежності. Ці підрозділи варті високої похвали.

Перспективним і таким, що заслуговує безперечного схвалення, вважаємо аналіз семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних реченнях (Розділ 5). Питання семантичних взаємозалежностей у складносурядних реченнях дотепер розглядали здебільшого побіжно, у зв'язку з вивченням інших проблем. Тому беззастережно стверджуємо, що Т. Масицька вперше в українській лінгвістичній науці подає аналіз семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних реченнях, відкриваючи цим бачення названих синтаксичних одиниць під іншим кутом зору. Розділ справді новаторський і, як усе нове, спонукає до роздумів, іноді й критичних. Зокрема, авторка до аналізу залучає тільки складносурядні речення з асемантичними (єднальними) сполучниками, виокремлюючи темпорально-темпоральну, причиново-наслідкову та умовно-наслідкову взаємозалежності. Натомість речення з розділовими, зіставними, протиставними, градаційними та приєднувальними сполучниками чомусь не розглядано.

І, нарешті, декілька слів про висновки. Вони логічно витікають зі змісту монографії, відображають основні результати дослідження.

Отже, резюмуємо. Монографія Т. Масицької – оригінальна, ґрунтовна наукова праця, у якій по-новаторськи висвітлено проблему реченневих залежностей. Висловлені зауваження стосуються окремих моментів роботи і жодним чином не поменшують її теоретичної й практичної вартості. Рецензоване дослідження є безсумнівним внеском в українську лінгвістичну науку, зокрема в таку її галузь, як граматику залежностей. Монографія прислужиться маститим і молодим науковцям, а також усім, хто цікавиться розвитком української лінгвістичної науки.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В. К., д. філол. н., професор

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

ivanenko@ukr.net

До друку приймаються **статті** українською, російською та англійською мовами, що відповідають тематиці серії видання й містять нові наукові результати, не опубліковані раніше.

Подана до розгляду редколегії стаття повинна мати такі обов’язкові складники:

- шифр УДК;
- назву статті;
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посаду;
- повну назву навчального закладу або установи, де працює автор;
- електронну адресу автора;
- анотацію та ключові слова українською мовою;
- назву статті, прізвище автора, повну назву навчального закладу або установи, де працює автор, анотацію та ключові слова російською мовою;
- назву статті, прізвище автора, повну назву навчального закладу або установи, де працює автор, анотацію (розширену) та ключові слова англійською мовою;
- текст статті;
- список літератури (ЛІТЕРАТУРА), оформлений відповідно до чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015;

За структурою стаття має відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7–05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України”, й містити такі елементи:

постановку проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими або практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано порушення певної проблеми і на які спирається автор;

виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;

формулювання мети статті (постановку завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки за проведеним дослідженням і перспективи розвідок у цьому напрямку.

Статті публікуються мовою оригіналу.

Електронний варіант статті подається на електронних носіях і/або надсилається електронною поштою. На диску має бути два файли, назви яких повинні містити транслітероване прізвище першого автора. Перший файл – із текстом статті, анотаціями та ключовими словами

(наприклад: Ivanov_stattia.doc); другий – із відомостями про авторів (наприклад: Ivanov_avtor.doc).

МАКЕТ СТОРІНКИ

1. Для оригінал-макету використовується формат А 4 з полями з усіх боків – 2 см.

Абзац виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або порожнім рядком.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New. Для стилістичного виділення фрагментів тексту використовуються такі опції: курсив, напівжирний, напівжирний курсив зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзацу.

Для виділення окремих елементів статті застосовуються такі гарнітури, розміри шрифтів та опції:

для УДК: Times New Roman – 14 пт, усі літери великі;

для заголовку статті: Times New Roman – 14 пт, напівжирний, усі літери великі;

для підзаголовків: Times New Roman – 12 пт, напівжирний, усі літери великі;

для прізвищ, ініціалів авторів, адреси електронної пошти: Times New Roman – 12 пт, усі малі;

для назв організацій: Times New Roman – 12 пт, курсив, усі малі;

для анотацій, посилань, підписів до рисунків та написів до таблиць: Times New Roman – 10 пт;

для ключових слів: Times New Roman – 10 пт, курсив;

для основного тексту: Times New Roman – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5.

2. Використання лапок. Для власних назв та цитат слід використовувати подвійні лапки – “” (ВАТ “Перетворювач”), для наведення значення слова – одинарні ‘’ (*Дніпро* ‘назва річки’). У тексті не є припустимими кутові лапки «».

3. Необхідною умовою є розрізнення дефіса (-) як внутрішньослівного графічного знака і тире (–) – як пунктуаційного.

4. Використання нерозривного пробілу є обов’язковим при оформленні:

а) ініціалів імені й прізвища в тексті статті або імені, по батькові й прізвища у списку літератури: а) ініціал імені-нерозривний пробіл-прізвище (*І. Петренко*); б) ініціал імені-нерозривний пробіл-ініціал по батькові-нерозривний пробіл-прізвище (*І. П. Петренко*);

б) нумерованих або маркованих літерами переліків (нерозривний пробіл ставиться після цифри/літери-маркера);

в) графічних скорочень (*15 с., С. 122, XX ст., XIX в.* тощо).

5. Найпоширеніші скорочення, які використовуються у статті (*ст., напр. і т. ін.*), мають бути уніфіковані по всьому тексту.

ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК вказується в першому рядку сторінки й вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядку й вирівнюється по центру. У третьому рядку з

вирівнюванням по центру зазначаються прізвища, ініціали авторів. У наступному рядку міститься інформація про назву організації, де працює (навчається) автор, яка також вирівнюється по центру. П'ятий рядок містить адресу електронної пошти авторів, розташовану по центру. Далі – анотація (3–5 речень) і ключові слова (5–7 слів) мовою оригіналу та анотація українською і російською мовами. З наступного абзацу послідовно набираються і вирівнюються по центру заголовки статті англійською мовою, транслітеровані прізвища, ініціали авторів, назви організацій, які повинні бути подані англійською мовою, із зазначенням міста і країни. На наступному рядку – розширена (орієнтовний обсяг – 350–500 слів) анотація з ключовими словами англійською мовою. Після анотацій з абзацу викладається основний текст статті.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РОЗШИРЕНОЇ АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ АНОТАЦІЇ

- Анотація повинна викладати суттєві факти роботи, не містити матеріал, який відсутній в основній частині публікації. Схвалюється структура анотації, що повторює структуру статті, і включає вступ, мету й завдання, методи, результати, висновок. Але предмет, тема, мета статті вказуються в тому випадку, якщо вони незрозумілі з назви статті; методи проведення дослідження доцільно описувати, якщо вони вирізняються новизною.
- Результати статті описують максимально точно й інформативно. Наводять основні теоретичні та експериментальні результати, фактичні дані, визначені закономірності. При цьому надають перевагу новим результатам і даним довгострокового значення, важливим відкриттям, висновкам, які, на думку автора, мають практичне значення.
- Висновки можуть супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними в статті.
- Відомості, що містяться в заголовку статті, не повинні повторюватися в тексті анотації.
- Слід уникати зайвих вступних фраз (наприклад, “автор статті розглядає ...”, “у цій статті наведено...”). Історичні довідки, якщо вони не становлять основний зміст документа, опис раніше опублікованих досліджень і загальновідомі положення в анотації не наводяться.
- У тексті анотацій слід уживати синтаксичні конструкції, властиві мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, які не використовуються в науковій англійській мові.
- Текст анотації повинен бути лаконічний і чіткий, вільний від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і несуттєвих формулювань.
- Необхідно використовувати активний, а не пасивний стан, тобто “The study tested”, а не “It was tested in this study”, що є поширеною помилкою в англійськомовних анотаціях.
- Бажано уникати в тексті анотації застосування транслітерованих термінів, слів.
- В англійськомовному тексті слід застосовувати термінологію, властиву іноземним спеціальним текстам, і уникати слів із місцевого сленгу, які не набули інтернаціонального поширення. Скорочення та умовні позначення, крім загальноживаних (у тому числі в англійськомовних спеціальних текстах), застосовують у виняткових випадках або дають їх роз'яснення при першому вживанні.

Заголовки наукових статей повинні бути інформативними й містити тільки загальноприйняті скорочення. У перекладі заголовків статей англійською мовою не повинно бути жодних транслітерацій, окрім неперекладних назв власних імен, приладів та інших об'єктів, що мають власні назви; також не можна використовувати неперекладний сленг. Це стосується і ключових слів.

Покликання на літературні джерела послідовно нумеруються арабськими цифрами в порядку появи в тексті статті або за абеткою й зазначаються у квадратних дужках, де вказуються порядковий номер джерела та через кому конкретна сторінка [8, с. 16]. Перелік літературних джерел мовою оригіналу подається в порядку їх нумерації після основного

тексту статті з підзаголовком “ЛІТЕРАТУРА”, який вирівнюється по центру. Список літератури оформлюється відповідно до чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРОВІ НЕОБХІДНО ПОДАТИ:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами.
  2. Відомості про автора(-ів) (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, посада, місце роботи, точна поштова адреса, на яку редакція надсилатиме авторський примірник).
  3. Витяг із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку.
  4. Зовнішню рецензію.
  5. Диск із текстом статті, анотаціями, ключовими словами та відомостями про авторів.
- Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66.
Довідки за телефонами: (061) 289–12–82; (061) 289–12–26.

**МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ, ЯКІ РЕТЕЛЬНО НЕ ВИЧИТАНІ В МОВНОМУ ПЛАНІ Й НЕ
ОФОРМЛЕНІ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ РЕДАКЦІЇ, РОЗГЛЯДАТИСЯ НЕ БУДУТЬ.**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ПРИСТАТЕЙНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Пристатейний список літератури має бути укладений відповідно до чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

Просимо звернути увагу на те, що, згідно з чинним ДСТУ, вже не можна скорочувати назви столиць та найбільших міст колишнього СРСР (*К., М., Л., СПб, Х.* тощо), натомість усі такі найменування треба писати повністю (*Київ, Москва, Ленінград, Санкт-Петербург, Харків* тощо).

Приклади оформлення різних видів джерел

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Книги: Один автор	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бичківський О. О. Міжнародне приватне право : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 82 с. 2. Бондаренко В. Г. Немеркнуча слава новітніх запорожців: історія Українського Вільного козацтва на Запоріжжі (1917–1920 рр.). Запоріжжя, 2017. 113 с. 3. Бондаренко В. Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919–1993 рр.) : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 600 с. 4. Вагіна О. М. Політична етика : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 102 с. 5. Верлос Н. В. Конституційне право зарубіжних країн : курс лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 145 с. 6. Горбунова А. В. Управління економічною захищеністю підприємства: теорія і методологія : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 240 с. 7. Гурська Л. І. Релігієзнавство : навч. посіб. 2–ге вид., перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 172 с. 8. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника : навч. посіб. Київ : Талком, 2016. 340 с.
Два автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аванесова Н. Е., Марченко О. В. Стратегічне управління підприємством та сучасним містом: теоретико-методичні засади : монографія. Харків : Щедра садиба плюс, 2015. 196 с. 2. Батракова Т. І., Калюжна Ю. В. Банківські операції : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 130 с. 3. Білобровко Т. І., Кожуховська Л. П. Філософія науки й управління освітою : навч.-метод. посіб. Переяслав-Хмельницький, 2015. 166 с. 4. Богма О. С., Кисильова І. Ю. Фінанси : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 102 с. 5. Горошкова Л. А., Волков В. П. Виробничий менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 131 с. 6. Гура О. І., Гура Т. Є. Психологія управління соціальною організацією : навч. посіб. 2–ге вид., доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 212 с.
Три автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аніловська Г. Я., Марушко Н. С., Стоколоса Т. М. Інформаційні системи і технології у фінансах : навч. посіб. Львів : Магнолія 2006, 2015. 312 с. 2. Городовенко В. В., Макаренков О. Л., Сантос М. М. О. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 206 с. 3. Кузнецов М. А., Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності : монографія.

	<p>Харків : ХНПУ, 2015. 338 с.</p> <p>4. Якобчук В. П., Богоявленська Ю. В., Тищенко С. В. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2015. 476 с.</p>
Чотири і більше авторів	<p>1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : станом на 10 жовт. 2016 р. / К. І. Беліков та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : ЦУЛ, 2016. 528 с.</p> <p>2. Бікулов Д. Т., Чкан А. С., Олійник О. М., Маркова С. В. Менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 360 с.</p> <p>3. Операційне числення : навч. посіб. / С. М. Гребенюк та ін. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 88 с.</p> <p>4. Основи охорони праці : підручник / О. І. Запорожець та ін. 2–ге вид. Київ : ЦУЛ, 2016. 264 с.</p> <p>5. Клименко М. І., Панасенко Є. В., Стреляєв Ю. М., Ткаченко І. Г. Варіаційне числення та методи оптимізації : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 84 с.</p>
Автор(и) та редактор(и)/упорядники	<p>1. Березенко В. В. PR як сфера наукового знання : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Манакіна. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 362 с.</p> <p>2. Бутко М. П., Неживенко А. П., Пепа Т. В. Економічна психологія : навч. посіб. / за ред. М. П. Бутко. Київ : ЦУЛ, 2016. 232 с.</p> <p>3. Дахно І. І., Алієва-Барановська В.М. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / за ред. І. І. Дахна. Київ : ЦУЛ, 2015. 560 с.</p>
Без автора	<p>1. 25 років економічному факультету: історія та сьогодення (1991–2016) : ювіл. вип. / під заг. ред. А. В. Череп. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 330 с.</p> <p>2. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. В. І. Галана ; уклад. Ж. В. Удовенко. Київ : ЦУЛ, 2016. 320 с.</p> <p>3. Миротворення в умовах гібридної війни в Україні : монографія / за ред. М. А. Лепського. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2017. 172 с.</p> <p>4. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / за ред.: С. О. Якубовського, Ю. О. Ніколаєва. Одеса : ОНУ, 2015. 306 с.</p> <p>5. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / за заг. ред. Т. А. Латковської. Київ : ЦУЛ, 2017. 176 с.</p> <p>6. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Запоріжжя, 2017. 328 с.</p> <p>7. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2016. 488 с.</p> <p>8. Адміністративно-правова освіта у персоналіях : довід. / за заг. ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ : Ін Юре, 2015. 352 с.</p> <p>9. Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 5–6 жовт. 2017 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 216 с.</p> <p>10. Країни пострадянського простору: виклики модернізації : зб. наук. пр. / редкол.: П. М. Рудяков (відп. ред.) та ін. Київ : Ін-т всесвітньої історії НАН України, 2016. 306 с.</p> <p>11. Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття / упоряд. В. Агеєва. Київ : Смолоскип, 2016. 904 с.</p>
Багатотомні видання	<p>1. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ, 2016. Т. 17. 712 с.</p> <p>2. Лодий П. Д. Сочинения : в 2 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. А. В. Сеницына. Киев ; Мелитополь :</p>

	<p>НПУ ім. М. Драгоманова ; МГПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. Т. 1. 306 с.</p> <p>3. Новицкий О. М. Сочинения : в 4 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. Н. Г. Мозговая. Киев ; Мелитополь: НПУ ім. М. Драгоманова ; МГПУ ім. Б. Хмельницького, 2017. Т. 1. 382 с.</p> <p>4. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / заг. ред. Ю. П. Битяк. 576 с.</p> <p>5. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Харьков : Право, 2007. Т. 4 : Особенная часть. Косвенные налоги. 536 с.</p>
Автореферати дисертацій	<p>1. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.</p> <p>2. Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 20 с.</p> <p>3. Кулінич О. О. Право людини і громадянина на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20 с.</p>
Дисертації	<p>1. Авдєєва О. С. Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 301 с.</p> <p>2. Левчук С. А. Матриці Гріна рівнянь і систем еліптичного типу для дослідження статичного деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Запоріжжя, 2002. 150 с.</p> <p>3. Вініченко О. М. Система динамічного контролю соціально-економічного розвитку промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 424 с.</p>
Законодавчі та нормативні документи	<p>1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.</p> <p>2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. <i>Голос України</i>. 2017. 27 верес. (№ 178–179). С. 10–22.</p> <p>3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393–VI. <i>Відомості Верховної Ради України</i>. 2011. № 48–49. Ст. 536.</p> <p>4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 15.11.2017).</p> <p>5. Деякі питання стипендіального забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1050. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 4. С. 530–543.</p> <p>6. Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки : Указ Президента України від 21.02.2017 р. № 43/2017. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. 23 лют. (№ 35). С. 10.</p> <p>7. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації : наказ Міністерства освіти і науки від 12.01.2017 р. № 40. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 20. С. 136–141.</p> <p>8. Інструкція щодо заповнення особової картки державного службовця : затв. наказом Нац. агентства України з питань Держ. служби від 05.08.2016 р. № 156. <i>Баланс-бюджет</i>. 2016. 19 верес. (№ 38). С. 15–16.</p>
Архівні документи	<p>1. Лист Голови Співки “Чорнобиль” Г. Ф. Лепіна на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Співки та</p>

	<p>сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. <i>ЦДАГО України</i> (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64 зв., 71.</p> <p>2. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. <i>ЦДАВО України</i> (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3.</p> <p>3. Наукове товариство ім. Шевченка. <i>Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України</i>. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.</p>
Патенти	<p>1. Люмінісцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G01T1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с.</p> <p>2. Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.</p>
Препринти	<p>1. Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України, 2006. 7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС; 06–1).</p> <p>2. Шилияев Б. А., Воеводин В. Н. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ / ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов. Харьков : ННЦ ХФТИ, 2006. 19 с.: ил., табл. (Препринт. НАН Украины, Нац. науч. центр «Харьк. физ.-техн. ин-т»; ХФТИ2006–4).</p>
Стандарти	<p>1. ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. [Чинний від 2010–02–18]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація).</p> <p>2. ДСТУ ISO 6107–1:2004. Якість води. Словник термінів. Частина 1 (ISO 6107–1:1996, IDT). [Чинний від 2005–04–01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2006. 181 с.</p> <p>3. ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). [На заміну ДСТУ3582–97; чинний від 2013–08–22]. Вид. офіц. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с. (Інформація та документація).</p>
Каталоги	<p>1. Горницкая И. П. Каталог растений для работ по фитодизайну / Донец. ботан. сад НАН Украины. Донецк : Лебедь, 2005. 228 с.</p> <p>2. Історико-правова спадщина України : кат. вист. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; уклад.: Л. І. Романова, О. В. Земляніцина. Харків, 1996. 64 с.</p> <p>3. Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області : кат.-довід. / авт.-упоряд.: М. Зобків та ін. ; Упр. культури Львів. облдержадмін., Львів. іст. музей. Львів : Новий час, 2003. 160 с.</p>
Бібліографічні показники	<p>1. Боротьба з корупцією: нагальна проблема сучасності : бібліогр. покажч. Вип. 2 / уклад.: О. В. Левчук, відп. за вип. Н. М. Чала ; Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 60 с.</p> <p>2. Микола Лукаш : біобібліогр. покажч. / уклад. В. Савчин. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 356 с. (Українська біобібліографія ; ч. 10).</p> <p>3. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича в незалежній Україні : бібліогр. покажч. / уклад.: Н. М. Загородна та ін.; наук. ред. Т. В. Марусик; відп. за вип. М. Б. Зушман. Чернівці :</p>

	<p>Чернівецький національний університет, 2015. 512 с. (До 140-річчя від дня заснування).</p> <p>4. Лисодєд О. В. Бібліографічний довідник з кримінології (1992–2002) / ред. О. Г. Кальман. Харків : Одісей, 2003. 128 с.</p> <p>5. Яценко О. М., Любовець Н. І. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013). Київ : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2015. 472 с. (Джерела української біографістики ; вип. 3).</p>
<p>Частина видання:</p> <p>книги</p>	<p>1. Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права и роль Конституционного Суда Украины в толковании международных договоров / М. А. Баймуратов. <i>Михайло Баймуратов: право як буття вченого</i> : зб. наук. пр. до 55-річчя проф. М. О. Баймуратова / упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин. К., 2009. С. 477–493.</p> <p>2. Гетьман А. П. Екологічна політика держави: конституційно-правовий аспект. <i>Тридцять лет с экологическим правом</i> : избранные труды. Харьков, 2013. С. 205–212.</p> <p>3. Коломоєць Т. О. Адміністративна деліктологія та адміністративна деліктність. <i>Адміністративне право України</i> : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ, 2009. С. 195–197.</p> <p>4. Алексєєв В. М. Правовий статус людини та його реалізація у взаємовідносинах держави та суспільства в державному управлінні в Україні. <i>Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в управлінні</i> : монографія. Чернівці, 2012. С. 151–169.</p>
<p>Частина видання:</p> <p>матеріалів конференцій (тези, доповіді)</p>	<p>1. Антонович М. Жертви геноцидів першої половини ХХ століття: порівняльно-правовий аналіз. <i>Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації</i> : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 жовт. 2016 р. Київ, 2017. С. 133–136.</p> <p>2. Анциперова І. І. Історико-правовий аспект акту про бюджет. <i>Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених</i> : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24 квіт. 2014 р.). Запоріжжя, 2014. С. 134–137.</p> <p>3. Кононенко Н. Методология толерантности в системе общественных отношений. <i>Формирование толерантного сознания в обществе</i> : материалы VII междунар. антитеррорист. форума (Братислава, 18 нояб. 2010 г.). Киев, 2011. С. 145–150.</p> <p>4. Микитів Г. В., Кондратенко Ю. Позатекстові елементи як засіб формування медіакультури читачів науково-популярних журналів. <i>Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі</i> : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3–4 берез. 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53.</p> <p>5. Соколова Ю. Особливості впровадження проблемного навчання хімії в старшій профільній школі. <i>Актуальні проблеми та перспективи розвитку медичних, фармацевтичних та природничих наук</i> : матеріали III регіон. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 29 листоп. 2014 р. Запоріжжя, 2014. С. 211–212.</p>
<p>Частина видання:</p> <p>довідкового видання</p>	<p>1. Кучеренко І. М. Право державної власності. <i>Великий енциклопедичний юридичний словник</i> / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 673.</p> <p>2. Пирожкова Ю. В. Благодійна організація. <i>Адміністративне право України</i> : словник термінів / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ, 2014. С. 54–55.</p> <p>3. Сірий М. І. Судова влада. <i>Юридична енциклопедія</i>. Київ, 2003. Т. 5. С. 699.</p>
<p>Частина видання:</p>	<p>1. Коломоєць Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формування їх застосування. <i>Вісник</i></p>

<p>продовжуваного видання</p>	<p><i>Запорізького національного університету. Юридичні науки.</i> Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46.</p> <p>2. Левчук С. А., Хмельницький А. А. Дослідження статичного деформування складених циліндричних оболонок за допомогою матриць типу Гріна. <i>Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки.</i> Запоріжжя, 2015. № 3. С. 153–159.</p> <p>3. Левчук С. А., Рак Л. О., Хмельницький А. А. Моделювання статичного деформування складеної конструкції з двох пластин за допомогою матриць типу Гріна. <i>Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій.</i> Дніпропетровськ, 2012. Вип. 19. С. 212–218.</p> <p>4. Тарасов О. В. Міжнародна правосуб'єктність людини в практиці Нюрнберзького трибуналу. <i>Проблеми законності.</i> Харків, 2011. Вип. 115. С. 200–206.</p>
<p>Частина видання:</p> <p>періодичного видання (журналу, газети)</p>	<p>1. Кулініч О. О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. <i>Часопис Київського університету права.</i> 2007. № 4. С. 88–92.</p> <p>2. Коломоець Т., Колпаков В. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. <i>Право України.</i> 2017. № 5. С. 71–79.</p> <p>3. Коваль Л. Плюси і мінуси дистанційної роботи. <i>Урядовий кур'єр.</i> 2017. 1 листоп. (№ 205). С. 5.</p> <p>4. Біленчук П., Обіход Т. Небезпеки ядерної злочинності: аналіз вітчизняного і міжнародного законодавства. <i>Юридичний вісник України.</i> 2017. 20–26 жовт. (№ 42). С. 14–15.</p> <p>5. Bletska D. I., Glukhov K. E., Frolova V. V. Electronic structure of 2H-SnSe₂: ab initio modeling and comparison with experiment. <i>Semiconductor Physics Quantum Electronics & Optoelectronics.</i> 2016. Vol. 19, No 1. P. 98–108.</p>
<p>Електронні ресурси</p>	<p>1. Влада очима історії : фотовиставка. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/photogallery/gallery?galleryId=15725757& (дата звернення: 15.11.2017).</p> <p>2. Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України. <i>Юридичний науковий електронний журнал.</i> 2017. № 5. С. 115–118. URL: http://lsey.org.ua/5_2017/32.pdf.</p> <p>3. Ганзенко О. О. Основні напрями подолання правового нігілізму в Україні. <i>Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.</i> Запоріжжя, 2015. № 3. – С. 20–27. – URL: http://ebooks.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/vznu/juridichni/VestUr2015v3/5.pdf. (дата звернення: 15.11.2017).</p> <p>4. Яцків Я. С., Маліцький Б. А., Бублик С. Г. Трансформація наукової системи України протягом 90–х років ХХ століття: період переходу до ринку. <i>Наука та інновації.</i> 2016. Т. 12, № 6. С. 6–14. DOI: https://doi.org/10.15407/scin12.06.006.</p>

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету
Філологічні науки

№ 2, 2017

Відповідальна за випуск: *О. В. Меркулова*

Технічний редактор: *Л. А. Браженко*

Верстка, дизайн–проробка, оригінал–макет і друк виконані у видавництві
Запорізького національного університету
тел. (061) 289–12–98

Підписано до друку 24.04.2018 Формат 60 × 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.–друк. арк. 26,5

Замовлення №. 100 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет
69600, м. Запоріжжя, МСП–41
вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5229 від 11.10.2016 р.